

**Prvé vydanie príručky
s košickými Zásadami ochrany pamiatkovej rezervácie**

O súvislostiach:

Azda ani autori publikácie, ktorú beriete do rúk, neplánovali, keď ju pripravovali, aby vyšla presne na 90. výročie od prvého vydania „Katechizmu pamiatkovej starostlivosti“ z r. 1916, ktorý napísal rakúsky knihovník, archivár, mysliteľ Max Dvořák. Táto náhodná (?) pocta zakladateľovi školy a praxe novodobej a dodnes aktuálnej stredoeurópskej ochrany pamiatok nebude asi taká náhodná. Dvořáková príručka, tak ako tento katechizmus ochrany košickej mestskej rezervácie, sú v princípe určené čo najširšej verejnosti, ktorej predkladajú predovšetkým výpočet morálnych dôvodov a argumentov pre dôslednú, uvážlivú, odborne pripravovanú a najmä spoločnú ochranu kultúrno-historických hodnôt pamiatkového fondu.

O príručke:

Ak hlavným tvorcom pamiatkových hodnôt, koncentrovaných v tejto najrozsiahlejšej a najkompaktnejšie zachovanej mestskej rezervácii na Slovensku, bol po celých sedemsto rokov existencie a rozvoja Košíc človek, tak je to zase on, kto je a môže byť ich hlavným nepriateľom. Jeho ľahostajnosť, nevzdelanosť, vykorenenosť, falošne zameraná ctiziadnosť, egoistická ziskuchtivosť, ako aj neriadená túžba po skrásňovaní, neregulovanom modernizovaní, sú dodnes hlavnými nebezpečenstvami, ktoré pamiatkam zo strany ľudí hrozia. Tým však táto príručka venovaná nie je. Má slúžiť najmä všetkým, ktorí majú k svojmu historickému mestu pozitívny vzťah, identifikujú sa s jeho bohatou a rušnou históriou a rôznorodými dokladmi jeho materiálnej i duchovnej kultúry. Príručka posluží predovšetkým tým, ktorí by sa o východiskách, princípoch a spôsoboch pamiatkovej ochrany komplexu košickej rezervácie chceli z akýchkoľvek dôvodov dozvedieť viac, i tým, ktorým v boji s ľudskou ignoranciou a hlúposťou dochádzajú argumenty. Jej hlavný prínos však vidím najmä vo vytvorení odbornej platformy, ktorá by mala zosúladiť kroky všetkých zástupcov verejnej správy, usmerňujúcich rozvoj historického mesta a rozhodujúcich o podmienkach jeho pamiatkovej ochrany.

O autoroch:

Práca, ktorú držíte v rukách, je prvá svojho druhu na Slovensku. Jej rukopis je rôznorodý, pretože jednotlivé časti spracovali viacerí členovia kolektívu košických pamiatkarov rôznych profesií. Z textov ich príspevkov popri odbornosti a podrobnom poznaní mesta, jeho zástavby, plusov i minusov, vyžaruje čosi navyše. Je to snaha vidieť otázky pamiatkovej ochrany vo všetkých súvislostiach, zanietenosť, dôslednosť a v neposlednom rade láska k pamiatkovému fondu historických Košíc.

Mgr. Alex Tuhy
Pamiatková inšpekcia
Ministerstva kultúry SR

ISBN 80-89089-42-9

9 788089 089420

HISTÓRIA KOŠÍC PRE BUDÚCNOSŤ MESTA

HISTÓRIA KOŠÍC PRE BUDÚCNOSŤ MESTA

ZÁSADY OCHRANY PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE

MESTSKÁ PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA V KOŠICIACH

HISTÓRIA KOŠÍC PRE BUDÚCNOSŤ MESTA

Z Á S A D Y OCHRANY PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE

ZOSTAVILI A VYSVETLIVKY VYPRACOVALI:

Krajský pamiatkový úrad Košice:

Ing. arch. Radoslav Mokriš – odborný garant

PhDr. Marcela Ďurišová

Ing. Jana Dvorská

Mgr. Juraj Gembický

Ing.arch. Alena Hrabinská

Mgr. Jozef Jarkovský

Mgr. Viera Kladeková

Mgr. Zuzana Labudová

Ing. Kristína Markušová

Mgr. Zuzana Varechová

Ing. Vladimír Sobota

Ing. Zuzana Strnková

AUTORI ĎAKUJÚ VIACERÝM ODBORNÍKOM,
KTORÍ POSKYTLI SVOJE NÁZORY A PRIPOMIENKY
POČAS SPRACOVANIA PUBLIKÁCIE:

Ing. arch. Alexander Bél

Mgr. Marta Bohušová

Ing. arch. Viera Dvořáková

Ing. arch. Jozef Fabian

Mgr. Denis Haberland

Ing. arch. Ľudmila Husovská

PhDr. Jozef Kravec

Ing. arch. Jozef Múdry

Mgr. Alex Tahy

JUDr. Ľuboš Vodička

JUDr. Tatiana Vorobelová

Autori fotografií v texte sú členovia spracovateľského kolektívu
Historické mapy a plány poskytol Ústredný archív geodézie
a kartografie, Chlumeckého 4, Bratislava

© KRAJSKÝ PAMIATKOVÝ ÚRAD KOŠICE,
Hlavná 25, 040 01 Košice, 2005

ISBN 80-89089-42-9

Vydal a vytlačil TypoPress Košice

*Na titulnej strane: Košice – letecký pohľad na historické jadro mesta,
okolo roku 1920*

... Ostatne to, že v dôsledku nedostatočnej piety a znalosti, vandalizmu, ale najmä v dôsledku nesprávnej obnovy, reštaurovania, nedostatočného dozoru a kontroly koľko vynikajúcich a hodnotných kultúrnych pamiatok bolo zničených a koľko ich aj dnes, tak povediac pred našimi očami zaniká, vie iba ten, kto o kultúrne pamiatky prejavuje aspoň aký-taký záujem a sleduje ich stav a nesprávnu obnovu. Mnoho našich kultúrnych pamiatok v dôsledku pomýlenej obnovy úplne stráca svoj pôvodný charakter, hoci pri obnove historických pamiatok sa treba riadiť predovšetkým tou hlavnou zásadou, aby si kultúrna pamiatka - pre budúce obdobie - zachovala svoj pôvodný charakter, a to aj v takom prípade, keď sa jednotlivé časti stavby, postavené v rôznych obdobiach, teda v rozličných štýloch, obnovia vo vlastnej pôvodnej podobe. Lebo pri reštaurovaní starých kultúrnych pamiatok nie je v záujme zjednotenia a harmonizácie slohu staré kultúrne pamiatky modernizovať a všetky staré detaily zničiť, ale obnoviť kultúrnu pamiatku so všetkými, pre rôzne obdobia charakteristickými detailami, dôležitými aj z hľadiska dejín umenia, dôsledne dbať o zachovanie ich pôvodného charakteru.

Táto hlavná zásada je pri obnove kultúrnych pamiatok v každom civilizovanom štáte smerodajná. ...

Viktor Myskovszky:
Memorandum v záujme zachovania a ochrany
chátrajúcich národných pamiatok.
Košice, 1898

OBSAH

Predhovor	5
Časť I.	7
ZÁKLADNÉ IDENTIFIKAČNÉ ÚDAJE MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH	
Časť II.	9
ODÔVODNENIE A VÝZNAM OCHRANY MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH	
Časť III.	40
POŽIADAVKY NA PRIMERANÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE ÚZEMIA, NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE, OBJEKTOVEJ SKLADBY, VÝŠKOVÉHO A PRIESTOROVÉHO USPORIADANIA OBJEKTOV, PRVKOV INTERIÉRU A ULIČNÉHO PARTERU, CHARAKTERISTICKÝCH POHLADOV, SILUETY A PANORÁMY, ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZÍSK A ĎALŠÍCH KULTÚRNYCH A PRÍRODNÝCH HODNÔT MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH <i>s vysvetlivkami</i>	
Časť IV.	128
ZÁVEREČNÉ USTANOVENIA	
Časť V.	129
PRÍLOHY (iba na CD nosiči)	
Prehľad	130

Košice majú najrozsiahlejšiu a najkompaktnejšie zachovanú mestskú pamiatkovú rezerváciu na Slovensku. Po celých sedemsto rokov mesto budovalo i menilo svoju tvár do dnešnej podoby. Je to predovšetkým historické jadro, ktoré určuje atmosféru mesta, vtlača mu svojbytnú pečať a štýl a pre svojich obyvateľov je podstatným zdrojom identifikácie s mestom. Kultúrne dedičstvo poskytuje potenciál, vhodný na využitie aj z pohľadu rozvoja cestovného ruchu a prezentácie, snažiacej sa dnes o návrat k tradičným hodnotám a o ich zveľadenie. Je veľkým prínosom tejto výnimočnej publikácie, že sa usiluje o komplexný pohľad na stav a ochranu pamiatok, sústredených v centre Košíc, z rôznych aspektov. Vytvára odbornú platformu pre zosúladenie krokov všetkých zainteresovaných – samosprávu, občanov, podnikateľov a odborníkov-architektov, urbanistov, archeológov, historikov a pamiatkárov. Našou spoločnou snahou je nielen chrániť dedičstvo minulosti, ale vdýchnuť historickému jadrú život a dynamiku tak, aby bolo stále atraktívnejšie pre Košičanov i všetkých návštevníkov mesta. Prednosťou tejto publikácie je nová filozofia ochrany pamiatok, ktorá je apolitická, nezaťažená kultúrnym nacionalizmom, akcentujúca otázky identity, individuálnych tradícií i rôznorodosti kultúr, ktorá vtisla mestu charakteristickú a nenapodobiteľnú pečať. Chceme nadviazať na úlohu slobodných mešťanov, ktorí so nesú zodpovednosť za prostredie, v ktorom žijú a prístupujú k nemu s úctou a rešpektom.

Dielo autorského kolektívu Krajského pamiatkového úradu Košice, ktorého odborným garantom je Ing. arch. Radoslav Mokriš, v nebyvalej šírke mapuje poklady nášho mesta a definuje zásady ich ochrany. Bohatý dokumentačný materiál vrátane obrazových príloh predostiera obraz mesta v celej jeho zložitosti a pestrosti. Posolstvo je zřejmé: *kvalita mesta určuje kvalitu života jeho obyvateľstva*. Autorom neunikli detaily, ktoré súvisia s ústrednou témou „histórie pre budúcnosť“. Chcú nadchnúť Košičanov citlivo vnímať „génia loci“, vidieť ducha mesta v jeho individuálnom a originálnom výraze, v celku i v jednotlivostiach. Minulé obdobie nebolo vždy žičiľivé k historickým pamiatkam. Samospráva mesta zdedila po roku 1990 pamiatkový fond vo veľmi zlom stave, ktorý bol výsledkom zanedbanej údržby predchádzajúceho režimu. Ideologické príčiny bránili zachovaniu kultúrneho dedičstva feudalizmu či kapitalizmu, ktorý v tom čase symbolizoval najmä útlak robotníckej triedy. Neskôr, v období transformácie, bol pamiatkový fond vystavený rôznym rušivým vplyvom, vyplývajúcim z predimenzovaných komerčných záujmov. Prvým viditeľným prejavom „lokálnej trhovej ekonomiky“ bola záplava reklám.

Publikácia upriami pozornosť laika i profesionála na pamiatkové hodnoty Košíc, ale zároveň mu poskytne aj funkčný *návod* na ich zachovanie a obnovu. Oboznámi sa s argumentmi, nabádajúcimi k dôslednej, uvážlivej a odbornej ochrane pamiatkového fondu. Naučí sa vidieť nielen námestia, budovy a ulice, ale i krásu detailov – štítov, balkónov, schodísk, pavlačí, podchodov, loggií, zábradlí, fasád, dlažieb, brán, parkov, historickej zelene, altánkov... Všetkého, čo mesto robí dobrým pre život a pekným pre oko.

Môžeme byť hrdí na veľkolepé kultúrne dedičstvo, ktoré na rozdiel od mnohých iných stredoeurópskych miest ušetrili svetové vojny aj živelné pohromy. Uvedomujeme si zodpovednosť za správu a ochranu tohto materiálneho i duchovného bohatstva, o ktorom táto cenná kniha komplexne informuje. Preto pokračujeme v zhromažďovaní argumentov pre zápis stredovekého jadra Košíc do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Som rád, že aj táto publikácia je cenným príspevkom pre naplnenie tohto cieľa.

František Knapík
primátor mesta Košice

MESTSKÁ PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA V KOŠICIACH

Hranica pamiatkovej rezervácie

Národné kultúrne pamiatky

Nehnutelnosti v pamiatkovom území

Časť I.

ZÁKLADNÉ IDENTIFIKAČNÉ ÚDAJE**MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH****1. NÁZOV PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA**

Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach (ďalej len „Mestská pamiatková rezervácia“ alebo „MPR“)

2. NÁZOV OBCE, MESTA PODĽA ZÁKLADNEJ ÚZEMNEJ JEDNOTKY A KATASTRA, V KTOROM SA MESTSKÁ PAMIATKOVÁ REZERVÁCIA NACHÁDZA

Košice I, Stredné mesto (Staré mesto) Košice, Mestská časť Staré mesto, k.ú. Košice – Stredné mesto, Mestská časť Juh, k.ú. Košice - Skladná

3. ORGÁN, KTORÝ ÚZEMIE VYHLÁSIL, DÁTUM VYHLÁSENIA

Vláda Slovenskej socialistickej republiky na základe návrhu Ministerstva kultúry a Ministerstva výstavby SSR, podľa § 4 zákona Slovenskej národnej rady č. 7/ 1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach vyhlásila uznesením číslo 46 č. m.: 2987/1982 dňa 2. februára 1983 historickú časť Košíc za mestskú pamiatkovú rezerváciu.

4. VYMEDZENIE PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

Na základe podrobných pamiatkových rozborov boli navrhnuté hranice mestskej pamiatkovej rezervácie tak, aby popri stredovekom jadre boli pod ochranu zahrnuté i hodnotné urbanizované priestory, situované za vonkajším obvodom mestských hradieb, dokumentujúce kontinuitu vývoja mestského organizmu.

Hranica MPR podľa ulíc:

Ako východzí bod hranice slúži križovatka Komenského a Strojárskej ulice na severnom okraji MPR. Odtiaľ je vedená hranica západným smerom po Strojárskej ulici, na jej konci sa stáča okolo radnice, obracia sa smerom na juh na Moyzesovu ulicu, ktorou prechádza jej západnou stranou. Z Moyzesovej odbočí na Poštovú ulicu, z ktorej sa stáča okolo hlavnej pošty na Kuzmányho ulicu, na konci ktorej sa hranica otáča východným smerom na Štúrovu ulicu. Z tejto odbočí na Grešákovu ulicu, po malej odchýlke pokračuje krátkym úsekom Mojmírovej ulice, odkiaľ odbočí na Pribinovu ulicu, pretína Hlavnú ulicu, pokračuje celou dĺžkou Rooseveltovej ulice, okolo parku na Drevnom trhu sa stáča severným smerom na ulicu Protifašistických bojovníkov, pretína Mlynskú ulicu, napája sa na Štefánikovu ulicu, ktorou prechádza po celej jej dĺžke, pretína Hviezdoslavovu ulicu, pokračuje Gorkého ulicou, okolo Železničného riaditeľstva sa stočí západným

smerom na Strojársku ulicu, ktorou pokračuje až k svojmu východnému bodu na Komenského ulici.

Hranica MPR podľa ulíc a parcel:

Ako východzí bod hranice slúži križovatka Komenského-Strojárskej ulice na severnom okraji MPR. Odtiaľ je hranica vedená západným smerom po Strojárskej ulici č.p. 8147, na jej konci sa stáča na juh, pretína križovatku Hviezdoslavova-Moyzesova, pokračuje Moyzesovou ulicou na jej západnej strane č.p. 2604, 2603, 2602, ďalej odbočí smerom na západ na Poštovú ulicu, z ktorej sa stáča okolo hlavnej pošty na Kuzmányho ulicu č.p. 3914, na konci ktorej odbočí smerom na východ na Štúrovu ulicu č.p. 2591, pretína Moyzesovu ulicu, ďalej jej hranica vedie východným smerom po Grešákovej ulici č.p. 2526, 2527 a 2528, po malej odchýlke pokračuje krátkym úsekom Mojmírovej ulice č.p. 2530, odkiaľ odbočí na Pribinovu ulicu č.p. 2531, pretína Hlavnú, prechádza cez Rooseveltovu ulicu parcelami č. 2580 a 2569, okolo Drevného trhu sa stáča severným smerom na ulicu Protifašistických bojovníkov č.p. 2573/1, pretína Mlynskú ulicu č.p. 2565, pokračuje celou dĺžkou Štefánikovej ulice č.p. 2578, pretína Hviezdoslavovu ulicu, napája sa na Gorkého ulicu č.p. 8295, tu sa stáča západným smerom okolo Železničného riaditeľstva na Strojársku ulicu č.p. 8149 až k svojmu východnému bodu na Komenského ulici.

Takto vymedzená plocha má výmeru 85,375 ha.

5. VYMEDZENIE OCHRANNÉHO PÁSMA

Do ochranného pásma boli začlenené tie priľahlé priestory MPR, kde sa jednoznačne zachovala historicky vzniknutá urbanistická a architektonická podoba mesta.

Z väčšej časti sa jeho hranica stotožňuje s hranicou MPR, najmä na jej západnom obvode, kde staršia urbanistická štruktúra (tzv. Huštáky, ktorých pôvod siaha až do stredoveku), podľahla socialistickým zámerom KBV.

Južnú časť ochranného pásma tvorí súbor blokov historickej zástavby, situovaný medzi južnou hranicou územného obvodu MPR a Štúrovou ulicou. Línia Štúrovej ulice, doplnená zeleným izolačným pásom, oddeľuje kompaktné historické jadro od novodobo zastavanej časti mesta.

Východnú časť ochranného pásma tvorí územie Mestského parku, situované na južnej strane a zachovaná historická urbanistická štruktúra, situovaná na jej severnej strane. Toto územie zaberá najrozsiahlejšiu časť plochy ochranného pásma. Na toto miesto sa vzácné zachovala nielen urbanistická štruktúra pôvodne obytnej zóny tzv. Záhradného Mesta, ale aj takmer intaktne zachovaná architektúra meštianskych domov. Zachovala sa teda nielen pôdorysná a priestorová skladba objektov, ale aj podstatná časť výzdoby a umelecko-remeselných detailov. Táto architektúra dodnes reprezentuje komfortné bývanie druhej polovice 19. a prvých dekád 20. storočia.

Severnú časť ochranného pásma tvorí územie, ktoré vývojovo a dispozične prináleží k historickému jadrú, avšak jeho súčasná podoba bola natoľko ovplyvnená prestavbami, že už nemohla splniť náročné kritériá pre vyhlásenie za pamiatkové územie.

Hranica ochranného pásma MPR podľa ulíc:

Východiskovým bodom hranice slúži križovatka Komenského a Strojárskej ulice na severnom okraji MPR. Odtiaľ vedie smerom na západ po Strojárskej ulici, obchádza radnicu, pretína križovatku a pokračuje južným smerom po celej dĺžke Kuzmányho ulice, na konci ktorej sa stočí juhovýchodným smerom na Štúrovu ulicu, prechádzajúc jej južným okrajom, v pravom uhle zahne na Zborovskú ulicu, opäť sa stočí smerom na východ, kde prechádza parcelami obytných domov, garáží a voľnej plochy, pretína Fejovu ulicu, prechádzajúc jej parcelami. Ďalej je hranica vedená smerom na sever až na nám. Osloboditeľov, stáča sa na východ, vedie južným okrajom Palackého ulice, opäť sa stočí na sever, pretína cestné teleso Palackého ulice, prechádza popri parku na Drevnom trhu, obracia sa na severovýchod k hlavnej stanici, stáča sa na sever, prechádzajúc staničným priestorom na Thurzovu ulicu, na krátky úsek odbočí na východ, potom opäť na sever, napája sa na Bencúrovu ulicu, na konci ktorej sa obracia na západ, prechádzajúc celou dĺžkou Masarykovej ulice až po kruhovú križovatku, tu znovu odbočí na sever na Gorkého ulicu, okolo Železničného riaditeľstva sa stočí smerom na západ a prechádza cez Strojársku ulicu až k svojmu východiskovému bodu na križovatke Komenského.

Hranica ochranného pásma podľa ulíc a parcel:

Východiskovým bodom hranice ochranného pásma je križovatka ulíc Komenského-Strojárskej na severnom okraji MPR. Odtiaľ pokračuje smerom na západ po Strojárskej ulici č.p. 8147, pretína križovatku a ďalej vedie južným smerom po Kuzmányho ulici, prechádzajúc jej západným okrajom č.p. 3914, 3915, 3916, 3917, 3918 a 3919. Na jej konci sa stočí na juhovýchod a prechádza južným okrajom Štúrovej ulice č.p. 2591/1, potom sa stočí na Zborovskú ulicu, vedie parcelami č. 2518/1 a 2519/1 a pokračuje na východ parcelami obytných domov 1158, 1159, garáží a voľnej plochy č.p. 1127/1, 1129/2, 1118, 1116/3, 1116/4, 1116/2, 1115, pretína cestné teleso Fejovej ulice parcela č. 2520 a opäť prechádza parcelami obytných domov č. 1103, 1104, 1105 a 1107. Ďalej je hranica vedená smerom na sever parcelami č. 1106, 1099, 1098, pokračuje južným okrajom cestného telesa Palackého ulice č.p. 2444/1, 2444/3 a 2487/2, pretína Palackého ulicu stáčajúc sa smerom na sever, kde prechádza parcelami 1971/2 a 2573/2, popri parku na Drevnom trhu č.p. 2445, obracia sa smerom na východ, vedie parcelou č. 2028 (cestné teleso), pretína parcelu 2632 (cestné teleso), prechádza parcelou 2010, pokračuje parcelami č. 2466 a 2455 pred staničným priestorom, ďalej pozdĺž východného okraja Thurzovej ulice č.p. 2464, kde sa na jej konci obráti smerom na západ a vedie po Masarykovej ulici parcelou č. 2558, pretína cestné teleso kruhovej križovatky, odbočí na Gorkého ulicu a okolo Železničného riaditeľstva sa stočí na Strojársku ulicu č.p. 8149 po ktorej sa dostane až k svojmu východiskovému bodu na križovatke Komenského.

.....
Hranica pamiatkovej rezervácie

Hranica ochranného pásma

■
Pamiatkové územie

Časť II.

ODÔVODNENIE A VÝZNAM OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA: MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH

Najväčšia mestská pamiatková rezervácia na Slovensku tvorí necelé jedno percento zastavaného územia mesta Košíc. Táto štruktúra sa vyvíjala vo forme mestského urbanizovaného prostredia približne 700 rokov. Dnes je symbolom regiónu a ťažiskom kultúrneho, podnikateľského a spoločenského diania 240-tisícového mesta. Bezprostredný prstenec vyzretej mestskej štruktúry okolo stredovekého jadra sa vyvíjal od neskorého stredoveku a za ostatných 30 rokov bol z väčšej časti nenávratne zničený. Zástavba mesta sa v 2. polovici 20. storočia extenzívne rozvinula na dnešných 24 383 hektárov, z čoho 15 134 hektárov tvorí zastavaná plocha územia. Pamiatková rezervácia má plochu 85 hektárov, spolu s Ochranným pásmom sa rozlieha na 140 hektároch, čo predstavuje 0,925 % zastavaného územia Košíc.

1. DÔVODY SPRACOVANIA ZÁSAD OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

Dňa 1. apríla 2002 nadobudol účinnosť **zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu** (ďalej len „pamiatkový zákon“). Pamiatkový zákon v § 29 definuje podmienky základnej ochrany pamiatkového územia takto:

Základná ochrana pamiatkového územia

(1) *Základná ochrana pamiatkového územia je súhrn činností a opatrení, ktorými orgány štátnej správy a orgány územnej samosprávy v spolupráci s vlastníkami nehnuteľností zabezpečujú zachovanie pamiatkových hodnôt v území, ich dobrý technický, prevádzkový a estetický stav, ako aj vhodný spôsob využitia jednotlivých stavieb, skupín stavieb, areálov alebo urbanistických súborov a vhodné technické vybavenie pamiatkového územia.*

(2) *Krajský pamiatkový úrad alebo osoba oprávnená podľa § 35 ods. 3 vypracúva zásady ochrany pamiatkového územia, ktoré sú dokumentom na vykonávanie základnej ochrany podľa odseku 1. Zásady sú súčasťou územného priemetu ochrany kultúrnych hodnôt územia, ktorý je podkladom na spracovanie územno-plánovacej dokumentácie podľa osobitného predpisu.²¹⁾*

(3) *Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, objektovej skladby, výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru a uličného parteru, cha-*

rakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, prípadne ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia.

(4) *Orgán oprávnený schváliť územno-plánovaciú dokumentáciu územia,²¹⁾ v ktorom sa nachádza pamiatková rezervácia, pamiatková zóna, ochranné pásmo alebo archeologické nálezisko evidované podľa § 41, si pred jej schválením vyžiada stanovisko miestne príslušného krajského pamiatkového úradu. Ak ide o archeologické nálezisko, krajský pamiatkový úrad vydá stanovisko po vyjadrení archeologického ústavu.*

Z dikcie pamiatkového zákona vyplýva požiadavka na vypracovanie **zásad ochrany pamiatkového územia**. Pamiatkový úrad Slovenskej republiky so sídlom v Bratislave zahrnul vypracovanie Zásad ochrany pamiatkového územia: Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach do Plánu hlavných úloh pre rok 2004 pod zn. 2d. V zmysle § 29 pamiatkového zákona zásady ochrany pamiatkového územia vypracúva Krajský pamiatkový úrad alebo osoba oprávnená podľa § 35 ods. 3. V tomto prípade Zásady ochrany pamiatkového územia: Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach (ďalej len „Zásady“) vypracoval Krajský pamiatkový úrad Košice, (ďalej len „Krajský pamiatkový úrad“).

V zmysle § 29 odseku 2 pamiatkového zákona Krajský pamiatkový úrad alebo osoba oprávnená podľa § 35 odseku 3 vypracúva zásady ochrany pamiatkového územia (ďalej len „ZOPÚ“), ktoré sú **dokumentom** na vykonávanie základnej ochrany podľa § 29 odseku 1 pamiatkového zákona.

Vláda SSR na základe návrhu Ministerstva kultúry a Ministerstva výstavby SSR podľa § 4 zákona Slovenskej národnej rady č. 7/ 1958 Zb. SNR o kultúrnych pamiatkach vyhlásila uznesením číslo 46 zo dňa 2. februára 1983 historickú časť Košíc za **mestskú pamiatkovú rezerváciu** (v súčasnosti platný zákon č. 49/2002 Z.z. používa termín „pamiatková rezervácia“). Súčasne uložila ministromi kultúry a rade Východoslovenského krajského národného výboru vykonať na záchranu, obnovu a vhodné využívanie mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach opatrenia podľa prílohy k citovanému uzneseniu.

V štvrtom bode predmetných opatrení bolo uložené Vs. KNV vypracovať do júna 1983 komplexný program záchranu a obnovy rezervácie a stanoviť podmienky na jeho realizáciu. Ďalej v piatom bode opatrení bolo uložené Vs. KNV dopracovať a schváliť do marca 1984 územno-plánovaciú dokumentáciu centrálnej mestskej zóny Košíc, v ktorej bude zahrnutý komplexný program obnovy rezervácie a stanovenie kritérií pre výstavbu na území rezervácie a jej ochrannom pásme.

²¹⁾ Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov.

Územný plán zóny celomestského centra Košice vypracoval: Stavoprojekt Košice, 1979, Ing. arch. A. Bél, Ing. arch. D. Hudec, Ing. arch. E. Martončík. Schválil: Rada NVmK r. 1983. Spracovaný bol v dvoch fázach, jeho tzv. „dopracovanie“, ktoré bolo schválené, už vychádzalo zo zámeru vyhlásiť historické jadro mesta za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Konceptia ÚPN – Z celomestského centra globálne vychádzala z platného územného plánu mesta schváleného v roku 1976. Kategorizácia pamiatkových objektov bola po schválení uznesením rady MsNV Košice č. 22/81 doplnená do štátneho zoznamu nehnuteľných kultúrnych pamiatok, čím sa zvýšil počet pamiatok zo 196 na 492 na území MPR Košice.

Pri rozpracovaní úloh, vyplývajúcich z predmetného uznesenia vlády SSR a k nemu prijatých opatrení, rada Vs. KNV svojím uznesením číslo 104/ E zo dňa 12. 04. 1983 preniesla zabezpečenie úlohy podľa bodu 4 opatrení vlády SSR na radu NVmK za spoluúčasti Krajského ústavu štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Prešove a Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti v Bratislave. V týchto intenciách rada NVmK svojím uznesením číslo 83 zo dňa 6. mája 1983 stanovila postup zabezpečenia predmetnej úlohy v stanovenom termíne.

Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Prešov, stredisko Košice v r. 1983 vypracoval **KOMPLEXNÝ PROGRAM obnovy a záchranu Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach** (ďalej len „Komplexný program“), ktorý bol schválený:

Uznesením rady NVmK číslo 225 zo dňa 18. novembra 1983

Podpísaný:

Tajomníkom NVmK: Ing. Jozefom Fabínom v. r.

Primátorom mesta Košíc: Ing. Rudolfom Schusterom v. r.

Komplexný program, ako územný priemet kultúrnych hodnôt územia teda dopĺňa a upresňuje schválenú územno-plánovacia dokumentáciu.

Ostatné dokumenty základnej ochrany pamiatkovej rezervácie:

- **Zásady pamiatkovej starostlivosti pre mestskú pamiatkovú rezerváciu Košice**, spracované Ing. arch. S. Gojdičovou a prom. Hist. S. Paulusovou, v Bratislave, 03/1983,
- **MPR KOŠICE, zásady pamiatkovej starostlivosti – aktualizácia**, spracované Ing. arch. I. Gojdičom a kol., v Bratislave, 12/1990,

tieto neboli predložené na vedomie mestskému zastupiteľstvu a teda ani doporučené pre ÚPN, a neskôr slúžili len ako vnútorný smerný a informačný materiál pre činnosť vtedajšieho Pamiatkového ústavu RS Košice a ako podkladový materiál pre štátnu pamiatkovú starostlivosť, vykonávanú podľa vtedy platného zákona č. 27/1987 o štátnej pamiatkovej starostlivosti, Obvodným/Okresným úradom Košice I., ako aj pre regulatívy a usmernenia ÚHA mesta Košice pre stavebnú činnosť v historickom jadre Košíc.

2. SPOLUPRÁCA A ÚČASŤ ORGÁNOV, ORGANIZÁCIÍ A SAMOSPRÁVY NA REGENERÁCIU PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

Zákon č. 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu v § 14 upravuje pôsobnosť obcí takto:

Obec

(1) *Obec utvára všetky podmienky potrebné na zachovanie, ochranu, obnovu a využívanie pamiatkového fondu na území obce.*

(2) *Obec*

- a) *dbá, aby vlastníci kultúrnych pamiatok konali v súlade s týmto zákonom,*
- b) *koordinuje budovanie technickej infraštruktúry sídiel s pamiatkovým územím,*
- c) *spolupôsobí pri zabezpečovaní úprav uličného interiéru a uličného parteru, drobnej architektúry, historickej zelene, verejného osvetlenia a reklamných zariadení tak, aby boli v súlade so zámermi na zachovanie a uplatnenie hodnôt pamiatkového územia,*
- d) *podporuje iniciatívy občanov a občianskych združení pri ochrane pamiatkového fondu,*
- e) *na základe výpisov z ústredného zoznamu vedie evidenciu pamiatkového fondu na území obce.¹⁴⁾*

(3) *Obec môže utvárať zdroje na príspevky vlastníkom na záchranu a obnovu kultúrnych pamiatok nachádzajúcich sa na území obce.*

(4) *Obec môže rozhodnúť o vytvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce. Do evidencie pamätihodností obce môžu byť zaradené okrem hnutelných vecí a nehnuteľných vecí aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce. Zoznam evidovaných pamätihodností obce predloží obec na odborné a dokumentačné účely krajskému pamiatkovému úradu; ak ide o nehnuteľné veci, predloží zoznam aj stavebnému úradu.*

Orgánmi samosprávy, pôsobiacimi na území Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach, sú najmä: Magistrát mesta Košice a jeho odbory, miestne príslušný stavebný úrad Mestskej časti – Staré Mesto a stavebný úrad Mestskej časti – Juh.

Zásady ochrany Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach aplikujú záujmy ochrany pamiatkového fondu na konkrétne územie, s prihliadnutím na miestne špecifiká. Úspešnosť obnovy a prezentácie pamiatkového fondu však nemôže závisieť od jedinej inštitúcie. Spolupráca orgánov špecializovanej štátnej správy, obce, vlastníkov nehnuteľností, občianskych združení a vôbec všetkých občanov mesta je nevyhnutná. Bez skutočného záujmu všetkých zainteresovaných o zachovanie kultúrneho dedičstva sa vytráca význam ochrany pamiatkového územia. Od dobrej prezentácie historického jadra závisí vzťah občanov k vlastnému mestu, obraz mesta v regióne

¹⁴⁾ § 2 ods. 1 zákona Slovenskej národnej rady č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení.

i v zahraničí, objem cestovného ruchu, záujem zahraničných inštitúcií v rámci kultúrnej výmeny, záujem investorov o ďalšie lokality. Zachovanie a dobrá prezentácia pamiatkového fondu je zároveň dokladom serióznosti a zodpovednosti mesta ako garanta i obchodného partnera. Mestská pamiatková rezervácia, rozprestierajúca sa na ploche menšej ako 1 % zastavaného územia, by mala byť „výkladnou skriňou mesta“, podliehajúcou prísny regulatívom ochrany. Požiadavky v Zásadách nemajú byť chápané ako samoučelné obmedzenie vlastníckych práv vlastníkov nehnuteľností v pamiatkovom území, ale ako cieľavedomý koncepčný zámer údržby a obnovy, ktorého realizácia je dlhodobá.

K problematike súčinnosti obcí sa vyjadruje i *Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky, 2003*: „- Na úrovni obce sa nedostatočne uplatňuje zostavovanie štandardov architektúry (uličného vzhľadu, zachovania charakteru historickej zástavby, jednotné štýly nápisov, štandardy rozmerov reklamných nápisov a pod.) a vyhodnocovanie rôznych stavebných úprav fasád, výškových a objemových regulatífov pri výstavbe a obnove, čo nepriaznivo vplyva na ochranu architektonických hodnôt.“

Podľa § 29 pamiatkového zákona „orgány štátnej správy a orgány územnej samosprávy ...zabezpečujú zachovanie pamiatkových hodnôt v území, ich dobrý technický, prevádzkový a estetický stav, ako aj vhodný spôsob využitia jednotlivých stavieb, skupín stavieb, areálov alebo urbanistických súborov a vhodné technické vybavenie pamiatkového územia.“ V zmysle § 29 krajský pamiatkový úrad vypracúva zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, ktoré o. i. obsahujú *požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, ..., prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy* atď.

V súlade s presunom výkonu štátnej správy – stavebného úradu na obce je pre orgán samosprávy, v tomto prípade pre odbor výstavby a ŽP Miestneho úradu mestskej časti Košice – Staré mesto nevyhnutné rešpektovať znenie § 32 ods. 11 pamiatkového zákona: „V územnom konaní, v stavebnom konaní, v konaní o povolení zmeny stavby... v pamiatkovom území a v ochrannom pásme rozhoduje stavebný úrad po predchádzajúcom súhlase krajského pamiatkového úradu. Stavebný úrad postupuje tak aj vtedy, ak práce možno vykonať na základe ohlásenia.“

Je užitočné pripomenúť si aj súvisiacu časť § 55 odseku 3 Vyhľadky MŽP č. 532/2002 Z.z. v znení: ...v dosahu chránenej pamiatky ... sa môže informačné, reklamné a propagačné zariadenie umiestniť, ak sú splnené podmienky podľa príslušných osobitných predpisov – v odkazovej poznámke je tu uvedený o. i. pamiatkový zákon.

Krátkodobé i dlhodobé ciele samosprávy – ako kľúčového partnera záujmov ochrany pamiatkového fondu – sa javia takto:

1. **Oficiálna deklarácia záujmu o ochranu a vhodnú prezentáciu pamiatkového územia Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach.** Prijatie programu záchranu, obnovy a prezentácie historického jadra (ktorého súčasťou by mali byť i Zásady), následné zverejnenie v masovokomunikačných prostriedkoch.
2. **Vytvorenie podmienok pre vznik nového mestského centra ako moderného priestoru pre súčasné i budúce podnikateľské zámery.** Nové mestské centrum by odbremenilo historické

jadro od náročných funkcií, ktoré v súčasnosti nemôže plniť bez poškodovania pamiatkových hodnôt. Znížila by sa tým aj miera obmedzovania vlastníckych práv podnikateľskej sféry na chránenom území. Rozvoj malého a stredného podnikania ako kľúčovej zložky ekonomiky vyžaduje nové priestory, ktoré sú schopné poskytnúť primeraný komfort a potrebnú infraštruktúru. Projekt rozšírenia mestského centra bol vypracovaný už v 60. rokoch 20. storočia v ÚPD sídliska Terasa v kontaktnej polohe s historickým jadrom. Táto poloha je dnes geometrickým stredom mesta. Jej funkciu upravuje aktuálny platný regulačný plán nedostatočne.

3. **Zaradenie Územného priemetu ochrany pamiatkového fondu do záväznej časti územno-plánovacej dokumentácie, aby sa stal súčasťou všeobecne záväzného nariadenia mesta.** Pri tvorbe územno-plánovacej dokumentácie je potrebné rozvojové zámery koordinovať tak, aby zachovanie a rehabilitácia pamiatkových hodnôt územia boli prioritou celého riešenia. Územno-plánovacia dokumentácia má jednoznačne definovať záujem ochrany pamiatkového fondu o vytvorenie racionálneho vzťahu pamiatkovo chráneného územia k ostatným častiam sídla (najmä k výkonnému mestskému centru) a o rehabilitáciu nadväzností na okolité zonálne štruktúry. Pohľadové kužele, súvisiace s Mestskou pamiatkovou rezerváciou, budú definované v spolupráci s ÚHA mesta Košice. Ich cieľom má byť najprísnejšia miera ochrany najväčších architektonických celkov alebo súborov stavieb - tzv. vnútorné zónovanie. Záväznosť týchto regulatífov bude možné uplatniť v jednotlivých správnych konaniach verejnej správy a príslušného stavebného úradu.
4. **Mimo rámca štátnej ochrany pamiatkového fondu môže mesto rozhodnúť o utvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce, podľa § 14 odseku 4 pamiatkového zákona.** Do evidencie pamätihodností mesta možno zaradiť okrem hnutelných vecí a nehnuteľných vecí aj kombinované diela prírody a človeka. Na území mesta sa okrem štátom chránených nehnuteľností nachádza niekoľko hodnotných stavieb, ktoré by mohla samospráva vyhlásiť za miestne pamätihodnosti. Nachádzajú sa tu aj pozoruhodné výtvarné diela galerijnej hodnoty, rozptýlené na území celého sídla (sochy, súsošia, reliéfy, pamätné tabule atď.), ktoré nie sú evidované v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, ale ich lokálny význam je nesporný. Výsledkom evidencie by mala byť osobitná pozornosť stavebného úradu pri územných a stavebných konaniach, a tiež zvýšená policajná ochrana hodnotných diel pred odcudzením či úmyselným poškodením.
5. **Nadviazanie na tradície ochrany verejného záujmu, podľa § 14 odseku 1 pamiatkového zákona.** *Stavebný štatút slobodného kráľovského mesta, spracovaný v r. 1885*, bol zároveň VZN mesta, ktorý upravoval podmienky stavebnej a inej hospodárskej činnosti, a bol v platnosti až do roku 1928. Bol najvýznamnejším determinantom stavebného vývoja mesta. Niektoré európske sídla ho v minulosti prijali ako vzor pre konštituovanie vlastných právnych noriem. Po vytvorení odborných i právnych predpokladov sa mesto Košice na začiatku 80. rokov 20. storočia aktívne zaslúžilo o vyhlásenie košickej mestskej pamiatkovej rezervácie. Bolo by žiaduce na začiatku tretieho tisícročia na túto uvedomelú verejnú iniciatívu pre zachovanie kultúrneho dedičstva mesta opäť nadviazať.

6. **Nepodporovať ďalšie masívne zriaďovanie vstavieb do podkrovi v historickom jadre, najmä v exponovaných polohách a v historicky najcennejších objektoch, a rutinne neponúkať ďalším investorom voľné podkrovia v majetku obce.** Ako príloha týchto zásad bude spracovaný zoznam osobitne hodnotných striech v mestskej pamiatkovej rezervácii, v spolupráci s ÚHA mesta Košice, v ktorých nie je prípustné uvažovať so vstavbou a funkčným využitím podkrovného priestoru. Závaznosť týchto odporúčaní bude možné uplatniť v jednotlivých správnych konaniach verejnej správy a príslušného stavebného úradu.
7. **Pozitívna aj negatívna motivácia vlastníkov nehnuteľností v pamiatkovom území, smerujúca k ochrane pamiatkových hodnôt.** Pozitívna: napr. vyhlásenie najlepších ukončených pamiatkových obnov za kalendárny rok, nepriama podpora finančným zvýhodnením (najmä: odpustenie poplatku za zaujatie verejného priestranstva pre lešenie v rámci stavebných prác) – a to pre vlastníka pamiatky i nehnuteľnosti v chránenom území; negatívna – napr. ukladanie sankcií za nedodržiavanie základnej ochrany v zmysle VZN mesta, zanedbanie údržby hodnotnej fasády a pod. Bolo by žiaduce vytvoriť zdroj finančnej podpory pre udržiavacie či sanačné práce pre vlastníkov tých nehnuteľností, ktoré nie sú evidované v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, a teda títo vlastníci nemôžu požiadať o štátnu finančnú podporu, aj keď tvoria takmer polovicu všetkých nehnuteľností v chránenom území.
8. **Pre potrebu efektívnej ochrany pamiatkového územia je nevyhnutné zjednodušenie a skvalitnenie verejnej správy vo vzťahu k občanovi – lepšou formou spolupráce medzi orgánmi štátnej správy a samosprávou.** Aj keď je dnes spolupráca Krajského pamiatkového úradu a stavebného úradu MČ Staré Mesto na veľmi dobrej úrovni, existujú rezervy pre skvalitnenie procesných postupov – napr. minimalizovaním duplicitného konania ap. Metódy a úlohy môžu vzniknúť len na základe otvoreného dialógu medzi orgánmi štátnej správy a samosprávou. Táto úloha je stála a má byť prispôbená aktuálnym potrebám ochrany verejného záujmu.
9. **Vytvorenie vhodného úschovného priestoru – depozitu** pre tie umelecko-remeselné súčasti historickej architektúry, ktoré pre nezvratnú degradáciu museli byť v rámci obnovy nahradené kópiou. V mnohých prípadoch je to jediná forma záchrany týchto artefaktov, pokiaľ nemajú atribúty zbierok múzejnej či galerijnej hodnoty, ale pritom sú autentickým hmotným dokumentom stavebnej a architektonickej kultúry mesta. Krajský pamiatkový úrad podľa § 11 odsek 2 písm. e) zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu zabezpečuje v nevyhnutných prípadoch dočasnú úschovu hnutelných kultúrnych pamiatok, ale v rámci svojich kapacít nemôže zabezpečiť aj úschovu napr. štukových fasádnych prvkov, druhov dlažieb, okenných výplní a pod., ktoré v budúcnosti budú nenahraditeľným dokumentom pri odbornej sanácii, prezentácii a zachovaní pamiatkových hodnôt MPR.

3. REGENERÁCIA PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A ŽIVOTNÉ PROSTREDIE

„Do roku 2030 bude žiť prvýkrát v histórii ľudstva 60 percent svetovej populácie v mestách. Najdramatickejší rast zaznamená-

vajú mestá tretieho sveta. Rastú však i mestá v rozvinutom svete – napríklad Las Vegas sa v 90. rokoch zväčšilo o 83 percent.“

Zwingle, E., Svetové veľkomestá, National Geographic, november 2002

Historické centrum Košíc si napriek razantnému územnému a populačnému rozvoju sídla zachovalo osobitú atmosféru malého 50 – 60-tisícového mesta z prelomu 19. a 20. storočia. Dobre zachovaná je nielen uličná sieť a parcelácia, ale aj príjemná ľudská mierka, ktorá sa z mnohých európskych miest vytratila. Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach si zachovala nielen hlavné objekty, orientované do uličných koridorov a námestí, ale aj dvorové krídla, medziparcelačné murivá, mikropriestory dvorov, prejazdov (tzv. dufartov) a nepreberný súbor rozličných tvarov, foriem a výzdoby. To vôbec nie je samozrejmosťou na mnohých chránených pamiatkových územiach, kde často zostali pamiatkové hodnoty zredukované na výzdobu hlavných fasád, pričom vnútorné priestory podľahli radikálnym prestavbám a dvorové krídla chýbajú úplne, alebo sú nahradené parkoviskami. Likvidácia pamiatkových hodnôt sa dotkla aj miest, ktoré sú zapísané na zozname Svetového kultúrneho dedičstva. V Košiciach je to takmer naopak: stredoveké komplexy meštianskej zástavby sú na prvý pohľad ukryté v interiéroch a dvoroch za jednotnými barokovo-klasicistickými až eklektickými fasádami z 19. storočia.

Popri pôdorysnej schéme a urbanistických väzbách mesta práve architektonické hodnoty jednotlivých objektov zaraďujú Košice medzi najpozoruhodnejšie mestá na Slovensku. Pamiatkový fond mesta tvorí 549 architektonických pamiatok slohového zastúpenia od gotiky až po funkcionalizmus. Sú tu zachované unikátne hodnoty stredovekej architektúry - Dóm sv. Alžbety s areálom, františkánsky a dominikánsky kostol, ale aj veľký súbor stredovekých a renesančných meštianskych domov a reprezentatívnych mestských palácov a verejných budov. Popri honosných patricijských obydliach sa zachovali aj malé domčeky, pristavané k mestským hradbám v neskoršom období (Hradbová, Vrátna, Hrnčiarska), ktoré dodávajú historickému jadrú osobitú atmosféru. Súbor objektov, postavený v rozličných slohoch, štýlovo zjednotil eklektizmus. Historické jadro mesta obohatili aj objekty v štýle secesie a funkcionalizmu. Napriek skutočnosti, že podľa názoru väčšej časti verejnosti je ochrana architektonického diela 20. storočia na Slovensku neopodstatnená, ba až kontraproduktívna, je táto architektúra dnes predmetom pamiatkovej ochrany.

Diela moderny a geometrického funkcionalizmu sú významnou kapitolou novodobej architektonickej tvorby. Prax ukázala, že tieto diela sú v ohrození. Technologická modernosť stavieb a priestorová variabilita je ponukou pre nekvalifikované zásahy, pristavby a nadstavby. Úpravy tvorcov, ktoré médiá nazvali súhrnným názvom „podnikateľský barok“, devalvujú hodnotné architektúry. Pre objekty funkcionalizmu je príznačná čistota architektonického konceptu, jednoduchosť materiálov a foriem. Nekvalifikovanými stavebnými zásahmi do týchto objektov, bez pochopenia ich jedinečnosti, sa tvorí architektonický gýč. Niektorí projektanti pokladajú túto architektúru za nehodnotnú, pretože v porovnaní s historickými slohmi nepriňaša so sebou ozdobnosť či pútavé tvaroslovie. Prehliadajú pritom, že vtedajší tvorcovia odmietali použitie ornamentu, lebo ho pokladali za „zločin“. Kvality, ktoré medzivojnová tvorba na Slovensku priniesla, sa stali východiskom, siahajúcim až po

súčasnosť. Funkcionalistická tvorba však dokázala nadviazať na tradíciu. Výsledným úspechom je nadčasový odkaz funkcionalizmu – oproti mnohým neskorším počinom povojnovej architektúry, ktorý sa v základných ideách premietol až do tvorby 21. storočia.

Vo väčšine postkomunistických krajín ide dnes o presadzovanie individuálneho prejavu, ktorý tu desaťročia absentoval. Vyvinul sa akýsi „strach z prázdna“, ktoré je potrebné urýchlene zaplniť. Hodnotné regionálne prvky architektúry sú nahrádzané množstvom gýču (balustrádami, sadrovou ornamentikou, zlátením, nezvládnutou farebnosťou), použitou typológiou bez pochopenia vzájomných súvislostí a racionálneho odôvodnenia. Absolútna väčšina diel minulosti je v tomto kontexte posudzovaná spoločným prívlastkom „staré“, teda nefunkčné, prifažujúce a teda brániace prirodzenému ekonomickému rozvoju. Príčin takéhoto myslenia je niekoľko. Rozhodujúcou príčinou pre dnešok však bola zmena, resp. strata pôvodných vlastníckych vzťahov v období rôznych spoločenských zmien, najmä v období reálneho socializmu. Mnohé kvalitné architektonické diela minulosti sa v druhej polovici 20. storočia ocitli v schátralom, až havarijnom stave. Tento stav pokračoval aj po roku 1989. Podobne ako v iných rezortoch, aj na úseku bývalej štátnej pamiatkovej starostlivosti zlyhala verejná správa. Tá bola ovplyvnená dvomi zásadnými skutočnosťami: 1. bývalý Pamiatkový ústav ako odborná organizácia nemal rozhodujúce právomoci, výkonná moc orgánu štátnej pamiatkovej starostlivosti patrila odboru kultúry všeobecnej štátnej správy, 2. k prehľbeniu nezájmu o ochranu kultúrneho dedičstva prispel aj benevolentný až amatérsky prístup stavebných úradov. V nejednom prípade išlo o vedomý zámer vlastníka docieľiť stav úplného schátrania historickej stavby. Najčastejšie tak, aby došlo k jej samovoľnému zrúteniu. Cieľom bolo získať rezervnú plochu pre zamýšľanú novostavbu, resp. lukratívnu parkovaciu plochu v husto zastavanom historickom jadre. Neraz išlo o evidované kultúrne pamiatky. Právomoci bývalých orgánov štátnej pamiatkovej starostlivosti neumožňovali takýmto špekuláciám zabrániť. Stavebné úrady pri vydávaní asanačných povolení vo svojej úvahe vždy uprednostnili argumenty ochrany života a zdravia ľudí pred zabezpečením pamiatkovej ochrany. Napriek upozorneniam vtedajšieho Pamiatkového ústavu Bratislava, Regionálneho strediska Košice neuložil vtedajší príslušný prvostupňový stavebný úrad v Košiciach – Okresný úrad Košice I, odbor výstavby a životného prostredia ani príslušný orgán štátnej pamiatkovej starostlivosti – Okresný úrad Košice I, odbor regionálneho rozvoja a iných odvetvových vzťahov, temer žiadne sankcie, a keď, tak to boli sankcie formálne, nízke, ktoré stavebníci zvyčajne rýchle zaplatili a pokračovali v stavebných úpravách bez zbytočných prestojov.

Nasledujúca regenerácia vzťahu spoločnosti ku kultúrnym pamiatkam môže trvať celé desaťročia. Ako špeciálny odbor je tvorba v pamiatkovom prostredí predmetom štúdia na Fakulte architektúry STU, no rozsah štúdia je redukovaný na oblasť architektúry. Na našich vysokých školách však zatiaľ chýba možnosť zoznámiť sa s dopadom medzinárodne uznávanej metodiky pamiatkovej ochrany na ostatné disciplíny v stavebníctve. Preto je potrebná aj vedomá regulácia orgánmi štátnej správy, obsiahnutá v pamiatkovom zákone, ktorá môže zmierniť dopady tohto transformačného obdobia, a zachrániť ešte zachované pamiatkové hodnoty, situované na našom území.

Až v roku 2002 sa na Slovensku zriadil podľa vzoru väčšiny európskych krajín pamiatkový úrad ako špecializovaná štátna správa pre ochranu pamiatok. Ďalším prínosom pre ochranu verejného záujmu bolo prenesenie kompetencií prvostupňového stavebného úradu na obecné samosprávy, ktoré lepšie chápu miestne špecifiká, vznik Stavebnej inšpekcie a ďalších špecializovaných orgánov verejnej správy. V tomto smere však chýba zo strany štátu dôslednejšia a účinná prevencia v rámci stavebnej disciplíny – túto skutočnosť odráža množstvo neoprávnené postavených, pritom užívaných stavieb.

Krajský pamiatkový úrad je denne konfrontovaný s nárokmi na prestavby objektov v pamiatkovom území. Tieto nároky vyplývajú prevažne z racionálne odôvodnených potrieb modernizácie. Dôsledkom intenzívnej modernizácie nehnuteľností v pamiatkovom území, vynútenej novým funkčným poslaním, je zmena ich priestorového usporiadania a definitívna strata autenticity. Vnútorou prestavbou pamiatky, aj napriek zachovaniu či obnove jej vonkajších znakov, dochádza k jej falzifikácii, alebo prinajmenšom nepravdivosti architektonického diela. Nahromadením týchto problémov vznikajú čoraz častejšie spory medzi:

- oprávnenými záujmami vlastníkov nehnuteľností,
- tvorivou invenciou projektantov
- a snahou pamiatkárov zachovať posledné zvyšky autenticity jednotlivých období.

(Urbanistickú štruktúru, žiaľ, nedokážeme depozitovať v múzeu.)

Dnes stojíme pred novým problémom – pred nevyhnutnosťou riešiť mnohé nedostatky a rozpory v štruktúre i funkcii našich historických miest, ktoré sa nahromadili vplyvom nových prevádzok a potrieb transformujúcej sa spoločnosti. Pred nami je zložitý komplex otázok starnúcej stavebnej podstaty a zmien spôsobu jej využitia. Ohrozenie historických jadier panelákovými „hradbami“, pochádzajúcimi zo 70. a 80. rokov 20. storočia, opisujúcimi vonkajší obvod mestského centra, je dnes nahradené novou, azda nebezpečnejšou formou – **vnútornou prestavbou historického jadra**. Táto forma sa nejaví navonok tak agresívne ako plošné asanácie a zámery socialistickej výstavby, avšak v konečnom dôsledku znamená:

- nadmerné preťaženie pamiatkového fondu,
- potlačenie kultúrnej funkcie historického jadra
- zmenu tradičnej funkcie jednotlivých nehnuteľností.

Vstavby do podkrovi

Táto téma regenerácie pamiatkového územia si vyžaduje osobitnú pozornosť, najmä pri tvorbe koncepcie priestorového rozvoja mesta. Vstavby do podkrovi, ktoré dnes predstavujú veľmi rozšírený a módny spôsob zväčšovania úžitkovej plochy historických objektov, spôsobujú nadmerné preťaženie pamiatkového fondu. Často pritom ide o úpravy veľmi problematické z architektonického i pamiatkárskoho hľadiska.

Strecha je rovnocenným charakteristickým priestorom historickej architektúry ako napríklad dvor, prejazd, alebo sieň. Náročným spôsobom adaptácie strechy sa pamiatková hodnota historického objektu deformuje. Pozornosť si vyžaduje najmä obdobie po roku 1989, keď sa počet a bezohľadnosť vstavieb do podkrovi stali mimoriadne závažným problémom. Degradácia striech je už zrejmá nielen pri pohľade z vyšších objektov, ale aj z úrovne chodca.

Osadzovanie strešných okien, zriaďovanie neúmerne veľkých vikierov, vstavba lodžii, zmeny tvaru a ďalšie úžitkové úpravy znehodnocujú vzhľad historických striech. Negatívne zásahy do vonkajšieho vzhľadu však nie sú jediným problémom. Kvôli uvoľneniu dispozície sa redukujú alebo úplne vymieňajú historické krovy, pritom nie sú ušetrené ani cenné barokové a klasicistické konštrukcie. Navyše: zateplením, zakrytím, resp. obloženími sa znižuje možnosť údržby jednotlivých prvkov historického dreveného krovu.

V súvislosti so zmenou využitia podkrovia vždy dochádza k nárastu úžitkového zaťaženia domu. Nárast zaťaženia vyvoláva nežiaduce druhotné statické zásahy, najmä budovanie železobetónových stužujúcich vencov, ktorých realizácia si vynucuje odstraňovanie hodnotných prvkov architektúry – korunnej rímsy, atikového muriva, záklopových stropov najvyššieho podlažia a pod. Častou daňou vstavieb do podkrovia bývajú zmeny dispozície nižších podlaží v súvislosti s budovaním nového schodiska, pretože historické drevené rebrikové schodisko, v minulosti pravidelne používané kominárom, pre sprístupnenie obytného podkrovia nevyhovuje.

Historické strechy sú nenahraditeľnou súčasťou kultúrneho dedičstva. Pre rozmanitosť vzhľadu mestskej pamiatkovej rezervácie majú zásadný význam. Autentická a správne udržiavaná strecha historickej stavby je malebná, jej vzhľad pôsobí spolu s budovou tradične a hodnoverne, má proporcie, detaily, farbu a patinu. Jej podoba zodpovedá dobovému slohu. Strechu nemožno vytrhnúť z architektonického celku. V okamžiku, keď do tohoto celku zasiahneme nadstavbou atikového muriva, zmenou tvaru strechy, predimenzovanými vikiermi, lodžiami a terasami, nemôžeme už hovoriť o ochrane či zachovaní historickej architektúry, ale o jej „vytunelovaní“ a strate pamiatkových hodnôt.

Problém, ktorý súvisí so vstavbami do podkrovia, je ich hrozivo narastajúce množstvo. To, čo bolo možné prijať v ojedinelých prípadoch, nie je možné akceptovať ako všeobecný princíp, pretože by tým bola ohrozená kontinuita celej mestskej pamiatkovej rezervácie. Vstavba do podkrovia sa dnes berie ako úplná samozrejmosť, bez ohľadu na kvalitu pamiatky. Mnohí vlastníci pristupujú k strechám historických stavieb ako k voľným stavebným parcelám a vyvíjajú sústavný tlak na orgány verejnej správy o povolenie pre ich vstavbu.

Podkrovia ako medzipriestory, chrániace stavby pred účinkami poveternostných vplyvov, patrili v minulosti k najmenej využívaným priestorom, práve v súvislosti s požiadavkami na požiarne bezpečnosť a dobrú údržbu krovu i kominových prieduchov. Preto sa v nich často zachovali konštrukcie a prvky, ktoré v iných častiach historických objektov už dávno zanikli. Tieto historicky cenné detaily väčšinou pri vstavbe zanikajú.

Skutočne potrebujeme v historickom jadre zvyšovať a zahusťovať zástavbu? Pridávať kancelárie a tým zvyšovať počet záujemcov o parkovanie? Obhajovať vstavby v súvislosti s požiadavkami vzniku nových bytov je zavádzajúce. Prax ukazuje, že zďaleka nie všetky nové vstavby sú určené na bývanie. Podkrovia ani nemôže plnohodnotne vynahradiť funkciu obytných poschodí. Akceptácia nového bytu v podkroví historického objektu pritom slúži ako technická zámienka pre likvidáciu jeho pamiatkových hodnôt. Negatívne účinky týchto stavebných a dispozičných zásahov sa dlhodobo prejavujú počas užívania.

Vstavba do podkrovia v historickom prostredí nie je vôbec lacná záležitosť. Najmä, pokiaľ má byť kvalitne projektovaná

a realizovaná ohľaduplne voči ostatným častiam historického objektu. Nemožno teda argumentovať pomocou sociálne slabším vrstvám, ani hospodárskymi úsporami pri využití jestvujúceho stavebného fondu v porovnaní s novou výstavbou.

Z týchto dôvodov je potrebné, aby samospráva nepodporovala plošné zriaďovanie vstavieb do podkrovia v historickom jadre, najmä v exponovaných polohách a v historicky najcennejších objektoch, a aby rutinne neponúkala ďalším investorom voľné podkrovia v majetku obce bez toho, aby si preverila vhodnosť využitia týchto priestorov.

Prezentácia pamiatkového fondu

Dobrá prezentácia kultúrnych pamiatok vytvára kvalitné životné prostredie, ktoré bude rozhodujúce pre existenciu ľudstva v mestách a veľkomestách. Sociologická správa, uverejnená v časopise National Geographic v novembri 2002, uvádza, že „...každý týždeň vo svete pribudne jeden milión mestského obyvateľstva“. Preto je potrebné k tvorbe mestského prostredia pristupovať veľmi zodpovedne, najmä k ochrane historických mestských centier, ktoré prešli dlhodobým, a často veľmi zložitým vývojom. Preto ich v tomto kontexte považujeme za jedinečné a nenahraditeľné. Dnešný obraz historických miest na Slovensku je zložitou syntézou mnohých slohových a stavebných etáp, ktorými tieto živé organizmy prešli od obdobia svojho vzniku – Košice sú kvalitným príkladom tohto tvrdenia. Každá stavebná epocha si vytvárala funkčné rozdelenie mesta podľa svojich potrieb. Zmysel ochrany národných kultúrnych pamiatok (nehnutel'ných i hnutel'ných, hmotných i nehmotných) spočíva v ich úlohe pri spoluvytváraní kultúrneho dedičstva ako nenahraditeľnej súčasti životného prostredia, kultúrnej krajiny i urbanistických celkov. Predstavujú podstatnú zložku pri tvorbe pocitov identity, lokálpatriotizmu, kultúrneho vedomia, prehlbujú estetické cítenie a rozširujú poznanie ľudí. Ochrana pamiatkového fondu nie je samoučelnou aktivitou, ale významným prvkom pre ekonomické aktivity širšieho regiónu a podstatným faktorom pre rozvoj cestovného ruchu. Zachovanie, trvalá údržba, správny spôsob využívania a prezentácie kultúrnych pamiatok je preto súčasťou právnych noriem každej vyspelej krajiny.

K silným stránkam pamiatkového fondu Košíc patrí aj skutočnosť, že pamiatkový fond sa neobmedzuje teritoriálne na územie mesta, ale je zastúpený aj v prímestských rekreačných oblastiach širšieho okolia (Jasov, Čečejevce, Turňa, Herľany, Slanec, Nižná Myšľa, Svinica ap.)

4.1 ÚČASŤ OBČANOV A OBČIANSKÝCH ZDRUŽENÍ NA REGENERÁCIÍ PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

Oslabený záujem o veci verejné zrejme pretrváva z čias reálneho socializmu, keď osobná angažovanosť za spoločenské zmeny bola vopred odsúdená na neúspech, a neskôr často znamenala silný zásah do osobného života jednotlivca. O budovaní občianskej platformy, ktorá je základom existencie vyspelých demokratických štátov, nemohla byť ani zmienka. Určité obavy občanov (opodstatnené aj neopodstatnené) pretrvávajú dodnes.

Na druhom mieste je dôvodom nezájmu o veci verejné uprednostňovanie utilitárnych existenčných potrieb jednot-

livca, ktoré sa po roku 1989 v pravidelných intervaloch označujú ako „odrážanie od ekonomického dna“.

Štátna pamiatková starostlivosť bola u nás po celé desaťročia považovaná za druhoradú právnu normu, ktorá s tichým odporom k materiálnemu dedičstvu feudálneho a kapitalistického obdobia (prežívajúcemu v rozpore s aktuálnym ideologickým názorom) tieto diela pomaly odsúdila na zánik. V praxi sa to prejavovalo ignorovaním základnej údržby alebo selektívnym prístupom k obnove niektorých druhov pamiatok. Až novodobý rozvoj cestovného ruchu a príjmy z prenájmov kultúrnych pamiatok, ktoré sú zväčša sústredené v centrách miest, v najlukratívnejších zónach obchodu a služieb, pritiahli záujem širokej verejnosti. Mnohé kultúrne pamiatky sa rýchlo zmenou vlastníckych vzťahov v 90. rokoch 20. storočia stali doslova výrobným prostriedkom. V dôsledku zle fungujúcej verejnej správy uplynulého desaťročia boli vydané napospas nekonceptným stavebným úpravám, neprímeraným funkciám a razantným prestavbám, ktoré ich ochudobnili o výpovedné hodnoty (vnútorne ich exploatovali). Verejnosť však citlivo vníma aj tieto zmeny – stratu autenticity, záplavu reklám v historickom prostredí, vstup treťotriednej architektúry novostavieb a pod.

Krajský pamiatkový úrad Košice je toho názoru, že je potrebné posilniť vplyv občianskej platformy pri rozhodovaní o verejných otázkach, a k tomu chcú jeho zamestnanci prispieť svojou odbornou prácou. Najväčšia mestská pamiatková rezervácia na Slovensku si to nepochybné zaslúži. Základom by malo byť najprv partnerstvo odbornej verejnosti, ktoré by svojou činnosťou pritiahlo širší záujem. Dlhodobým cieľom takéhoto snaženia by malo byť vybudovanie príjemného životného prostredia – mesta, v ktorom sa dá dobre bývať, tvorivo pracovať a relaxovať. Kultúrne pamiatky sú neoddeliteľnou súčasťou mesta a hmotným dokladom toho, ako sa tu žilo v minulosti. Kultúrne pamiatky sú základom lokálpatriotizmu. Nesmú byť zviazané egoistickými záujmami jednotlivcov a zneužívané ako lukratívne účelové objekty pre plnenie krátkodobých - osobných ekonomických ambícií.

Pre splnenie tohto cieľa je nevyhnutné pochopenie významu kultúrneho dedičstva, ktoré je v ohrození a je priamo závislé na stave spoločnosti. Jeho zachovanie teda nemôže byť úlohou jedinej inštitúcie – pamiatkového úradu, aj keď má dnes právne významnejšie postavenie ako v minulosti. Pôstojie, názory, vôľa a túžby občanov nenahradí ani najlepšie fungujúci úrad.

Táto úvaha je pregnantne vyjadrená v znení **Washingtonskej charty** (v prílohe), nazvanej Ochrana historických miest (Washington 1987), ktorá v kapitole *Princípy a ciele* uvádza:

„Článok 3. Aktívna spoluúčasť obyvateľov celého mesta je nevyhnutná pre program ochrany a má byť podporovaná. Ochrana historických miest a štvrtí sa týka predovšetkým ich obyvateľov.“

Vlastníci objektov si často neuvedomujú, že ochrana kultúrneho dedičstva je zakotvená v Ústave SR (čl. 44 ods. 2 a 3), a že ich povinnosťou je dodržiavať osobitný právny predpis, ktorým je zákon o ochrane pamiatkového fondu č. 49/2002 Z.z. Ochrana pamiatok je teda definovaná ako verejný záujem a na medzinárodnej úrovni je predmetom doporučujúcich chart, záväzných dohôd i konvencií medzi viacerými štátmi. Plnenie takýchto záväzných dokumentov sledujú nielen štátne inštitúcie, ale i mimovládne organizácie na medzinárodnej

úrovni, z ktorých najvýznamnejšie sú UNESCO (so špecializovanou zložkou pre kultúrne pamiatky ICOMOS), Rada Európy, Europa Nostra.

4.2 ČASŤ ŠTÁTU NA REGENERACII PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA - SPOLUFINANCOVANIE OBNOVY

Vlastník národnej kultúrnej pamiatky má právo požiadať Ministerstvo kultúry SR o finančný príspevok alebo o poskytnutie štátnej pomoci na zachovanie pamiatkovej hodnoty národnej kultúrnej pamiatky – podľa § 28 odsek 1 písm. b) zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, v súlade so zákonom č. 231/1999 Z.z. o štátnej pomoci. Ministerstvo kultúry poskytuje túto finančnú podporu zvyčajne systémom grantovej podpory – t. č. je to program „Obnovme si svoj dom“, ktorého podmienky a podrobnosti sú prístupné na webovej stránke Ministerstva kultúry SR: www.culture.gov.sk.

5. VÝZNAM OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A ROZVOJ CESTOVNÉHO RUCHU

„Je preukázateľné, rozbor v mnohých štátoch to dokazujú, že prostriedky, vložené do údržby a obnovy, vhodného využívania a dostatočnej prezentácie pamiatkového fondu, sú vo vyspelých štátoch Európy zhodnocované koeficientom až 2,0 (napr. v ČR je to zatiaľ 1,3), navyše dobrý stav kultúrnych pamiatok a historických sídiel prináša zisky aj nepriamo v rámci zvýšeného rastu domáceho, najmä však zahraničného cestovného ruchu. Aj preto je dôležité, aby sa na kultúrne pamiatky nehladelo ako na nejaký „kultúrny luxus“, ktorý prostriedky iba spotrebúva, ale ako na základné (výrobné) prostriedky, ktoré pri efektívnom využívaní dokážu produkovať zisk.“

Dôvodová správa k zákonu č. 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu

Pamiatky nemusia byť stratové!

Turistika je motorom ekonomiky – toto tvrdenie najnovšími analýzami štatistik a prognóz podporuje svetová turistická organizácia WTO. V nastávajúcich rokoch sa má ešte posilňovať jej význam pre ekonomiku jednotlivých krajín. Podľa WTO má do roku 2020 vyrásť počet turistov cestujúcich do zahraničia z dnešných 760 miliónov na 1,6 miliardy. Aj napriek hrozbe terorizmu, SARS a bojovým akciám v Iraku má medziročný nárast predstavovať 4,1 %. Prognóza je zdržanlivá, rovnako ako prognózy z minulých rokov, a analytici sú presvedčení, že rast bude väčší.

Aj keď Košice pravdepodobne nebudú nikdy lídrom v objeme cestovného ruchu, najmä v úlohe turistu alebo fotografa pochopíme význam vhodnej prezentácie pamiatkového územia.

Až vtedy, keď si uvedomíme, že historické jadro mesta a výkonné mestské centrum sú dva odlišné pojmy, môžu chránené územia naozaj plniť svoje kultúrne poslanie a stať sa evidentným zdrojom príjmov z tzv. „novodobého priemyslu“ – cestovného ruchu. Najmä, ak sa na ne pozeráme z pohľadu ich funkcie

v modernom sídle, ľahko pochopíme, že výkonné mestské centrum postupne preberá vitálne funkcie mesta, ktoré dosiaľ plnilo historické jadro. Historické jadro, naopak, môže prekvapiť svojou exkluzivitou a byť doslova „magnetom“ pre rozvoj cestovného ruchu. V posledných rokoch sa javí, že Košice celkom iste túto ambíciu majú. Svetový turizmus však nemá záujem o falzifikáty alebo kópie. Predpokladom je preto odborná obnova a metodicky správna prezentácia historického jadra.

Spoločenské ohodnotenie významných diel architektúry či výtvarného umenia v minulosti viedlo k vyhlasovaniu individuálnych kultúrnych pamiatok s vysokou umeleckou hodnotou, s celonárodným významom, reprezentujúcim vlastnú krajinu.

Neskôr boli vyhlasované aj architektonicko-urbanistické celky ako pamiatkové rezervácie v jadrách historických miest, priemyselné súbory, rezervácie ľudovej architektúry, súbory pamiatok vedy a techniky, archeologické lokality a pod.

V súčasnosti vo vyspelých krajinách sveta ide o integrovanú komplexnú ochranu jednotlivých architektúr a urbanistických súborov, vo väzbe na spolupôsobiace štruktúry, ktoré sú prirodzené (prírodné) fenomény, alebo umelo vytvorené (kultúrna krajina).

Kultúrne pamiatky a prírodné dedičstvo dnes chápeme tak, že sú nositeľmi kultúrnych a spoločenských hodnôt, patriacich celému ľudstvu, tvoria základné zložky životného prostredia a predstavujú národnú, regionálnu i lokálnu rozmanitosť. V období svetovej globalizácie sú jednou z mála možností svojbytného – individuálneho – prejavu nielen celého národa, ale aj rôznych iných skupín (etnických, náboženských, záujmových atď.).

Politické špičky vyspelých krajín sa zhodli v tom, že investície do kultúrnych pamiatok nie sú samoučelné, ale pomáhajú k uvedomeniu si vlastnej národnej hrdosti, nepriamemu rozvoju ekonomiky formou cestovného ruchu, vytváraniu pracovných príležitostí a k vytváraniu dobrého obrazu krajiny voči zahraničiu, ktorý následne priťahuje investície, inteligenciu a kvalitných odborníkov.

V západnej časti Európy sa malé mestá s bohatou históriou menia na tzv. mestá kultúry. Tie sú celosvetovo pritažlivé ako reprezentanty „Starého kontinentu“, pretože už dnes sa javí, že veľkomestá na tieto služby nestačia. Keďže Košice majú bohatú históriu, musia súťažiť spolu s inými stredo európskymi mestami o priazeň nielen vlastného obyvateľstva, ale aj svetového turizmu. Turisti majú čoraz väčší záujem o ďalšie mestá, schopné ponúknuť nocľah, kultúru a miestne zaujímavosti. Skúsenosti z iných európskych krajín ukazujú, že aj z priemerneho regiónu možno v priebehu 10 – 15 rokov urobiť región prosperujúci. Predpokladom rozvoja sú priaznivé právne, hospodárske a finančné podmienky, a tiež dobre fungujúca verejná správa. Aj keď sa u nás s pamiatkami nezaobchádzalo vždy najlepšie, je tu príležitosť na ich revitalizáciu a odbornú obnovu, ktorá je jedným z predpokladov ekonomického rastu sídla. Architektonické pamiatky predstavujú podstatnú časť európskeho kultúrneho dedičstva.

Hrdosť na historické prostredie sa môže uplatniť aj v modernej architektúre. Dobrým príkladom je Francúzsko, ktoré si dlhodobo nesie európske prvenstvo v objeme cestovného ruchu. Na základe rozhodnutí niekoľkých generácií politikov štát financoval obnovu významných historických objektov aj reprezentatívne novostavby, ktoré pritiahli záujem svetovej verejnosti a následne sa stali súčasťou turizmu.

6. VÝVOJ PAMIATKOVEJ OCHRANY NA NAŠOM ÚZEMÍ

„Pre uvedomenie si šírky záberu ochrany kultúrneho dedičstva v oblasti stavitelstva je dôležitým ukazovateľom štruktúra domového a bytového fondu. Podľa posledného sčítania je na Slovensku 1 034 000 domov. Porovnaním (keďže exaktnejšie údaje nie sú k dispozícii), možno predpokladať, že približne 600 000 domov z dnešného počtu bolo postavených pred rokom 1950. Pamiatkový fond v súčasnosti eviduje cca 5 000 architektonických objektov, čo predstavuje asi 0,8% z uvedeného počtu historických budov. Pamiatková ochrana má prostredníctvom chránených území širší záber, ale z hľadiska ochrany sídelných štruktúr postihuje len 4,2 % z celkového počtu obcí na Slovensku.“

*Národná správa o kultúrnej politike
Slovenskej republiky, 2003*

Na našom území sa objavuje úsilie o právnu ochranu pamiatok a snaha o založenie inštitúcie prvýkrát v roku 1846, kedy sa v Košiciach uskutočnilo výročné zasadanie Uhorských lekárov a prírodovedcov. Na tomto zasadaní sa okrem iných odborných otázok venovala pozornosť aj stavu a potrebe zachovania pamiatok minulosti – iniciátorom bol košický rodák Imrich Henszlmann, lekár a vynikajúci znalec dejín architektúry. Účastníci zasadania písomne oslovili uhorskú vládu i uhorskú Akadémiu vied, aby umožnili vznik štátnej odbornej inštitúcie, ktorá by sa zaoberala dokumentáciou a ochranou pamiatkových budov a predmetov a prijali zákon na ich ochranu. Revolučné roky 1848–49 však na určitý čas zabrzdlili tento vývoj na našom území. V rámci celého Rakúsko-Uhorska bola cisárskym nariadením v roku 1850 založená komisia pre zachovanie pamiatok (Kaiserliche und Königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale), pôsobiaca na celom území ríše. Až v roku 1872 vznikla nariadením uhorského ministra osvetly Dočasná uhorská pamiatková komisia, ktorá sa prijatím uhorského pamiatkového zákona v roku 1881 zmenila na Uhorskú pamiatkovú komisiu. Jej pôsobnosť po vzniku Československa prevzal od roku 1919 Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. Prvým vedúcim komisariátu sa stal významný slovenský architekt Dušan Jurkovič. Komisariát mal okrem usmerňovania obnov významných pamiatkových objektov aj spracúvať dovedy nejstvujúci úradný súpis pamiatok, ako aj vyjadrovať sa k vývozu starožitností a umeleckých diel. Počas II. svetovej vojny a tesne po nej sa na území Slovenska zničilo množstvo architektonických pamiatok. Podľa výsledku úradnej kontroly zo začiatku roku 1947 bolo poškodených a zničených 255 kaštieľov a kúrií, 20 hradných ruín, 525 kostolov, interiér 450 kaštieľov a kúrií, množstvo pamätníkov, pomníkov, vnútorných zariadení atď. Ešte v roku 1945 vznikol na Povereníctve pre školstvo a osvetu referát pamiatok, ktorý sa snažil inventarizovať aktuálny stav pamiatok na Slovensku.

V päťdesiatych rokoch 20. storočia nastal v bývalom Československu rozvoj pamiatkovej starostlivosti, vplyvom atmosféry, nadchnutej záujmom o svojbytnosť historických prejavov v našej národnej minulosti. Pre urýchléné spracovanie zoznamu pamiatok, ich výskum a dokumentáciu a usmerňovanie pamiatkových obnov bol v r. 1951 zriadený Pamiatkový ústav v Bratislave. V tom čase vzniklo aj mnoho hodnotných teoretických diel, začalo sa mapovanie pamiatkového fondu na profesio-

nálnej úrovni a československí architekti vystúpili s programom starostlivosti o celé urbanistické súbory – jadrá historických miest. Došlo k vyhláseniu kategórie mestských pamiatkových rezervácií, ktoré získali zvláštny štatút. V počiatkoch povojnovej pamiatkovej starostlivosti malo Československo v otázkach ochrany a obnovy mestských historických celkov popredné miesto v Európe. V tomto krátkom období ožilo mnoho miest prostredníctvom obnovených fasád a očistených okruhov stredovekých hradieb. Centrá miest sa stali ukážkou sústredenej štátnej pamiatkovej ochrany kultúrneho dedičstva. Súbežne s prenikaním regenerácie mestských útvarov do hĺbky parciel a nevyhnutnou vnútornou modernizáciou začali narastať vážne problémy. Súviseli s (ne)kvalitou materiálovej základne, (ne)schopnosťami dodávateľských zložiek – prerušením kontinuity v tradičnej umelecko-remeselnej práci a zanedbaním potreby špecializovaných profesií, využívajúcich manuálne technológie.

V roku 1958 vstúpil do platnosti zákon SNR č. 7 o pamiatkach. V nasledujúcich desaťročiach reálneho socializmu došlo k spomaleniu pôvodného tempa. Dôvodom bol odklon spoločnosti od tradičných hodnôt v dôsledku prebiehajúcej industrializácie, zaťaženej socialistickou ideológiou. V rámci krajiny sa realizovalo niekoľko nekompetentných rozhodnutí, a to v rozpore s princípmi pamiatkového urbanizmu. V dôsledku nesprávneho funkčného využitia jednotlivých zonálnych štruktúr sa narušili urbanistické kvality viacerých slovenských miest.

Neskôr boli v jednotlivých krajoch zriadené krajské strediská štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktoré plnili funkciu poradnej odbornej inštitúcie, a výkonným štátnym orgánom pamiatkovej starostlivosti boli odbory kultúry príslušných okresných či krajských národných výborov – tento stav pretrval aj v ďalšom zákone č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti.

Možno povedať, že napriek polohe Slovenska v centre civilizovaného kultúrneho priestoru sme za ostatné desaťročia zaznamenali výrazný odklon spoločnosti od tradičných hodnôt. Tento odklon bol spôsobený názorovým vplyvom reálneho socializmu, ktorý považoval tvorcov a diela feudalizmu či kapitalizmu ako názorovo protikladné k vlastným ideám. Ochrana historických pamiatok sa stala výslovne formálnou záležitosťou pre vytvorenie ilúzie kultúrnej spoločnosti, s ochranou výtvarných diel, dokumentujúcich víťazstvo robotnickej triedy, s vylúčením hodnotných, často aj stredovekých stavieb, ktoré nespĺňali kvalifikačné predpoklady pre zápis do Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok – predovšetkým sakrálné stavby a pamiatky feudalizmu.

Dnešný obraz historických miest na Slovensku je zložitou syntézou mnohých slohových a stavebných etáp, ktorými tieto živé organizmy prešli od svojho vzniku. Každá stavebná epocha si vytvárala funkčné rozdelenie mesta podľa svojich potrieb. Dnešný stav miest je výsledkom dlhodobého vývoja prevádzkových a estetických názorov na mestský celok a jeho jednotlivé časti. Vo väčšine prípadov považujeme za historický vzhlad mestského jadra jeho stav v období medzi dvoma svetovými vojnami. Tento názor je opodstatnený prevádzkovými premenami, na nevyhnutnosť ktorých poukázalo práve obdobie funkcionalizmu. Problémy v štruktúre a funkciách historických miest sa nahromadili vplyvom nových prevádzok a potrieb modernej spoločnosti. Najmä rozvojom stavebných technológií sa definitívne zvrátil trend tradičnej výstavby. Bolo ľahšie „búrať a stavať“ ako zachovávať dožívajúcu stavebnú

podstatu a prispôbiť sa jej. Historické mestá boli v čase industrializácie zasiahnuté rozsiahlymi plošnými asanáciami a vzápätí zaplavené monotónnou typizovanou zástavbou.

Bolo by nesprávne degradovať socialistickú starostlivosť o pamiatky za jednoznačne ideologicky poplatnú a nekvalifikovanú, pretože popri plánovitom zápise mnohých historických objektov, súvisiacich s dejinami či osobnosťami robotníckeho hnutia a komunistickej strany do Ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok, sa venovalo (takisto plánovito, inak to ani nebolo možné) mnoho peňazí i odbornej práce vedeckému výskumu a dokumentácii pamiatok, kde sa popri robotníckych domoch týčili početné hrady, kaštiele, kláštory a kostoly. Aj keď v mnohých prípadoch sa „štat“ nestaral a nepostihoval „vlastníka“, ktorým bol on sám, za zanedbávanie údržby pamiatok, realizoval početné pamiatkové obnovy, často na základe dlhodobého a starostlivo spracovaných výskumov a dokumentácie, v spolupráci s kvalifikovanými reštaurátormi. Obnovované boli väčšinou tzv. solitéry – samostatne stojace objekty alebo súbory (napr. v prípade Košíc: Dóm sv. Alžbety, Štátne divadlo). V prípade mestských pamiatkových rezervácií plánovité riadenie pamiatkovej starostlivosti bolo už menej úspešné (napr. v Bardejove sa vyriešil problém využitia dvorových krídiel stredovekých meštianskych domov tak, že väčšinu z nich zbúrali, v Banskej Štiavnici sa obnova mala realizovať na základe podrobných pamiatkových výskumov, celoplošne spracovaných - za týmto účelom vystaňovali obyvatelov z historického jadra, čím sa domy stali neobývané, a teda neutržiavané po dlhé roky, a mnohé z nich sú dnes v stave ohrozenia...) V prípade Košíc bola väčšina meštianskych domov v historickom jadre využívané ako štátne nájomné byty. Zanedbávaním údržby a „konzervovaním“ na nízkom štandarde na úrovni konca 19. storočia (bez ústredného kúrenia, často s WC na konci pavlače pre viacero bytov) sa pôvodní obyvatelia postupne vystaňovali do sídliskových bytov a na ich miesta prišli sociálne slabšie skupiny s nízkymi požiadavkami na kultúru a hygienu bývania. Tento proces urýchlil degradáciu objektov, mnohé z nich prišli postupne o svoje drevené konštrukcie (drevené dvere, okná, zárubne, časti krovu zo susednej strechy boli použité na lokálne kúrenie), a v stave pred kolapsom, kedy sa stali neobývatelnými, boli tzv. dislokačnou komisiou národného výboru pridelené niektorému zo štátnych podnikov za účelom modernizácie a adaptácie pre svoje reprezentačné, prevádzkové a administratívne potreby (napr. dom na nároží Hlavnej a Alžbetinej ulice, bývalé Kuchynské potreby, dom – ruina na nároží Kováčskej a ulice Pri Miklušovej väznici atď.). Adaptácia v podobných prípadoch znamenala zánik zostávajúcich fragmentov pamiatkových hodnôt v interiéri, použitie typizovaných výplní, cementových omietok, ŽB stropov a schodísk, a charakter pamiatky sa prejavil nanajvýš v náznakovej rekonštrukcii fasády.

Prax po roku 1989 u nás ukázala, že takmer jediným kritériom dnešného investora je získanie čo najväčšieho úžitkového objemu nehnuteľností. Keďže väčšina pamiatkovo chránenej architektúry je situovaná v centrách miest, teda v najlukratívnejších zónach obchodu a služieb, je takáto snaha pochopiteľná. Národné kultúrne pamiatky a nehnuteľnosti v pamiatkovom území však tvoria omnoho citlivejší synergický mechanizmus, ako sa na prvý pohľad zdá. Každým nekonceptným zásahom o tieto hodnoty nenávratne prichádzame. K úlohe vlastníka národnej kultúrnej pamiatky sa kriticky vyjadruje aj správa skupiny európskych expertov v dokumente

Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky, 2003, (vybrané kapitoly sú uvedené v prílohe) takto: „Hlavnými aktérmi na poli využívania a starostlivosti o pamiatky sú vlastníci pamiatok.“

Môžeme konštatovať, že po roku 1989 už k výraznejším plošným asanáciám historickej štruktúry nedochádzalo. V dôsledku zmeny spôsobu využitia a nových vlastníckych vzťahov však začala vnútorná exploatacia historických objektov. Bola sprevádzaná rozsiahlou stratou výpovedných hodnôt – od zmeny mobiliáru cez výmenu okenných a dverných výplní, povrchov, podláh, omietkových vrstiev až po dispozičné zmeny. Dovtedy zaužívané alebo prinajmenšom tolerované vnútorné usporiadanie kultúrnych pamiatok a nehnuteľností v pamiatkových územiach (prevažne bytov) bolo prispôbené opakovaným novým zmenám funkčného poslania. Zmeny prebehli tak rýchlo a s takou naliehavosťou, ako k zmene vlastníctva došlo. V niektorých prípadoch boli stavebné úpravy realizované aj opakovane a duplicitne (prerábalo sa prerobené), najčastejšie v dôsledku zmien v podnikateľskom zámere a v súvislosti so živelným vznikom a zánikom mnohých spoločností. Zmeny boli nekvalitné, bez odbornej prípravy a vedenia, často realizované bez akýchkoľvek povolení, bez projektov a pamiatkových výskumov, len na základe ústnych inštrukcií investora – objednávateľa.

Po zmenách v r. 1989 sa z našej spoločnosti sice vytratilo „plánované hospodárstvo“ a zánik všeobecného – neadresného – štátneho vlastníctva, kedy „každý môže a nikto nezodpovedá“ nahradilo vlastníctvo súkromné. Znamená to významný obrat v živote našich pamiatok, pretože každá nehnuteľnosť má vlastného konkrétneho majiteľa, ktorý sa o ňu stará a za jej stav zodpovedá. Samozrejme, prerušenie kontinuity vývoja a tradícií mnohých aspektov spoločnosti počas obdobia socializmu sa odzrkadľuje aj v prístupe mnohých vlastníkov k svojmu vlastníctvu. Uvedomenie si svojich práv sa zatiaľ len v zriedkavých prípadoch viaže s uvedomením si aj svojich povinností a zodpovednosti. V tejto oblasti rátame s dlhším vývojom, v ktorom bude mať dôležitú úlohu aj verejnosť – skutočná mestská obec, ktorú tvoria občania, zaujímajúci sa o veci verejné – a už evidujeme náznaky, že verejnosť Košíc sa začína zobúdzaf. Obnovila sa napríklad činnosť Spolku pre skrášľovanie mesta, ktorý založili Košičania v r. 1882.

Rozvinuté štáty Európy, kde tradičné hodnoty kontinuálne prežívajú, si ohrozenie nárastom možností moderných technológií, typizácie a zanikania manuálnych techník pomerne rýchlo uvedomili. Nielen odborníci, ktorí sformulovali tzv. **Aténsku chartu** (v prílohe) o ochrane historických miest; politici, ktorí sa zasadili o právnu záväznosť ochrany kultúrneho dedičstva v jednotlivých štátoch (v prílohe právne normy na ochranu pamiatok niektorých európskych štátov), ale aj občania neraz spontánne vyjadrili odhodlanie chrániť pamiatkové hodnoty. Avšak praktická realizácia záchrany historických miest sa ukázala ako nesmierne náročná úloha, hľadajúca kompromis medzi potrebami modernej spoločnosti a mierou pamiatkovej ochrany. Pre túto úlohu bolo potrebné pripraviť odborníkov v interdisciplinárnom zložení, schopných posúdiť objektívnu hodnotu veci a navrhnúť spôsob jej záchrany.

V prevažnej väčšine krajín sveta jestvujú zákony a odborné inštitúcie pre ochranu kultúrneho dedičstva. UNESCO má osobitnú organizáciu: ICOMOS (International Council for Monuments and Sites) so sídlom v Paríži, ktorá koordinuje medzinárodné aktivity v tejto oblasti. V dôsledku spolupráce

Pri Miklušovej väznici – historická pohľadnica

odborníkov a vlád viacerých krajín boli podpísané medzinárodné dohody a konvencie, ku ktorým sa prihlásila aj Slovenská republika.

7. STRUČNÝ HISTORICKÝ A STAVEBNÝ VÝVOJ ÚZEMIA

Košice sa vyvinuli na strategicky najvýhodnejšom mieste Košickej kotliny, vedľa starej krajinskej cesty. Toto územie bolo súvisle osídlené od čias Avarov cez slovanské obdobie až po 13. stor., z ktorého už pochádzajú prvé písomné správy. V listine jagerskej kapituly z roku 1230 sa v súvislosti s osadou Lubina spomína „villa Cassa“, plniaca už v tom čase funkciu strediska väčšieho hospodárskeho a tovarovo-výmenného komplexu. Jej význam potvrdzuje existencia farského kostola a špiálu.

Po tatárskom vpáde v roku 1241 povolal kráľ Belo IV. do Uhorska nemecky hovoriacich hostí, poverených založením a výstavbou miest. Mesto Košice bolo opevnené do roku 1290 prvým pásom hradieb. Od výstavby opevnenia sa Košice uvádzajú ako mesto – „civitas“. Historické jadro bolo rozdelené na štyri mestské štvrte – kvartály, pričom základnou osou bola Hlavná ulica.

Mestské privilégia dostali Košice krátko po usadení nemecky hovoriacich hostí na tomto území. Privilégium sa týkalo práva na titul mesta, na vybudovanie opevnenia, na používanie mestskej pečate a na volenú obec – *comunitas*.

O význame Košíc a ich prioritnom postavení na východnom Slovensku i v Hornom Uhorsku svedčí viacero významných privilégií od panovníka. Kráľovská moc významne zasiahla pri obrane samostatnosti Košíc proti oligarchickej rodine Omodejovcov, snažiacich sa o prisvojenie ziskov z hospodársky prosperujúceho mesta. Po ich porážke v bitke pri Rozhanovciach roku 1312, na ktorej mali nemalý podiel košickí mešťania,

sa začalo obdobie výrazného rozvoja nezávislého mesta, požívajúceho čoraz väčšiu priazeň a podporu panovníka. Významnú úlohu v rámci vývoja mesta zohráva už v najstarších obdobiach aj mestská fara, farský kostol, mestský špitál a kláštor dominikánov.

V priebehu 14. stor. nadobúdali Košice charakter hospodársko-správneho centra severovýchodnej oblasti krajiny a získavali ďalšie výsady. Kráľ Ľudovít I. povýšil Košice v roku 1347 na druhé najvýznamnejšie mesto Uhorska po sídelnom Budíne. Súviselo s tým okrem súdnej, hospodárskej a náboženskej autonómie udeľovanie privilégií, z ktorých najvýznamnejšie bolo pre mesto, ovládajúce obchod medzi riekami Tisou a Slanou, právo skladu z roku 1319 a právo regálneho skladu v roku 1361. Význam mesta v krajine potvrdzuje tiež skutočnosť, že tu bola od roku 1321 činná mincovňa, v ktorej razili najprv hrivny, ale v roku 1356 už tzv. „košický florén“ zo zlata, ťaženého v obci Zlatá Idka neďaleko Košíc. V roku 1347 bola prenesená do Košíc zo spišského Smolníka na celých dvadsať rokov mincová komora a panovníkova priazeň sa prejavila i pri udeľovaní mestského erbú v roku 1369, ktorý majú s listinou od panovníka Košice ako prvé mesto v Uhorsku.

Vzostup postavenia stredovekých Košíc dosiahol svoj vrchol koncom 15. storočia. Mesto sústreďovalo súčasne s obchodom rozsiahlu remeselnú výrobu, zásobujúcu nielen domáci, ale i zahraničný trh. Prvé známe cechové artikuly u nás z roku 1307 patria práve košickému cechu kožušníkov. Košice boli aj sídlom krajinskej správy kráľovského tridsiatku a sídlom hlavného kapitanátu ako nového mocenského faktora na východnom Slovensku, rozhodujúceho v panovníkovom mene vo veciach súdnych, administratívnych, vojenských a hospodárskych. Vzniká tiež významné združenie miest – tzv. Pentapolis, kde okrem Košíc sa zúčastňovali Bardejov, Prešov, Sabinov a Levoča na vzájomnej spolupráci.

Po bitke pri Moháči v roku 1526 sa stali Košice významným centrom protitureckej obrany celého Potisia. Do opevneného mesta sa najmä po páde Jágru (Egru) utiekala pred Turkami šľachta, kupci aj cirkevní hodnostári. Prenikanie Turkov do strednej Európy nepriaznivo ovplyvnilo, ba čiastočne zredukovalo diaľkový obchod z juhu krajiny, v minulosti výrazne stimulujúci hospodársky rozvoj mesta a v prvej polovici 16. stor. postihli mesto i dôsledky mocenských bojov o uhorský trón. Čiastočný hospodársky úpadok Košíc v 16. stor. zavŕšil na jar roku 1556 rozsiahly požiar, pri ktorom vyhorelo takmer celé mesto.

V 17. stor. výrazne ovplyvňovali situáciu v meste protihabsburské stavovské povstania. Cisárske a povstalecké vojská, ktoré sa v meste viackrát za sebou striedali, bezohľadne ničili a vykorisťovali mestské hospodárstvo a ochromovali obchod. V roku 1674 zaznamenali Košice ďalší ničivý požiar, pri ktorom vyhorela celá západná strana mesta. Napriek nepriaznivým dobám je v tomto období potrebné spomenúť napríklad začiatky činnosti prvej košickej univerzity s jezuitským kolégiom a známou jezuitskou tlačiarňou.

V 18. a v 19. storočí sa Košice pomaly dostávali do úzadia za Pešť a Bratislavu. Mesto sa tak čoskoro aj po politickej stránke ocitlo v postavení provincie. Napriek tomu ešte v druhej polovici 18. stor. a začiatkom 19. stor. badať silnejší prílev obyvateľstva z radov šľachty, ktorá si tu poskupovala väčšie meštianske domy a pretvárala ich na honosné mestské paláce – slúžiace najmä ako zimné sídla. Zároveň sa Košice v tomto období stávajú sídlom novozriadeného košického biskupstva

(1804), početných úradov a armády. Nastáva veľký rozvoj priemyslu, vplyv má aj vybudované spojenie mesta so železnicou na trase Košice – Pešť – Viedeň a Košice – Bohumín.

Celkový obraz dejín Košíc dotvárajú následne po novobnovenom stavebnom a hospodárskom vzraste, udalosti 20. storočia – I. svetová vojna, vznik nového štátu: I. ČSR, pričlenenie mesta k Maďarsku po Viedenskej arbitráži v r. 1938 a udalosti II. svetovej vojny s oslobodením Košíc sovietskou armádou. V nasledujúcom – socialistickom – období vo viere všetkých pozitívnych i negatívnych zmien sa Košice postupne stávali mestom, na ktorého vývoj nadviazala doba súčasná.

8. ZÁSADNÉ URBANISTICKÉ VÝVOJOVÉ ETAPY ÚZEMIA

Dnešné územie historického jadra predstavuje okrem plochy stredovekého, kedysi hradbami opevneného mesta aj plochu, na ktorej sa postupne od 13. do 18. storočia rozširoval fortifikačný systém mesta, spolu s tzv. predpolím (glacis, kolište), na ktorom z bezpečnostných dôvodov niekoľko storočí nesmeli byť postavené pevné murované stavby, len drevené, bez základov, aby ich v prípade obliehania nemohlo vojsko nepriateľa využiť ako úkryt. Po strate významu mestských opevnení v priebehu 18. a začiatkom 19. storočia sa plocha predpolia okolo celého mesta postupne začala využívať: najprv ako záhrady, neskôr ako stavebné parcely pre menšiu zástavbu meštianskych domov. Vznikala tu postupne bloková zástavba a veľkoryso koncipovaný okružný komunikačný systém s alejami, inšpirovaný urbanistickým riešením Budapešti a Viedne. Domy vyrástli aj medzi jednotlivými hradbovými pásmi. Z vývojového hľadiska je nutné hľadať na územie historického jadra ako na dva celky. Prvým je samotná plocha štyroch tzv. mestských kvartálov a tzv. insula – ostrov medzi nimi, určujúci pôvodný šošovkový tvar ústrednejestskej komunikácie. Táto plocha bola zastavaná už od prvopočiatkov existencie Košíc ako mesta, to znamená od 13. stor. Má dodnes v takmer celom rozsahu zachovaných stredovekú uličnú sieť a parceláciu. Na tomto území sú zároveň sústredené najstaršie a najhodnotnejšie stavebné pamiatky mesta. Druhý územný celok historického jadra predstavuje práve rozšírenie mestskej zástavby na bývalej ploche hradieb a kolišťa v priebehu 18. a 19. storočia, organicky súvisiace s urbanizmom stredovekého mesta. Oba tieto celky tvoria spolu Mestskú pamiatkovú rezerváciu a jej ochranné pásmo.

Západne od dnešnej hranice mestskej pamiatkovej rezervácie sa už v 14.–15. storočí nachádzali v blízkosti mesta prímestské osady – tzv. huštáky, ktoré sú zachytené aj na známej vedute mesta z roku 1617. Tieto osady sa postupne územne zjednotili. V 19. storočí prežili pomerne silný stavebný rozmach, avšak na prelome 60/70-tych rokov 20. storočia boli asanované a na ich území vznikol novodobý okrsok komplexnej bytovej výstavby. Ak uvážime, že tieto rozsiahle plošné asanácie boli realizované bez akéhokoľvek výskumu či dokumentácie, je to nenahraditeľná škoda v poznaní týchto prímestských častí a spôsobu života, ktorý sa tu vyvíjal niekoľko storočí.

Južne od dnešnej hranice mestskej pamiatkovej rezervácie v časti od námestia Osloboditeľov až po bývalé koryto Mlynskeho náhonu došlo v 70-tych rokoch 20. storočia smerom na juh k veľkoplošnej asanácii zástavby územia, na ktorom na prelome 17.–18. storočia stála citadela a neskôr mestská štvrť tzv. Erzsé-

betváros. Na tejto ploche sa v 30-tych rokoch 20. storočia pôvodne uvažovalo s vývojom mestského centra južným smerom.

Namiesto toho tu bola vybudovaná zóna komplexnej bytovej výstavby s výškovými panelovými domami, čím bola zlikvidovaná progresívna uličná sieť, potrebná pre ďalší vývoj územia. V časti od námestia Osloboditeľov na západ, na južnej strane Štúrovej ulice, sa nachádzajú ešte zvyšky mestskej štvrte Erzsébetváros. Tá tvorí prechod medzi historickým stavebným fondom a modernou výstavbou. Práve taký prechod, aký chýba na južnej strane námestia Osloboditeľov. Východne od dnešnej hranice mestskej pamiatkovej rezervácie je situovaný Mestský park – najvýznamnejšia zelená oddychová zóna centra a bývalá mestská štvrť Újváros.

Tu sa pôvodná, zväčša málopodlažná zástavba „záhradného mesta“ z konca 19. a prelomu 20. storočia zachovala celá a v roku 1995 bola vyhlásená za ochranné pásmo Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach. Severne od dnešnej hranice mestskej pamiatkovej rezervácie sa nachádza územie s urbanisticky vyzretou kompozíciou racionálnej, zväčša pravouhlej uličnej siete, ktorá sa tu vyvíjala od 19. storočia a postupovala ďalej na sever súbežne so stavebným rozmachom 30-tych a neskôr 50-tych rokov 20. storočia.

9. ARCHITEKTONICKÉ, UMELECKO-HISTORICKÉ A VÝTVARNÉ HODNOTY OBJEKTOV PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A JEHO OCHRANNÉHO PÁSMA

„Nie listiny, ktoré možno sfaľšovať, ale práve architektúra píše dejiny ľudstva. Stavby pravdivo, bez akýchkoľvek prikrášľovaní charakterizujú danú dobu, jej osobnosti, hovoria o vývoji ľudského vkusu, o živote ľudí, o ponímaní architektúry ako umenia, vypovedajú o stavebných technikách...“

E. W. Heine, New York leží v Neandertáli

Dnešná tvár Košíc vznikala stáročia, pričom ju tak, ako v iných mestách, utvárali najmä historické udalosti. Košice sú na prvý pohľad rušným mestom (k 31. 12. 2000 mali 242 080 obyvateľov). Historické centrum si po niekoľko storočí trvajúcim navrstvovaní rozličných slohov a štýlov vytvorilo osobitú atmosféru. Mestská pamiatková rezervácia vzbudzuje dojem malého 50 – 60 tisícového mesta a aj dnes pripomína prelom 19. a 20. storočia. Jeho podoba sa v minulosti veľmi vzácne zachovala ako homogénny celok, napriek viacerým živelným pohromám a obidvom svetovým vojnám.

II. svetová vojna nezanechala mesto zničené. To nemožno povedať o mnohých iných európskych mestách, ktorých staršia urbanistická štruktúra sa po vojne zachovala často len v torzovitom stave. Pôvodná urbanistická štruktúra Košíc je jedným z mála kvalitne zachovaných sídelných komplexov malých miest v strednej Európe. Azda najvzácnejšou je kompaktnosť, o čom svedčí aj fakt, že ide o najväčšiu mestskú pamiatkovú rezerváciu na Slovensku.

Dobre zachovaná je nielen uličná sieť a parcelácia, ale aj príjemná ľudská mierka, ktorá sa z mnohých európskych miest vytratila. Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach si zachovala nielen hlavné objekty, orientované do ulíc a námestí, ale aj dvorové krídla, medziparcelčné murivá, intímne mikropriestory dvorov, prejazdov a pasáží a nepreberný súbor rozličných tvarov, foriem a výzdoby. To vôbec nie je samozrejmosťou na mnohých iných chránených pamiatkových územiach. V mnohých mestách zostali pamiatkové hodnoty zredukované len na výzdobu uličných fasád, pričom vnútorné priestory podľahli radikálnym prestavbám a dvorové krídla chýbajú úplne, sú nahradené parkoviskami.

Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach patrí medzi výnimočné súbory meštianskej architektúry. Pri pohľade na starobylé domy, pretrvávajúce celé veky, si okoloidúci silnejšie uvedomuje minulosť. Staré budovy sú stelesnením histórie a tradícií – hodnôt, ktoré v dnešnom svete globalizácie nadobúdajú stále väčší význam. Práve atmosféra, ktorá spája mestský ruch s príjemnou ľudskou mierkou architektúry, taká odlišná

Hlavná ulica – historická pohľadnica

od sterilného lesku hypermarketov a zábavných centier, je príčinou toho, že obyvatelia mesta i návštevníci tu chcú tráviť čoraz viac voľného času. Neklamným dôkazom je návrat terciálnej sféry na toto územie, pri ktorom vzniklo niekoľko skutočne príjemných priestorov na stretávanie sa a zábavu.

Na základe týchto skutočností sa nám núka otázka: prečo nemožno „pamiatkové domy“ napríklad nadstavovať o ďalšie podlažie? Nie je to len subjektívny názor úzkej skupiny pamiatkárov, zahľadených na kultúrnu pamiatku ako na jedinú a nemennú konštantu, pri ktorej si nedokážu predstaviť prirodzený vývoj spoločnosti, technológií a zmenu nárokov na moderné bývanie?

Odpoveď je zložitejšia: predovšetkým si treba uvedomiť, že kultúrne pamiatky a nehnuteľnosti v pamiatkovom území tvoria stáročiami vyzretú a ustálenú štruktúru. Pojem „štruktúra“ tu treba chápať v najširšom slova zmysle – teda nielen urbanistický systém ulíc, dopravných koridorov, striedajúcich sa s námestiami a pokojnými uličkami, ktoré spolu vytvárajú harmonický celok. Kultúrnu štruktúru ďalej tvorí parcelácia, objektová skladba domov, múrov, striech, ba aj zelene. Táto štruktúra sa do súčasnej podoby neustálila náhodne a v priebehu krátkeho času. Naopak, je autentickou výpoveďou racionality a tvorby životného prostredia mnohých generácií, popisuje spoločenské pomery, susedské vzťahy, majetkové pomery mešťanov a mnohé ďalšie súvislosti. Každá historická nehnuteľnosť sa vyznačovala vlastným štýlom života, rozličným systémom hospodárstva, umiestnením dielni, či manufaktúr a významom reprezentačných priestorov v každej epoche svojho vývoja. O ľudskej činnosti vypovedajú aj najdrobnejšie súčasti nehnuteľností, ako sú okná, dvere, povrchy, dlažby a mnohé iné konštrukčné a výtvarné detaily.

Krása, hodnota veku (fyzická autenticita), hodnota dokumentu, nenahraditeľná zložka v podstate architektonického diela, súčasť urbanistického, prípadne krajinného celku sú tým, čo je na historických stavbách cenné a o čo by sme sa mali my všetci – nielen pamiatkári, ale celá spoločnosť – starať.

10. ŠPECIFIKÁCIA JEDNOTLIVÝCH CHRÁNENÝCH ŠTRUKTÚR A PRVKOV MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE A OCHRANNÉHO PÁSMA

Na území MPR Košice sa nachádza 56 blokov mestskej zástavby, z toho 18 blokov na pôvodnom území stredovekého mesta, a 38 blokov na ploche bývalých opevnení a kolišťa. 18 vnútorných blokov má charakteristickú stredovekú parceláciu a pôvodné nepravidelné uličné pôdorysy s premennou šírkou vozovky. 38 vonkajších blokov nesie výrazné znaky urbanizácie z konca 19. a začiatku 20. storočia. Parcelácia pozemkov je plošne veľkorysejšia, zástavba má voľnejší charakter, ulice sú geometricky presne konštruované a majú normalizované šírky vozovky a chodníkov. Zásady komplexnej pamiatkovej obnovy rešpektujú tento duálny princíp MPR a to jednak vo funkčnom využití, jednak v prestavbe a dostavbe jednotlivých mestských blokov.

Administratívne bolo stredoveké mesto od svojho založenia rozdelené na mestské štvrte, tvorené uličnou sieťou, ohraničujúcou bloky domov v radovej zástavbe na úzkych stredovekých parcelách, smerujúcich od Hlavnej ulice (s časťou

námestia v strede, tzv. Forum) k hradbám na východnej a západnej strane. Výnimkou bola len Alžbetina (pôvodne Hnilná) ulica a Zámočnicka ulica so súvislou radovou zástavbou na severnej a južnej strane. Na západnej strane sídla bola Alžbetina ulica po postavení hradieb jedinou spojnicou s predmestskými osadami, napr. s osadou Knobloch (Cesnaková Ves) – hlavným zásobovateľom mesta zeleninou.

Historické mesto bolo rozdelené na štyri mestské štvrte – kvartály – dva na východnej a dva na západnej strane. Základnou osou bola Hlavná ulica, priečnu os, deliacu mesto na štvrte, tvorila Uršulínska a Univerzitná (Jezuitská) ulica.

Prvú, počtom domov najväčšiu mestskú štvrť tvorila zástavba na juhozápadnej strane, vyčlenená Hlavnou ulicou od Dolnej mestskej brány a Alžbetinou ulicou po Hnilnú bránu, na JZ okraji hradobným múrom s uličkou, zvanou ešte v 19. stor. Submurales – neskôr Galamb útcza (dnes Vrátna ulica) a na severnej strane uličkou, vedúcou popri kláštore uršulínok (dnes Uršulínska), situovanom na veľmi výhodnom mieste v centre mesta. Prvá mestská štvrť sústreďovala už v stredoveku spoločensky i hospodársky významnú časť obyvateľstva, súvisiacu s obdobím najväčšieho rozkvetu Košíc – minciarov a zlatníkov, ako aj sídlo mestskej fary, kúpele, mestská sýpka a dominikánsky kláštor.

Druhú mestskú štvrť tvorili domové bloky v SZ časti opevneného mesta, ohraničenej z juhu Uršulínskou ulicou (Nonnen Gasse), z východu Hlavnou ulicou a zo severnej a západnej strany obiehajúcim hradobným múrom, končiacim pri mestskej zbrojnici a Hornej bráne.

Tretiu mestskú štvrť tvorili bloky domov, ohraničené na západnej strane Hlavnou ulicou, na južnej strane Univerzitnou (Jezuitskou) ulicou a ulicou Pri Miklušovej väznici, na severnej a východnej strane hradobným múrom, končiacim pri Hornej bráne.

Štvrtú mestskú štvrť tvorili domové bloky, ohraničené na severe ulicami – Univerzitnou (Jezuitskou) a Pri Miklušovej väznici, na východnej a južnej strane hradobným múrom, končiacim pri Dolnej bráne. Výraznejšou priečnou osou tejto mestskej štvrte sa stala Mlynská ulica – ako pokračujúca Z-V os Hnilnej-Alžbetinej ulice, končiaca Mlynskou bránou, umožňujúcou priamy prístup k mestským mlynom a Hornádu.

11. ULICE A NÁMESTIA

Základné kompozičné osi

Dnešná **Hlavná ulica** – v minulosti označovaná v prameňoch ako „circulus“, „ring“, „theatrum“, „forum“ – bola námestím, obostavovaným po oboch stranách najvýstavnejšími domami mestského patriciátu. Cez námestie v minulosti pretekal aj potok, nazývaný „čermelský“. Jeho tok sa južne od tzv. Hornej brány rozdvojoval tak, že stred námestia vytváral ostrov (lat. insula). Stáli tu najvýznamnejšie budovy mesta – pôvodná najstaršia radnica (na mieste dnešného divadla), kupecká hala, škola, mestská veža, kostol sv. Alžbety a kaplnka sv. Michala. Oba kostoly so zvonnicou s cintorínom (ktorý bol zrušený v r. 1771) obklopoval múr, odstránený až v r.1805.

V 18. storočí bola vystavaná reprezentatívna nová mestská radnica (dnešná Hlavná č. 59).

Pri založení mesta v 13.–14. storočí boli pozemky mešťanov spravodlivo vymerané – boli to úzke dlhé parcely, kde sa nedalo s povozom otáčať, iba hlavnou bránou vojsť a zadnou

bránou vyjsť do vedľajšej ulice. Najstaršie mestské domy vznikali nie na dnešnej uličnej čiare Hlavnej ulice, ale o niekoľko metrov hlbšie, ale pomerne rýchlo (14.–15. stor.) sa stavby doplnili do dnešnej úrovne. Predpokladáme, že mnoho domov najbohatších mešťanov na Hlavnej ulici bolo už v závere 15. storočia poschodových. Vedľa domu bol vjazd do dvora, ktorý sa ešte v stredoveku preklenul, čím vznikol prejazd, ktorý na ulicu uzatváral kamenný portál s bránou (napr. Hlavná č. 18, 22, 65). V priebehu 16.–17. storočia bolo nadstavané 1. poschodie aj nad prejazdom, a mnoho domov bolo v 18.–19. storočí zvýšených o 2. poschodie.

V období stavebného vývoja mesta v 19. storočí nedostatok kapacity vnútorného mesta bol riešený aj dostavbami v dvoroch starších domov v stredovom jadre a nadstavbami nových podlaží. Často dochádzalo aj ku prefasádovaniu budov, zriedkavejšie ku novostavbám vo vnútornom meste (napr. Hlavná 81 – Andrásyho palác, Hlavná 76 – Kasino, divadlo). Najužšie stredoveké jadro tak stratilo svoj vizuálny pôvodný štýlový goticko-renesančný charakter, ktorý bol nahradený pestrou zmesou rôznorodých neoštýlov, typickou pre moderné kapitalistické mesto 19. storočia.

Po začatí asanácie hradieb došlo k otvoreniu severného aj južného konca Hlavnej ulice pokračovaním zástavby oboma smermi. V južnej časti dominuje zástavba viacpodlažných klasicistických palácov vznikajúcich v prvej polovici 19. storočia – napr. Forgáčovho paláca, Halmiho dvora, v druhej polovici 19. storočia aj verejných budov (budova súdu na rohu Pribinovej a Hlavnej). Do novej zástavby týchto objektov postavených v 19. storočí boli často integrované staršie stavebné objemy napr. barokových predmestských kúrií ako stavebné jadro novostavby (napr. Hlavná 8). V severnom ukončení Hlavnej ulice sa už počas prvej polovice 19. storočia realizovala vojenská stavba kasární od architekta Belágha a ďalšie viacpodlažné stavby.

Koryto čermeľského potoka na Hlavnej ulici vydláždili v r. 1896, potok odstránili v r. 1903 v priebehu kanalizačných prác. Historici dodnes nevyriešili otázku, či tento pravidelný tok potoka okolo ostrova bol prírodným alebo inžinierskym dielom.

Súčastou histórie Hlavnej ulice je aj trasa najstaršej mestskej dopravy u nás – od r. 1891 konskej železnice, ako predchodkyne následnej električkovej dopravy od r. 1913 v Košiciach.

Po námestí sa svojou bohatosťou vyznačovali domy na dnešnej **Alžbetinej ulici**, situovanej v severozápadnom kvadrante stredovekej časti Mestskej pamiatkovej rezervácie, a patriacej medzi najväčšie ulice prvej mestskej štvrte a zároveň medzi hlavné kompozičné osi, v priamom nasmerovaní na východozápadnú os Dómu sv. Alžbety. Alžbetina ulica patrí zároveň k najstarším stredovekým uliciam Košíc, s rôznymi historickými názvami: Faul Gasse, platea Putrida (Hnilná ulica), premenovávaná neskôr na Forgách utcza, Deák Ferencz utcza, Szathmáry György utcza a Šrobárova. Jej zástavbu tvorili úzke dlhé stredoveké parcely, postupne zastavané. V závere ulice bola ako súčasť mestského opevnenia vybudovaná Hnilná brána. Ulica už v stredoveku mala pokračovanie aj za hradbami, neskôr v 19. a aj v 20. storočí bola predĺžená západným smerom výstavbou mestských nájomných domov, napr. nárožným objektom tzv. Keményho domu (Alžbetina 55) zo začiatku 20. storočia.

Mlynská ulica ako jedna zo základných kompozičných osí mesta, kolmých na Hlavnú ulicu, patrí k najstarším stredovekým uliciam Košíc, s rovnomennými pôvodnými názvami – Platea molaris, neskôr Mühl Gasse, Malom utcza, ale tiež Kossuth utcza, Benešova a ulica Generála Petrova. Ako súčasť stredovekého opevnenia (na dnešnej Mlynskej ulici) bola vybudovaná Mlynská brána, ktorá sa v písomných prameňoch objavuje v r. 1399, neskôr v nadväznosti na ňu aj ďalšie fortifikačné objekty (na úseku medzi dnešným evanjelickým

Mlynská ulica - historická pohľadnica

Alžbetina ulica – historická pohľadnica

kostolom a Puškinovou ulicou). Svoje pôvodné stredoveké pomenovanie dostala ulica pravdepodobne podľa mestského mlyna na Mlynskom náhone, kam viedla Mlynská brána.

V 19. storočí sa Mlynská ulica po odstránení hradieb predĺžila východným smerom. Veľkými architektonickými zmenami prešla novšia časť Mlynskej ulice po roku 1870, kedy získala novú dôležitú funkciu – spojnice centra mesta so železničnou stanicou. Gotické hradby sa tu začali búrať v rokoch 1804–1805. K parcelácii tohto územia dochádza až po asanovaní hradieb v 20/30 rokoch 19. storočia. Historické tzv. Ottove mapy z roku 1840 a 1856 ukazujú situáciu, kedy bola predĺžená Mlynská ulica (Mühl Gasse) aj za bývalé hradby a bola vytýčená Kanal Gasse, terajšia Puškinova ulica. Prvou stavbou tejto predĺženej časti Mlynskej ulice bol evanjelický kostol dokončený v roku 1816. Nové reprezentačné viacpodlažné stavby, ktoré sa tu stavali, mali často ubytovaciú hotelovú funkciu napr. Hotel Európa, ktorý dodnes uzatvára uličný front na východnom ukončení ulice, autora Michala Repászkeho z roku 1870 alebo bytovú funkciu. Na opačnej strane tejto časti ulice staval reprezentatívny mestský nájomný dom lekár a podnikateľ Krištof Jeney, tiež okolo roku 1870, neskôr okolo roku 1885 si na vedľajšej parcele postavil nájomný dom staviteľ a architekt Ján Török. Zástavba ulice prevažne narastala v poslednej tretine 19. storočia, súčasťou tejto stavebnej aktivity bola aj nadstavba tzv. Maléterovho domu z rokov 1885–1886.

Paralelné ulice s Hlavnou ulicou

Kováčska ulica patrí k najstarším stredovekým uliciam Košíc, s rovnomennými pôvodnými názvami – Platea fabrorum, Schmit (Schmied, Schmidt) gasse, Kovács utcza, ale tiež Platea Sclavorum, Windische gasse. Jej východnú stranu tvorili parcely, postupne zastavané až po mestské hradby. Boli to úzke dlhé stredoveké parcely, smerujúce od ulice k hradbám. Typic-

kým stredovekým pôdorysom domov bolo dvojtraktové hlavné uličné krídlo, na ktoré sa napájalo jednotraktové dvorové krídlo, na Kováčskej ulici spravidla zo severu.

So zástavbou Kováčskej ulice súvisia aj susediace ulice. Na historickej mape z roku 1856 (Ottov plán) v celej východnej polovici bloku, od Vodnej ulice po Kasárenské námestie, sú zaznačené dlhé úzke parcely, rešpektujúce šírku stredovekých parciel na Kováčskej ulici, vzniknutých ako pokračovanie týchto stredovekých parciel až po Mlynský náhon. Priečne boli členené dvoma chodníkmi pre peších, vedúcimi severojužným smerom. Domy, tvoriace dnešnú Štefánikovu ulicu, začali vznikať až začiatkom 20-teho storočia.

Mäsiarska ulica patrí k najstarším stredovekým uliciam Košíc, s rovnomennými pôvodnými názvami v stredoveku ako Platea Carnificum, Platea Laniourum, neskôr Fleischhauer gasse, Mészáros útca, Mäsiarska ulica (19.–20. storočie), v rokoch 1948–1990 premenovaná na Sverdlovovu, po r. 1990 opäť ako Mäsiarska. Je v intraviláne bývalého fortifikačného systému, v severozápadnom kvadrante Mestskej pamiatkovej rezervácie, s orientáciou severojužným smerom. Okrem predĺženia na severe, uskutočneného po roku 1864, zostala ulicou meštianskych domov, kde sociálne zloženie majiteľov domov bolo rovnorodé – tvorené remeselníkmi, často mäsiarmi, pričom v jednej časti sa tu v stredoveku nachádzal i mestský bitúnok, čomu napokon zodpovedá aj historický názov ulice.

Kláštor Dominikánov spolu s kostolom tvoria najjužnejšiu hmotu ulice. Rovinatá parcela za objektom kláštora siaha až k paralelnej Hradbovej ulici a do pôvodne veľkého kláštorného areálu boli postupne včleňované ďalšie sekundárne stavby, napr. mestská sýpka, vedľa západnej fasády kostola novostavby kina a obchodov a do severnej časti i radová zástavba meštianskych domov. Archeologickým výskumom na **Dominikánskom námestí** bola zachytená aj ohrada dominikánskeho kláštora. Kamenný múr ohrady bol pred r. 1556 postavený tak, že po-

nechával mešťanom voľný vstup do kostola jeho západným portálom. Medzi rokmi 1781 – 1807 došlo k zväčšeniu plochy areálu kláštora posunutím kamennej ohrady na juh, pričom západný portál sa ocitol v ohradenom areáli. Súčasťou námestia je aj stĺp so súsoším sv. Trojice, ktorý tu bol prenesený v r. 1722 z peštianskej cesty na južnom predmestí mesta.

Spojnice s Hlavnou ulicou

Zámočnícka ulica, kedysi kompletne zastavaná až po Mäsiarsku ulicu, dnes spojnicou ulíc Hlavná – Mäsiarska, dostala svoj názov vďaka obývaniu tejto ulice príslušníkmi cechu zámočníkov v minulosti (Schlosser Gasse, Lakatos utcza). Je to jediná z úzkych priečných uličiek Košíc, ktorej parcelácia je kolmo na os ulice a priečne tým narúša stredovekú parceláciu Hlavnej ulice na úseku medzi Hlavnou a Mäsiarskou ulicou.

Uršulínska ulica, v minulosti širšia a až neskôr zúžená ulička, a to pri výstavbe pôvodne kalvínskeho kostola v polovici 17. storočia, ktorý im bol následne odobraný a daný do užívania rádu sestier uršulínok, o čom svedčia aj jej staršie historické názvy (Ursulinen gasse, Nonnen gasse, Apácza utcza), pritom jej najstaršie známe pomenovanie ako Fleischeneke – Mäsiarske krámy, nasvedčuje ich prítomnosti pozdĺž celej jej severnej strany.

Poštová ulica patrí medzi najstaršie ulice mesta, s pôvodnými názvami Krotengass (Košová) v stredoveku, neskôr tiež Rotte gasse a podľa výskytu mestského pivovaru (na mieste dnešného gymnázia) na nej, pomenovaná aj Brau gasse (Brauhaus Gasse, Sörház utca, Pivovarská), po zániku pivovaru a vďaka prítomnosti poštového úradu koncom 19. storočia ako Poštová ulica.

Zbrojničná ulica s pôvodnými názvami – Zeughaus gasse, Fegyverház utca – ovplyvňovaná výstavbou a početnými prestavbamiestskej fortifikácie počas storočí, je spájaná s existenciou zbrojnice, objektu suchého mlyna (dnešná „Rotunda“ – ateliér Strednej umeleckej priemyselnej školy), delostreleckého kavaliera ako aj tzv. Tehlového bastiónu (jeho zvyšok je dnes vo dvore domu Mäsiarskej č. 74). V súčasnosti spája Hlavnú ulicu s ulicami Mäsiarskou, Baštovou a v jej predĺžení, ktoré vzniklo až v druhej polovici 19. storočia zástavbou po zbúraní mestských hradieb, aj s ulicou Moyzesovou.

Systém priečných ulíc, umožňujúcich prístup k východným hradbám, tvorila dnešná **Univerzitná ulica** (pôvodne spojnicou ulička bez názvu), pokračujúca k veľkému rondelu (dnešná Katova bašta) od priečne prebiehajúcej Kováčskej ulice ako ulica **Pri Miklušovej väznici** (Gemolte Gasse, Tömlöcz utcza). Smerom na sever to bola ešte **Biela ulica** (Fehér utcza, Dostojevského ul.) a pôvodne tiež bezmenný úsek vedľa kostola františkánov – neskôr uvádzaná ako **Františkánska ulica** (Franciskanus utcza) a nepriamo na ňu nadväzujúca **Vodná ulica** (Vizi utcza, Majakovského ulica), v polovici 19. stor. už prelamiujúca líniu hradieb a prechádzajúca až k ceste popri Mlynskom náhone.

Ulice na hradbách

Mestské opevnenie obkolesovalo stredoveké mestské jadro Košíc. Jeho pôvodná línia oddeľuje stredovekú mestskú zástavbu od zástavby z 19. storočia postavenej zväčša po demolicii opevnenia. Jeho zachované fragmenty, či už ako solitérne objekty alebo ako súčasťestskej zástavby sa nachádzajú vo

veľkej časti práve na dnešných hradbových uličkách – **ulica Vrátna, Hradbová, Baštová, Hrnčiarska, Zvonárska**.

Neustály rast počtu obyvateľstva mesta vyvolal nutnosť využiť každú voľnú plochu v intraviláne mesta na výstavbu obytných domov a dielní už v priebehu 17. stor. Ku koncu 18. stor. bola aj väčšina voľných miest z vnútornej strany mestského opevnenia. Postupne dochádzalo k prepájaniu mesta s predmestiami odstraňovaním hradieb, alebo ich začlenením do obytno-hospodárskej zástavby, vďaka čomu sa časť mestského opevnenia zachovala dodnes. Viaceré z parcel pri hradbách patrili protestantským cirkvám. Kalvíni si tak v roku 1805–1811 vystavali v hradobnom múre na východnej strane mesta kostol s využitím zvyškov tzv. Maľovanej brány, v rokoch 1804–1816 v priestore parkánu vznikol evanjelický kostol a v ostatných úsekoch využívali parkán ako hospodárske zázemie malých obydli, pristavaných k vnútornej strane hradobného múra. V okrajových častiach mesta, na mieste násypov posledného – barokového úseku mestského opevnenia, založili už v priebehu 18. stor. viaceré kultivované súkromné barokové záhrady so vzácnymi drevinami. Tie však už v 19. stor. a najmä v 1. polovici 20. stor. postupne ustupovaliestskej výstavbe – najmä po veľkom požiari v roku 1846, keď došlo k opätovnej úprave terénu v okrajových častiach mesta s odstránením posledných nezastavaných hradobných priekop na východnej i západnej strane. Zasypaním a vyrovnaním terénu až po predmestia na západnej a južnej strane vznikol v 19. storočí ďalší priestor pre veľkorysú modernú koncepciu urbanistického rozvoja mesta.

Meštianske domy na **Hrnčiarskej ulici** (č. 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21, 23, 25 a 27) stavané od 2. pol. 17., prevažne však od konca 18. storočia, boli postavené do parkánu a v neskoršej fáze boli k nim v priestore bývalej vnútornej priekopy pristavané dvorové krídla. Ich parcely vymedzoval kamenný hradbový múr bastiónového opevnenia. V súčasnosti je ulica známa ako ulička remesiel.

Pravdepodobne v druhej polovici 18. storočia dochádza k výstavbe objektov na **Hradbovej ulici**, na ktorej je prezentovaná rekonštrukcia časti zachovaného hradobného múru. Meštianske domy tu boli pristavané k vnútornému hradbovému múru zo strany hradbovej uličky, parkan bol využitý ako dvor a parkanová hradba ako parcelačný múr (Hradbová č. 6, 8, 10). Na **Vrátnej ulici** boli k hradbovým múrom domy pristavované v 2. polovici 19. storočia (napr. Vrátna č. 32).

Novšia zástavba a vznik ulíc v 19. a 20. storočí

Na začiatku 19. storočia ešte stredoveké jadro mesta Košice zvieralo viacero prstencov opevnení, budovaných od stredoveku po barok, aj s vonkajšími opevňovacími priekopami. V záujme ďalšieho rozvoja mesta sa pristúpilo k postupnej asanácii hradieb so vstupnými bránami, zasypaniu a vyrovnávaniu priekop i k asanácii citadely. Tento proces prebiehal postupne približne od roku 1803 (odstránenie zvyškov citadely) až po 40-te roky 19. storočia (zasypanie opevňovacích priekop). Pôdorys bývalého venca opevnení je dodnes viditeľný na pôdoryse Košíc.

Stavebná konjunktúra Košíc, prebiehajúca od začiatku a neskôr v 70-tych až 90-tych rokoch 19. storočia vytvorila na bývalých predmestiach pred hradbami zástavbu verejných, obytných, administratívnych aj školských budov a vojenských objektov na novovytvorených uliciach. Aj centrum mesta bolo

poznačené touto stavebnou činnosťou – dochádzalo tu ku výstavbe nových budov v predĺžení starších ulíc, najmä Hlavnej v severnom aj južnom smere, Mäsiarskej a Kováčskej ulice a na ne kolmých ulíc: najmä Alžbetinej, Mlynskej, Poštovej a pod. Mesto v tomto období charakterizuje viacero prívlastkov – najmä „vojenské mesto“ z dôvodu veľkého počtu výstavby vojenských budov (na pláne mesta z roku 1914 je vyznačených 19 komplexov vojenských budov) a prívlastok „mesto študentov“ pre novovystavané vzdelávacie inštitúcie nielen ľudových škôl, ale aj špecializovaného odborného školstva, situovaných prevažne mimo stredovekého jadra mesta. V 80-tych rokoch 19. storočia sa začali vo väčšom počte stavať viacpodlažné nájomné bytové domy na novovznikajúcich uliciach.

Vytýčené nové ulice sa len čiastočne prispôbujú línii bývalých hradieb, sú tvorené v sieti ulíc, kolmo nadväzujúcich na seba. V prvej polovici 19. storočia však boli ešte takmer bez zástavby. V juhozápadnej časti pred bývalými hradbami to boli napr. ulice **Grešákova** (Modlitebná), **Tajovského**, **Timonova**, v juhovýchodnej **Rooseveltova**, **Krmanova ulica**, **Puškinova ulica** atď. V severnom ukončení mesta existovalo rozsiahle nezastavané územie v prvej polovici 19. storočia označované ako Staviteľské námestie, neskôr nám. Františka Jozefa (dnes **Nám. Maratónu mieru**). Západne od bývalých hradieb mesta sa formoval priestor tzv. Glacis – nazývaný Horná, Stredná a Dolná promenáda (dnes **Moyzesova ulica**). Južnú časť mesta formovala zástavba **Štúrovej ulice**, ktorá bola viac menej zastavaná už v 18. storočí s napojením na **Žižkovu ulicu** (starší cigánsky tábor) a v 19. storočí tu pribudli v západnej časti viaceré priemyselné stavby.

V roku 1861 sa administratívne zjednotilo vnútorné mesto a bývalé huštáky, ku štyrom mestským obvodom boli priradené ako V. obvod – Františkovo mesto, VI. obvod – Jozefovo mesto, VII. obvod Alžbetino mesto a Nové mesto. Časť týchto predmestí je súčasťou dnešnej MPR Košice a ochranného pásma MPR Košice, niektoré časti s historickou zástavbou tohto obdobia boli plošne asanované a nahradené sídliskami socialistickej výstavby 20. storočia (napr. zástavba južne od Nám. Osloboditeľov).

V druhej polovici 19. storočia a prvej tretine 20. storočia pokračovalo formovanie urbanizmu nových uličných líní, postupne sa uskutočňovali uličné prepojenia medzi vnútorným mestom a novými ulicami, upravovali sa komunikácie pre potreby rozvíjajúcej sa dopravy (dláždenie a asfaltovanie ulíc, mestská železničná trať), regulovali a odstraňovali sa postupným zasypávaním vodné toky z centra mesta (napr. Čermelský potok na Hlavnej ulici v roku 1899). Odstránením mnohých mostíkov a lávok ponad vodné toky, ktoré slúžili často aj ako stoky sa dosiahol moderný vzhľad ulíc. Predmestia sa stali organickou súčasťou mesta a boli prepojené komunikačnou sieťou. Zastavali sa priestory Glacis a nové široké ulice či novovzniknuté námestia.

Prepojenie bývalého vnútorného mesta s bývalými huštákmi sa dialo v západnom smere od Hlavnej Zbrojníckou a Poštovou ulicou, v roku 1868 vznikla kolmo na Hlavnú ul. ďalšia ulica – **Cyrlometodejská** v pokračovaní od stredovekého Dominikánskeho námestia. Medzi Hviezdoslavovou ulicou a Zbrojníckou vznikla blokovaná zástavba vojenských kasární. Na severnom okraji mesta sa v pokračovaní severojužnej osi formovala **Komenského ulica** prevažne so solitérnou zástavbou objektov. Kolmo na Komenského ulicu bola situovaná **Továrenská ulica**, južne od nej kolmo na Kováčsku ulicu bola **Vodná**

ulica. Pokračovala výstavba Rákociho okružnej ulice (**Moyzesova**) obytnými nájomnými domami a školskými či verejnými budovami. V juhovýchodnej časti sa až v roku 1905 vytvorilo prepojenie medzi novými ulicami – Krmanovou a Rooseveltovou s vnútorným mestom **Čajkovského ulicou**. Vnútorné mesto s južným predmestím spájala dovtedy predĺžená **Puškinova ulica**, na juhu ústiaca do priestoru nazývaného **Drevný trh**.

Významným urbanistickým impulzom bolo zriadenie železnice v roku 1860 čo zastavilo stavebný a urbanistický rozvoj mesta východným smerom. Prepojenie so stanicou zabezpečovalo predĺženie **Mlynskej ulice**. V južnom predmestí (Alžbetino mesto) bola na jeho východnej strane obytná štvrť so sieťou komunikácií vytvorených už počas 1. pol. 19. storočia. V južnej a juhozápadnej časti mesta sa budoval celý rad priemyselných podnikov, najmä na dnešnej **Štúrovej ulici** (napr. Poledniakova továreň), ktorá bola neskôr dotváraná radovou bytovou zástavbou nájomných obytných domov, vznikajúcich ako súčasť funkcionalistickej zástavby medzivojnového obdobia 20. storočia.

Na konci 19. storočia sa počet domov v Košiciach zvýšil na 2151, v roku 1910 bol počet domov 2366.

Zástavba v predĺžení Hlavnej ulice a sieť nadväzujúcich ulíc

Po začatí asanácie hradieb došlo k otvoreniu severného aj južného konca Hlavnej ulice pokračovaním zástavby oboma smermi. Na južné predĺženie Hlavnej ulice sa napája kolmá sieť ulíc – zo západu krátka **Pribinova ulica** s viacpodlažnou zástavbou realizovanou prevažne v prvej tretine 20. storočia (napr. Pribinova 2 – tzv. osemposchodňák), líniu bývalých hradieb kopirujúca **Vrátna ulica** s jednopodlažnou zástavbou drobných objektov remeselníckych domčekov so záhradnými parcelami. Z východu sa kolmo pripája na Hlavnú ulicu **Rooseveltova ulica** koncipovaná ako výstavná mestská trieda s viacpodlažnými nájomnými tzv. „mestskými palácmi“ pochádzajúcimi z poslednej tretiny 19. storočia, striedanými aj s verejnými budovami – dnes asanovaným hotelom Shalkház, budovou Rakúsko-uhorskej banky či židovského kasína z roku 1910.

Zo západu sa kolmo na ukončenie Hlavnej ulice pripája **Bačíkova ulica** s novšou zástavbou z prvej tretiny 20. storočia, uvedená dominantnou stavbou na nároží oboch ulíc – budovou Obchodnej komory.

Ulice severného predmestia

V severnom vyústení Hlavnej ulice je dnešné **nám. Maratónu mieru** v južnej časti ohraničené **Hviezdoslavovou ulicou** kolmou na Hlavnú. Plocha námestia aj ulice bola po zbúraní a zasypaní priekopy opevnenia rozľahlým nezastavaným priestorom označovaným pôvodne ako Staviteľské námestie, neskôr nám. Františka Jozefa. Táto plocha je zastavaná monumentálnymi blokovými stavbami reprezentatívnych verejných budov uzavretých v štvorcových blokoch. Prvou budovou tu boli provizórne kasárne Františka Jozefa. Výstavba budovy múzea (ukončená r. 1901) plochu námestia predelila na tri časti. Východnú časť zastavala rozsiahla blokovaná stavba Vojenského veliteľstva ukončená v roku 1908, zástavba východným smerom pokračovala rozľahlou blokovou stavbou železničného riaditeľstva z rokov 1921–1924. V západnom ukončení Hviezdo-

slavovej ulice sa realizoval stavebný solitér secesného Notárskeho kurzu s internátom. Výstavbou kasární a obytných domov na severnej strane námestia sa začali vytvárať nové ulice – **Strojárska** a **Tabaková ulica**. Zástavba týchto ulíc je viacpodlažná, s budovami nájomných obytných domov a hospodárskymi budovami továrne.

V severnej osi predĺženia Hlavnej ulice pokračuje línia **Komenského ulice**, ktorá bola v období 19. storočia zastavaná len solitérnymi budovami – objektami vojenskej kadetky (z roku 1856), poľnohospodárskej akadémie z roku 1873. Neskôr, začiatkom 20. storočia k nim pribudla budova výchovného ústavu uršulínok s internátom – Angelinum, obklopená rozsiahlymi záhradami.

Ulice západného predmestia

Formovala sa tu v druhej polovici najhustejšia zástavba bývalých predmestí – predstavuje ju zástavba priestoru bývalého Glacis vzniknutá po zasypaní priekopy opevnenia na ženíjne upravenom teréne – dnes **Moyzesova ulica**, nazývaná v prvej polovici 19. storočia Dolná, Stredná a Horná promenáda. S vnútorným mestom bola prepojená sieťou ulíc kolmých na Hlavnú – v pokračovaní starších ulíc, najmä Alžbetinej ulice, ale i novými ulicami – na juhu Grešákovou (býv. Modlitebnou), severnejšie novou Cyrilometodejskou ulicou a v severnom ukončení Bačikovou ulicou. Zástavba Moyzesovej ulice, vtedajšej Rákóczi körút vrcholila v poslednej štvrtine 19. storočia a na prelome 19. a 20. storočia. Východná strana ulice bola zastavaná súvislou radovou zástavbou mestských nájomných prevažne viacpodlažných objektov, západná strana ulice verejnými blokovými stavbami. Veľký priestor Glacis sa rozdelil výstavbou viacerých objektov, najmä kasární na severnom konci v rokoch 1883–1886 a komplexom školských budov (meštianky a vyššie dievčenské školy). Smerom na západ boli priestory zastavané obytnými domami. Na začiatku 20. storočia sa pretváral obraz Moyzesovej ulice výstavbou ďalších verejných budov: naproti už stojacim objektom vyššej dievčenskej školy a jej internátu v predĺžení Forgáčovej ulice v roku 1903 postavil M. Répászky honosnú budovu Kráľovskej súdnej tabule. Ďalšími budovami boli objekty pre Detský domov (1903–5) a ústav pre výchovu pôrodných asistentiek. Na južnom ukončení býv. glacis sa zriadilo v rokoch 1905–1906 športové ihrisko.

Ulice južného predmestia

V juhozápadnej časti sa formovala v ohraničení línie opevnenia **Hradbová ulica** so zástavbou drobných objektov s dlhými záhradnými parcelami kolmými na ulicu. **Timonovu** a **Grešákovu ulicu** (Modlitebnú) zastavovali viacpodlažné objekty pochádzajúce prevažne z 2. pol. 19. a začiatku 20. storočia. Modlitebná ulica dostala svoj názov podľa dvoch stavieb synagóg zo 60-tych rokov 19. storočia, neskôr nahradených novostavbou architektonickej dominanty okolia synagógy od architekta L. Kozmu z roku 1927. Dnes s prístavbou z 50/60-tych rokov 20. storočia slúži ako koncertná sieň (Dom umenia).

V juhovýchodnej časti južného predmestia v miestach dnešných ulíc – **Drevného trhu**, **Krmanovej**, **Puškinovej** či **ulice Protifašistických bojovníkov** boli pôvodne situované súčasťou hradobného opevnenia (likvidácia hradieb nastala najskôr po

roku 1810). Na novovytyčovaných uliciach, ktoré vznikali po asanovaní hradieb bola pomerne riedka zástavba prevažne domov remeselníkov, prevládali tu predmestské záhrady. Až v druhej polovici 19. storočia a kontinuálne aj v prvej polovici 20. storočia sa zástavba tejto bývalej predmestskej časti vyvinula do dnešnej stavebno-architektonickej podoby nájomných obytných viacpodlažných objektov.

Pôvodne **Drevný trh** neexistoval ako vymedzený urbanistický priestor, tým sa postupne stal počas 19. a začiatkom 20. storočia. Bol vlastne južným nezastavaným priestorom vo výstupe bývalej Kanálovej ulice – dnešná **Puškinova ulica**, ktorý ešte okolo roku 1854 nemal názov. Tu ďalej pokračoval kanál – bývalá mestská priekopa idúca od Mlynskej bašty cez Kanálovú ulicu.

V roku 1889 bol na námestie z južnej strany postavený dnes už asanovaný objekt Vaňových a parných kúpeľov od staviteľa a architekta Michala Répászkeho. Námestie v tomto čase bolo vlastne východným predĺžením Námestia Osloboditeľov (býv. Alžbetinho námestia).

Rooseveltova ulica bola vymeraná po zbúraní hradieb začiatkom 19. storočia. Zástavbu ulice tvorili ešte solitérne, zväčša prízemné objekty umiestňované v rozsiahlych záhradách. Postupne počas druhej polovice 19. storočia tu narastá stavebný ruch (výzvy k stavebnej činnosti na tomto území sa objavili v miestnej tlači v roku 1870), stavajú sa tu honosné obytné domy – paláce, ale aj reprezentačné verejné stavby – na začiatku ulice hotel Shalkház s neskôr pristavanou koncertnou halou.

Na východnej strane južného predmestia bola rozsiahla obytná štvrť so sieťou komunikácií vytvorených už v prvej polovici 19. storočia, ktorá je dnes asanovaná.

Námestie Osloboditeľov

Námestie Osloboditeľov patrí k bývalému južnému predmestiu, je súčasťou ochranného pásma Mestskej pamiatkovej rezervácie Košice. Námestie vymedzuje severná časť citadely, ktorá tu bola postavená na pôdoryse päťcipej hviezdice v rokoch 1671–1677, zbúraná v roku 1713 a jej zvyšky boli odstránené v roku 1803. Obvod citadely sa dá vyčítať z tvarovania námestia, príslušných ulíc a z usporiadania parciel. Približne v strede citadely je na mape mesta z roku 1747 zaznamenaná zástavba, ktorej severná línia vymedzuje južnú hranicu námestia. Mapa mesta z roku 1807 zaznamenáva na západnej strane citadely komunikáciu – **Južnú triedu** a nezastavanú severozápadnú časť územia citadely – námestie, ktoré bolo členené komunikáciami, napojenými na Južnú triedu. Severný okraj námestia, juhovýchodná časť územia citadely a územie južne, juhovýchodne a juhozápadne za citadelou boli zastavané, rozparcelované, kolmo a pozdĺžne k námestiu prečlenené komunikáciami. V roku 1830 bola vybudovaná spojnica medzi mestom a predmestím – Hlavnou ulicou a Južnou triedou. Na severnom okraji námestia vznikala radová uličná zástavba, ktorá sa dotvárala do konca 19. storočia. Na južnom okraji námestia stáli malé domy prímestského charakteru. Podľa mapy mesta z roku 1856 bola severná strana námestia ohraničená novou komunikáciou a radovou uličnou zástavbou. Na západnej strane bolo námestie prečlenené Južnou triedou, na južnej strane ohraničené zástavbou s komunikáciami, vedúcimi na námestie (Špitálska ulica, Nová ulica, Malá pažitná ulica) a aj na východnej strane ohraničené zástavbou s komunikáciou

(Tmavá ulica), vedúcou na námestie. V roku 1857 boli po obvode námestia rekonštruované komunikácie (Južná trieda, **Palackého ulica**). V roku 1869 bolo prvýkrát podľa mapy mesta pomenované námestie – Széna-Erzsébet tér. Zástavba južného mesta rešpektovala pôvodné usporiadanie parciel (aj neskoršie založená **Požiarnicka ulica** bola vedená pozdĺž južného obvodu valov citadely), vyrovnávali sa ulice, hustla zástavba na zadných častiach parciel, zanikali záhrady, nahrádzali ich pozemky záhradníkov, hospodárske stavby, dielne a neskoršie továrne. Okolo roku 1900 sa južné predmestie (tzv. Alžbetino mesto) stalo organickou súčasťou mesta a tvorila ho obytná štvrť so sieťou komunikácií, vytvorených prevažne už v prvej polovici 19. storočia. Po roku 1900 nebolo námestie zastavané významnejšími budovami a zachovalo sa viac menej v pôvodnom vymedzení. V roku 1902 bol východný cíp námestia upravený ako samostatné námestie (Senný trh) a samotné námestie bolo pravidelne využívané na trhové účely. V roku 1909 postavili na severozápadnú časť námestia kino. V roku 1912 bolo námestie na mape mesta vyznačené ako Alžbetino námestie, vymedzené na severnej strane komunikáciou (Alžbetinou okružnou), na západnej strane Južnou triedou, na južnej strane zástavbou s komunikáciami (Štefanskou ulicou, Novou ulicou Pála Luzsénszkeho, Szerencse ulicou) napojenými na námestie

a na východnej strane zástavbou, ktorá čiastočne odčleňovala východne situované Vörösmartyho námestie (Senný trh) s napojenou komunikáciou (Agátovou ulicou). Podľa mapy mesta z roku 1936 bolo námestie premenované na Legionárske, s kinom, ktoré ostalo v pôvodnej situácii.

V roku 1945–1946 na západnú stranu námestia postavili pomník padlým Sovietskej armády (v druhej svetovej vojne) a západne od pomníka, za komunikáciu, bol v roku 1945–1948 postavený pamätník padlým (neznámeho protifašistického bojovníka). Podľa technickej mapy mesta z roku 1976 bolo námestie v strede, v smere západ-východ, prečlenené komunikáciou a na takto oddelenej južnej časti vytvorená parková úprava. Väčšia – severná – časť námestia mala na západnej strane situované uvedené pomníky, východným smerom vytvorenú pravidelnú spevnenú plochu tvaru obdĺžnika, s parkovou úpravou s veľkou fontánou obdĺžnikového pôdorysu na východnej strane, za ktorou nasledovala východne ďalšia parková úprava na elipsovom pôdoryse, obkolesená a diagonálne prečlenená komunikáciami. Východný cíp pôvodného námestia mal čiastočne zachovanú pôvodnú zástavbu, ktorá bola odstránená v 70. rokoch 20. storočia a nahradená panelovou bytovou výstavbou.

Východné predmestia

Na západnej strane Mlynského jarku v prvej tretine 20. storočia postupne vznikla zástavba dnešnej **Štefánikovej ulice**, kolmá na východné ukončenie Mlynskej ulice. Viacpodlažné obytné stavby tejto ulice sú obohatené rozsiahlou secesnou stavbou tzv. Jenyho domu, stojacich oproti dominante solitéru neogotického Jakabovho paláca. Uličný front pokračuje ďalej len zástavbou západného brehu bývalého Mlynského jarku blokovo zástavbou viacpodlažných obytných funkcionalistických budov ohraničených na západe napr. Starou Baštovou a južne Podtatranského ulicou. Súvislá radová zástavba Štefánikovej ulice je tvorená objektami v secesnom a funkcionalistickom štýle.

Stará Baštová, ulica vznikajúca postupne až od prvej tretiny 20. storočia, je príkladom mladšej zástavby v historickej zástavbe mesta.

Vo východnej časti mesta za Mlynským jarkom postupovala rýchlejšie výstavba rodinných i menších nájomných domov na regulovaných uliciach – starších uliciach **Kmeľovej**, **Jesenského** a novovzniknutých **Svätoplukovej**, **Jiskrovej** a **Thurzovej**, ktoré sú dnes súčasťou ochranného pásma Mestskej pamiatkovej rezervácie. Táto bývalá predmestská štvrť bola pôvodne miestom solitérnych predmestských vil šľachty z vnútorného mesta. Počas prvej tretiny 20. storočia sa zástavba tejto časti zhusťuje a formuje uličné čiary, no zachováva si drobnejšiu mierku objektov prevažne jednopodlažných domov s rozsiahlymi záhradnými parcelami, koncipované v duchu myšlienky záhradného mesta. Zástavba sa mení na viacpodlažnú v severnej línii tejto štvrti tvorenej **Masarykovou** ulicou (pôvodne Záhradnícka, neskôr Klobošického, tiež Marxova), ktorá bola súčasťou urbanizmu v novozastavovanej severovýchodnej časti mesta, kde sa sa utváralo v pol. 19. storočia tzv. záhradné mesto s vlastnou uličnou sieťou a novým centrom, a z ktorého sa vyvinula práve vtedajšia Záhradnícka ulica (dnes Masarykova). Neskôr jej dotváranie ovplyvnila tiež výstavba železnice v Košiciach a či prítomnosť niektorých priemyselných podnikov na nej (Delavalova továreň).

Námestie a začiatok Hlavnej ulice – historická pohľadnica

12. NÁRODNÉ KULTÚRNE PAMIATKY

„Z kvantitatívneho hľadiska možno starostlivosť o chránené pamiatky považovať za celkovo uspokojivú. Znepokojivý je však stav pamiatkových objektov v súkromnom vlastníctve, ktoré sú s výnimkou niekoľkých chránených kultúrnych pamiatok v stave ohrozenia.“

*Národná správa o kultúrnej politike
Slovenskej republiky, 2003*

Ochrana pamiatok nie je v histórii nič nové a typické iba pre naše storočie. Mnohé príklady z minulosti nás presvedčujú o tom, že aj iné kultúry si uvedomovali hodnoty, ktoré zanechali ich predkovia, chránili ich, niekedy dokonca aj napodobovali. Dôvody boli rôzne: pamiatka na predkov, úcta k sakrálnym posvätným objektom, kvôli ich duchovnej hodnote, tradovanie vzorov, ktoré sa osvedčili a ďalšie. Prvé písomné zmienky, ktoré naznačujú úctu a záujem o pamiatky, nájdeme už v gréckej literatúre pred našim letopočtom, napr. v diele cestovateľa Pausánia. V európskej kultúre si napr. hodnoty antiky uvedomovali renesanční umelci, pre ktorých sa stala antika umeleckým vzorom. Slávny renesančný architekt a učenc Alberti vo svojich dielach vyzýval súčasníkov, aby chránili pamiatky antického staroveku v Ríme a nerozoberali ich na stavebný materiál. V severských krajinách za Alpami mnohí zberatelia začali obdivovať gotiku – ako typický domáci sloh severu – už v 18. storočí. Učenec Alexander Lenoir si počas ničenia pamiatok za Veľkej francúzskej revolúcie uvedomil, že nenávratne zanikajú hodnoty predošlých storočí. Preto sa usiloval o inštitucionalizovanú ochranu pamiatok formou štátnych nariadení o ochrane pamiatok a zriadenia múzeí. Takáto ochrana sa výraznejšie rozvinula v 19. storočí, kde sa chránili pamiatky hlavne z obdobia antiky a stredoveku, iné obdobia, napr. barok či rokoko, sa pokladali za úpadkové. Až po prehĺbení poznania, ozrejmení a prebádání hodnôt iných časových období a slohov sa dospelo rôznymi cestami v 20. storočí ku komplexnému chápaniu umeleckého diela ako dokladu umeleckého vývoja a časového procesu, niekedy aj viacerých vrstiev a slohov, ktorých hodnota je principiálne rovnocenná.

V období romantizmu i v etapách historizujúcich slohov 19. storočia bola priaznivá atmosféra i pre vznik tzv. purizmu (latinsky: purus = čistý), ktorý sa najviac uplatnil pri pamiatkových obnovách v druhej polovici 19. storočia. Architekti purizmu navrhovali (a realizovali) také obnovy, pri ktorých z historickej stavby odstránili všetky neskoršie, sekundárne zásahy a úpravy, prípadne ich v plnom rozsahu nahradili novými – historizujúcimi – konštrukciami, aby pamiatka po obnove reprezentovala „čistý“ štýl. Napríklad: klenby hlavnej lode, organový chór a oporné piliere svätej Alžbety v Košiciach v rokoch 1877–96 prestavali v duchu akademickej „čistej gotiky“, aby odstránili akékoľvek odchýlky od vrcholnej gotiky západoeurópskych katedrál. Popri sakrálnych stavbách (kostoly, kláštory, kaplnky) sa záujem verejnosti i prvotných pamiatkárov – amatérskych nadšencov – obracal na reprezentatívne sídla: hrady, zámky, mestské paláce, i na verejné stavby: radnice historických miest, mestské brány, veže a hradby, zvonice, kupecké domy - tržnice a podobne. Úsilie chrániť historickú budovu sa sprvoti obmedzovalo na jej vlastnú hmotu, bez

ohľadu na jej bezprostredné okolie. Až neskôr sa začína vytvárať idea integrovanej ochrany, ktorá sa vzťahuje na širší rámec - podľa charakteru pamiatky to môže byť pozemok uceleného komplexu budov, historická alej (cesta, stromy, drobná sakrálna architektúra atď.), ulica s vymedzenými blokmi domov, mestská časť, celé mestské jadro, hradná ruina s celým hradným kopcom, ba i celé územie, ohraničené horizontom z daného vyhladkového bodu. Podobným vývojom prešli i zásady pamiatkovej ochrany. Od kritérií malebného pohľadu, estetického zážitku, romantického dojmu v 19. storočí cez „pamiatkársku modernu“: kreatívne funkčné úpravy v interiéri, ktoré na fasáde nie sú vnímateľné (tzv. fasádizmus) v polovici 20. storočia po súčasnosť, kedy je dôraz na autenticite hmoty i pohľadu.

Dnešná pamiatková ochrana sa riadi prísnyimi vedeckými kritériami: východiskom pri usmerňovaní údržby a obnovy pamiatok je ich dôkladné poznanie, poznanie zákonitostí, v ktorých pamiatka vznikla a dotvárala sa, poznanie jej okolia, a na základe týchto vedomostí je možné stanoviť exaktné kritériá predmetu ochrany. Je to multidisciplinárna oblasť – zatiaľ nejestvuje na žiadnej univerzite samostatný študijný odbor „ochrana pamiatok“, pretože už pri základnom skúmaní a dokumentácii pamiatok je nevyhnutná spolupráca rozdielnych vedných odborov: historika, historika umenia, architekta, odborníka na historické stavebné technológie a umelecké remeslo, archeológa, reštaurátora, architekta – urbanistu, odborníka pre historickú zeleň a pri špeciálnych druhoch pamiatok je potrebné spolupracovať s ďalšími odborníkmi (napr. pre heraldiku, historické hudobné nástroje, zlatníctvo, hutníctvo, baníctvo atď.). Aj škála pamiatkových objektov predstavuje mnoho druhov hnutelných a nehnuteľných predmetov: stavby sakrálné, verejné, obytné, fortifikačné, súbory stavieb s historickým parkom či záhradou, pamiatky techniky (mosty, továrne, banské diela, vodné diela, mlyny atď.), výtvarné diela (pamätníky, pomníky, súsošia), drobná sakrálna architektúra (prícestné kaplnky, križe), ľudová architektúra, pamiatky archeológie, urbanistické súbory.

Zmysel ochrany kultúrnych pamiatok (nehnuteľných i hnutelných, hmotných i nehmotných) spočíva v ich nezastupiteľnej a nenahraditeľnej úlohe pri spoluvytváraní nielen celkového kultúrneho dedičstva, ale životného prostredia, kultúrnej krajiny i urbanistických celkov.

Zásady ochrany pamiatok sa v Európe začali konkrétnejšie formovať v 19. storočí, kedy sa vo viacerých krajinách zakladala inštitucionalizovaná pamiatková ochrana. Popri definovaní teoretických základov sa hlavná práca zamerala na dokumentáciu historickej architektúry a umeleckých predmetov. Na základe týchto podkladov sa postupne s rozšírením umelecko-historického poznania a technologických možností vyvíjala i teória ochrany pamiatok. Zásady, ktoré dnes aplikujeme v pamiatkárskej praxi, sa vyvíjali, upresňovali a overovali dlhé desaťročia. Hlavné východiská pre každý zásah spočívajú v zámere:

- predovšetkým nepoškodiť kultúrnu pamiatku
- realizovať zásahy len v nevyhnutnom rozsahu
- riešiť kultúrnu pamiatku vždy v súvislosti s jej prostredím.

13. DIFERENCOVANÝ PRÍSTUP PRI OCHRANE OBJEKTOV V MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCII A V OCHRANNOM PÁSME

Stavby v pamiatkovo chránených územiach sú **národné kultúrne pamiatky** (evidované v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, ďalej len „ÚZPF“), či už celkom autenticky zachované alebo viac či menej upravené, ale nachádzajú sa tu aj ďalšie pamiatkovo hodnotné objekty, ktoré dotvárajú výraz sídla, neuvažuje sa však o ich individuálnej ochrane v kategórii kultúrnych pamiatok. Pamiatkový zákon ich definuje pojmom: **nehnutelnosti v pamiatkovom území**.

Zachované historické stavby, zapísané v ÚZPF ako národné kultúrne pamiatky, sú spolu s pôdorysom sídla najdôležitejšou zložkou pamiatkovej hodnoty chráneného územia sídla. Z ich charakteristiky vyplýva, že ide o stavby, ktorých architektonický vývoj je **ukončený**, a u ktorých prichádza do úvahy len nevyhnutná a čiastočná rehabilitácia. Nie sú preto predmetom všeobecných architektonických regulatívov pre novostavby, ale skôr sú pre ne lokálnou inšpiráciou. Predovšetkým ide o syntézu konzervačného a rekonštrukčného poňatia ich obnovy. Ide o všeobecné metodické otázky pamiatkovej ochrany, ktoré nie sú viazané na urbanistický kontext a týkajú sa všetkých pamiatok, aj tých, ktoré nie sú súčasťou chránených sídiel. Ich rozbor presahuje obsah zásad ochrany pamiatkového územia – sú im venované medzinárodné charty a ďalšie vedecké postuláty. Krajský pamiatkový úrad o nich rozhoduje individuálne s prihliadnutím na konkrétne okolnosti. Obnova národnej kultúrnej pamiatky je **jedinečný a prísne individuálny** proces. Poskytovanie univerzálnych rád a doporučení v minulosti viedlo k likvidácii individuálnych kvalít pamiatok. Prispelo k nezmyselnej unifikácii vzhľadu, a teda k popretiu práve najvzácnejších výrazových prostriedkov, ktoré majú dokladovať pestrosť a rôznorodosť ich dlhodobého vývoja.

Účel ochranného pásma

Vláda SSR svojím uznesením č. 46 z 2. 2. 1983 vyhlásila historickú časť Košíc za mestskú pamiatkovú rezerváciu a zároveň stanovila rozsah jej ochranného pásma. MPR Košice je kompaktné zachovaným pamiatkovým územím s najväčšou koncentráciou pamiatkovo chránených objektov na Slovensku.

V čase vyhlásenia MPR pre mesto Košice platnou územno-plánovacou dokumentáciou bol ÚPN HSA (Územný plán hospodársko-sídelnej aglomerácie Košíc), spracovaný v rokoch 1973 až 1976 Urbionom Bratislava a schválený uznesením vl. SSR č. 19 zo dňa 19. 1. 1976. Následne v rokoch 1984 a 1986 boli spracované doplnky k územnému plánu, z ktorých posledný bol schválený uznesením VI. SSR č. 54 zo dňa 28. 2. 1986. V roku 1987 sa spracovali prieskumy a rozborové a v roku 1988–89 koncept nového ÚPN-HSA Košíc. Ďalšie pokračovanie prác vzhľadom k politickým zmenám v novembri 1989 boli prerušené.

Tak ako v 90-tych rokoch došlo k potrebe aktualizácie územno-plánovacej dokumentácie, došlo aj k úvahám o prehodnotení ochranného pásma MPR. Zmenené podmienky na území CMZ, charakter a aktivizácia činnosti na tomto území natoľko zasahovala do záujmov pamiatkovej starostlivosti, že bolo nutné zvážiť rozšírenie ochranného pásma. Za obdobie

od vyhlásenia MPR došlo vo vývoji kontaktného územia s chráneným historickým urbanizmom (predovšetkým mimo územia ochranného pásma) k zmenám, ktoré neprinesli len jednoznačne pozitívne výsledky. Preto vznikla potreba rozšírenia pôvodne vyhláseného ochranného pásma MPR. Účelom rozšírenia ochranného pásma bolo zároveň zachovanie hlavných pohľadových kuželov, siluety, panorámy územia a predovšetkým zodpovedajúcej ochrany, prípadne obnovy jestvujúcej zástavby, ktorá napriek tomu, že sa nenachádza v MPR, doposiaľ vykazuje nesporné architektonické a urbanistické kvality. Zároveň je to zabezpečenie odborného dohľadu nad kvalitou, umiestnením a výškovým zónovaním novonavrhovanej architektúry v dotyku s MPR. V tomto duchu bola spracovaná aj aktualizácia zásad pamiatkovej starostlivosti pre MPR Košice v decembri 1990 Štátnym ústavom pamiatkovej starostlivosti Bratislava. Návrh rozšírenia ochranného pásma bol zahrnutý do 3. dodatku ÚPN HSA Košice, ktorý bol schválený uznesením Mestského zastupiteľstva v Košiciach č. 451 z 32. zasadnutia, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 2. a 3. júna 1994.

Charakteristika prostredia ochranného pásma

Historické jadro mesta Košice s typickým šošovkovitým námestím si dodnes zachovalo urbanistickú štruktúru stredovekého mesta – v rámci plochy, kedysi ohraničenej mestskými hradbami – ale i čistú uličnú sieť a reprezentačnú i bytovú zástavbu z obdobia industrializácie v 19. storočí. Funkčné a prevádzkové väzby medzi jednotlivými dôležitými mestskými interiérmi sú logicky odôvodnené a po celé stáročia rešpektované. Táto „čistota“ pôdorysu nebola narušená ani po odstránení prstenca opevnenia, ale naopak, pomerne veľkoryso umocnená urbanistickými koncepciami druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia. Najhodnotnejšia – centrálna časť mesta predstavuje územie Mestskej pamiatkovej rezervácie. Z dôvodu zachovania hodnôt, ktoré majú rozhodujúci význam pre zachovanie centrálnej časti mesta, ako aj z dôvodu plynulého prechodu od historicky najcennejšej výstavby po novodobú bolo nutné vymedziť aj ochranné pásmo MPR. Medzi hodnoty rozhodujúceho významu pre zachovanie historického odkazu mesta patrí pôdorysná schéma historického jadra mesta a jeho urbanistické väzby aj v rámci ochranného pásma, silueta historického stredovekého jadra a jej krajinárske zázemie, citlivo prepojené cez ochranné pásmo, architektonické hodnoty a mestská zeleň v rámci jadra, ale aj jeho ochranného pásma. Optimálne obdobie pre aktualizáciu hraníc ochranného pásma nastalo po roku 1989, kedy sa okrem kritérií architektonicko-historických veľmi dôležitým momentom stalo kritérium reštitúcie. Aktualizácia hraníc ochranného pásma MPR ako aj Zásad pamiatkovej starostlivosti pre MPR a jej ochranné pásmo bola spracovaná v decembri 1990.

Východná časť ochranného pásma MPR

V pôvodnom vytýčení v roku 1983 východnú časť ochranného pásma MPR tvoril mestský park. Od začiatku 19. storočia sa celé územie vyznačovalo množstvom záhrad a mestských lúk. Výstavbou železnice v polovici 19. storočia však územie stratilo svoj pôvodný význam. Na spojnici medzi Mlynskou ulicou a Železničnou stanicou bol vytvorený mestský park, po

obvode ktorého viedla obvodová cesta pôvodne pre jazdcov a povozy a cez park dve križné cesty. V blízkosti promenády (osí spomínanej spojnice) v 60-tych rokoch 19. storočia postavili kiosk, neskôr reštauračný a zábavný podnik „Park“, v roku 1886 postavili hudobný altán a v roku 1909 korčuliarsky pavilón (dnes súčasť tzv. tenisového areálu). Mestský park bol postupne v jeho južnej časti zmenšovaný o územie pouličnej železnice (1891), jej vozovne (1914), umelého mlyna (1904) a o územie ďalšej výstavby pozdĺž Mlynského náhonu, dnes Štefánikovej ulice.

Na pôvodné územie ochranného pásma v rozhraní Vodnej ulice severným smerom nadväzuje jeho rozšírená časť. Časť územia bola tvorená starou osadou približne v miestach Jesenského ulice. Začiatkom 19. storočia – potvrdené zakreslením J. Nepomukom Chunertom na mape z roku 1807 – bolo tu už pomerne rozvinuté osídlenie a to v priestoroch časti Svätoplukovej a Jesenského ulice. Územie bolo nazvané ako Nové mesto a slúžilo ako záhradná časť miestnej šľachty a bohatých mešťanov s rozmanitou záhradnou architektúrou v neorokovom alebo empírovom slohu. V priebehu 19. a začiatkom dvadsiateho storočia, keď hodnota záhrad poklesla vystavaním železnice, ktorá ich zároveň odrezala od rieky Hornád, sa územie postupne pretváralo v hodnotnú obytnú – vilovú štvrť stredných košických vrstiev, pretkávanú záhradami a plynule prechádzalo do radovej rodinnej zástavby. Zástavbu väčšinou tvorili jedno- a dvojpodlažné obytné domy v okrajových častiach územia.

Priestor má jasnú urbanistickú štruktúru, ulice sú väčšinou oživené stromoradiami. Komunikačným centrom tzv. záhradného mesta bola Masarykova ulica, vybudovaná po roku 1885, ktorej „záhradná minulosť“ je v súčasnosti priznaná len bohatým stromoradiami. Je na škodu územia, že skoršia výstavba vybavenosti, napr. pôvodná budova železničiarkej nemocnice alebo stavebnej priemyslovky (pôvodne Rumanov internát), citlivo zasadená do prostredia, nebola rešpektovaná ďalšími stavbami, ktoré rušia dané prostredie. Z urbanistického a architektonického hľadiska najnevhodnejšie bolo využitie územia pozdĺž železnice. Jeho zlepšenie je potrebné riešiť komplexne, napr. formou regulačného plánu pri vhodnom výbere funkcií komerčného charakteru a riešení statickej dopravy.

Južná časť ochranného pásma MPR Košice

V 19. storočí sa juh mesta vyvíjal pozdĺž peštiansko-prešovskej krajinskej hradskej a jej odbočiek do Moldavy a Krásnej nad Hornádom. Územie ochranného pásma MPR je charakteristické rôznorodou zástavbou. Priestor pôvodného drevárskeho trhoviska ostal dodnes nezastavaný a v súčasnosti je rozšírený o plochu, kde v roku 1889 boli postavené parné a vaňové kúpele podľa projektu Mikuláša Répászkeho (dnes už neexistujúce). Toto územie nadväzuje na Námestie Osloboditeľov, ktorého obidve strany boli lemované výstavbou z obdobia 18. a 19. storočia. Významnou budovou tejto časti mesta je bývalá všeobecná nemocnica, dostavaná v roku 1831 (dnes tu sídli zdravotná poisťovňa). Zo strany Rooseveltovej ulice výstavba nadobudla mestský ráz až po výstavbe grandhotela Schalkház, ktorý bol otvorený v roku 1873. V tých rokoch na Rooseveltovej ulici vznikli pozoruhodné architektonické diela, ktoré si dali postaviť bohatí mešťania, a ktoré súdobá tlač nazvala „mestskými palácmi“. V 60-tych rokoch 20. storočia bol Schalkház, vtedy už premenovaný na Hotel Slovan, ako aj

ďalšie meštianske domy na jeho južnej strane, dotvárajúce tento blok mesta, nahradený modernistickým hotelom Slovan, ktorého vstup do historického prostredia znamenal tvrdý zásah do obrazu historického jadra mesta. Svojím priestorovým usporiadaním nerešpektoval typické pôdorysné, výškové a hmotné usporiadanie tradičného mesta. Zároveň prekryl hodnotné historické dominanty. Treba však zdôrazniť, že bol postavený ešte v čase, keď sa na hodnoty košického historického jadra nevzťahovala pamiatková právna ochrana. Táto stavba, ktorá by si iste našla vhodnejšie situovanie v rámci širšieho centra, bude ešte pravdepodobne dlho symbolizovať trvalé ohrozenie pamiatkového fondu účinkami modernej doby.

Zmyslom ochranného pásma je vylúčiť v budúcnosti realizáciu agresívnych stavebných zámerov, ktoré zjavne nerešpektujú prostredie pamiatkového územia. Ochranné pásmo MPR tvorí nielen plynulý prechod medzi pôvodnou a novodobou zástavbou, ale ako vymedzené územie aj obsahuje urbanistické a architektonické kvality. Príkladom nedostatočnej ochrany historického jadra a jeho napojenia na modernú sídelnú štruktúru je výstavba sídliska Juhovýchod, ktoré zlikvidovalo pôvodné uličné prepojenie s južnou časťou mesta a vytvorilo pohľadovú bariéru. Aj z tohoto dôvodu je existencia ochranného pásma nevyhnutnosťou.

Ochranné pásmo MPR v južnej časti mesta zaberá aj nepatrné územie na južnej strane Štúrovej ulice.

Tu ostali zachované niektoré kvalitné architektúry. Najhonosnejšia zachovaná výstavba je na nároží Štúrovej ulice a Južnej triedy, kde dominuje dvojpodlažná budova tzv. Kuhlmannovho domu, postavená v 19. storočí architektom Jakobom pre účely veľkoobchodu s koloniálnym tovarom. Celý uličný rad je tvorený dnes dvojpodlažnými polyfunkčnými objektami, postavenými v závere 19. a začiatkom 20. storočia. Domoradie ochranného pásma je ukončené viacpodlažnou blokovou obytnou zástavbou. Na Fejovej ulici je obytná 3-podlažná výstavba ukončená budovou bývalého mlyna, ktorý je unikátnym príkladom priemyselnej stavby s dreveným konštrukčným systémom v bezprostrednej blízkosti historického jadra.

Západná časť ochranného pásma MPR

Vrátane bývalej dôstojnickej jazdiarne – dnes Športovej haly – je SZ časť ochranného pásma MPR vytvorená z vojenských objektov, ktorým nechýbajú architektonicko-urbanistické kvality.

14. FUNKČNÉ VYUŽITIE ÚZEMIA

Dnešná prax pamiatkovej ochrany, ktorá musí reagovať v tempe požiadaviek modernej spoločnosti, stojí pred problémom rýchleho striedania funkcií historického jadra. Šalamúnsky sa snaží dať jedno dieťa dvom ženám... Existuje riešenie? Odpoveďou možno bude pamiatkový urbanizmus.

15. HISTORICKÉ JADRO V MESTSKOM ORGANIZME

„Mestá sú základnými stavebnými prvkami prosperity, ako pre národ, tak aj pre jednotlivé rodiny. Priemyselne a obchodné

činnosti, uskutočňované v mestských oblastiach, prinášajú väčšine krajín 50 až 80 percent ich hrubého domáceho produktu (HDP)... Často sa objavuje mylný názor, že sa možno s problémami miest vyrovnáť tak, že odradíme ľudí od života v nich... Problémy vidieka sú však omnoho vážnejšie. Hoci sa už dnes v mestách žije akokoľvek, odborníci sa zhodujú: v budúcnosti sa bude kvalita života väčšiny ľudí určovať kvalitou miest.“

Marc Weiss, predseda Pražského inštitútu pre globálny rozvoj miest

Vo svetle týchto údajov nám musí byť jasné, akú významnú úlohu bude v budúcnosti zohrávať **kvalita** urbanizovaného prostredia. Nemôžeme sa stotožniť s názorom niektorých architektov, hlásajúcich, že je potrebné dať veciam prirodzený priebeh. Aj dobre fungujúci trhový systém predsa potrebuje racionálne usmernenia a regulatívy.

Pamiatkové územie má nenahraditeľné kultúrne poslanie pre celé sídlo. Preto je nevyhnutné začleniť ho ako súčasť širšieho súboru, obsahujúceho všetky ďalšie potrebné funkcie mestského centra, ktoré nemusia byť násilne implantované v objektoch pamiatkového fondu. Len zdravé a pulzujúce sídlo s naozaj výkonným mestským centrom, kvalitnou dopravou a hospodárstvom môže vytvoriť dostatočnú ekonomickú rezervu pre zachovanie pamiatkového fondu.

Riešenie problému sa má preto začať mimo samotného pamiatkového územia. Urbanizované sídlo je živý organizmus so zložitým systémom vzťahov a viditeľných i neviditeľných súvislostí. Architektonická a urbanistická problematika, ktorá súvisí s modernizáciou mesta, je veľmi rozsiahla. **Nemôžeme realizovať izolované pamiatkové akcie, bez sledovania spolupôsobenia chráneného celku so širším sídelným súborom, s celým moderným mestom, ktorého je súčasťou.** Nech to znie akokoľvek nelogicky, predovšetkým správnym koncepčným riadením investičnej politiky sídla a jeho okolia je možné dosiahnuť účinnú ochranu pamiatkového fondu. Táto politika sa musí začať riešením sídla ako **c e l k u**.

V dôsledku extenzívneho plošného rozvoja Košíc v období 60. – 70. rokov 20. storočia vznikla aj potreba rozšírenia mestského centra. Obrovský nárast sídliskových periférií začal spôsobovať stratu autenticity sídla. Môžeme oprávnenne konštatovať, že toto provizórium trvá dodnes. Vhodné a adekvátne funkčné zaradenie historického jadra v mestskom organizme je nevyhnutné pre racionálny rozvoj celého sídelného útvaru. Pôvodne stredoveké sídlo s úzkymi uličkami má pochopiteľne svoje špecifiká a obmedzenia, a preto nemôže plniť úlohu výkonného mestského centra. Každý pokus o umiestnenie nevhodnej alebo predimenzovanej funkcie na území historického jadra znamená nenávratnú stratu konkrétnych pamiatkových hodnôt a tvrdý zásah do obrazu mesta. Urbanistický koncept rozvoja sídelného útvaru Košíc vznikol už na začiatku 60. rokov 20. storočia. Potreba rozšírenia mestskej aglomerácie bola vtedy vyvolaná obrovským prílivom obyvateľstva za pracovnými príležitosťami, predovšetkým v súvislosti s budovaním VSŽ. Návrh sídliska Terasa, pochádzajúci z dielne vynikajúcich architektov, sa stal v celoslovenskom meradle prikladnou ukážkou územného plánovania sídiel. Vznik Terasy je Košičanom pomerne známy. Menej známou je skutočnosť, že tento projekt zároveň vytvoril najlepšie predpoklady pre rozvoj košického mestského centra. Historická severojužná kompozičná os mesta ostala zachovaná, avšak rozvoj sídla západným

smerom, vybudovaním sídliska Terasa a neskôr KVP, spôsobil aj vychýlenie jeho ťažiska. Ťažisko sídla sa dnes nachádza na rozhraní Starého Mesta a sídliska Terasa, medzi vyústením ulice Floriánskej a líniou Považskej ulice. Toto dodnes nezastavané územie bolo vymedzené ako územná rezerva pre vyššiu občiansku vybavenosť. V období socializmu však mala prednosť výstavba bytových domov pred občianskou vybavenosťou. Viditeľným dôkazom je „hradba“ panelových domov, ktoré z oboch strán vymedzujú pás územia, tiahnuci sa stredom sídliska Terasa. Západná časť tohto pásu je už zastavaná občianskou vybavenosťou (sídlo magistrátu, pošta, miestny úrad a nedávno dokončené nákupné centrum Kaufland - Galéria.) Východná časť – smerom k historickému jadrú – je prevažne nezastavaná. Stoja tu zvyšky obytnej štruktúry rodinných domov bez architektonickej hodnoty. Práve tu majú Košice jedinečnú príležitosť vytvoriť výkonné mestské centrum, s dostatočnými priestorovými rezervami, s vynikajúcim obojstranným dopravným napojením, s možnosťami umiestniť parkoviská a modernú infraštruktúru. Toto územie sa nachádza v strede najintenzívnejšie urbanizovaného prostredia, navyiac s priamym kontaktom na historické jadro. (Odporúčenie Novej aténskej charty – v prílohe.)

Historické jadro mesta sa má stať organickou súčasťou vyššieho systému mestotvorných funkcií. Má plniť najmä kultúrnu a sídelnú funkciu.

Áký je rozdiel medzi historickým jadrom mesta a mestským centrom?

Za obdobie päťdesiatich rokov sústredenej ochrany kultúrneho dedičstva štátom si verejnosť zvykla na štatút výberovej vzorky staviteľstva, dnes súborne nazvanej: národná kultúrna pamiatka. Pamiatka je však väčšinou chápaná len ako solitér, ktorý si vyžaduje zvláštnu pozornosť. Hoci boli mnohé pamiatkové územia vyhlásované zároveň s pamiatkami, akosi sa pozabudlo na ich zmysel. Pozabudlo sa najmä na ich funkčné poslanie...

Skôr, než budeme hovoriť o problémoch premien funkcií historického jadra a o ich možnom riešení, je potrebné definovať základné pojmy: čo je to „historické jadro mesta“ a čo je „mestské centrum“ a aké je ich hlavné poslanie v sídelnom útvaru.

Historické jadro mesta je uzatvorený urbanistický celok. V slovenských podmienkach najčastejšie založený v stredoveku a v ďalších obdobiach upravovaný do dnešnej podoby – to platí aj pre Košice. Môžeme dokonca povedať, že nemáme u nás historické mesto, ktoré by bolo založené na „zelenej lúke“, bez predchádzajúcej sídelnej tradície. Topografická kontinuita je nesmierne dôležitá pre pôdorysný obraz mesta, ale i štruktúru sídelnej siete. Rozsah historického jadra je najčastejšie vymedzený bývalým fortifikačným systémom. Do historického jadra mesta zahrňame aj niektoré významné historické predmestia profánnej architektúry, doplnené o verejné a sakrálne objekty. Tu si treba uvedomiť, že historické jadro mesta v sebe nesie aj ďalšiu dimenziu, ktorou je čas. V urbanistickom kontexte teda takúto štruktúru považujeme za originál, ktorý je jedinečný a v časovom chápaní nenahraditeľný.

Za historické jadro v prípade Košíc považujeme taký územný rozsah mesta, aký je zobrazený na plánoch Stabilného katastra od začiatku druhej polovice 19. storočia, do prelomu 19. a 20. storočia.

Budeme sa teda podrobnejšie venovať premenám funkčného posolania historického jadra ako územného celku. Kon-

krétno využitie jednotlivých pamiatkových objektov v zonálnom rozložení mesta nehrá až takú dôležitú úlohu.

K definícii **mestského centra** existuje dostatok literatúry. Pre potrebu tejto úvahy stačí povedať, že mestské centrum tvorí najvyššia koncentrácia mestských a nadmestských funkcií, doplnených o obchod a služby. Tento komplex sa zároveň vyznačuje polyfunkčnosťou, vysokými nárokmi na infraštruktúru, najmä na dopravu – dynamickú aj statickú. Najčastejšie je situované v ťažiskovej polohe sídla a je stotožnené s historickým jadrom, ktoré stálo na počiatku formovania stálych sídelných útvarov a bolo základom pre vývoj vyššieho hospodárskeho a správneho sídelného celku. (Najčastejšie to boli napr. hradiská, kláštory, ale i pôvodné vidiecke sídla či trhové osady.)

Ako je iste zrejmé, obidva tieto pojmy sa spájajú do jedného súvzťažného celku. Preto je potrebné zamyslieť sa nad tým, či je ambíciou historického jadra byť zároveň plnohodnotným výkonným mestským centrom v organizme moderného mesta. Treba si pritom uvedomiť, že historické jadro je predovšetkým výberovou vzorkou lokálneho mestského staviteľstva. Ak prepočítame jeho plošný rozsah v proporcii k celkovému zastavanému územiu v dimenzii stredne veľkých európskych miest, vyjdú nám čísla len v niekoľkých desiatinách percenta. Nebojme sa teda povedať, že je to predovšetkým kultúrna funkcia, ktorú majú tieto pamätníky staviteľstva plniť. Pri pretekoch o čo najlukratívnejšie podnikateľské priestory sme zabudli, že historické jadro sformovala predovšetkým sídelná, teda obytná funkcia. Práve tu je priestor pre nadštandardné bývanie. Význam historických jadier netreba zbytočne preceňovať – nemajú slúžiť len na samoučelné skúmanie, vymedzené úzkej skupine odborníkov, ale ani podceňovať – majú ostať nezmenenou referenčnou vzorkou staviteľstva i prevádzky, s ktorou môžeme náš súčasný životný štýl porovnávať, aj obohacovať. Majú ostať „pohárom čistej vody“, bez falošných dejepiscov a ideologických nánosov.

Existuje funkčné poslanie historického jadra?

Funkčným poslaním historického jadra by mal byť okrem bývania predovšetkým priestor pre stretávanie sa ľudí, priestor pre zamyslenie, oddych, relaxáciu, oslobodený od nadmerného komerčného napätia a intenzívnej dopravy. Výraznejším posunom posledných desaťročí bolo budovanie peších zón v centrách našich miest. Pritom sme akosi pozabudli poskytnúť určitú alternatívu takéhoto skľudnenia v rámci sídelného útvaru. Výsledkom je zvýšené dopravné napätie na vnútornom obvode mestského centra. Niektoré prevádzky sa dokonca ešte rozšírili, keďže získali na atraktivite vplyvom vyššej návštevnosti peších zón. Ďalším dôsledkom je takmer úplné vyľudnenie vonkajšieho obvodu mestského centra. Európske mestá sa vyrovnali s týmto problémom rôzne. Stagnujúce sídla dokázali využiť vnútorné priestorové rezervy. Narastajúce sídla buď využili priestorovú rezervu tzv. vychyľovaním centra, alebo podľahli postupným prestavbám. Monotonne nadstavby definitívne zmenili tradičnú identitu mestského interiéru a jeho charakteristickú mierku. Niektoré veľkomestá a najmä mestá s vysokým kultúrnym povedomím dokázali preniesť výkonné mestské centrum mimo oblasť historického jadra.

Stredné a veľké priemyselné mestá sice dodnes majú snahu využívať historické jadro ako centrum, ale ono už nie je schopné poskytnúť dosť priestoru pre všetky požadované cen-

trálne funkcie, a tie sa potom prelínajú s jeho územným obvodom. Centrum sa potom prirodzene vychyľuje k možným vývojovým smerom, ktoré poskytujú terénne možnosti, dopravné napojenia, spádové lokality, ale tiež k železničnej stanici a k priemyslu. Vývoj európskych miest nám poskytuje niekoľko dobrých príkladov, ako sa tieto mestá dokázali vyrovnáť s premenou funkcie mestského jadra bez jeho urbanistického poškodenia. Napríklad Viedeň s vysoko rozvinutým sídelným plánovaním umiestnila Univerzitu, Radnicu, Parlament, Getreide-Markt, či obchodnú Mariahilfer Strasse za vonkajší obvod Ringu. Vnútorne Mesto si popri bývaní ponechalo výlučne kultúrne funkcie. Vychyľovanie centra však poväčšine prinieslo mestám stratu autenticity historických jadier. Na Slovensku je typickým príkladom takéhoto vychyľovania centra Bratislava. Hodnota inak kvalitných architektúr je často devalvovaná ich situovaním v nesprávnom kontexte. Chýba tiež jednoznačnejšie definovanie územného obvodu centra i jeho funkčnej náplne.

Ako sa menilo funkčné poslanie historického jadra?

Košice boli v minulosti predovšetkým vysokoorganizovaným sídlom. Obecne môžeme povedať, že funkcia mestského útvaru sa v priebehu celého stredoveku a novoveku prakticky nezmenila. K zásadnému obratu došlo až nástupom priemyselnej éry.

V období svojho konštituovania malo mesto celý rad funkcií:

- strategickú** – ktorá znamenala predovšetkým územnú obranu štátu i vlastnú;
- správnu** – vyplývajúcu z územnej organizácie a majetkoprávných vzťahov;
- hospodársku** – teda motivačnú pre zakladateľa (rozvoj obchodu a remesiel, mestské práva a výsady);
- politickú** – ako výsledok funkcie strategickej, hospodárskej a správnej (napríklad Kremnica, založená na náleziskách striebornej rudy, mala podstatne lepšie predpoklady pre rozvoj);
- kultúrnú** – vyplývajúcu z existencie rôznych zariadení (kláštrov, škôl ap.);

Významná premena mestských funkcií nastala v prvých dekádach 19. storočia. Rozvoj manufaktúr a neskôr priemyselnej výroby spôsobil priliv obyvateľstva do miest. Prehustenie mestského pôdorysu dosiahlo svoje limity. Dochádzalo k búraniam hradieb a súbežne k vzniku obytných zón, situovaných za vonkajším obvodom mestského jadra (napr. v Košiciach nazývaného Vnútorne Mesto). V mestskom jadre, najmä v jeho najlukratívnejších zónach, bola odštartovaná dislokácia správnych a reprezentačných objektov.

Historické jadro v 19. storočí definitívne stráca rozhodujúci význam pre sídelnú funkciu. Na ústupe je aj funkcia strategickej (búranie hradieb), hospodárska (predtým bohato zastúpená výrobou), posilňuje sa naopak funkcia administratívno-správna.

Teda historické jadro versus centrum?

Vývoj európskych miest posledných desaťročí priniesol široké spektrum riešení, vytvorených vzťahom historického jadra mesta a výkonného mestského centra. Tento vzťah môžeme posudzovať:

1. z hľadiska proporcií veľkosti zachovaného jadra k celému sídlu,
2. z hľadiska jeho polohy v sídle
3. z hľadiska funkcií, ktoré historické jadro v súčasnosti plní.

Presunutie výkonného mestského centra mimo historického jadra môže byť aj výsledkom cielavedomého územného plánovania (príklady nachádzame najmä vo Francúzsku a v Nemecku, kde koncepcné územné plánovanie je dlhodobou praxou). Obavy niektorých odborníkov, že presunutím mestského centra dôjde vyľudňovaniu historického jadra, sa nepotvrdili. Osud, ktorý postihol malé mestá bez priemyslu, nemôžeme porovnávať s premenou funkcií vo vnútri väčšieho sídelného útvaru, akým sú Košice. História nám neposkytuje ani jediný prípad, kde by dislokácia výkonných aktivít mesta mimo územie historického jadra znamenala zánik jeho pamiatkových hodnôt. Opačných príkladov je však dosť ...

16. ODÔVODNENIE OCHRANY A ZACHOVANIA FUNKCIE V MPR

Stále viac si uvedomujeme nielen hodnotu autenticky zachovaných historických budov, ale aj význam prostredia, ktoré ich obklopuje a ktorého sú súčasťou. Teda nielen izolovane chápaná jednotlivá pamiatka, ale historické jadro mesta. Dokladom posunu od individuálnej ochrany smerom k integrovanej ochrane urbanistických a krajinných celkov sú i početné medzinárodné dokumenty. Spomeňme aspoň Washingtonskú chartu z roku 1987, ktorá sa zaoberá ochranou historických miest (viď v prílohe – CD).

V súčasnosti sme v dôsledku zastaralého myslenia uplynulých desaťročí (resp. zvykového práva) takmer nekriticky prijali situovanie funkcie plnohodnotného centra pre celé sídlo priamo v jeho historickom jadre. Vyzretá historická urbanizácia pamiatkových území poskytovala v období reálneho socializmu jedinú možnú alternatívu pobytu v kultúrnom prostredí. Bola v kontraste s panelákovými kasárňami, či roky nedobudovanými strediskami občianskej vybavenosti. Po vytvorení tzv. peších zón v centrách našich miest sa ich územný obvod „zakonzervoval“ ako stála a nemenná konštanta.

Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach sa v priebehu stáročného historického vývoja stala centrom významných mestských a nadmestských (regionálnych) funkcií. Predovšetkým však bola obytným sídlom, prezentovaným najmä unikátnou architektúrou meštianskych domov, a práve jej bytová funkcia je dnes v ohrození.

Základom súčasnej atraktivity mestskej pamiatkovej rezervácie je sústredenie kultúrneho bohatstva, umelecko-historických hodnôt, nadštandardného bývania, obchodu a služieb. Uvedené funkcie vytvárajú identitu mesta, preto je nevyhnutné zachovať ich vo vzájomne vyvážených proporciách. Ohrozením napr. bola adaptácia mnohých meštianskych domov pre účely podradných obchodných prevádzok s nízkym štandardom, realizovaná živelne začiatkom 90. rokov. Zmena funkcie sa väčšinou udiala v rozpore s vtedajšími právnymi predpismi (mnohé objekty sa protiprávne využívajú na podnikateľské účely dodnes, aj keď sú v katastri dlhodobu evidované ako obytné domy). Stavebné zásahy poškodili aj poschodia meštianskych domov. Došlo k strate mnohých hodnotných historických konštrukcií a detailov, vzácnych dverných

a okenných výplní, zárubní, podláh, omietkových vrstiev a výmalieb.

Súčasnú funkčnú využitie plôch MPR nie je priaznivé, pretože okrem plôch so zmiešanou vybavenostnou a obytnou funkciou je aj nepomerne vysoké zastúpenie plôch pre administratívu, najmä súkromného charakteru.

Z vyššie uvedeného vyplýva, že existencia administratívy, parkovísk, garáží, skladov a prevádzok s vysokými nárokmi na distribučnú dopravu tak, ako to už bolo v doteraz spracovaných územnoplánovacích dokumentoch CMZ navrhnuté, sa javí pre budúcnosť v MPR Košice ako nevhodná, a preto sa požaduje ich vymiestnenie za jej hranice s využitím uvoľnených plôch pre komplexné dobudovanie preferovaných funkcií. Situovanie obytnej funkcie a funkcie obchodnej vybavenosti a služieb sa požaduje postupom času upravovať v zmysle už prijatých zásad tak, že v budovách s tradičnou – historickou – obytnou funkciou by obchodné priestory s ich vybavením a služby mali byť umiestnené v prízemných priestoroch a v priestoroch menej vyhovujúcich, alebo nevyhovujúcich na bývanie, zatiaľ čo byty by mali zaberáť priestory v poschodiach týchto objektov a v priestoroch, vyhovujúcich hygienickým požiadavkám na bývanie. Táto zásada by sa mala všeobecne dodržiavať, výnimku z nej by mali tvoriť len tie prípady, kde z dôvodov uchovania jednoty významnejšieho architektonického objektu alebo nutnosti zachovania historicky významnej kultúrnej, prípadne inej funkcie by jej uplatňovanie bolo nevhodné. V praxi to znamená, že by sa nemala striktné uplatňovať u stavieb palácového charakteru (príklad: tzv. mestské paláce šľachty v 18.–19. storočí – Hadik-Barkóczyho palác Hlavná 48, Csáky-Desseffyho palác Hlavná 72 v Košiciach) alebo objektov, ktorých verejná funkcia je historicky daná a zachovaná, napr. múzeum, divadlo, kasíno, historické objekty pre administratívu, knižnice a pod. Naproti tomu bude potrebné prehodnotiť dnešné využitie pôvodných bytov v historických meštianskych domoch pre rôzne iné účely a tieto priestory postupne prinavracáť do bytového fondu. Modernizácia bytového fondu sa musí zabezpečovať podľa platných zásad ochrany pamiatkového územia a záväznej časti územnoplánovacej dokumentácie.

Zmena vlastníckych vzťahov často znamená zmenu spôsobu využívania objektu, z čoho vyplývajú nároky na zmenu dispozície, a tým aj degradáciu pôvodných hodnôt pamiatky. (Napr. palácový typ meštianskeho domu sa prestavuje na obchodné účely, čo si vyžaduje odstraňovanie priečok, klenieb, pôvodných dverí, kamenných portálov, štukovej či maľovanej dekorácie a podobne. Noví vlastníci sa často pokúšajú „zhodnotiť“ kultúrnu pamiatku napríklad nadstavbou, čím zmenia jej proporcie, vzhľad, dispozíciu – čo je v rozpore so základnou požiadavkou zachovania pamiatkového fondu).

17. FUNKČNÉ VYUŽITIE JEDNOTLIVÝCH OBJEKTOV MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE

Mnoho budov v historickom jadre Košíc si dodnes zachovalo svoju pôvodnú funkciu: vo väčšine meštianskych domov sa dodnes býva, niektoré kasárne sú dodnes využívané vojskom, gotický chrám je katedrálou, eklektické divadlo je divadlom, v storočnom gymnáziu (Šrobárova ulica) je dodnes gymnázium. Pri dlhodobu nezmenenej funkcii sa síce budova

adaptuje a modernizuje, ale zásahy do jej hmoty či statických konštrukcií sú spravidla menšie, ako keď sa zmení spôsob využitia budovy s konkrétnymi požiadavkami na zmeny prístupnosti, dispozície, úprav povrchov, bezbariérových úprav atď. Napríklad honosné meštianske byty na poschodiach patricijských domov na Hlavnej ulici predstavujú dodnes vzácne obytné interiéry, v mnohých prípadoch zachované v stave z prelomu 19./20. storočia. Žiaduci štandard hygienického zázemia je možné zriadiť v obslužných priestoroch každého bytu bez toho, aby prezentácia pamiatkových hodnôt v interiéri bytu utrpela. Je na úkor tejto architektúry, ak sa v priestoroch tzv. piano nobile (1. poschodie, okná do Hlavnej ulice) zriadi napr. predajňa, ktorej prevádzkové požiadavky si budú nárokovat výmenu vyše storočných parkiet za katalógovú keramickú dlažbu, farebnosť výmalby stien podriadiť farbám podľa loga sortimentu predávaného tovaru, kazetované dverné krídla odstrániť alebo aspoň nahradiť celosklenými atď. Strecha s podkrovním nie je pôvodne určená na obydlie (Stavebný štatút mesta z 19. storočia to dokonca z bezpečnostných dôvodov zakazuje), a pri násilnej snahe zastavať podkrovný priestor bytmi v maximálnej miere sa o. i. znemožní prístup ku dreveným konštrukciám krovu a k podhľadu krytiny, a tým sa znemožní aj ich pravidelná údržba. Udržanie či obnova pôvodnej (historickej) funkcie – na prvý pohľad sa to zdá byť cieľom každého pamiatkára – však nie je v každom prípade najlepším riešením z hľadiska zachovania hmotnej podstaty. Tu môžeme uviesť niektoré občianske stavby (hotely, školy, súčasť fortifikácie) a priemyselné budovy – technické pamiatky. Nie je vždy možné udržať pôvodnú funkciu za každú cenu, pretože to pre zachovanie pamiatkových hodnôt môže byť kontraproduktívne. Napr. pri obnove bývalého hotela Európa (nárožie Mlynskej ulice a Protifašistických bojovníkov) v 90-tych rokoch 20. storočia a jeho adaptácii na sídlo Ludovej banky je nám síce ľúto, že sa neudržala pôvodná funkcia: historický hotel, ktorý sa v Košiciach v priebehu 20. storočia stal významným pojmom. Avšak implantovanie dnešného hotelového štandardu do interiéru tejto pamiatky by si bolo vyžiadalo oveľa väčší zásah do hmoty budovy, ako to bolo nevyhnutné pre zriadenie banky. Ako negatívny výsledok pri zmenách funkcie hodnotíme napr. dnešný spôsob využitia budovy bývalého gymnázia na Kováčskej ulici: tu sa v účelovo postavenej pamiatke zo začiatku 20. storočia – modernej a funkčnej gymnaziálnej budove, navrhnutej kvalitne z dispozičného i architektonicko-výtvarného hľadiska – v závere 20. storočia zriadil „obchodný dom“ rôznych predajní a služieb, s čínskou reštauráciou v bývalej telocvični a barom v suteréne. V tomto prípade sa zatiaľ v budove bývalého gymnázia nerealizovali nezvratné úpravy a obnova školskej funkcie v budúcnosti bude žiaduca a možná.

Nie je možné v rámci MPR Košice všeobecne vymedziť, že historická funkcia je nezmeniteľná – význam spôsobu využitia a jeho pamiatková ochrana je predmetom úvahy Krajského pamiatkového úradu pri skúmaní každého individuálneho zámeru obnovy či úpravy objektu na území MPR. Všeobecne však platí zásada, že hmotná podstata originálu sa neadaptuje k novej funkcii, ale funkcia sa prispôsobuje danosti objektu tak, aby spôsobovala žiaden alebo len minimálny úbytok jej výpovedných hodnôt, nová funkcia pritom musí zaručovať vhodný spôsob údržby a prezentácie pamiatkových hodnôt.

18. PRÍPRAVA OBNOVY

Architektonická a urbanistická tvorba v pamiatkovom území

Historické jadro mesta je nositeľom pamiatkových hodnôt, ktoré okrem priestorových trojdimenzionálnych architektonických artefaktov zahŕňajú aj štvrtú dimenziu – čas.

V urbanistickom kontexte takúto štruktúru považujeme za originál, ktorý je jedinečný a v časovom chápaní nenahraditeľný. Preto je potrebná jeho sústavná údržba a odborná obnova. Obnovu treba chápať ako spoločenskú výzvu a prestíž. Zásah do historického priestoru má byť prispôbený danej architektúre a nie násilne zmenený podľa vkusu aktuálneho vlastníka a módných sezónnych trendov v interiérovom dizajne.

Ak sa pokúsime vziť do dobového vnímania architektonického priestoru, dospejeme k poznatkom, ktoré značne prevyšujú aj hodnotu písomných dokumentov. Málokto rá výpoveď o určitom časovom úseku je taká presvedčivá ako reč stavieb. Sprostredkujú nám poznatky, ktorých výpovednú hodnotu nič neprekoná. K pravdivému poznaniu však potrebujeme jeden nevyhnutný predpoklad – zachovanie materiálnej podstaty **originálu** ako jediného neklamného dôkazu.

Originál preto pokladáme v pamiatkovej ochrane za najvyššiu hodnotu, presnejšie povedané: najdôležitejšieho nositeľa hodnôt (pretože originál sám o sebe ešte nemusí byť hodnotou).

Zachovaná, a navyše chránená forma architektúry je v mestskej pamiatkovej rezervácii primárna a funkcia sa musí k danej forme prispôbiť tak, ako to požaduje pamiatkový zákon, ktorý je právnou normou na úrovni modernej európskej legislatívy. V opačnom prípade dochádza namiesto obnovy k prestavbe historickej architektúry, a teda zákonite k čiastočnému či úplnému zničeniu originálu s jeho nenahraditeľnými výpovednými hodnotami. Ak ide navyše o štátom chránený originál, celá príprava a realizácia obnovy smeruje v súlade s platnou legislatívou k podpore jeho autentických hodnôt a k ich zachovaniu.

V súčasnosti sa v praxi stále častejšie stretávame so skutočnosťou, že originál sa nahrádza tzv. kópiou či replikou. Ide spravidla len o vizuálnu kópiu základnej hmoty architektúry, jej architektonickej skladby, niekedy i tvaroslovných článkov. Pôvodný rukopis umeleckej či umelecko – remeselnej tvorby je bezo zvyšku neobnovený a definitívne zlikvidovaný. V podstate ide len o akúsi náznakovú rekonštrukciu, o niečo, čo imituje slohovú architektúru a historický originál. Účelom pamiatkovej obnovy nemá byť „oprava“ histórie a zotretie stôp zmien, ktorými prešla. Vedie to k falzifikácii. Zmyslom je zvýraziť historické a umelecké hodnoty pamiatky a ukázať časopriestorové vzťahy pre pochopenie architektúry.

Z hľadiska architektonickej a urbanistickej tvorby ide predovšetkým o proces prípravy, čo predstavuje výskumné a projekčné práce – tvorivý zásah architekta do historickej architektúry, historického prostredia, na základe komplexného vedeckého poznania. Okrem osobnosti projektanta a jeho tvorivej invencie je nevyhnutnou podmienkou úzka spolupráca s predstaviteľmi všetkých zúčastnených profesií. Pamiatkový zákon popisuje, že vec môže byť predmetom ochrany kvôli zachovaným hodnotám, a že podmienky ochrany musia byť v sú-

lade s vedeckými poznatkami. Pojem kultúrna pamiatka je pojem objektívny, a teda skutočnosť, ktorej vyjadrenie či formulovanie nemôže byť závislé od subjektívnych, neodborných hľadísk jednotlivcov či inštitúcií. Súčasný pamiatkový zákon dokonca zrušil kategorizáciu pamiatok a určil jednotný pojem, a to: „národná kultúrna pamiatka“. Jediným kritériom teda zostáva **objektívna hodnota** veci. Preto je dôležité rozvinúť širšiu diskusiu odbornej verejnosti o tom, čo je alebo nie je objektívnou hodnotou a čo má alebo nemá byť predmetom pamiatkovej ochrany.

Pod vplyvom doznievajúceho myslenia uplynulých desaťročí sa úplne zabudlo, že pamiatka prináša vlastníkovi v mnohých prípadoch mimoriadne **zvýhodnenie** kultúrno-estetické, ale aj funkčné a ekonomické. Sú to najmä súbory meštianskych domov, situované v jadrách historických miest, teda spravidla v najlukratívnejších zónach obchodu a služieb. Práve tieto profánne objekty tvoria absolútnu väčšinu nehnuteľných vecí, vyhlásených za kultúrne pamiatky. Sú aj pamiatkové objekty, ktoré financie spotrebúvajú, alebo sú v stave ohrozenia, no tieto stoja spravidla mimo veľkých urbanizovaných zoskupení, patria sem napríklad hrady, kaštiele, kúrie a pod.

Pamiatkový fond umožňuje individuálne bývanie v kultúrnom prostredí. Existencia pamiatkového fondu je spravidla vysoko výhodná pre množstvo najrôznejších prevádzok, predovšetkým kultúrnych a podnikateľských zariadení. V krajinách s vysoko rozvinutou tradičnou kultúrou sa prevádzky v historickom prostredí zhodnocujú aj vysoko ekonomicky. Obdobne, aj keď v inej polohe, to platí aj pre kultové využitie sakrálnych stavieb, kde je výkon kultu dramaticky posilňovaný historickým prostredím s dynamickou akumuláciou storočí viery, modlitieb a zbožných úmyslov. Pre ilustráciu azda stačí poukázať na podstatne väčšiu popularitu historických chrámov pred novostavbami, aj napriek skutočnosti, že novostavby disponujú vyšším komfortom využitia, vykurovaním, osvetlením ap.

Hodnota veku je dôležitou, avšak nie jedinou kategóriou hodnotenia pamiatky. Súčasný hmotno-právny predpis definuje pamiatkovú hodnotu ako **súhrn** historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt. Teda hodnôt, ktoré popisuje rovnocenne a vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach

Na záver tejto kapitoly je potrebné upozorniť na častý jav: väčšina verejnosti akceptuje ochranu pamiatok, ktorých vonkajší výzor má výrazne výtvarný charakter (bohato zdobená fasáda, štukové alebo kamenné prvky, vežičky a pod.), ale nechápe, prečo by bolo potrebné chrániť niečo, ak to v prvom pláne neponúka pútavé tvaroslovie a ozdobnosť. Nikto nepochybuje v Košiciach o tom, že kaviareň Slávia je pamiatkou, aj keď ju postavili na začiatku 20. storočia. Mnoho košických lokálpatriotov sa však veľmi čuduje, prečo je nepripustné zmeniť dispozíciu objektu zásahmi do hladkých omietnutých múrov bez akéhokoľvek architektonického členenia, len preto, že murivo je päťstoročné...

19. PODKLADY PRE PRÍPRAVU OBNOVY

Základom pre spracovanie projektovej dokumentácie je zistenie na mieste samom. Význam presného zistenia a zame-

rania objektu je nenahraditeľný. Sám o sebe však nestačí. Nevyhnutnou súčasťou práce je využitie archívnych podkladov.

Historické mapy a plány

Pre spracovanie projektovej dokumentácie je okrem zistenia na mieste samom nevyhnutné porovnanie súčasnej podoby objektu s historickými mapovými podkladmi. To je možné vďaka zachovaným historickým mapám, ktoré zachytili podobu celého pamiatkového územia. Tieto farebné mapy v mierke 1 : 2880 zachytávajú úplne a presne stav daného sídla i celého katastra v dobe vytvorenia mapy, bez neskorších zmien, s parcelnými číslami. Ako náhrada originálov môžu slúžiť fotokópie, ktoré sú prístupné k nahliadnutiu na Krajskom pamiatkovom úrade.

Na origináloch a indikačných skiciach stabilného katastra je farebne rozlíšená zástavba podľa základného použitého stavebného materiálu (murované, presnejšie: nehorľavé stavby – ružové plochy, drevené, presnejšie: horľavé stavby – žlté, čo môže napomôcť i k približnému odhadu veku mnohých stavieb. Ďalej sú farebne a graficky označené záhrady, sady, cesty. Vykreslené sú komunikácie, medze, aleje, vodné toky a plochy. Presnosť uvedených plánov je s ohľadom na dobu vzniku obdivuhodná, takže možno veľmi presne porovnávať vtedajší stav so súčasnými mapovými podkladmi (často sú i v rovnakej mierke 1 : 2880) a sledovať aj zmeny pôdorysných tvarov a rozmerov zachovanej zástavby so situáciou v dobe vzniku máp.

Mladší vývoj až do súčasnosti možno dobre sledovať hlavne na súbore tzv. štátnych máp v mierke 1 : 5000, ktorých vydanie zachytáva situáciu pred rokom 1939.

Fotokópia mapy stabilného katastra (prípadne ďalších máp) je nevyhnutnou súčasťou projektovej dokumentácie. Vždy musí byť pripojený rok vydania, uvedený na katastrálnej mape a vhodná mierka pre prípadnú reprodukciu v inom formáte. Je žiadúce, aby súčasťou elaborátu bola neupravená kópia, ako aj graficky spracovaná kópia.

Pri využití historických (i súčasných) mapových podkladov je nevyhnutné rešpektovať reprodukčné práva v súlade s bádateľským poriadkom inštitúcie, v ktorej správe či vlastníctve tieto podklady sú.

Historická ikonografia – fotografie, projekty, nákresy

Staré vyobrazenia, vrátane pohľadníc, sú neoceniteľnou pomôckou pre poznanie staršej objemovej (nielen pôdorysnej) štruktúry sídla a jednotlivých stavieb, jeho architektonického obrazu vrátane stavebných materiálov, architektonických detailov, kompozície zelene, povrchu komunikácií a podobne. Pred prípravou obnovy je potrebné zhromaždiť čo najväčší počet vyobrazení (hlavne zo zbierok múzeí, archívov, knižníc, z literatúry, ale i od súkromných zberateľov pohľadníc a pod.). Často môžu mať dnes už nenahraditeľnú hodnotu aj fotografie relatívne mladé, ak boli urobené pred nedokumentovanou prestavbou či asanáciou konkrétneho objektu. Prax ukázala, že na tento účel môžu často poslúžiť aj rodinné fotografie.

Špecifickú súčasť historickej ikonografie tvoria pôvodné projekty jednotlivých objektov alebo ich prestavieb v minulosti, ktoré sa zachovali a sú uložené v sieti štátnych či obecných archívov. Obdobie po polovici 19. storočia je najčastejšie zdo-

kumentované v archíve stavebného úradu i v mestskom archíve. To isté platí o mestských a obecných kronikách, ktoré boli často doplnené fotografiami či kresbami. Historická ikonografia je kľúčovým usmernením pre návrhy pamiatkových obnov. Cielový archívny prieskum je časovo i finančne veľmi náročný. Rozhodovanie o nevyhnutnosti pamiatkového výskumu ako prípravnej dokumentácie obnovy je v kompetencii Krajského pamiatkového úradu.

Požiadavky na spracovanie prípravnej a projektovej dokumentácie

Rozsah dokumentácie presne vymedzuje príslušná STN. Podľa potreby však môže Krajský pamiatkový úrad podmieniť doplnenie prípravnej a projektovej dokumentácie o ďalšie podklady. Najmä o inventarizáciu aktuálneho stavu nehnuteľnosti, pamiatkový výskum: umelecko-historický, architektonicko-historický, urbanisticko-historický, archeologický, fotodokumentáciu, presné zameranie, rôzne odborné posudky, výkresy detailov ap.

Vzhľadom na mimoriadnosť územia MPR Krajský pamiatkový úrad požaduje, aby akákoľvek predprojektová a projektová dokumentácia, týkajúca sa jej územia, bola spracovaná na vysokej architektonickej úrovni, citlivo rešpektovala historickú zástavbu v okolí a priestorovým usporiadaním a použitím ušľachtilých materiálov vytvárala dôstojnú historickú kontinuitu, nadväzujúcu na odkaz predchádzajúcich generácií.

Schvaľovací proces zámerov obnovy, prípravnej a projektovej dokumentácie

Pri schvaľovaní zámerov obnovy, prípravnej a projektovej dokumentácie Krajský pamiatkový úrad zachováva jednotný postup a princíp rovnosti účastníkov konania.

Zodpovedný zamestnanec vo funkcii samostatný radca alebo odborný radca najprv preskúma formálnu úplnosť a oprávnenosť podania, potom sa podrobne oboznámi so špecifikáciou predpokladaných zmien, resp. s dokumentáciou. Zamýšľané zmeny pritom analyzuje z hľadiska dopadov na chránenú hmotnú podstatu a prezentáciu pamiatkového fondu. Po preskúmaní je každý zámer a každá prípravná a projektová dokumentácia predložená na posúdenie Odbornej rade Krajského pamiatkového úradu. Rada zasadá pravidelne každý týždeň. V zložitejších prípadoch je podkladom pre rozhodnutie Krajského pamiatkového úradu vyjadrenie Odbornej Pamiatkovej komisie, ktorá zasadá podľa potreby na podnet jej predsedu. V Odbornej pamiatkovej komisii sú zastúpení okrem Útvoru hlavného architekta aj externisti z odbornej verejnosti: zástupcovia viacerých profesií z praxe, odborníci vedeckých inštitúcií a univerzít. Komisia je poradným orgánom riaditeľa Krajského pamiatkového úradu.

Aj keď sa v spoločnosti nikdy nedá vylúčiť určitý vplyv subjektívneho názoru, pri tomto transparentnom a viacstupňovom postupe odpadá pochybnosť o zaujatosti jednotlivých zamestnancov Krajského pamiatkového úradu.

Požiadavky na práce vedecko-teoretickej prípravy a ich zabezpečenie

Pre úspešný priebeh komplexnej obnovy MPR Košice je mimoriadne naliehavé vytvoriť dostatočne hlboké teoretické

zázemie. Problematika dejín Košíc a stavebného vývoja jednotlivých objektov už bola v minulosti niekoľkokrát spracovávaná a publikovaná, v niektorých prípadoch veľmi fundovane a podrobne. Syntetizujúce špeciálne dielo – komplexný pamiatkový výskum urbanisticko – historický pre mesto ako celok však dodnes neexistuje. Jeho príprava si vyžiada aj niekoľko rokov. Je preto potrebné, aby bola zrealizovaná podrobná registrácia všetkých zachovaných mapových, výkresových a archívnych materiálov, s cieľom vytvoriť z nich syntetický základ pre spracovanie podrobného územného, stavebného a kultúrneho vývoja Košíc. Tento materiál je potrebné spracovať so zameraním na bezprostrednú prax ochrany pamiatkového fondu. Zároveň je tiež potrebné vytvoriť dostatočný sprievodný aparát historických dát z dejín Košíc, spracovaný tak, aby dopĺňal územný, stavebný a kultúrny vývoj. V súčasnosti s teoretickými poznatkami musí byť realizovaný stály pamiatkový dohľad na území MPR a jej ochranného pásma. K tomuto materiálu je potrebné dopracovať syntézu ukončených archeologických výskumov. V predchádzajúcom období bolo na území MPR realizovaných aj niekoľko rozsiahlych výkopových prác pre stavebné účely bez toho, aby sa zaregistrovali zvyšky osídlenia a obsah kultúrnych vrstiev vo výkopoch. Pri všetkých výkopoch na území MPR musí byť dnes zabezpečený dohľad oprávnenej osoby – archeológa. Pre komplexnú platnosť tohoto materiálu je potrebné zaoberať sa teoreticky nielen územím MPR a jej ochranného pásma, ale všeobecne všetkými zachovanými objektami – pamätihodnosťami Košíc a aspoň ich základným poznaním.

Pamiatkové výskumy v minulosti

Základným podkladom pre prípravu obnovy sú pamiatkové výskumy jednotlivých objektov.

Pre prax komplexnej obnovy by bolo žiadúce skompletizovanie stavebno-historického prieskumu všetkých mestských blokov na území MPR. V priebehu 80-tych a začiatku 90-tych rokov 20. storočia spracoval Projektový ústav kultúry Bratislava tzv. blokové prieskumy historického jadra Košíc. Neboli však spracované všetky mestské bloky MPR. Tieto blokové prieskumy boli založené len na vizuálnej ohliadke bez možnosti hĺbkovej sondáže (čím sa líšili od pamiatkových výskumov). Aj keď z časových a finančných dôvodov neboli spracované všetky mestské bloky MPR, tento materiál poskytuje kvalitný odborný prehľad o stavebno-historickom vývoji konkrétneho bloku mesta. Prieskum pozostáva z textovej a grafickej časti. Textová časť obsahuje stručný historický vývoj mestského osídlenia, výsledky archívneho výskumu a umelecko-historický popis s hodnotením jednotlivých objektov. Grafická časť obsahuje zameranie pôdorysov jednotlivých podlaží mestských blokov v mierke 1:200, farebne znázornenú predpokladanú etapizáciu stavebno – historického vývoja objektov, návrh obnovy, výkresy hodnotných umelecko – remeselných detailov a fotodokumentáciu. Tento materiál je dobrým východiskovým podkladom pre spracovanie prípravnej, v niektorých prípadoch aj projektovej dokumentácie obnovy národných kultúrnych pamiatok a nehnuteľností v MPR. Čiernobiela fotodokumentácia poskytuje informácie o objektoch pred komplexnou obnovou. Väčšina z nich bola zrealizovaná v 80-tych rokoch 20. storočia. Aj v období po roku 1989 došlo k rozsiahlym stratám pamiatkových hodnôt, ktoré bude potrebné v budúcnosti korigovať.

Aktualizačné listy Ústredného zoznamu pamiatkového fondu

Od roku 2000 Pamiatkový úrad SR a krajské pamiatkové úrady vykonávajú revíziu ústredného zoznamu pamiatkového fondu, pri ktorej vypracúvajú aktualizácie listy, ktoré obsahujú: umelecko – historický popis každej pamiatky v elektronickej forme, doplnený fotodokumentáciou, grafickou časťou a vyhodnotením jej pamiatkových hodnôt. Každý aktualizovaný list má odkaz na zameranie, projektovú dokumentáciu, prípadne ukončený pamiatkový výskum.

Tento materiál je ďalším základným podkladom pre prípravu obnovy. Poskytuje prehľad o umelecko-historických hodnotách každej národnej kultúrnej pamiatky a o predmete jej ochrany. Nenahrádza pamiatkový výskum, pretože podobne, ako spomínané blokové prieskumy, je pripravovaný na základe vizuálnej ohliadky.

Mapové podklady

Pre historické jadro existujú staršie mapy s viacfarebným rozlíšením, spracované v rôznych mierkach. V rokoch 1983–1985 boli vytvorené ako súčasť návrhu na vyhlásenie historického jadra mesta za pamiatkovú rezerváciu. Tieto veľmi podrobne spracované mapy poskytujú v jedinom výkrese celistvý pohľad na urbanistickú štruktúru historického jadra. Pri využívaní starších podkladov, napr. operačného prehľadu MPR Košice, alebo návrhov obnovy jednotlivých objektov, najmä zo 60. a 70. rokov 20. storočia, treba pamätať na vtedajšie negatívne hodnotenie celkov a stavieb z obdobia historizujúcich slohov a orientáciu pamiatkového záujmu výhradne na hlavné objekty národných kultúrnych pamiatok (ich časti, orientované do ulice). Mnoho vtedajších metodických východísk je dnes už zásadne prekonaných, osobitne sa to týka doporučení k asanáciám mladšej historickej zástavby, vytvárania rezervných plôch pre novú komplexnú bytovú výstavbu, zjednodušovania fasád historizujúcich stavieb, prestavby striech, likvidácie periférnej zástavby okolo mestských hradieb, rušenia parcelácie mestských blokov a búrania dvorových objektov a podobne. V tomto zmysle môžu byť niektoré staršie operáty či návrhy obnovy z hľadiska dnešného poznania neodborné a neoprávnené.

Tieto operáty majú dnes v podstate len informatívnu povahu, dokumentujúcu metodické prístupy pamiatkovej ochrany v minulosti pre hodnotenie jednotlivých zložiek chráneného územia. Metodické názory sa v priebehu doby menili, najmä hodnotenie objektov z 19. a 1. tretiny 20. storočia. Pre aktuálne pamiatkové hodnotenie jednotlivých javov v chránenom území nemožno preto mechanicky preberať hodnotenie, vyjadrené v týchto plánoch. Tým skôr, že vymedzenie jednotlivých kategórií objektov je u jednotlivých typov máp rozdielne a celkovo nezodpovedá súčasným právnym predpisom. (Dnešný pamiatkový zákon totiž zrušil kategorizáciu pamiatkových objektov a posudzuje ich len na základe objektívnej – teda pamiatkovej hodnoty.)

Za objekty pamiatkovej ochrany sa dnes považujú aj objekty (nehnutelnosti v pamiatkovom území) s čiastočnými pamiatkovými hodnotami – buď s kvalitnou fasádou, alebo v interiéri s čiastočne klenutými priestormi či výrazným suterénom; objekt môže byť tiež vo významnej urbanistickej situácii alebo viazaný na miestnu históriu; zmyslom tohoto

označenia je zámer trvalého uchovania týchto objektov v zástavbe mesta, ktoré dotvárajú jeho charakter, aj keď nebudú vyhlásené za národné kultúrne pamiatky; sú to nehnuteľnosti v pamiatkovom území, dotvárajúce prostredie a majú svoj ekvivalent aj v maďarskej, rakúskej či francúzskej a nemeckej praxi pamiatkovej ochrany.

Katastrálna mapa, ktorá tvorí prílohu k týmto zásadám, zámerné neobsahuje hodnotiace hľadisko pamiatkových objektov (napr. pamiatkovo neutrálne objekty, rušivé a pod.). Neuvádza ani zakreslenie zaniknutých stavebných čiar a pod. Pre tento účel slúžia historické mapy. Bolo by neúčelné, ba priam zavádzajúce zakresľovať historicky premenný stav jednotlivých vývojových etáp mesta do súčasnej katastrálnej mapy. Rozhodovanie o obnove konkrétnej národnej kultúrnej pamiatky alebo o úprave nehnuteľnosti v pamiatkovom území je individuálnym právnym aktom. Aj keď je pôvodný pôdorys objektu vyznačený na historickej mape spravidla záväzný pre jeho regeneráciu (resp. pre regulatívy novostavby), nie je jediným podkladom pre rozhodovanie Krajského pamiatkového úradu. Porovnávanie hodnotových kategórií objektov s objektami národných kultúrnych pamiatok by skresľovalo skutočnú hodnotu zástavby.

Nová architektúra v pamiatkovom území a medzinárodné dokumenty

„Udržať v centre dvoj- a trojposchodové domy je základ. Akonáhle sú všetky stavby päťposchodové, začnú ulice vyzerať stiesnene. Myslím si, že práve zvyšovanie zástavby v historických centrách bolo príčinou modernistickej reakcie a rozbitia tradičnej ulice. Muselo to prísť, pretože sa dosiahol stav, keď sa z ulíc stali úzke chodby. Ulice sú zaujímavé, keď tam nie sú len domy, ale aj zeleň a záhradné múry, cez ktoré sa nad chodník skláňajú vetvy stromov. Takáto pestrosť je krásna. To je podstata tradičného mesta, ktorú je predovšetkým potrebné chrániť.“

Najdôležitejšie je udržať počet poschodí. Ak povolíte nadstavbu jedného, dvoch alebo troch poschodí, potenciálna investícia – možnosť zhodnotenia pozemku – je taká obrovská, že akákoľvek diskusia o štýle, o architektúre bude bezpredmetná. Niektorí architekti, ktorí sú toho názoru, že by sa veciam mal nechať voľný priebeh, si neuvedomujú, že prekračujú hranicu, ktorá je nesmierne dôležitá, a že sa im to celé vymyká z rúk.“

Leon Krier, luxemburský architekt a teoretik

Medzinárodné konferencie v Erfurte, v Dobříši, Varšave a Budapešti, ktorých pokračovaním boli kolokviá ICOMOS (1966 v Levoči 1967, v Cacères 1968 v Tunise), ako i sympóziá, organizované Radou pre kultúrnu spoluprácu pri Rade Európy – tieto stretnutia najvýznačnejších svetových odborníkov sa uzniesli, že:

„...Včlenenie modernej architektúry do historického prostredia má priširoký význam, aby sa vmestilo do rámca čisto estetických kategórií, nejde len o to, či možno postaviť nový dom medzi starými, ale ide o oveľa obtiažnejšiu otázku väzieb života s pamiatkou...“ (Mestskou pamiatkovou rezerváciou).

Vyhranený postoj k tejto otázke sa vytvoril najmä na prvom kolokviu ICOMOS o ochrane a oživení súborov historického alebo umeleckého záujmu 15. marca 1967 v Cacères, kde dospeli účastníci k záveru, že: *„...akékoľvek kopírovanie historických foriem treba zamietnuť, a že nové budovy v histo-*

rických súboroch musia zodpovedať výrazovým prostriedkom modernej architektúry. Akékoľvek iné riešenie by bolo klamlivé tak z hľadiska novej, ako aj starej budovy. Pritom však nová architektúra neznamená úplnú nezávislosť od akýchkoľvek ohraničujúcich pravidiel. Architektúra ignorujúca svoje okolie, v kriklavom kontraste s ním, v podstate nemá právo nazývať sa modernou, lebo rešpektovanie svojho okolia je jednou zo základných požiadaviek na architektúru našej doby.“ Zhodli sa na tom, že nie sú možné nejaké príliš striktné smernice pre novú výstavbu v pamiatkovom prostredí – „problém modernej budovy v starom meste je vlastne problém dobrej architektúry.“

Za rozhodujúce je potrebné považovať dva faktory: hmotnosť a mierku, farebnosť a materiál. Medzi formotvorné a veľmi dôležité faktory je nutné pokladať i kontúry striech.

„Pravdou ostáva, že samotné zachovanie kritérií nezaručuje architektonický a umelecký úspech, ale ani nesmie byť prekážkou pre uplatnenie fantázie alebo individuálneho talentu architekta.“

Mimoriadny význam pre formovanie názorov na vstup súčasnej architektúry do historických súborov má kolokvium ICOMOS – III. valné zhromaždenie v Budapešti z roku 1972 pod názvom Súčasná architektúra v súboroch pamiatok.

A ďalší záver: „...ak naozaj uznávame bývalú koexistenciu minulého a prítomného ako významnú charakteristiku živých sídiel, potom musíme modernú architektúru a moderné umenie v historickom súbore považovať za jav, potvrdený samými dejinami, nová architektúra sa nevyhnutne objavuje v každej dobe. Už v súčasnosti sa ozývajú oprávnené požiadavky, aby sa diela Le Corbusiera, Mies van der Rohe, Franka Lloyda Wrighta a iných zahrnuli medzi chránené pamiatky. Keďže každá kultúra musí mať základ z pravých hodnôt autentickosti historického prostredia, treba považovať túto požiadavku za bezpodmienečne nutnú. Treba uznať, že moderná architektúra dokáže prispieť významne k formovaniu historického prostredia, pravda, ak skutočne dosahuje požadovanú úroveň...“

V plnom rozsahu sa všeobecne prijal názor, že „...pamiatky sa nemajú izolovať od súčasného života, ale naopak: zapájať sa do neho. Prítomnosť súčasnej architektúry je preto potrebné považovať za jav, odôvodnený samotnými dejinami.“

Ku kryštalizácii názorov k predmetnej téme nemalou mierou prispelo i stretnutie odborníkov Medzinárodnej rady architektov a medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla v spolupráci s organizáciou Europa Nostra, ktoré sa konalo v poľskom meste Kazimierz Dolny v roku 1974. Na tomto stretnutí bola prijatá nasledujúca rezolúcia:

„...Každá ľudská ustanovizeň sa musí, ak chce ostať nažive, prispôbiť vyvíjajúcim sa podmienkam. Tento permanentný vývoj vytvára vlastnú identitu, ale môže ju aj ohroziť. Treba tomu čeliť zachovávaním a využívaním hodnôt priestorov, ktoré predchádzajúce generácie vytvorili...“

Začleňovanie nových prvkov do starých súborov je teda možné a žiaduce pod podmienkou, že sa takto obohatí sociálny, funkčný a estetický charakter jestvujúcej štruktúry.

Na základe dlhodobých diskusií a mnohých ďalších medzinárodných stretnutí odborníkov z oblasti urbanizmu, architektúry a ochrancov pamiatok bola v roku 1987 prijatá tzv. Washingtonská charta o ochrane historických sídiel. Charta vo svojom znení potvrdzuje doterajšie názory, vyslovené v Benátskej charte.

Principiálne sa predpokladá, že koexistencia modernej architektúry s pamiatkou je najmenej riskantná, keď sa hľadá

formálny súlad medzi nimi. Ide o harmonické zladenie základných špecifických elementov architektonickej štruktúry: objem, proporcie, rytmus, materiál, kolorit. Obmedzené chápanie takto stavanej otázky však vedie k dvom extrémom:

- imitačnej architektúre, až po falšovanie historických foriem,
- tzv. neutrálnej architektúre, ktorá dobrovoľne ochudobnila svoj vlastný architektonický jazyk.

Takýmto postupom sa harmónia zužuje na toleranciu nového v historickom prostredí a predurčuje umeleckú pasivitu tvorcu, ktorá je v rozpore so základnými princípmi architektonickej tvorby.

Napriek týmto úskaliam je výsledok celkovo prijateľnejší oproti:

- tzv. „antiarchitektúre“, ktorá nerešpektuje takmer nič (okrem egoistických ambícií investora), s ktorou sa praxi stretávame stále častejšie.

Spolužitie nového so starým nebolo nikdy podriadené abstraktným princípom, ale bolo výsledkom symbiózy. **Preto i v súčasnosti musí ísť o hľadanie vzájomného vzťahu medzi starým a novým, a nie o ich protirečenie.** Dielo musí byť tiež odrazom životnej filozofie svojej doby, a teda i súčasťou tvorcu.

20. PRÍPRAVA ÚPD

Základom ÚPD nie je hodnotenie stavieb na riešenom území z hľadiska ich pamiatkovej hodnoty. Ich význam môžeme objektívne preskúmať len na základe vedeckých poznatkov, najmä pamiatkových výskumov. Tento proces môže trvať desaťročia a logicky sa bude odvíjať od aktuálneho stavu poznania. Bolo by neúčelné jednorázovo zadefinovať hodnotu jednotlivých objektov, pretože aj dobre mienený názor by bol už vo svojom vzniku neobjektívny. Znamenalo by to tiež opakovanie chýb minulosti.

Rozhodujúcou zložkou je však vyhodnotenie urbanistickej štruktúry ako celku a porovnanie súčasného stavu so stavom historickým (hlavne stavu z prvej tretiny 20. storočia). Výsledkom spracovanej ÚPD majú byť možnosti obnovy zaniknutých častí urbanistickej štruktúry, či už v detaile (dostavba jednotlivých prieluk), či vo väčšom rozsahu (obnova celých zaniknutých domových blokov). V ÚPD majú byť konkretizované zmeny z hľadiska zachovania existujúcich hodnôt, ako aj z hľadiska ďalšieho žiaduceho vývoja jednotlivých stavieb i urbanistickej štruktúry. V tomto zmysle je úzke prepojenie so zásadami ochrany MPR, ktoré obsahujú textové vyjadrenie. Hodnotenie je zámerne obmedzené na urbanistické vnímanie sídla, na vonkajší obraz jednotlivých priestorov a objektov. Hodnoty, ktoré skrývajú interiéry stavieb, budú sledované pri výkone štátneho pamiatkového dohľadu. Vhodné je tiež dopracovanie samostatných (doplňkových) výkresov, pri ktorých môžu byť sledované aj niektoré ďalšie aspekty (strešný reliéf a pod.). ÚPD musí byť výsledkom konsenzu záujmov orgánov štátnej správy a samosprávy, odbornej i laickej verejnosti.

V súlade s usmernením Ministerstva kultúry SR je povinnosťou spracovateľa ÚPD zapracovať Zásady ako podklad územného priemetu kultúrnych hodnôt územia (Stavebný zákon § 7a/d, 22/4, 62/3 ...).

Kategorizácia objektov a plôch z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu

MPR tvoria objekty, ktoré je možné rozdeliť do niekoľkých skupín z hľadiska ich pamiatkovej hodnoty, napr. z estetického hľadiska môžu byť: dominantné, neutrálne, rušivé a pod.; z hľadiska prevládajúceho slohu môžu byť: gotické, klasicistické atď. Tieto kritériá sú však jednostranné a majú informatívny význam a slúžia predovšetkým pre vedecké a dokumentačné účely. Obnova národných kultúrnych pamiatok je jedinečný proces, založený na **individuálnom prístupe** ku konkrétnym hodnotám, preto by bolo kontraproduktívne pamiatky usporiadať do kategórií. (Bolo by to zároveň v rozpore s pamiatkovým zákonom, ktorý hovorí o jednotnej kategorizácii).

Podobný prístup sa vzťahuje aj na úpravu nehnuteľností v pamiatkovom území a v ochrannom pásme, s tým rozdielom, že tu ide o individuálny prístup, ktorý je zameraný najmä na ochranu exteriéru (aj tu pamiatkový zákon hovorí len o jednej kategórii, sumárne nazvanej “nehnuteľnosť v pamiatkovom území a v ochrannom pásme”).

Tvorca územnoplánovacej dokumentácie by sa však nemal obávať označiť tie jestvujúce stavby z druhej polovice 20. storočia, ktoré svojou architektonickou kvalitou nevyhovujú požiadavkám MPR, a kde je prípustné ich nahradenie inou novodobou architektúrou, ktorá bude mať preukázateľné kvality. Tento odborný názor by mal byť súčasťou tvorivého autorského prístupu, na základe exaktných podkladov – pamiatkových výskumov.

Historická mapa Košíc, tzv. Ottov plán, okolo roku 1856

Časť III.

POŽIADAVKY

NA PRIMERANÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE ÚZEMIA,
NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU HISTORICKÉHO
PÔDORYSU A PARCELÁCIE, OBJEKTOVEJ SKLADBY,
VÝŠKOVÉHO A PRIESTOROVÉHO USPORIADANIA OBJEKTOV,
PRVKOV INTERIÉRU A ULIČNÉHO PARTERU,
CHARAKTERISTICKÝCH POHĽADOV, SILUETY A PANORÁMY,
ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZÍSK
A ĎALŠÍCH KULTÚRNYCH A PRÍRODNÝCH HODNÔT
MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH

S VYSVETLIVKAMI

„Sotva sa objavilo vážne želanie chrániť pamiatky, muselo byť jasné, že to nebude možné bez obmedzenia súkromnovlastníckych práv, obmedzenia premávky a rôznych prác a vôbec individuálnych výhod. Architektúru nemožno izolovať, nie je múzejný exponát. Pamiatku možno zničiť nielen priamo, ale aj nepriamo – disharmóniou jej prostredia. Pri novej výstavbe v pamiatkovom prostredí vôbec nezáleží na tom, či sa zachováva to, čo nazývame

„slohom“, a čo je obvykle iba umelá, falošná napodobenina starého; jediné, na čom záleží, je: prispôsobiť sa tradičnej zástavbe objemovo a uceleným umeleckým dojmom – a to je dokonale možné aj súčasnými formami.“

Gregor Gottfried Dehio, Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert, z roku 1900

Uršulínsky kostol – detail brány

Zásady ochrany pamiatkového územia obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, objektovej skladby, výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, prípadne ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia. Zásady sú verejným dokumentom, aj keď Krajskému pamiatkovému úradu zo zákona nevyplýva povinnosť publikovať ho. Sú zároveň právnym dokumentom, pretože o nich hovorí zákon: § 29 zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu.

Zásady sú:

1. dokumentom pre vykonávanie základnej ochrany pamiatkového územia, a teda majú slúžiť predovšetkým ako základný smerodajný podklad pre Krajský pamiatkový úrad (v odvolacom konaní aj pre odvolací orgán), ktoré v súčinnosti s orgánmi územnej samosprávy a vlastníckymi nehnuteľnosťami rozhodujú v správnom konaní o zabezpečení zachovania pamiatkových hodnôt územia;
2. súčasťou územného priemetu ochrany kultúrnych hodnôt územia, ktorý je podkladom pre spracovanie územnoplánovacej dokumentácie;

Okrem toho Zásady majú umožniť:

- maximálnu možnú objektivizáciu rozhodovania Krajského pamiatkového úradu v individuálnych správnych aktoch vo veciach, ktoré je možné principiálne upraviť v Zásadách, a definovať pravidlá, podľa ktorých Krajský pamiatkový úrad ako špecializovaná štátna správa od 1. apríla 2002 postupuje;
- transparentne riešiť rozpory, vznikajúce medzi uplatnením záujmov ochrany pamiatkového fondu a právami, povinnosťami a právom chránenými záujmami vlastníkov nehnuteľností;
- prezentáciu zmyslu, opodstatnenia a cieľov ochrany pamiatkového územia v súvislosti so záujmami regionálneho rozvoja, budovania cestovného ruchu, skvalitňovania životného prostredia, politických a iných cieľov.

A. ZÁKLADNÉ POŽIADAVKY OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. **Národné kultúrne pamiatky (ďalej len „pamiatky“) a nehnuteľnosti v pamiatkovom území (ďalej len „nehnuteľnosti“) majú byť využité pre ich pôvodnú historickú funkciu alebo v nich môžu byť umiestnené len také nové funkcie, ktoré sú v súlade s ich danosťami, charakterom, vlastnosťami a chránenými hodnotami alebo vyžadujú minimálne zmeny či zásah do budovy a jej prostredia.**
2. **Uvedené požiadavky sa v prípade nehnuteľnosti v pamiatkovom území vzťahujú najmä na zásady objemového členenia, výškového usporiadania a architektonického riešenia exteriéru.**
3. **Autenticita pamiatok a nehnuteľností je chránená a musí byť zachovaná. Je nutné vyhnúť sa odstraňovaniu a neopodstatnenej náhrade historických materiálov alebo úprave znakov a priestorov, ktoré pamiatku a nehnuteľnosť charakterizujú.**

4. **Každý objekt v pamiatkovom území má byť považovaný za fyzický doklad svojho času, miesta a využitia. Neprijateľné sú zmeny, ktoré neodôvodnene vytvárajú falošný dojem historického vývoja, ako je pridanie vymyslených znakov alebo architektonických prvkov z iného historického obdobia či objektu.**
5. **Väčšina pamiatok a nehnuteľností v priebehu času podlieha zmenám. Tie zmeny, ktoré nadobudli historický význam, majú byť zachované a chránené ako doklad ich vývoja a časového navrstvovania.**
6. **Architektonické prvky, povrchové úpravy a stavebné techniky alebo príklady umelecko-remeselnej a remeselnej zručnosti, ktoré sú pre pamiatku a nehnuteľnosť charakteristické, majú byť chránené.**
7. **Všetky poškodené historické prvky pamiatky a nehnuteľnosti musia byť prednostne opravené a nie vymenené. Výmena je možná len v prípade vážneho a nezvratného poškodenia originálu. Vymenené prvky alebo kópie sa musia s originálom zhodovať dizajnom, farbou, textúrou, členením, materiálom, konštrukciou a ostatnými vizuálnymi vlastnosťami. Potreba náhrady chýbajúcich prvkov musí byť podložená dokumentáciou, exaktnými fyzickými alebo obrazovými dôkazmi. Čiastočné opotrebovanie a patinu týchto prvkov je vhodné chrániť ako doklad ich veku (zub času) a autenticity.**
8. **Také chemické alebo mechanické ošetrovanie, ktoré poškodzuje historický materiál alebo jeho výsledok pôsobenia na konkrétnom druhu historického materiálu nie je overený, nesmie byť použité.**
9. **Významné archeologické náleziská a nálezy, ktoré sú dotknuté realizáciou nejakého projektu, musia byť zachované a chránené.**
10. **Nové prvky, vložené do autentickej pamiatky alebo na nehnuteľnosti, vonkajšie úpravy alebo nové konštrukcie nesmú poškodiť historické a pre pamiatku či nehnuteľnosť charakteristické materiály a konštrukcie, nesmú zásadným spôsobom meniť ich vlastnosti. Nové dielo, nový doplnok v pamiatke alebo na nehnuteľnosti sa má odlišovať od pôvodného, ale musí byť prispôbený v hmote, veľkosti, proporciách a v architektonických znakoch s dôrazom na ochranu celistvosti (integrity) pamiatkového územia a jeho prostredia.**
11. **Prípadný zásah, nová konštrukcia, prístavba, susedná alebo súvisiaca novostavba majú byť realizované takým spôsobom, aby ich bolo možné v budúcnosti odstrániť bez poškodenia pamiatky alebo nehnuteľností v pamiatkovom území.**

K požiadavke 1-11:

Objekty, ktoré majú vysoké architektonické, výtvarné, umelecké, remeselné a iné hodnoty, ktoré dokumentujú stavebnú kultúru toho ktorého časového obdobia, musia byť udržiavané a opravované tak a len s takou mierou zásahov, ktorá nelikviduje ich pôvodné originálne hodnoty, ale naopak ich zhodnocuje a všetky ďalšie úpravy sú originálnym hodnotám podriadené a s nimi zladené.

Univerzálnosť týchto zásad je smerným materiálom pre činnosť Krajského pamiatkového úradu, ktorý prerokúva a schvaľuje žiadosti vlastníkov o zámere obnovy kultúrnych pamiatok a zámere úpravy nehnuteľností v pamiatkovom území a v ochrannom pásme a taktiež pre vlastníkov, ktorým poskytuje predbežnú informáciu o tom, akými úvahami sa riadi pri schvaľovacom procese.

Miera zásahov do pamiatok teda nie je ponechaná výlučne na voľnej úvahe zamestnancov Krajského pamiatkového úradu. V rámci *Zásad ochrany Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach* sú ďalej podrobnejšie definované požiadavky pre posudzovanie prípustnosti a neprípustnosti zásahov.

Pre porovnanie vid' v prílohe v slovenskom preklade zásady, platné v rámci celých USA, podľa ktorých sa posudzujú všetky žiadosti a akékoľvek zásahy do registrovaných pamiatok alebo objektov v chránených územiach. Miera zásahu do pamiatok je všeobecne definovaná federálnym úradom USA „Secretary of interior“. Zásady pre údržbu a opravy historických objektov, zapísaných v evidencii pamiatok, sú univerzálne – aplikovateľné na budovy všetkých materiálov, typov, štýlov, atď. Hovoria o rehabilitácii, ktorá je prevažujúcim spôsobom ochrany pamiatok v súčasnosti. Ak zámer vlastníka vyhovuje týmto Zásadám, je mu vyhovené, ak nevyhovuje, musí komisia písomne zdôvodniť, ktorej zásade a prečo nevyhovuje.

B. POŽIADAVKY NA PRIMERANÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. Historické jadro mesta sa má stať organickou súčasťou vyššieho systému mestotvorných funkcií. Má plniť najmä kultúrnu a sídelnú funkciu.
2. Pamiatkové územie má nenahraditeľné kultúrne poslanie pre celé sídlo. Preto je nevyhnutné začleniť ho ako súčasť širšieho súboru, obsahujúceho všetky ďalšie potrebné funkcie mestského centra, ktoré nie je žiadúce násilne implantovať v pamiatkovom území.
3. Predmetom ochrany mestskej pamiatkovej rezervácie sú rôzne funkcie, ktoré mesto alebo štvrť získali počas ich histórie, najmä však funkcia obytná, (ktorá je v ohrození).
4. Obchodné priestory, služby a iné nebytové prevádzky majú byť umiestnené v prízemných priestoroch a v priestoroch menej vyhovujúcich, alebo nevyhovujúcich na bývanie, zatiaľ čo byty majú zaberáť priestory v poschodiach týchto objektov, ktoré boli tradične určené na bývanie. Návrhy funkčného využitia stavieb majú v pamiatkovom území uprednostňovať zmiešanú zástavbu, určenú na bývanie a občiansku vybavenosť, ktorá súvisí s bývaním.
5. Vkladanie novej funkcie do objektu v pamiatkovom území je prípustné len vtedy, ak nespôsobí úbytok výpovedných pamiatkových hodnôt objektu. Nová funkcia pritom musí zaručovať vhodný spôsob údržby a prezentácie pamiatkových hodnôt.
6. Pri využívaní objektov a priestranstiev v pamiatkovom území je nutné prihliadať k ich kapacitným a stavebno-technickým možnostiam tak, aby výsledné riešenie nenarušalo pohľadovo, prevádzkovo alebo svojím technickým riešením hodnoty pamiatkového územia.
7. Je potrebné zachovať priechodnosť tradičných dvorov a prejazdov objektov.
8. Základná ochrana pamiatkového územia nemôže byť úspešná bez aktívnej spolupráce a podpory obyvateľov celého mesta.

K požiadavke 1:

Základnou požiadavkou funkčného využitia pamiatkového územia je predovšetkým kultúrna a sídelná funkcia. Tu je priestor najmä pre kultúrne inštitúcie a nadštandardné

bývanie. Historické jadro má ostať nezmenenou referenčnou vzorkou staviteľstva i prevádzky, s ktorou môžeme náš súčasný životný štýl porovnávať a obohacovať. Funkčným poslaním historického jadra by mal byť predovšetkým priestor pre bývanie, stretávanie sa ľudí, priestor pre zamyslenie, oddych, relaxáciu, oslobodený od nadmerného komerčného napätia a intenzívnej dopravy. Len zdravé a pulzujúce sídlo s naozaj výkonným mestským centrom, kvalitnou dopravou a hospodárstvom môže vytvoriť dostatočnú ekonomickú rezervu pre zachovanie pamiatkového fondu. Riešenie záchrany historického jadra sa má preto začať mimo samotného pamiatkového územia. Predovšetkým správnym riadením investičnej politiky sídla a jeho okolia je možné dosiahnuť účinnú ochranu pamiatkového fondu. Táto politika sa musí začať riešením **sídla ako celku**.

K požiadavke 2:

V urbanistickom kontexte považujeme historické jadro za **originál**, ktorý je jedinečný a v časovom chápaní nenahraditeľný. Stále viac si uvedomujeme nielen hodnotu autenticky zachovaných historických budov, ale aj význam prostredia, ktoré ich obklopuje, a ktorého sú súčasťou. Teda nielen izolovane chápaná jednotlivá pamiatka, ale historické jadro mesta. Preto nemožno realizovať izolované pamiatkové akcie, bez sledovania spolupôsobenia chráneného celku so širším sídelným súborom, s celým moderným mestom, ktorého je súčasťou.

Dokladom posunu od individuálnej ochrany smerom k integrovanej ochrane urbanistických a krajinných celkov sú i početné medzinárodné dokumenty. Spomeňme aspoň Washingtonskú chartu z roku 1987 (viď v prílohe – CD), ktorá sa zaoberá ochranou historických miest.

V súčasnosti sme v dôsledku zastaralého myslenia uplynulých desaťročí (resp. zvykového práva) takmer nekriticky prijali situovanie funkcie mestského centra priamo v historickom jadre. Vyzretá historická urbanizácia pamiatkových území poskytovala v období reálneho socializmu jedinou možnú alternatívu pobytu v kultúrnom prostredí. Bola v kontraste s panelákovými kasárňami, či roky nedobudovanými strediskami občianskej vybavenosti. Po vytvorení tzv. peších zón v centrách našich miest sa ich územný obvod „zakonzervoval“ ako stála a nemenná konštanta.

Mestská pamiatková rezervácia v Košiciach sa v priebehu stáročného historického vývoja stala centrom významných mestských a nadmestských (regionálnych) funkcií. Predovšetkým však bola obytným sídlom, prezentovaným najmä unikátnou architektúrou meštianskych domov, a práve jej bytová funkcia je dnes v ohrození.

Základom súčasnej atraktivity mestskej pamiatkovej rezervácie je sústredenie kultúrneho bohatstva, umelecko-historických hodnôt, nadštandardného bývania, obchodu a služieb. Tieto funkcie vytvárajú identitu mesta, preto je nevyhnutné zachovať ich vo vzájomne vyvážených proporciách. Ich ohrozením bola napr. adaptácia mnohých meštianskych domov pre účely podradných obchodných prevádzok, realizovaná živelne začiatkom 90. rokov. Zmena funkcie sa väčšinou udiala v rozpore s vtedajšími právnymi predpismi (mnohé objekty sa protiprávne využívajú na podnikateľské účely dodnes, aj keď sú v katastri evidované ako obytné domy). Stavebné zásahy poškodili aj poschodia meštianskych domov. Došlo k strate mnohých hodnotných historických konštrukcií a detailov, vzácných

dverných a okenných výplní, zárubní, podláh, omietkových vrstiev a výmalieb.

K požiadavke 3 a 4:

Z vyššie uvedeného vyplýva, že existencia administratívy, parkovísk, garáží, skladov a prevádzok s vysokými nárokmi na distribučnú dopravu tak, ako to už bolo v doteraz spracovaných územnoplánovacích dokumentoch CMZ (Centrálne mestská zóna) navrhnuté, sa javí pre budúcnosť v MPR Košice ako nevhodná, a preto sa požaduje ich vymiestnenie za jej hranice s využitím uvoľnených plôch pre komplexné dobudovanie preferovaných funkcií. Situovanie obytnej funkcie a funkcie obchodnej vybavenosti a služieb sa požaduje postupom času upravovať v zmysle už prijatých zásad tak, že v budovách s tradičnou – historickou – obytnou funkciou by obchodné priestory s ich vybavením a služby mali byť umiestnené v prízemných priestoroch a v priestoroch menej vyhovujúcich alebo nevyhovujúcich na bývanie, zatiaľ čo byty by mali zaberáť priestory v poschodiach týchto objektov a v priestoroch, vyhovujúcich hygienickým požiadavkám na bývanie. Táto zásada by sa mala všeobecne dodržiavať, avšak výnimku z nej by mali tvoriť prípady, kde z dôvodov uchovania jednoty významnejšieho architektonického objektu alebo nutnosti zachovania historicky významnej kultúrnej, prípadne inej funkcie by jej dodržiavanie bolo nevhodné. V praxi to znamená, že by sa nemala striktno uplatňovať u stavieb palácového charakteru (príklad: tzv. mestské paláce šľachty z 18.–19. storočia – Hadik-Barkóczyho palác Hlavná 48, Csáky-Desseffyho palác Hlavná 72 v Košiciach) alebo objektov, ktorých verejná funkcia je historicky daná a zachovaná, napr. múzeum, divadlo, kasíno, historické objekty pre administratívu, knižnice a pod. Naproti tomu bude potrebné prehodnotiť dnešné nevhodné využitie pôvodných bytov v historických meštianskych domoch a tieto priestory postupne prinavracáť do bytového fondu. Modernizácia bytového fondu sa musí zabezpečovať podľa platných zásad ochrany pamiatkového územia a záväznej časti územnoplánovacej dokumentácie.

Zmena vlastníckych vzťahov často znamená zmenu spôsobu využívania objektu, z čoho vyplývajú nároky na zmenu dispozície, a tým aj degradáciu pôvodných hodnôt pamiatky. (Napr. palácový typ meštianskeho domu sa predstavuje na obchodné účely, čo si vyžaduje odstraňovanie priečok, klenieb, pôvodných dverí, kamenných portálov, štukovej či maľovanej dekorácie a podobne. Noví vlastníci sa často pokúšajú „zhodnotiť“ kultúrnu pamiatku napríklad nadstavbou, čím zmenia jej proporcie, vzhľad, dispozíciu – čo je v rozpore so základnou požiadavkou zachovania kultúrneho dedičstva.)

K požiadavke 5:

Orgány ochrany pamiatkového fondu sú denne konfrontované s požiadavkami nevyhnutnosti prestavby pamiatkových území. Tieto požiadavky vyplývajú prevažne z racionálne odôvodnených potrieb modernizácie. Dôsledkom intenzívnej modernizácie nehnuteľností v pamiatkovom území, vynútenej novým funkčným poslaním, je zmena ich priestorového usporiadania a definitívna strata autenticity. Vnútorou prestavbou pamiatky, aj napriek zachovaniu či obnove jej vonkajších znakov, dochádza k jej falzifikácii, alebo prinajmenšom nepravdivosti architektonického diela. Nahromadením týchto problémov vznikajú čoraz častejšie spory medzi:

- oprávnenými záujmami vlastníkov nehnuteľností,
- tvorivou invenciou projektantov

– a snahou pamiatkárov zachovať posledné zvyšky autenticity jednotlivých období.

(Urbanistickú štruktúru, žiaľ, nedokážeme depositovať v múzeu.)

Ohrozenie historických jadier panelákovými „hradbami“, pochádzajúcimi zo 70. a 80. rokov 20. storočia, opisujúcimi vonkajší obvod mestského centra, je dnes nahradené novou, azda nebezpečnejšou formou – **vnútorou prestavbou historického jadra**. Táto forma sa nejaví navonok tak agresívne ako plošné asanácie a zámery socialistickej výstavby, avšak v konečnom dôsledku znamená:

- nadmerné preťaženie pamiatkového fondu,
- potlačenie kultúrnej funkcie historického jadra
- zmenu tradičnej funkcie jednotlivých nehnuteľností.

K požiadavke 6:

V dôsledku zle fungujúcej verejnej správy uplynulého desaťročia boli pamiatky vydané napospas nekoncepčným stavebným úpravám, neprimeraným funkciám a razantným prestavbám, ktoré ich ochudobnili o výpovedné hodnoty (vnútorne ich exploatovali). Mnoho budov v historickom jadre Košíc si dodnes zachovalo svoju pôvodnú funkciu: vo väčšine meštianskych domov sa dodnes býva, niektoré kasárne sú dodnes využívané vojskom, gotický chrám je katedrálou, eklektické divadlo je divadlom, v storočnom gymnáziu (Šrobárova ulica) je dodnes gymnázium. Pri dlhodobo nezmenenej funkcii sa síce budova adaptuje a modernizuje, ale zásahy do jej hmoty či statických konštrukcií sú spravidla menšie, ako keď sa zmení spôsob využitia budovy s konkrétnymi požiadavkami na zmeny sprístupnenia, dispozície, úprav povrchov, bezbariérových úprav atď. Napríklad honosné meštianske byty na poschodiach patricijských domov na Hlavnej ulici predstavujú dodnes vzácné obytné interiéry, v mnohých prípadoch zachované v stave z prelomu 19./20. storočia. Potrebný štandard hygienického zázemia je možné zriadiť v obslužných priestoroch každého bytu bez toho, aby prezentácia pamiatkových hodnôt v interiéri bytu utrpela. Je na úkor tejto architektúry, ak sa v priestoroch tzv. piano nobile (1. poschodie, okná do Hlavnej ulice) zriadi napr. predajňa, ktorej prevádzkové požiadavky si budú nárokovat výmenu vyše storočných parkiet za katalógovú keramikú dlažbu, farebnosť výmalby stien bude „nevyhnutné“ podriaďiť farbám podľa loga sortimentu tovaru, kazetované dverné kridla odstrániť alebo aspoň nahradiť celosklenými atď. Strecha s podkrovím nie je pôvodne určená na obydlie (Stavebný štatút mesta z 19. storočia to dokonca z bezpečnostných dôvodov zakazuje), a pri násilnej snahe zastavať podkrovný priestor bytmi v maximálnej miere sa o.i. znemožní prístup ku dreveným konštrukciám krovu a k podhľadu krytiny, a tým sa znemožní aj ich pravidelná údržba.

Udržanie či obnova pôvodnej (historickej) funkcie – na prvý pohľad sa to zdá byť cieľom každého pamiatkára – však nie je v každom prípade najlepším riešením z hľadiska zachovania hmotnej podstaty. Tu môžeme uviesť niektoré občianske stavby (hotely, školy, súčasť fortifikácie) a priemyselné budovy – technické pamiatky. Nie je vždy možné udržať pôvodnú funkciu za každú cenu, pretože to pre zachovanie pamiatkových hodnôt môže byť kontraproduktívne. Napr. pri obnove bývalého hotela Európa (nárožie Mlynskej ulice a Protifašistických bojovníkov) v 90-tych rokoch 20. storočia a jeho adaptácii na sídlo Ludovej banky je nám ľúto, že sa neudržala pôvodná funkcia: historický hotel, ktorý sa v Košiciach v priebehu

20. storočia stal významným pojmom. Avšak implantovanie dnešného hotelového štandardu do interiéru tejto pamiatky by si bolo vyžiadalo oveľa väčší zásah do hmoty budovy, ako to bolo nevyhnutné pre zriadenie banky. Ako negatívny výsledok pri zmenách funkcie hodnotíme napr. dnešný spôsob využitia budovy bývalého gymnázia na Kováčskej ulici: tu sa v účelovo postavenej pamiatke zo začiatku 20. storočia – modernej a funkčnej gymnaziálnej budove, navrhnuť kvalitatívne z dispozičného i architektonicko-výtvarného hľadiska – v závere 20. storočia zriadil „obchodný dom“ rôznych predajní a služieb, s čínskou reštauráciou v bývalej telocvični a barom v suteréne. V tomto prípade sa zatiaľ v budove bývalého gymnázia

nerealizovali nezvratné úpravy a obnova školskej funkcie v budúcnosti bude žiaduca a možná.

Nie je možné v rámci MPR Košice všeobecne vymedziť, že historická funkcia je nezmeniteľná – význam spôsobu využitia a jeho pamiatková ochrana je predmetom úvahy Krajského pamiatkového úradu pri skúmaní každého zámeru obnovy či úpravy objektu na území MPR. Všeobecne však platí zásada, že nie hmotná podstata originálu sa adaptuje k novej funkcii, ale funkcia sa prispôsobuje danostiam objektu tak, aby nespôsobovala žiaden alebo len minimálny úbytok jej výpovedných hodnôt, nová funkcia pritom musí zaručovať vhodný spôsob údržby a prezentácie pamiatkových hodnôt.

Univerzitná ulica

Uršulínska ulica

K požiadavke 7:

Typickou črtou historického jadra v Košiciach je výrazná severojužná orientácia hlavných komunikácií (Hlavná ulica, Kováčska, Hrnčiarska, Mäsiarska, Hradbová), pričom priečne spojnice (Zámočnická – Uršulínska – Poštová, Univerzitná – Biela) sú nepatrné a vzájomne veľmi vzdialené. Funkciu priečného prepojenia paralelných hlavných komunikácií pre peších už dávno dopĺňajú verejne prístupné dvory súkromných meštianskych domov (napr. Halmiho dvor, Vitezov dom, Spielmannov dom atď.). Tieto dvory, prístupné stredovekým prejazdom, už vyše dvoch storočí slúžia ako pasáže, sú v nich umiestnené obchody, služby, drobné dielne a výrobné. Z hľadiska pamiatkovej ochrany, ale aj z hľadiska udržania tzv. genia loci košického jadra je žiadúce zachovať, resp. regenerovať túto charakteristickú črtu mesta. Výnimku tvoria tie domy, ktorých funkcia je výlučne obytná.

Dvor Hlavná 25 – Orlia

Dvor Hlavná 58 – Mäsiarska

Hlavná 22 – sedílie v prejazde

Hlavná 24 – sedílie v prejazde

Zaujímavou súčasťou stredovekých prejazdov (dufartov) domov košických mešťanov sú tzv. sedílie. Sú murované z kamenného alebo kamenno-tehlového muriva, často doplnené opracovanými prvkami kameňa a majú tvar vyhlbenej „lavice“ so záklenkami po oboch stenách prejazdu. Môžeme ich pozrieť prejazdoch domov, napr. Hlavná 20, 22, 24, Hlavná 47, 55, menšie sedílie sa vyskytnú aj na Kováčskej, Mlynskej a Mäsiarskej ulici. Význam či spôsob používania týchto „sedení“ nie je celkom známy, mnohí historici ich však dávajú do súvislosti s občasným výčapom – predajom sudového vína. Košice patrili v stredoveku medzi tie mestá, ktoré mali vlastné vinice – v tom období boli vinice vysadené na dnešnom Červenom brehu – a povolenie na dočasnú viechu vo vlastnom dome si mohol každý mešťan na radnici za úhradu vybaviť. A aby domácomu vínu nekonkuroval dovoz, košickí radní si vytvárali v minulosti dočasné monopolné práva – napr. v meste Košice

sa do istého kalendárneho dňa smelo čapovať len košické víno. A práve prejazdy so sedíliami považujú niektorí odborníci za priestor, ktorý mohol slúžiť ako sezónna viecha – smädni zákazníci to mali z ulice blízko, sudy z pivnice tiež – a prevádzka bola predsa príjemne vzdialená od súkromia majiteľa na poschodí domu.

Sedílie v prejazde domu Hlavná 49 boli objavené len v blízkej minulosti pri obnove prízemnia – sú ojedinelé svojou výzdobou, ktorá sa vo fragmentoch zachovala. Záclenky zdobia maľované erbové štítky a ďalšie ornamente. Je možné, že pri obnove ďalších košických domov objavia výskumníci ešte unikátnejšie nálezy.

K požiadavke 8:

Verejnosť citlivo vníma dôsledky spoločenských zmien pri ochrane pamiatkového fondu – stratu autenticity, záplavu reklám v historickom prostredí, vstup trefotriednej architektúry novostavieb a pod.

Základom by preto mal byť najprv záujem odbornej verejnosti o veci verejné. Dlhodobým cieľom takéhoto snaženia by malo byť vybudovanie príjemného životného prostredia – mesta, v ktorom sa dá dobre bývať, tvorivo pracovať a relaxovať. Kultúrne pamiatky sú neoddeliteľnou súčasťou mesta a hmotným dokladom toho, ako sa tu žilo v minulosti. Na základe tohto poznania je ďalej možné pochopiť filozofiu bytia, porovnávať a korigovať náš súčasný životný štýl. Kultúrne pamiatky sú jedným zo základov lokálpatriotizmu a pocitu identity. Nesmú byť zviazané egoistickými záujmami jednotlivcov a zneužívané ako lukratívne účelové objekty pre plnenie osobných ekonomických ambícií.

Pre splnenie tohto cieľa je nevyhnutné najprv pochopenie významu kultúrneho dedičstva, ktoré je v ohrození a je priamo závislé na stave spoločnosti. Jeho zachovanie teda nemôže byť úlohou jedinej inštitúcie – pamiatkového úradu, aj keď má dnes podstatne významnejšie postavenie ako v minulosti. Postoje, názory, vôľu a túžby občanov nenahradí ani najlepšie fungujúci úrad.

Táto úvaha je pregnantne vyjadrená v znení Washingtonskej charty, nazvanej Ochrana historických miest (Washington 1987), ktorá v kapitole *Princípy a ciele* uvádza: „Článok 3. *Aktivná spoluúčasť obyvateľov celého mesta je nevyhnutná pre program ochrany a má byť podporovaná. Ochrana historických miest a štvrtí sa týka predovšetkým ich obyvateľov.*“

C. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE

1. ZACHOVANIE A ÚDRŽBA HISTORICKÉHO PÔDORYSU

1. **Základnou požiadavkou ochrany pamiatkového územia je zachovať historický pôdorys jadra mesta a z neho vyplývajúce urbanistické vzťahy.**
2. **Predmetom ochrany pamiatkového územia sú vzťahy a proporcie medzi rôznymi mestskými priestormi a zeleňou, ako aj nezastavanými priestormi, ktoré majú ostať konštantné.**

3. **Vykonávať asanácie stavieb s odkazom na dopravné problémy je nepripustné.**
4. **Pôdorysné a priestorové riešenie novej výstavby musí korešpondovať s historickou priestorovou štruktúrou a parceláciou.**
5. **Novostavby, resp. prístavby dvorových traktov sa majú spravidla realizovať len na mieste zaniknutej historickej zástavby. V prípade historicky nezastavaného stavebného pozemku, kde je žiaduce doplniť prerušenú uličnú čiaru, pôdorys novostavby by nemal výrazne prekročiť tradičnú zastavanosť parcely v danom bloku pamiatkového územia.**
6. **Priestorové usporiadanie pri obnove pamiatok, úprave nehnuteľností a novostavbách nesmie presahovať ani ustupovať za historickú uličnú čiaru.**

Jadro Košíc v roku 1912

K požiadavke 1 a 2:

Historické jadro Košíc predstavuje vyvinutý typ mesta so šošovkovým námestím. Uličná sieť, ako aj jej postupný vývoj od stredoveku až po medzivojnové obdobie, je dobre sledovateľná. Funkčné a prevádzkové väzby medzi jednotlivými mestskými interiérmi sú logicky odôvodnené a po celé stáročia rešpektované. Čistota pôdorysu nebola narušená ani po odstránení prstenca opevnenia, ale naopak, pomerne veľkoryso umocnená urbanistickými koncepciami druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia (napr. viacprúdová komunikácia na dnešnej Moyzesovej ulici v charaktere veľkomestského bulváru). Takmer dokonalý urbanistický výraz i dnes veľkomestsky pôsobiaceho centrálného priestoru (Hlavné námestie a Hlavná ulica), drobná mierka mestotvorných priestorov (napr. Domi-

nikánske námestie), uličného interiéru paralelných ulíc (Kováčska ulica a pod.) a spojovacích ulíc (napr. Zámočnícka ulica) v kontraste s okružným systémom mestských tried (Moyzesova, Štúrova ulica a pod.) vytvára neopakovateľnú mozaiku priestorov historického jadra Košíc.

Z týchto dôvodov je základnou požiadavkou ochrany pamiatkového územia zachovanie pôdorysu historického jadra mesta a z neho vyplývajúce urbanistické vzťahy.

K požiadavke 3:

Komplikácie v doprave je nutné riešiť miestnou dopravnou úpravou (napríklad jednosmerným riešením, režimom so svetelnou signalizáciou) alebo odklonom dopravy do inej trasy. Nové cestné prieťahy a obchvaty nesmú byť vedené cez chránené územie a ich trasy v rámci ochranného pásma sídla (ak je vyhlásené) nesmú narušiť súvislosť a nadväznosť jednotlivých historických súčastí sídla (napríklad vzťah mesto – púťový kostol nad mestom) a významné prvky krajiny kompozície (napríklad aleje). Musí byť zachovaná historická zástavba. Historická pôdorysná štruktúra sídla, ktorá sa zachovala celé stáročia, je nadradená moderným dopravným hľadiskám.

K požiadavke 4:

Je potrebné navrhnuť žiaduce pôdorysné a priestorové dotvorenie územia tam, kde bola staršia urbanistická kompozícia narušená alebo úplne zanikla. Novú výstavbu je potrebné navrhovať prednostne na mieste objektov zaniknutých, a to: ak je možné v ich pôvodnej pôdorysnej stope a objeme. Pokiaľ to nie je z objektívnych dôvodov možné, je nevyhnutné novostavbu situovať na pozemok aspoň podľa princípov utvárania historického pôdorysu daného sídla vrátane proporcií zastavanosti parcely.

V urbanistickom kontexte považujeme historické jadro mesta za originál, ktorý je jedinečný a v časovom chápaní nenahraditeľný.

K požiadavke 5:

Pre spracovanie projektovej dokumentácie je okrem zistenia na mieste samom nevyhnutné porovnanie súčasnej podoby objektu s historickými mapovými podkladmi z 19. storočia. To je možné vďaka zachovaným historickým mapám, ktoré zachytili podobu celého pamiatkového územia. Tieto farebné mapy v mierke 1 : 2880 zachytávajú úplne a presne stav daného sídla i celého katastru v dobe vytvorenia mapy, bez neskorších zmien, s parcelnými číslami. Ako náhrada originálov môžu slúžiť fotokópie, ktoré sú prístupné k nahliadnutiu na Krajskom pamiatkovom úrade.

Fotokópia príslušnej časti historickej mapy (prípadne viacerých máp) je nevyhnutnou súčasťou projektovej dokumentácie obnovy. Vždy má byť vyznačený rok vydania mapy a vhodná mierka pre prípadné porovnanie v inom formáte. Pri využití historických (i súčasných) mapových podkladov je nevyhnutné dodržiavať reprodukčné práva, ako aj zvyčajný spôsob citácie.

Staré vyobrazenia, vrátane pohľadníc, sú neoceniteľnou pomôckou pre poznanie staršej objemovej (nielen pôdorysnej) štruktúry sídla a jednotlivých stavieb, jeho architektonického obrazu vrátane stavebných materiálov, architektonických detailov, kompozície zelene, povrchu a vedenia komunikácií a podobne. Pred prípravou obnovy je potrebné zhromaždiť čo najväčší počet vyobrazení (hlavne zo zbierok múzeí, archívov,

knižníc, z literatúry, ale i od súkromných zberateľov pohľadníc a pod.). Často môžu mať dnes už nenahraditeľnú hodnotu aj fotografie relatívne mladé, ak boli urobené pred nedokumentovanou prestavbou či asanáciou konkrétneho objektu. Prax ukázala, že na tento účel môžu často poslužiť aj rodinné fotografie.

Špecifickú súčasť historickej ikonografie tvoria pôvodné projekty jednotlivých objektov alebo ich prestavieb v minulosti, ktoré sa zachovali a sú uložené v štátnych archívoch, no predovšetkým v Archíve mesta Košice. Obdobie po polovici 19. storočia je najčastejšie zdokumentované v archíve stavebného úradu, mnoho dokumentácií pamiatkových obnov je prístupných pre štúdiu v archíve Úradu pre ochranu kultúrneho dedičstva v Budapešti. To isté platí o mestských kronikách, regionálnej tlači i regionálnych publikáciách, ktoré boli často doplnené rytinami, fotografiami či kresbami. Ťažisko využitia historickej ikonografie je najmä v ďalších etapách štátneho pamiatkového dohľadu. Historická ikonografia je kľúčovým usmernením pre návrhy pamiatkových obnov. Cieleny archívny prieskum je časovo i finančne veľmi náročný. Rozhodovanie o nevyhnutnosti pamiatkového výskumu ako prípravnej dokumentácie obnovy je v kompetencii Krajského pamiatkového úradu.

K požiadavke 6:

Uličná čiara je myšlienka línia, v reáli vyjadrená zástavbou, stavebnými konštrukciami a architektonickými objektami, rôznymi úrovňami terénu, zeleňou, alebo rozhraním upraveného povrchu verejnej komunikačnej plochy a miesta po zaniknutej stavbe.

Uličná sieť Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach vznikla v dvoch základných vývojových etapách: v stredovekej etape (od 13. storočia po záver 18. storočia) a v novodobej etape (po rozšírení za mestské hradby o novú blokovú sústavu v priebehu 19. storočia dodnes). Verejný uličný priestor dnešného historického jadra mesta sa od stredoveku zachoval ako konštantný. Historická uličná sieť je vymedzená uličnými čiarami, ktoré vznikali vo viacerých historických etapách vždy v dôsledku územného plánovania (nie individuálnych stavebných akcií), a preto sú nesmierne vzácnym duchovným (nemateriálnym) odkazom, ktorý bol rešpektovaný celé stáročia generáciami obyvateľov mesta.

Zachovaním pôvodných uličných čiar je myslené nielen vylúčenie možnosti asanácie ulicotvorných objektov, ale aj regulatívy pre výstavbu nových objektov na mieste staršej urbanistickej štruktúry, ktorá sa nezachovala, napr. v dôsledku socialistických programov asanácie historickej zástavby a budovania KBV (Komplexná bytová výstavba). K väčšine týchto asanácií došlo ešte pred vyhlásením Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach.

Pozn.: pojem „uličné čiary“ nezahŕňa línie priechodných dvorov, spájajúcich paralelné ulice. Ich štruktúra bola vymedzená aditívnym usporiadaním dvorových objektov.

2. ZACHOVANIE A ÚDRŽBA HISTORICKEJ PARCELÁCIE

- 1. Zachovať historickú parceláciu a nespájať komunikáciami pôvodne samostatné historické parcely.**
- 2. Vylúčiť prierazy v historických medziparcelačných konštrukciách.**

3. Nezriaďovať okenné a dverné otvory, strešné terasy a loggie, orientované do susednej parcely.
4. Nezriaďovať okenné a vetracie otvory v štítových murivách pamiatok a nehnuteľností.
5. Zachovať historicky vzniknuté verejné priestranstvá mesta (najmä: ulice, námestia, parky, stromoradia, trávnaté plochy, záhrady).

K požiadavke 1-5:

Jednou zo základných zásad ochrany pamiatkového územia je zachovanie historických parcelácií a pôvodných uličných čiar mestskej zástavby. Už v polovici 19. storočia prijalo košické mestské zastupiteľstvo všeobecne záväzný právny predpis o ochrane medziparcelácií, ktoré boli nielen vymedzením súkromného vlastníctva, ale aj základným predpokladom ochrany pred požiarmi.

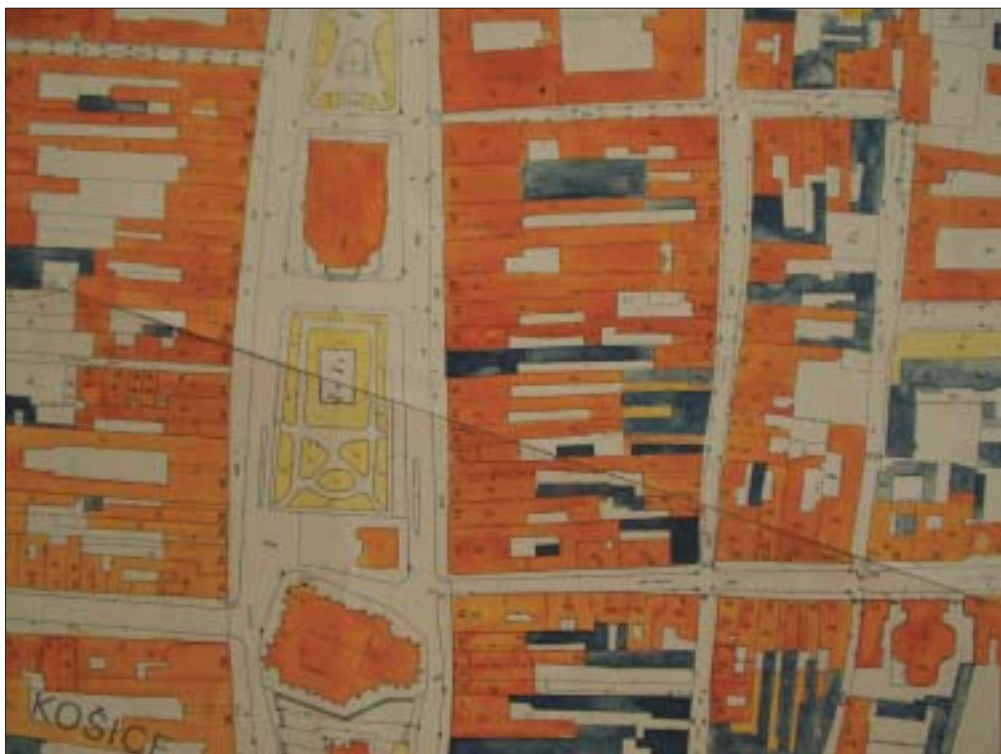
Regenerácia uličných čiar a parcelácie začína poznaním historických máp mesta Košice. Rovnako dôležité sú situačné výkresy, priložené k historickým projektovým dokumentáciám. Potom nasleduje prísna aplikácia regulatívov, vychádzajúca z historicky doloženého geometrického vytýčenia. Tento postup je dôležitý najmä pri novostavbách.

Význam ochrany parcelácií pre pamiatkové územia je vymedzený v § 29 odseku 3 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Ochrana parcelácií je súčasťou záchranu historických miest, ktorá je predmetom medzinárodných vedeckých chárt, výziev a dohovorov, ku ktorým sa SR prihlásila. Medzinárodná charta pre záchranu historických miest ICOMOS, Washington 1987, v kapitole *Princípy a ciele*, v odseku 2. uvádza: „Hodnoty, ktoré je potrebné zachovať, sú – historický charakter mesta a súbor materiálnych a duchovných prvkov, ktoré predstavujú ich obraz, najmä: a) mestská forma definovaná osnou parcelácie...“.

Obraz historického mesta spoluvytvárajú prvky medzi-parcelácie (štítové múry, murované ploty, fragmenty hradieb). Tieto tvoria urbanistickú štruktúru tzv. mestských blokov, zložených zo súborov sakrálnej a profánnej architektúry. Objekty sú obvykle orientované hlavnými fasádami do ulice, fasádami dvorových krídiel do vnútorného dvora, ktorý tvoril súkromný či poloverejný mikropriestor. Táto tradičná urbanistická schéma umožňovala v minulosti kvalitné presvetlenie, vetranie a funkčné využitie dvorových krídiel a hospodárskych prístavieb. Úzke, dlhé stredoveké parcely, vymedzené štítovými múrami objektov, s gradáciou objemov a výšok, vytvárajú malebné pohľady na tento hodnotný urbanistický celok. Novoveká parcelácia z obdobia 19. storočia má iný charakter, daný hospodárskym a ekonomickým vývojom mesta, čo spôsobilo nutnosť búrania hradieb a vytyčovania nových ulíc. Tu sa už v 19. storočí aplikovali nové regulatívy technického riešenia členenia medziparceláčnými múrmi a štítmí s dôrazom na protipožiar- nu ochranu mesta.

Medziparceláčne murivá a štítové steny objektov v Mestskej pamiatkovej rezervácii v Košiciach a v jej ochrannom pásme tradične slúžili ako protipožiarne steny, definovali vlastnicke vzťahy, priestorovú skladbu stavieb a ich vzájomné výškové pomery. Medziparceláčne murivá nemusia vždy priamo súvisieť s domami, pretože účelovo slúžili na vymedzenie parcel. Sú pritom aj nositeľmi odtlačkov a panelácií dnes už neexistujúcich stavieb, v niektorých prípadoch sú jediným svedectvom o pôvodnej zástavbe.

Zachovanie parcelácií ako aj pomeru zastavaných a nezastavaných plôch v rámci jednotlivých parcel je nevyhnutné pre zachovanie typickej urbanistickej štruktúry Košíc. Nerešpektovaním tejto zásady by mohla v Mestskej pamiatkovej rezervácii vzniknúť celobloková zástavba, netypická pre dané prostredie, negujúca základné hodnoty tohto významného

Detail bloku č. 34 z pamiatkovej rezervácie

historického celku. Príkladom nepochopenia významu parcelácii v historickom urbanizme mesta sú veľké blokové stavby: hotel Slovan, postavený v 70-tych rokoch, obchodný dom Dargov a prístavba Štátneho divadla vo dvore Hlavnej č. 54 až 58, postavené v 80-tych rokoch 20. storočia.

3. REGENERÁCIA HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE

1. Pôvodná parcelácia a pôdorys pamiatkového územia, t.j. historický obrys stavieb – majú byť regenerované. Je žiadúce zlúčiť historické parcely, ktoré boli v minulosti nekonceptne rozdelené. V odôvodnených prípadoch je možné pripustiť náznakové vizuálne zjednotenie
2. V prípade sčasti alebo úplne zaniknutej stavby je potrebné regenerovať, t.j. dodržať pôvodnú uličnú čiaru, historický pôdorys, parceláciu, a to na základe archívnych dokumentov alebo pamiatkového výskumu, ak o ňom rozhodne krajský pamiatkový úrad.
3. Je neprípustné meniť pôdorys zástavby parcely zastrešovaním dvorov, nádvorí alebo mestských blokov.
4. Zástavba plôch, na ktorých v minulosti neexistovala zástavba, a ktoré v minulosti neboli určené na zástavbu, nie je všeobecne žiadúca.
5. Zástavba historických verejných priestranstiev (najmä: ulice, námestia, historické záhrady a parky) je v pamiatkovo chránenom území neprípustná.

K požiadavke 1:

Cieľom ochrany pamiatkového fondu je zachovať všetky urbanistické a architektonické hodnoty pamiatkových sídiel. Nejde pritom o zastavenie ďalšieho vývoja sídla. Zmyslom

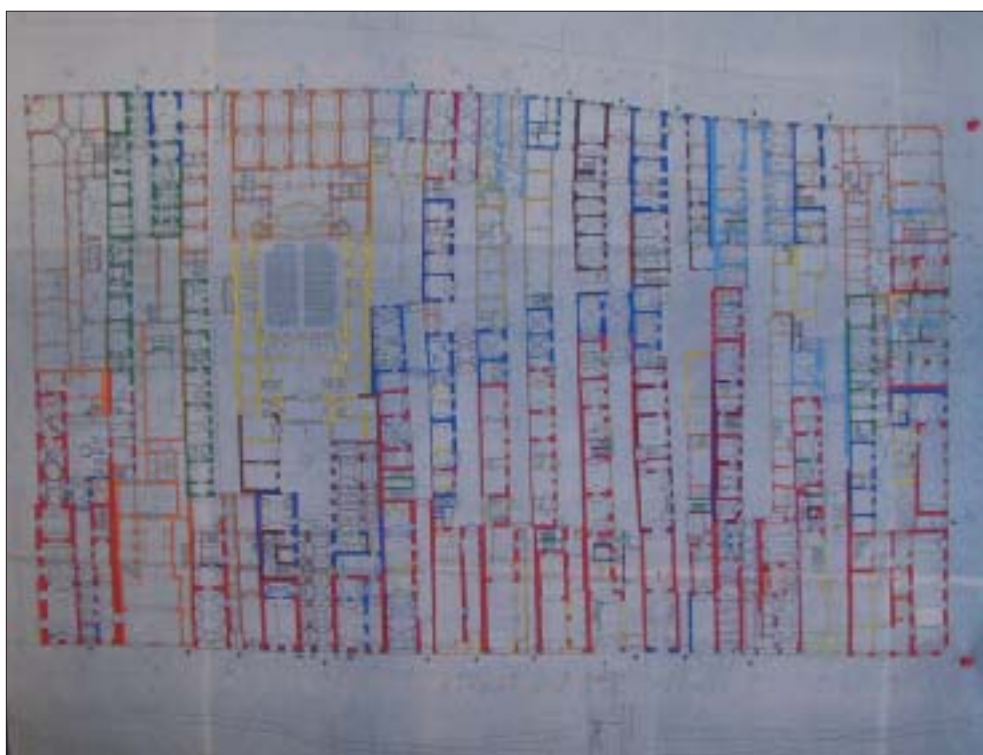
legislatívnej ochrany je to, aby v pamiatkovo hodnotných sídlach mali pamiatkové hodnoty celku prednosť pred záujmami konkrétneho stavebníka, a aby v sídlach naďalej vznikali nové urbanistické a architektonické hodnoty, avšak nie na úkor hodnôt jestvujúcich, ale paralelne s nimi.

K požiadavke 2:

Mnoho pamiatkovo chránených sídiel (o nechránených nehovoriac) bolo v nedávnej minulosti narušených asanáciami či rušivou výstavbou. Dá sa povedať, že pamiatková regenerácia niektorých sídiel či ich častí nie je mysliteľná bez novej výstavby. V prípade košickej pamiatkovej rezervácie bude mať nová výstavba, vzhľadom na ucelený charakter historickej zástavby, len doplnkovú úlohu. Musí to byť taká výstavba, ktorá sa v okamžiku realizácie nestane novým rušivým prvkom. V praxi sa stretávame s takýmito prípadmi:

Zastavanosť prieluky po zaniknutej individuálnej stavbe je jednoznačne žiadúca, pretože má byť regenerovaná (obnovená) celistvosť objektovej skladby celého priestoru. Obnovenie zástavby v prielukách, s rešpektovaním pôvodných stavebných čiar, je v súlade aj s príslušnými ustanoveniami Stavebného zákona.

Zastavateľná plocha po rozsiahlej asanácii historickej zástavby (viac stavieb) – tu platia obdobné princípy ako v predchádzajúcom prípade. Niektoré prípady tohoto typu sú zjavne rušivé (zrútená napr. štvrtina domového bloku). Ide o situácie z hľadiska historickej urbanistickej štruktúry nežiadúce, lebo menia charakter pôdorysnej štruktúry sídla, a to často v jeho centrálnej časti. Zo starších máp sídla možno vždy presne rekonštruovať priebeh zaniknutých stavebných čiar i parceláciu. Záujmom pamiatkovej ochrany v týchto prípadoch môže byť obnova zástavby na týchto územiach. Novostavby by potom mali podľa možnosti rešpektovať konkrétny

Detail bloku č. 34 z pamiatkovej rezervácie

priebeh pôvodných stavebných čiar a lokálnu parceláciu, ale i priestorové usporiadanie (výšky, tvary a orientácia striech) zaniknutej zástavby – ak sú známe zo starších vyobrazení. Pri nedostatku podrobných ikonografických podkladov pôjde najčastejšie o náznakovú rekonštrukciu zaniknutej zástavby podľa analogickej časti daného sídla.

Zastavateľná plocha, narušená nekoncepciou novodobou výstavbou – v pamiatkovej praxi sú to najkomplikovanejšie situácie. Ich riešenie je závislé od miery zasiahnutia územia novou výstavbou a od jej kvality – architektonickej aj technickej. Len výnimočne došlo novou výstavbou ku vzniku novej urbanistickej kvality, ktorú je možno považovať za novú – rovnoprávnú – vývojovú etapu urbanistického vývoja sídla. Oveľa častejšie môžeme tieto situácie charakterizovať ako rušivé (napr. výšková budova prokuratúry na Mojmirovej ulici, výškový bytový dom a nákupné stredisko „Gastrodom“ na konci Mlynskej ulice a pod., hotel Slovan, obchodný dom „Dargov“, tzv. Energoblok Štátneho divadla vo vnútri dvorov na Hlavnej ulici a pod.). Bohužiaľ, z finančných aj iných dôvodov možno len výnimočne uvažovať o asanácii rušivých objektov, čo značne obmedzuje možnosti riešenia. To sa potom musí sústrediť na obmedzenie negatívneho pôsobenia celku. Podľa situácie stavieb možno smerovať k úplnému či čiastočnému obnoveniu zaniknutej štruktúry. Zásady pre dostavbu sú potom rovnaké ako v predchádzajúcom prípade. Okrem dostavby území sa predpokladajú aj objemové a architektonické úpravy ostatných objektov. V iných prípadoch je nutná snaha len o dotvorenie tej rušivej štruktúry, ktorá sa líši od štruktúry historickej. Dostavby musia smerovať k potlačeniu prípadného nepriaznivého kontrastu mierok a výrazu ostatnej zástavby voči zachovanej časti sídla.

K požiadavke 3:

Nevhodné je zastrešovanie dvorov a nádvorí stavieb; pretože zastrešenie, obvykle zasklené, mení výraz a charakter stavby, spôsobuje nepriaznivé zmeny mikroklímy a vždy vyžaduje razantné zásahy na fasádach, najmä v miestach korunnej rímsy a krovu; znamená i nepriaznivé zväčšenie objemu stavby (parcely) napr. pri pohľadoch z vyvýšených miest. Zároveň degraduje dvorové fasády na vnútorné priečky, vytvára nové požiadavky na infraštruktúru (kúrenie, vetranie, osvetlenie, odvod zrážok) a mení funkčné požiadavky na výplne otvorov v celom objekte.

K požiadavke 4:

Dvorové časti parciel a uličných blokov (dvorové objekty a prístavby) – tieto plochy majú v Košiciach špecifický charakter. Vždy slúžili ako zázemie jednotlivých obytných a iných objektov a vždy boli v určitom stupni zastavané rôznymi hospodárskymi a účelovými stavbami. Zástavba dvorových častí prešla zložitým vývojom a jej skladba podliehala častým zmenám. Najmä v druhej polovici 19. storočia sa stali priestory dvorov vítanou územnou rezervou pre situovanie ubytovacích, ale aj výrobných a skladovacích krídiel či objektov, čo často viedlo k ich neúmernému zahusteniu. V prostredí miest, najmä väčších, boli už v minulosti využité takmer všetky možnosti zastavania dvorov. Tu ich preto častejšie môžeme považovať (s výnimkou regenerácie zaniknutej stavby) za plochy nezastavateľné.

Snaha o zníženie percenta obvyklej zastavanosti, charakteristickej pre historický urbanizmus Košíc, nie je prípustná. Výnimka by nastala len v prípade, ak by sa to dialo na úkor dvorových objektov, postavených po 2. pol. 20. storočia.

Objemovo vhodne formované dvorové prístavby či samostatné dvorové objekty sú oveľa prijateľnejšou cestou, ako zvyšovanie objektov pri uličnej čiare alebo nadmerné využívanie podkrovia. Neplatí teda zjednodušujúca predstava, že prístavba predstavuje vždy problematický a z hľadiska ochrany pamiatkového fondu nežiadúci prvok. Nesmie sa však pritom prekročiť obvyklý stupeň zastavanosti parcely.

K možnosti novej výstavby vo vnútroblokoch sa možno z hľadiska ochrany pamiatok na tomto mieste vyjadriť len vo všeobecnej rovine. Všetky takéto stavby a prístavby je nutné posúdiť individuálne, s ohľadom na celkový urbanistický kontext, ale aj s ohľadom na pamiatkovú a architektonickú hodnotu objektu, ku ktorému sa má novostavba alebo prístavba vzťahovať.

Rôzne utilitárne prístavby vo forme striešok, závetrí, či krytých zádverí smerom k verejnemu priestoru (do ulice, resp. do dvora) sú nežiadúce.

Vždy je nevyhnutné, aby prístavba nebola voči existujúcemu historickému objektu dominantná, a aby vychádzala z princípov objemového utvárania vlastného objektu. Väčšinou nie je prijateľné vytvárať prístavby s plochými strechami (terasami), alebo so zastrešením s miernym sklonom, vyžadujúcim nevhodné hladké krytiny. Až na individuálne zdôvodniteľné výnimky nesmie prístavba vo dvorovej časti parcely byť vyššia ako vlastný objekt.

Navrhnuť kvalitnú prístavbu nie je ľahká úloha. Prístavba by mala svojím vonkajším stvárnením priznať, že je mladšou časťou objektu, nie však formou nevhodného kontrastu a používaním neprijateľných moderných materiálov (kovové či plastové výplne otvoru, bituménové či plechové krytiny). Pravdaže, ani vytváranie historizujúcich prístavkov, detailne kopírujúcich zložitejšie historické formy členenia fasád vlastného domu, nie je žiadúce. Preto pre prístavby platia analogické požiadavky ako pre novostavby.

K požiadavke 5:

V praxi ide o takéto prípady:

Pôvodne nezastavané plochy (parcely) – ide o plochy v okrajových častiach historického jadra. Z hľadiska ochrany pamiatkového fondu nie je zastavovanie plôch, na ktorých v minulosti neexistovala zástavba, všeobecne žiadúce. Nejde však o striktný zákaz. Novú výstavbu tu prípadne možno po individuálnom a všestrannom posúdení konkrétnej situácie pripustiť za určitých podmienok.

Je nutné posúdiť širšie súvislosti územia, ako sa prípadná zástavba prejaví v obraze sídla, či zastávaním plochy nedôjde k narušeniu významných priehľadov, kompozičných osí a k porušeniu charakteristického obrazu pamiatkového chráneného územia. Je potrebné dbať o to, aby nová zástavba nepresiahla mierku tradičnej zástavby a neaplikovala rušivé cudzie objemové schémy. Zastavateľnosť plôch v okrajových častiach sídiel musí byť riešená vo väzbe na celkové zásady ochrany pamiatok, hlavne s ohľadom na súčasné či plánované väzby jadrového územia na susediace časti sídla alebo na príľahlú krajinu. Spôsob zástavby územia nesmie tieto väzby porušiť či do budúca znemožniť.

Nová zástavba v ochrannom pásme by mala nadväzovať na tradičnú štruktúru sídla a na spôsob rozširovania sídla, typický pre Košice. V rámci možnosti by tiež mala aplikovať hmotové a urbanistické formy, blízke tradičnej zástavbe mesta.

Nezastavateľné plochy – ide hlavne o verejné priestory (ulice, námestia, historické záhrady a parky), na ktorých v minulosti žiadne stavby neexistovali, ďalej napr. átria a nádvoria reprezentatívnych verejných budov, dvory meštianskych domov alebo mestských palácov, ale aj obytných domov či administratívnych komplexov z obdobia moderny. Zastavovanie týchto plôch je v pamiatkovo chránenom území neprípustné.

Výnimkou sú druhotne vzniknuté verejné priestory na mieste asanovanej staršej zástavby (napr. parkoviská na Zvonárskej a Vodnej ulici, parkovisko v styku Kasárenského námestia a Kováčskej ulice a pod.).

Za nezastavateľné sú obvykle považované aj územia na mieste zaniknutých vodných plôch a tokov.

Ďalej ide o iné plochy, ktoré budú v záujme ochrany pamiatkového fondu určené ako nezastavateľné, napríklad preto, aby bolo zachované pohľadové uplatnenie dominant sídla či jeho hodnotné okrajové časti (napr. priestory parkánov, vjazd k tzv. Mlynskej bašte zo Štefánikovej ulice a pod.).

Určenie niektorých pozemkov ako nezastavateľných sa môže dostať do rozporu so záujmami ich vlastníkov a túto situáciu je nutné riešiť individuálne, napríklad cieľavedomou územno-plánovacou politikou rozvoja mestského centra, schopného poskytnúť nové priestorové možnosti pre podnikanie a služby; to je však mimo kompetencie pamiatkového úradu.

D. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE OBJEKTOVEJ SKLADBY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. VŠEOBECNÉ POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE OBJEKTOVEJ SKLADBY

1. Objektívú skladbu Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach tvoria národné kultúrne pamiatky (ďalej len „pamiatky“) a nehnuteľnosti v pamiatkovom území (ďalej len „nehnuteľnosti“).
2. Obnova pamiatok je jedinečný proces, založený na individuálnom prístupe ku konkrétnym hodnotám.
3. Podobný prístup sa vzťahuje aj na úpravu nehnuteľností, s tým rozdielom, že tu ide o individuálny prístup, ktorý je zameraný najmä na ochranu exteriéru.
4. Nevyhnutným predpokladom pravdivého poznania a vnímania chráneného mestského komplexu historického jadra je zachovanie tradičnej objektivej skladby, tvoriacej materiálnu podstatu pamiatkového územia. Je potrebné zachovať podlažnosť jednotlivých pamiatok a nehnuteľností, nenadstavovať ďalšie podlažia.
5. Pri stavebných úpravách a zmenách stavieb, ktoré nie sú pamiatkami a nebolo začaté konanie na ich vyhlásenie, a ktoré pôsobia v danom prostredí rušivo, je žiadúca ich rehabilitácia, úprava a zhodnotenie, smerujúce k náprave nežiadúceho pôsobenia objektu.

Uličný pohľad: Hlavná 31 – 39

K požiadavke 1:

V § 2 odseku 2 pamiatkového zákona sa uvádza, že veci môžu byť predmetom individuálnej ochrany – t.j. **národné kultúrne pamiatky** a územnej ochrany – t.j. **nehnutel'nosti v pamiatkovom území**. Pojem *nehnutel'nosti v pamiatkovom území* treba chápať v najširšom slova zmysle: sú to okrem národných kultúrnych pamiatok (ktoré požívajú individuálnu ochranu) prakticky všetky objekty – budovy, pozemky, oplotenia, cestné stavby, prvky infraštruktúry atď. Územnou ochranou sa rozumie predovšetkým ochrana urbanistických, architektonických a krajinných hodnôt takej veci (nehnutel'nosti), ktorá nie je vyhlásená za kultúrnu pamiatku, ale sa nachádza na území pamiatkovej rezervácie. Ochrana pamiatkového fondu okrem identifikácie, evidencie, dokumentácie, údržby, obnovy a reštaurovania zahŕňa aj primerané využívanie a prezentáciu kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.

K požiadavke 2:

Zachovaná, a navyše chránená forma architektúry je v historickom prostredí **primárna** a obsah – funkcia sa musí k danej forme vhodne voliť a prispôbiť. V opačnom prípade dochádza namiesto obnovy k prestavbe historickej architektúry, a teda zákonite k čiastočnému či úplnému zničeniu originálu s jeho nenahraditeľnými výpovednými hodnotami. Tu treba zdôrazniť, že je to predovšetkým dochovaný originál spoločensky hodnotnej historickej architektúry, ktorý je tým najhodnotnejším prvkom – predmetom ochrany – a je určujúcim pre architektonickú a urbanistickú tvorbu v historickom prostredí. Ak ide navyše o štátom chránený originál, celá príprava a realizácia obnovy musí smerovať k podpore jeho autentických hodnôt a k ich zachovaniu. Účelom obnovy nemá byť „oprava“ histórie a zotretie stôp zmien, ktorými prešla, čo vedie k falzifikácii. Zmyslom je zvýrazniť historické a umelecké hodnoty pamiatky a ukázať časopriestorové vzťahy pre pochopenie architektúry.

Rozhodujúcim kritériom zachovania historickej architektúry je **objektívna hodnota** veci. Hodnota veku je dôležitou, avšak nie jedinou kategóriou hodnotenia pamiatky. Rozhodujúci je súhrn historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt. Teda hodnôt, ktoré krajský pamiatkový úrad posudzuje rovnocenne a vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach.

Aj v prípade ochranného pásma pamiatkový zákon (okrem jednotnej kategórie národnej kultúrnej pamiatky) používa pojem – **nehnutel'nosť v ochrannom pásme**. Cieľom vyhlásenia ochranného pásma je najmä usmerňovať stavebnú a inú odôvodnenú činnosť a zásahy do okolia a súvisiaceho prostredia nehnuteľnej kultúrnej pamiatky a pamiatkového územia tak, aby sa zabránilo nežiaducim následkom takejto činnosti a najmä nevhodnej zástavbe, ktorá by mohla poškodiť prostredie a pamiatkové hodnoty objektov a území.

K požiadavke 3:

Táto požiadavka vyplýva z dikcie pamiatkového zákona. Historické stavby v pamiatkovo chránených územiach sú objekty nielen pamiatkovo chránené (národné kultúrne pamiatky), či už celkom intaktné alebo viac či menej narušené, ale aj ďalšie pamiatkovo hodnotné objekty, ktoré dotvárajú výraz sídla, neuväzujú sa však o ich individuálnej ochrane v kategórii kultúrnych pamiatok (zákon ich definuje pojmom: nehnuteľnosti v pamiatkovom území).

K požiadavke 4:

Zachované historické stavby, zapísané v ÚZPF (Ústredný zoznam pamiatkového fondu) ako národné kultúrne pamiatky a nehnuteľnosti v pamiatkovom území sú spolu s pôdorysom sídla vždy najdôležitejšou zložkou pamiatkovej hodnoty chráneného sídla. Z ich charakteristiky vyplýva, že ide o stavby, ktorých architektonický vývoj je **ukončený**, a u ktorých prichádza do úvahy len nevyhnutná a čiastočná rehabilitácia. Nie sú preto predmetom všeobecných architektonických regulatív pre novostavby, ale skôr sú pre nich inšpiráciou. Predovšetkým ide o syntézu konzervačného a rekonštrukčného poňatia ich obnovy. Ide o všeobecné metodické otázky pamiatkovej ochrany, ktoré nie sú viazané na urbanistický kontext a týkajú sa všetkých pamiatok, aj tých, ktoré nie sú súčasťou chránených sídiel. Ich rozbor presahuje obsah zásad ochrany pamiatkového územia – sú im venované medzinárodné charty a ďalšie vedecké postuláty. Krajský pamiatkový úrad o nich rozhoduje individuálne s prihliadnutím na konkrétne okolnosti. Obnova národnej kultúrnej pamiatky je jedinečná a prísne individuálny proces. Poskytovanie univerzálnych rád a doporučení v minulosti viedlo k likvidácii individuálnych kvalít pamiatok. Prispelo k nezmyselnej unifikácii vzhľadu, teda k popretiu tých najvýznamnejších výrazových prostriedkov, ktoré majú dokladovať pestrosť a rôznorodosť dlhodobého vývoja historických objektov.

V chránenom území, tvorenom domami a dvormi, nádvoriami či záhradami, je istý pomer medzi zastavanou a nezastavanou plochou – historické mestá obyčajne nemajú plne zastavané parcely. Tento pomer je nevyhnutné zachovať, teda nevytvárať blokovú zástavbu úplným využitím jestvujúcich voľných plôch či zastrešovaním dvorov. Vytvárať novostavby je vhodné len na mieste odstránenej historickej zástavby (na základe pamiatkového výskumu) alebo na voľných plochách, ale v súlade s historickou štruktúrou využívania parciel v danom sídle. V chránenom území alebo v ochrannom pásme sa tieto požiadavky vzťahujú aj na stavby, ktoré nie sú samostatne pamiatkovo chránené.

2. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE A ÚDRŽBU PAMIATOK

1. Zachovať pôvodnú (historickú) hmotu objektov, vrátane stratigrafie úpravy povrchov (vrstvy omietok, stierok, náterov a pod.).
2. Zachovať pôvodný (historický) výraz, hmotnú a priestorovú skladbu objektov. Objekty, resp. ich časti nenadstavovať o ďalšie podlažia.
3. Zachovať historické detaily (najmä: architektonickú výzdobu, štýlotvorné prvky, výplne otvorov, dlažby, umelecko-remeselné a remeselné prvky, dekorácie, komínové hlavy a podobne).
4. Rešpektovať historický nosný systém, pri jeho nevyhnutnej sanácii aplikovať totožné alebo príbuzné technológie, minimalizovať mokré procesy.
5. Rešpektovať základné komunikačné riešenia a dispozíciu objektu, akékoľvek zmeny v tejto oblasti prinášajú značný úbytok pôvodnej hmoty.
6. Pri zmene spôsobu využitia a prezentácie prispôbiť nový režim charakteru objektu.
7. Pri novodobom zásahu, úprave, adaptácii klásť dôraz na kvalitu realizácie.

Hlavná 76 – detail štukovej výzdoby

8. Novodobé zásahy, materiály a konštrukcie v každom ohľade podriaďujú historickým danostiam a výrazu pamiatkového objektu.

9. Bez podrobného zamerania a bez pamiatkového výskumu (ak o ňom rozhodne krajský pamiatkový úrad) JE NEMOŽNÉ SPRACOVAŤ KVALITNÝ PROJEKT OBNOVY.

K požiadavke 1:

Principiálna pozícia súčasnej pamiatkovej ochrany hľadá cestu medzi kultúrnymi nárokmi modernej spoločnosti a vlastníckymi právami jednotlivcov. Touto činnosťou má byť postupne skvalitnené estetické pôsobenie celého historického jadra. Zmeny je potrebné uskutočňovať koncepčne, s prihliadnutím na súčasné ekonomické možnosti. Nepripustná je však likvidácia akejkoľvek časti pamiatkového fondu s odkazom na individuálne potreby.

Pôvodná historická hmota objektu je **originál**, ktorý pokladáme v pamiatkovej ochrane za najvyššiu hodnotu, presnejšie povedané: najdôležitejšieho nositeľa hodnôt (pretože originál sám o sebe ešte nemusí byť hodnotou).

Originál nie je vždy pre laika viditeľný na prvý pohľad. Ak sedemstoročné murivo je prezentované ako kvádrové, bez omietky (fasády Dómu sv. Alžbety, piliere kaplnky sv. Michala a pod.), vyzerá „staro“ aj pre neodborníka. Ak je však rovnako staré murivo meštianskeho domu na Hlavnej ulici ukryté pod viacerými vrstvami omietky a nebodaj aj pod mramorovým obkladom sokla, „starobu“ muriva na prvý pohľad neodhadne

ani skúsený odborník. Ten však číta z členenia fasády, rytmu okien, usporiadania prejazdu, dispozície verejne prístupných miestností na prízemí – ostatným okoloidúcim je potrebné historické hodnoty architektúry oznámiť – napríklad prezentáciou objavených fragmentov alebo informačnou tabuľkou a podobne. Ak pamiatková hodnota nie je laikovi na prvý pohľad zrozumiteľná, ešte to neznamená, že neexistuje.

A pretože len málokto je odborníkom na dejiny architektúry, urbanizmu či umeleckého remesla, aby rozoznal pamiatkové hodnoty historického objektu, pre verejnosť je dôležitý prvý vizuálny vnem. Historický objekt nemusí vyzeráť ošarpano a zanedbano, aby pôsobil autenticky (aj keď sme na to často zvyknutí), ale nemal by vyzeráť ani príliš novo, „hladko“ a dokonalo, aby neprišiel o dojem hodnovernosti. Pokiaľ budú stredoveké murivá domu na nároží Hlavnej a Alžbetinej ulice obalené hrubou vrstvou precízne vyrovnanej a vyhladenej omietky s perfektnými ostrými pravouhlými hranami na nárožiacich, „vyžehlenenými“ okrajmi okenných otvorov, upravenými do „zákrytu“, na prvý pohľad nebude tento dom rozprávať o historických hodnotách. Je veľmi dôležité zachovať maximum pôvodnej hmoty (v uvedenom prípade omietky), alebo výskumom odkryť jej zachované fragmenty, aby sa chýbajúce časti mohli obnoviť aspoň podobným materiálom (druh a zrnitosť plniva, pomer haseného vápna a iných prísad určí laboratórny prieskum) a technológiou, prispôbenou nástrojom a možnostiam príslušného historického obdobia. Akékoľvek novodobé, časom neoverené náhrady historických technológií

sa v krátkej dobe ukázu ako nevhodné, často škodlivo pôsobiace na ostatné časti historického objektu.

K požiadavke 2:

Táto požiadavka sa týka exteriéru: fasád, striech a hmotového vzájomného usporiadania objektov historickej architektúry ako v rámci jednej parcely, tak i z urbanistického hľadiska. Znamená to požiadavku zachovania nielen jednotlivých prvkov historickej fasády, ale i celkovej tektoniky fasády (náznakov nosných a nesených prvkov – sústava zvislých pilierov, pilastrov, stĺpov a konzol so soklom, s rímsami, vlysmi a korunnou rímsou, prípadne atikou), zachovania historickej podlažnosti (ak medzi dvoma dvojposchodovými domami je v chránenom území umiestnený jeden prízemný dom, to nie je dôvodom na jeho nadstavbu do úrovne susedných objektov!), zachovania tvaru a sklonu striech vrátane komínových telies.

K požiadavke 3:

Znovu sme pri dôležitosti prvých vizuálnych vnemov. Výplne otvorov sú súčasťou fasád historickej architektúry a majú svoje zákonitosti i reč. Naznačujú druh stavby (honosný portál prejazdu, palácové okná na tzv. piano nobile – prvom poschodí mestského paláca, úzke horizontálne vetracie okienka sýpky atď.), ako aj náročnosť pôvodného staviteľa, alebo naopak: rozprávajú o arogancii a nevkuse novodobého vlastníka (napr. rozšírené typizované trojkridlové okno v barokovom priečelí, plastové okno v dekoratívnej secesnej fasáde alebo mosadznými profilmi vo vnútri členené eurookno na funkcionalistickom dome). Výplne otvorov v interiéri – dvere a dverné zárubne – slúžili v minulosti aj ako identifikačné prvky, naznačujúce význam a funkciu miestností. Tieto zákonitosti rešpektovali všetky historické etapy architektúry, ich ikonografiu zmazala až komplexná bytová výstavba päťročnic v druhej polovici 20. storočia, uplatňujúca úzky sortiment typizovaných výrobkov. Dekoratívne vikierové vetracie okienka slúžia na prevetrávanie podkrovia a poskytujú orientačné svetlo, nie sú dostatočné pre zobytnenie podkrovia a pod.

K požiadavke 4:

Pri nedostatočnom poznaní zákonitostí historických stavebných konštrukcií je ohrozená bezpečnosť nosných konštrukcií. Máme tu na mysli napríklad perforovanie muriva novými otvormi okien a dverí, a to bez ohľadu na nosný charakter muriva; podrezávanie pätiiek klenieb pre zapustenie inžinierskych sietí; realizáciu mnohokrát zbytočných ŽB vencov v podkrovi, zaťažujúcich celú stavbu; deštrukciu klenby po odstránení historických kovaných tiahel v interiéri a podobne. Často nájdeme údaje, súvisiace s historickým nosným systémom, v pamiatkovom výskume, ktorý definuje jednotlivé stavebné etapy skúmaného objektu a ich vzájomnú nadväznosť. V niektorých stavbách je možné určiť základné stavebné etapy aj na základe vizuálneho prieskumu, vo väčšine je však potrebné opierať sa o konkrétne výsledky sondážneho výskumu. Z etapizácie stavebno-historického vývoja je možné odvodiť nosné a nesené konštrukcie, ako aj ich interakciu. Samozrejme, pamiatkový výskum (architektonicko-historický) musí vychádzať z presného a detailného zamerania objektu, obsahujúceho nielen pôdorysy, ale aj charakteristické rezy.

K požiadavke 5:

Tu je potrebné uvedomiť si aspoň základné črty objektu: hlavný vstup, vedľajšie vstupy, podlažnosť, vzájomné prepoje-

nie podlaží, umiestnenie a kapacitu schodísk, vstup do suterénu. Mnoho násilných úprav sa vynára pri zmene spôsobu užívania suterénu a podkrovia. Suterén, ktorý niekoľko storočí slúžil len ako skladovací priestor, prípadne odvetranie základov, bez nárokov na osobitnú úpravu povrchov (dlažby, omietky, obklady) či úpravu teploty (vykurovanie, klimatizácia), pre nové využitie (napr. vináreň, butik, reštaurácia, sauna, posilňovňa) odrazu „potrebuje“ pre novovytvorenú úžitkovú funkciu pohodlný prístup (široké schodisko, výťah, nové vstupné otvory v murive, prierazy v klenbách či stropoch), umelé vetranie a vykurovanie, rozvody inžinierskych sietí, zdravotnícku inštaláciu a podobne, čím vzniká potreba vybúrania historického muriva, nahradenie historických výplní otvorov novými, reprezentačnými, aké sa v suterénoch obyčajne nevyskytovali, vysekávanie drážok a prestupov cez murivo kvôli rozvodom, omietky a obklady na pôvodne neomietaných murivách, zabraňujúce odvetraniu zemnej vlhkosti z muriva do priestoru – sú to často úpravy, ktoré sú v rozpore so zásadami ochrany pamiatkového fondu. Rovnako problematické býva využitie podkrovia: pôvodne slúžila strecha len ako ochrana objektu pred poveternosťou, prípadne ako druhotný skladovací priestor. Adekvátne tomu sú situované schodiská do podkrovia: nie v hlavných, reprezentačných schodiskových priestoroch, ale v zadnej, vedľajšej časti dispozície, obyčajne v stiesnenom priestore, so strmým stúpaním. Pri návrhu využívania podkrovia – najčastejšie pre obytné účely – vzniká požiadavka nového, pohodlného schodiska, čo predpokladá rozsiahle búracie práce. Pokiaľ sa zobytnú priestory nad jednotlivými bytmi, nachádzajúcimi sa v najvyššom nadzemnom podlaží, objavuje sa požiadavka prierazu stropu v každom byte – ďalšia nenávratná strata historickej hmoty. Pri snahe o maximálne využitie priestoru podkrovia sa zároveň zamedzí prístup k jednotlivým častiam strechy, a tým sa znemožňuje pravidelná údržba krovu a krytiny. V dôsledku toho je pri každej lokálnej oprave krovu potrebné demontovať časť krytiny, aby sa riešené miesto sprístupnilo z vonkajšej strany.

K požiadavke 6:

Táto požiadavka súvisí s predchádzajúcou: pamiatkovo chránený objekt nie je iba bezduchou stavebnou konštrukciou, ktorú je možné ľubovoľným, staticky bezpečným spôsobom upravovať. Pri jeho využití alebo zmene spôsobu využitia je potrebné rešpektovať a zachovať všetko, čo spoluvytvára pamiatkovú hodnotu. Pokiaľ je potrebné pre nové využitie realizovať v interiéri ďalšie úpravy či zariadenia, je ideálne, ak sú tieto reverzibilné – t. j. sú odstrániteľné bez poškodenia historickej hmoty. Kameňom úrazu bývajú často reštauračné prevádzky: pri súčasných hygienických predpisoch na rozlohu a počet skladovacích, umývacích, prípravných a iných servisných priestorov, pri predpisoch oddelených trás pre prisun surovín, pohyb personálu a zákazníkov ostane približne tretina pôdorysnej plochy na umiestnenie stolov pre zákazníkov. Pri zámere zobytnovania podkrovia je nevyhnutné zvážiť priestor, ktorý v podkrovi vznikne po tepelnej izolácii – či ostane potrebná pôdorysná plocha s minimálnou podchodnou výškou, či je možné riešiť dispozíciu bytov s využitím jestvujúceho prístupu – schodiska do podkrovia, pri jestvujúcej – zachovávanej – krovej konštrukcii, zachovaní komínových telies, pri použití proporčného počtu strešných okien voči ploche celej strešnej roviny, bez nárokov na nadmerné, cudzorodo pôsobiace novotvary: strešné vikiere či manzardové strechy.

K požiadavke 7:

Pri poznaní pamiatkových hodnôt objektu (na základe pamiatkového výskumu) je možné určiť aj konštrukcie alebo ich časti, ktoré je možné nahradiť, upraviť či odstrániť. Pri oboznámení sa s charakterom pamiatky je potrebné uplatniť adekvátnu mieru nárokov pre zriadenie nového využitia – iný prístup architekta sa očakáva pri návrhu obnovy reprezentatívneho obydlia (mestský palác), verejnej stavby (kasíno, hotel, radnica, škola, nemocnica) ako pri obnove meštianskeho domu drobného remeselníka, obydlia mestskej chudoby, prilepeného na mestských hradbách alebo technickej pamiatky (mlyn, tehelňa a podobne). Vo väčšine prípadov je potrebné počítať s výrobou atypických prvkov (drevené okná, dvere), s použitím tradičných druhov krytiny, tradičných druhov podlahovín i omietok.

K požiadavke 8:

Novodobé zásahy nemajú byť nasilu prispôsobené v tvare pseudohistorizmov, ale majú napomáhať uplatneniu pamiatkových hodnôt objektu.

K požiadavke 9:

Vzhľadom na mimoriadnosť územia MPR Krajský pamiatkový úrad požaduje, aby akákoľvek predprojektová a projektová dokumentácia, týkajúca sa jej územia, bola spracovaná na vysokej architektonickej úrovni, citlivo rešpektovala historickú zástavbu v okolí a priestorovým usporiadaním a použitím ušľachtilých materiálov vytvárala dôstojnú historickú kontinuitu, nadväzujúcu na odkaz predchádzajúcich generácií.

Aktualizačné listy Ústredného zoznamu pamiatkového fondu sú pre vlastníka základnou vstupnou informáciou pre prípravu obnovy. Poskytujú prehľad o umelecko-historických hodnotách každej národnej kultúrnej pamiatky a o predmete jej ochrany. Nenahrádzajú však pamiatkový výskum, ani rozhodnutie o zámere obnovy, ktoré vydáva KPÚ (Krajský pamiatkový úrad) pre individuálny objekt.

Rozsah dokumentácie presne vymedzuje príslušná STN. Podľa potreby však môže Krajský pamiatkový úrad podmieniť doplnenie prípravnej a projektovej dokumentácie o ďalšie podklady, najmä o inventarizáciu aktuálneho stavu objektu, pamiatkový výskum: umelecko-historický, architektonicko-historický, urbanisticko-historický, archeologický, fotodokumentáciu, presné zameranie, rôzne odborné posudky, výkresy detailov ap.

Spracovanie dokumentácie skutkového stavu ohrozeného objektu alebo jeho časti je spravidla prvým úkonom pri opatreniach na nápravu.

3. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE A ÚDRŽBU NEHNUTEĽNOSTÍ V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

1. Požiadavky, uvedené v (predchádzajúcej) kapitole POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE A ÚDRŽBU PAMIATOK, sa v prípade nehnuteľností v pamiatkovom území vzťahujú najmä na: zásady objemového členenia, výškového usporiadania a architektonického riešenia exteriéru.

4. POŽIADAVKY NA REGENERÁCIU OBJEKTOV V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

- 1. Predmetom regenerácie je celé prostredie pamiatkového územia a každej jeho časti. Regeneráciou je žiadúce dosiahnuť súlad medzi charakterom objektu, jeho hmotou, dispozíciou a funkčným využitím.**
- 2. Stavba na nehnuteľnosti v pamiatkovom území – novostavba – na mieste zaniknutej stavby a každý zásah do pamiatkovému fondu má hľadať vzájomný vzťah medzi starým a novým a nevytvárať ich protirečenie.**
- 3. Koexistencia modernej architektúry a pamiatok má hľadať formálny súlad medzi nimi.**
- 4. Prítomnosť novej architektúry, resp. každý zásah v pamiatkovom území musí byť zároveň kvalitatívnym prínosom pre územie.**
- 5. Umiestnenie novostavieb na mieste zaniknutých stavieb musí zodpovedať urbanistickému a architektonickému charakteru prostredia. Na základe poznania je potrebné najprv zvážiť, akým spôsobom sa má novostavba vyrovnávať s odkazom zaniknutej stavby alebo jej časti.**
- 6. V pamiatkovom území sa nesmú umiestňovať dočasné stavby, ktoré by mohli toto územie znehodnotiť, najmä svojím architektonickým stvárnením, objemovými parametrami, vzhľadom, účinkami prevádzky (užívaním) a použitými materiálmi.**

K požiadavke 1:

Podstatou pamiatkovej ochrany sídla je, že okrem ochrany jednotlivých kultúrnych pamiatok, ich areálov a súborov sa chráni celé prostredie. Z tohoto urbanisticky chápaného aspektu pamiatkovej ochrany vyplýva, že rovnaká pozornosť musí byť venovaná i objektom, ktoré vo svojej súčasnej podobe hodnotu sídla ako celku narušajú. Ide predovšetkým o rehabilitáciu rušivých fasád, striech, reklamných plôch, technických zariadení, korekciu rušivých objektov a doplnenie zástavby v miestach, kde zanikla, a kde je jej absencia vnímaná ako rušivá. Na druhej strane ide o to, aby aj všetky ďalšie stavebné zásahy, ku ktorým v chránenom území dôjde z iniciatívy jednotlivých stavebníkov, prispievali k pamiatkovej regenerácii územia a citlivému tvorivému dotváraniu, a nie k narušaniu pamiatkových hodnôt sídla.

K požiadavke 2:

Problematika rehabilitácie národných kultúrnych pamiatok či nehnuteľností v pamiatkovom území úzko súvisí s problematikou riešenia novostavieb. Vždy ide o **doplnenie** niečoho, čo v danom mieste zaniklo – buď iba fasády, časti stavby alebo celej stavby. V oboch prípadoch vznikne nová hodnota, ktorá má vykazovať väčší či menší vzťah k tomu, čo jej na danom mieste historicky predchádzalo. Z hľadiska žiadúceho stvárnenia fasády je priestorovo adekvátne riešená novostavba v okamžiku dokončenia hrubej stavby porovnateľná so stavbou staršou, ktorej pôvodná fasáda v minulosti zanikla. Rozdiel je iba v tom, že novostavby ešte len budú navrhnuté a ich návrh môže preto byť od začiatku koncipovaný podľa konkrétnych potrieb miesta, zatiaľ čo pri existujúcich stavbách je potrebné brať ohľad aj na niektoré obmedzenia, (napr. konštrukcia, výška podlaží a pod.).

K požiadavke 3:

Medzinárodné konferencie v Erfurte, v Dobříši, Varšave a Budapešti, ktorých pokračovaním boli kolokviá ICOMOS

(1966 v Levoči 1967, v Cacéres 1968 v Tunise), ako i sympóziá, organizované Radou pre kultúrnu spoluprácu pri Rade Európy – tieto stretnutia najvýznačnejších svetových odborníkov sa uzniesli, že:

„...Včlenenie modernej architektúry do historického prostredia má priširoký význam, aby sa vmestilo do rámca čisto estetických kategórií, nejde len o to, či možno postaviť nový dom medzi starými, ale ide o oveľa obtiažnejšiu otázku väzieb života s pamiatkou...“ (Mestskou pamiatkovou rezerváciou).

Vyhranení postoj k tejto otázke sa vytvoril najmä na prvom kolokviu ICOMOS o ochrane a oživení súborov historického alebo umeleckého záujmu 15. marca 1967 v Cacéres, kde dospeli účastníci k záveru, že: „...akékoľvek kopírovanie historických foriem treba zamietnuť, a že nové budovy v historických súboroch musia zodpovedať výrazovým prostriedkom modernej architektúry. Akékoľvek iné riešenie by bolo klamlivé tak z hľadiska novej, ako aj starej budovy. Pritom však nová architektúra neznamená úplnú nezávislosť od akýchkoľvek ohraničujúcich pravidiel. Architektúra ignorujúca svoje okolie, v kriklavom kontraste s ním, v podstate nemá právo nazývať sa modernou, lebo rešpektovanie svojho okolia je jednou zo základných požiadaviek na architektúru našej doby.“ Zhodli sa na tom, že nie sú možné nejaké príliš striktné smernice pre novú výstavbu v pamiatkovom prostredí – „problém modernej budovy v starom meste je vlastne problém dobrej architektúry.“

Za rozhodujúce je potrebné považovať dva faktory: hmotnosť a mierku, farebnosť a materiál. Medzi formotvorné a veľmi dôležité faktory je nutné pokladať i kontúry striech.

„Pravdou ostáva, že samotné zachovanie kritérií nezaručuje architektonický a umelecký úspech, ale ani nesmie byť prekážkou pre uplatnenie fantázie alebo individuálneho talentu architekta.“

Mimoriadny význam pre formovanie názorov na vstup súčasnej architektúry do historických súborov má kolokvium ICOMOS – III. valné zhromaždenie v Budapešti z roku 1972 pod názvom Súčasná architektúra v súboroch pamiatok.

A ďalší záver: „...ak naozaj uznávame bývalú koexistenciu minulého a prítomného ako významnú charakteristiku živých sídiel, potom musíme modernú architektúru a moderné umenie v historickom súbore považovať za jav, potvrdený samými dejinami, nová architektúra sa nevyhnutne objavuje v každej dobe. Už v súčasnosti sa ozývajú oprávnené požiadavky, aby sa diela Le Corbusiera, Mies van der Rohe, Franka Lloyda Wrighta a iných zahrnuli medzi chránené pamiatky. Keďže každá kultúra musí mať základ z pravých hodnôt autentickosti historického prostredia, treba považovať túto požiadavku za bezpodmienečne nutnú. Treba uznať, že moderná architektúra dokáže prispieť významne k formovaniu historického prostredia, pravda, ak skutočne dosahuje požadovanú úroveň...“

V plnom rozsahu sa všeobecne prijal názor, že „...pamiatky sa nemajú izolovať od súčasného života, ale naopak: zapájať sa do neho. Prítomnosť súčasnej architektúry je preto potrebné považovať za jav, odôvodnený samotnými dejinami.“

Ku kryštalizácii názorov k predmetnej téme prispelo i stretnutie odborníkov Medzinárodnej rady architektov a medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla v spolupráci s organizáciou Europa Nostra, ktoré sa konalo v poľskom meste Kazimierz Dolny v roku 1974. Na tomto stretnutí bola prijatá nasledujúca rezolúcia:

„...Každá ľudská ustanovizeň sa musí, ak chce ostať nažive, prispôbiť vyvíjajúcim sa podmienkam. Tento permanentný vývoj vytvára vlastnú identitu, ale môže ju aj ohroziť. Treba tomu

čeliť zachovávaním a využívaním hodnôt priestorov, ktoré predchádzajúce generácie vytvorili...“

Začleňovanie nových prvkov do starých súborov je teda možné a žiaduce pod podmienkou, že sa takto obohatí sociálny, funkčný a estetický charakter jestvujúcej štruktúry.

Na základe dlhodobých diskusií a mnohých ďalších medzinárodných stretnutí odborníkov z oblasti urbanizmu, architektúry a ochrancov pamiatok bola v roku 1987 prijatá tzv. Washingtonská charta o ochrane historických sídiel. Charta vo svojom znení potvrdzuje doterajšie názory, vyslovené v Benátskej charte.

Principiálne sa predpokladá, že koexistencia modernej architektúry s pamiatkou je najmenej riskantná, keď sa hľadá **formálny súlad** medzi nimi. Ide o harmonické zladenie základných špecifických elementov architektonickej štruktúry: objem, proporcie, rytmus, materiál, kolorit. Obmedzené chápanie takto stavanej otázky však vedie k dvom extrémom:

- imitačnej architektúre, až po falšovanie historických foriem,
- tzv. neutrálnej architektúre, ktorá dobrovoľne ochudobnila svoj vlastný architektonický jazyk.

Hlavná 58 – nová architektúra v prejazde

K požiadavke 4:

Takýmto postupom sa harmónia zužuje na toleranciu nového v historickom prostredí a predučuje umeleckú pasivitu tvorcu, ktorá je v rozpore so základnými princípmi architektonickej tvorby. Napriek týmto úskaliam je výsledok celkovo prijateľnejší oproti tzv. „antiarchitektúre“, ktorá nerešpektuje

takmer nič (okrem egoistických ambícií investora), s ktorou sa praxi stretávame stále častejšie.

Vhodne zvolená priestorová skladba novostavby je základným predpokladom vhodného dotvorenia a rehabilitácie pamiatkového územia. Priestorovo nevhodne riešenú novostavbu už nemožno prijateľne architektonicky doriešiť, iba odstrániť a nahradiť novou budovou. Naopak tiež platí, že aj architektonicky dobre navrhnutá novostavba môže byť svojou povrchovou úpravou veľmi rušivá. Z praktického hľadiska preto Krajský pamiatkový úrad Košice musí oddelene sledovať architektonické kvality stavby a jej vhodný kontext v historickom prostredí MPR Košice.

V podmienkach pre umiestnenie novostavby Krajský pamiatkový úrad Košice určí najmä rámcové podmienky na ochranu urbanistických a architektonických hodnôt pamiatkového územia, umiestnenie stavby, výškovú a priestorovú skladbu, druh a farby vonkajších úprav (krytiny, omietok, náterov, a pod.).

K požiadavke 5:

Táto požiadavka sa netýka spomínaných základných pôdorysných a priestorových parametrov, ktoré záväzne vyplývajú z urbanistických regulatívov.

V procese obnovy pamiatkového fondu sa vyvíja permanentná snaha o jasné formulovanie regulatívov s cieľom zamedziť najväčším excesom novej výstavby. Isté však je, že pamiatková ochrana nemôže suplovať tvorivý podiel architekta, lebo ani najpodrobnejšie regulatívy samy o sebe nezabezpečia kvalitný architektonický návrh. Vytvorí možnosť pre dobré i vyslovene nekreatívne riešenia. Snaha o čo najpodrobnejšie regulatívy okrem toho často znemožňuje vznik skutočne kvalitného a okolie obohacujúceho architektonického diela.

Podrobné regulatívy možno relatívne úspešne použiť predovšetkým v prielukách radovej zástavby, teda v situácii, ktorá neprípúšťa mnoho riešení.

Keď ide o výstavbu v urbanisticky komplikovanejšej situácii, najmä na väčšej ploche, je formulácia regulatívov ťažšia. Budú to regulatívy viac všeobecnej povahy (pôdorys, základná priestorová charakteristika, mierka). Možných prístupov k vyriešeniu obtiažnejšej úlohy je obvykle viac, a nie je reálne poznať (a formou regulatívov popísať) správne (vhodné) riešenie už pred začiatkom samotného projekčného procesu. Apriorným regulatívom môže byť napr. zákaz niektorých materiálov či prvkov. Takmer nemožné je stanovenie podrobnejších regulatívov k stvárneniu fasády ako celku, lebo nie je jasné, aký charakter môže nadobudnúť vlastná hmota novostavby. Skutočne kvalitné dielo potom môže vzniknúť len pri dostatočnej vnímavosti a tvorivej pokore architekta vo vzájomnej diskusii s pamiatkármi. Prínosom v takomto prípade by boli architektonické súťaže – povinnosť vypísať architektonickú súťaž však nie je v kompetencii KPÚ, ale zástupcov obce.

Niet pochýb o tom, že podrobnosť a prisnosť regulatívov pre novostavby musí vychádzať z konkrétneho charakteru prostredia. Iný prístup vyžaduje prieluka v intaktnej historickej a tvaroslovne veľmi zdobnej zástavbe, iný tiež v prostredí, v ktorom sa miešajú stavby (fasády) z niekoľkých období a výraz celku nie je jednotný. Práve na charaktere prostredia a jeho hodnote ako nadradeného celku musí závisieť i architektonické poňatie novostavby. V prvom prípade sa novostavba objektívne a jednoznačne musí prispôbiť okoliu, kým v druhom prípade môže mať ambície stať sa rovnoprávnou súčasťou celku,

niekedy aj s určitým dominujúcim či zjednocujúcim pôsobením.

K požiadavke 6:

Táto požiadavka sa nevzťahuje na osobitný druh dočasných stavieb: zariadenie staveniska počas realizácie stavby, pre ktorú bolo určené.

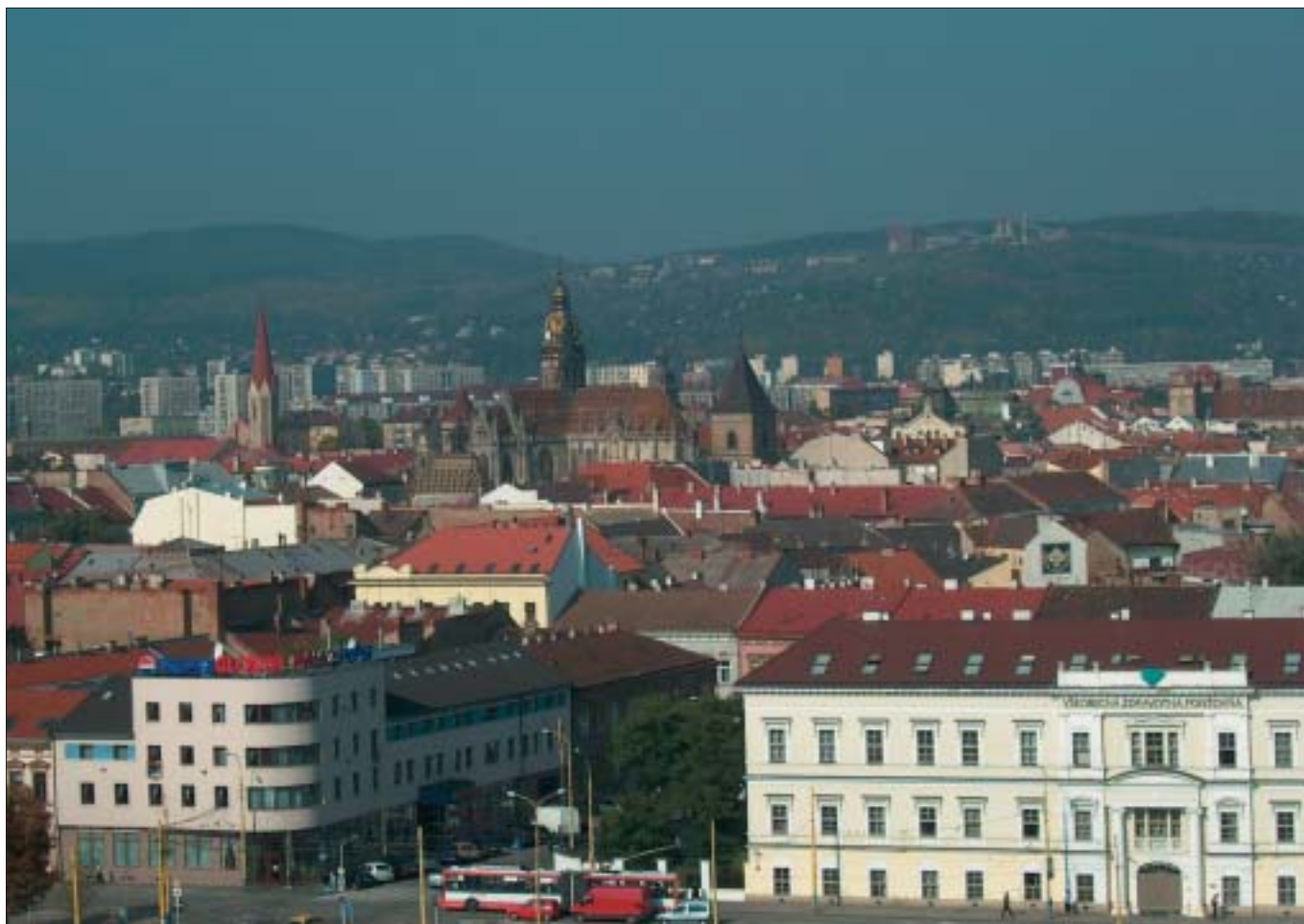
5. POŽIADAVKY PRE STAVBY NA NEHNUTEĽNOSTI (NOVOSTAVBY) V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

- 1. Rozsah pôdorysu prístavieb a novostavieb smerom do dvora a do ulice nesmie byť väčší ako obvyklý rozsah obdobných stavieb v území.**
- 2. Zachovaná stavba ani novostavba nesmie byť kapacitne predimenzovaná.**
- 3. Výška korunnej rímsy novostavby bude odvodená od korunných ríms objektov v bezprostrednom susedstve alebo na základe historických dokumentov, preukazujúcich pôvodnú výšku zaniknutej stavby. Novostavba má zároveň rešpektovať aj charakter a výškové usporiadanie okolitých historických objektov.**
- 4. Novostavba musí zároveň zohľadniť charakteristickú výškovú gradáciu (stupňovanie) objektovej skladby. Spájanie korunných ríms do jednej úrovne je nežiaduce.**
- 5. Tradičné architektonické princípy, najmä: zastavovacia schéma, celková kompozícia, pôdorysné a priestorové usporiadanie, orientácia, základný tvar strechy, materiálová skladba, farebnosť sú záväzné pre celé hmotné a priestorové usporiadanie prístavby alebo novostavby.**
- 6. Zástavbe prieluky nesmie a priori brániť okolnosť, že v štítových stenách objektov, susediacich s prielukou, boli druhotne prerazené nové okná, smerujúce do prieluky.**
- 7. Požiadavky na vzájomné odstupujú budov sa neuplatnia u budov, umiestňovaných v stavebných prielukách radovej zástavby. To je pre možnosť obnovy zaniknutých častí objemovej štruktúry sídla zásadne dôležité. Preto je nevyhnutné v ÚPD vyznačiť všetky žiaduce novostavby a do záväznej časti územnej plánovacej dokumentácie vymedziť ich regulačné podmienky.**
- 8. Okrem celkového objemu prístavby alebo novostavby je nutné dodržať aj zásadu charakteristického osadenia (úrovne prízemnia, prejazdu, priechodu a pod.) voči terénu, teda najčastejšie k chodníku alebo vozovke.**
- 9. Pred fasádami, orientovanými do verejného priestranstva, nie je vhodné umiestňovať predsadené vstupné schodiská, vjazdy do suterénnych garáží ap.**

K požiadavke 1-9:

Ochrana pamiatkového fondu nezastáva názor dobového vkusu, ani nesupluje tvorivý podiel architekta, ale vychádza predovšetkým z vedeckých poznatkov. V estetických kritériách je jej cieľom zamedziť exhibicionizmu novej výstavby, prípadne inej hospodárskej činnosti. Uvedené požiadavky majú preto charakter všeobecných regulatívov.

Nasledujúca metodológia sa neobmedzuje len na riešenie novostavieb, resp. dopĺňanie zaniknutých častí jestvujúcich objektov. V pamiatkovom prostredí je možné uplatniť viaceré možnosti architektonického riešenia, ktoré je potrebné posudzovať individuálne v závislosti od konkrétneho prípadu, sú to n a j m ä:

Dialkový pohľad na historické jadro od juhovýchodu

Kópia zaniknutej stavby – ide o to, či sa za rozhodujúcu považuje hmotná podstata objektu (teda originálny materiál), alebo podstata ideová, teda výtvarná forma.

Kópia, pochopiteľne, nemôže byť plnohodnotnou náhradou zaniknutej stavby, aj keď získame všetky náležité podklady pre jej vyhotovenie.

Iným prípadom je kópia existujúcej stavby. Tento prístup je možný len vo výnimočnom prípade, keď je stavebno-technický stav taký, že už nedovoľuje jej obnovu. Podkladmi pre takéto vážne rozhodnutie musia byť odborné posudky, vyhotovené oprávnenými osobami, ktoré jednoznačne preukážu aktuálny závažný stav (napr. statický, dendrologický posudok ap.) a navrhnú postup vyhotovenia kópie. V tom prípade treba dbať na maximálnu vernosť kópie. Kópia môže byť aj čiastočná.

Z urbanistického hľadiska je opodstatnená najmä kópia tvaru pôvodného objektu, ako aj základnej dispozície (napr. situovanie hlavného vstupu, prejazdu, vertikálnych komunikácií ap.). Pamiatkový celok, ktorým je pri tomto pohľade napríklad celá ulica alebo námestie, je uplatnením kópie navrátený do svojej niekdajšej podoby (presnejšie do svojej výslednej podoby dlhodobého historického vývoja).

Náznaková rekonštrukcia zaniknutej stavby – ide o riešenie, pri ktorom stavba nezastiera, že ide o nové dielo, súčasne však zachováva základné rysy zaniknutej stavby (rešpektovanie znakov a formy je aj v tomto prípade samozrejmé). V praxi ide o veľmi náročnú úlohu, lebo pri slabšej invencii projektanta hrozí nebezpečenstvo, že novostavba bude pôsobiť ako zle

zmodernizovaná stará stavba. Najťažšie je vystihnúť atmosféru zaniknutej stavby.

Nové tvorivé dielo – novostavba na rozdiel od kópie či parafrázy nevychádza zo špecifických znakov stavby, ktorá existovala na danom mieste.

Problematika novostavieb v historickom prostredí sa stala aktuálnou najmä po roku 1989. Záujmy ochrany pamiatkového fondu a tvorivých architektov sú niekedy vnímané ako antagonistické, ale často ide skôr o nedorozumenie. Obidve strany sa väčšinou snažia o rovnaký výsledok: kvalitné archi-

Hradbová ulica – zaniknutá stavba

tektonické dielo, ktoré má obohatiť prostredie. Antagonistický môže byť skôr konflikt obidvoch strán, ovplyvnený subjektívnymi záujmami investora (napr. ekonomickými, prevádzkovými, estetickými). Oveľa vážnejším problémom je snaha niektorých investorov o realizáciu podradných utilitárnych objektov bez akýchkoľvek architektonických ambícií.

6. DOČASNÉ OBJEKTY A ZARIADENIA V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

1. V urbanisticky exponovaných polohách sa nesmú umiestňovať dočasné stavby, ktoré by toto územie mohli znehodnotiť, a to najmä svojim architektonickým stvárnením, objemovými parametrami, vzhľadom, účinkami prevádzky (užívania) a použítými materiálmi.
2. Umiestnenie dočasnej stavby v pamiatkovom území bude Krajský pamiatkový úrad posudzovať na základe jej nevyhnutnosti a odôvodnenosti, pričom bude vyžadovať splnenie rovnakých štandardov, ako by išlo o stavbu trvalú.
3. Na verejnom priestranstve je prípustné umiestniť z hľadiska ochrany pamiatkového územia len zariadenie staveniska a jeho dočasné pripojenie na sieť technického vybavenia.

K požiadavke 2:

Požadované štandardy sú zamerané najmä na architektonický prínos solitérneho objektu, na jeho vyspelé výtvarné, resp. dizajnové stvárnenie s použitím ušľachtilých materiálov. Solitér nesmie pôsobiť v pamiatkovom území rušivo či dominantne, nesmie prekryvať charakteristické pohľady na okolitú architektúru a jej časti. Prednostne by mal slúžiť takému účelu, ktorý v pamiatkovom území absentuje, a ktorý zvyšuje kultúrnu atraktivitu prostredia.

7. POŽIADAVKY NA OCHRANU MPR A USMERNENÝ ROZVOJ JEJ PROSTREDIA V OCHRANNOM PÁSME

1. Rešpektovať súčasnú hmotovú a priestorovú skladbu historických objektov ochranného pásma, ako aj ich hodnotné architektonické, výtvarné a umelecko-remeselné prvky.
2. Prípadné nadstavby objektov nesmú narušiť pohľady, priehľady a vyhovujúce hmotovo-priestorové vzťahy so zástavbou pamiatkovej rezervácie ani zásadným spôsobom meniť výškové pomery okolitej historickej zástavby.
3. Funkčné využitie objektov riešiť tak, aby svojou prevádzkou a zásobovaním nenarušilo vyhovujúce vzťahy medzi územím ochranného pásma a MPR.
4. Rešpektovať existujúcu zeleň, zabezpečiť jej odbornú ochranu a údržbu.
5. Zachovať základné pohľadové kužele, panorámu a priehľady z ochranného pásma smerom k MPR.
6. Rešpektovať historické uličné čiary a parceláciu.
7. Pri zastavovaní voľných plôch je nutné výškové zónovanie dodržať tak, aby nedošlo k narušeniu diaľkových pohľadov na MPR, a aby v danom prostredí neboli novostavby dominantné na úkor prostredia historického územia a kvalitnej historickej zástavby.
8. Pri zachovaní pôvodnej cestnej siete je potrebná jej komplexná povrchová úprava a úprava okolitej zelene.

9. Historickú parkovú zeleň je potrebné upraviť na základe odbornej štúdie a usmernení Krajského pamiatkového úradu, pri postupnom odstraňovaní rušivých zásahov a nevhodnej náletovej zelene.

K požiadavke 1-9:

Ochranné pásmo je územie, vymedzené na ochranu a usmernený rozvoj prostredia alebo okolia mestskej pamiatkovej rezervácie. Aj keď je pamiatkový význam tohto územia sekundárny (tvoriaci prostredie MPR), metodológia ochrany je obdobná ako v pamiatkovom území. Líši sa však v miere a prísnosti ochrany. Ochrana tohto územia je orientovaná na hodnoty samého pamiatkového územia, obmedzuje sa na exteriér nehnuteľností a pripúšťa aj určitý (usmernený) rozvoj územia. Preto požiadavky na usmernený rozvoj tohto územia sú definované formou všeobecných regulatívov. Jednotlivé prípady je potrebné posudzovať individuálne – najmä však vo vzťahu k historickým analógiám a vo vzťahu k tradícii tohto územia.

8. VÝŠKOVÉ A PRIESTOROVÉ USPORIADANIE PAMIATOK A NEHNUTEĽNOSTÍ V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

1. Výškové a priestorové usporiadanie pamiatok tvoria:
 - konštrukcie, ktorými sú najmä: murivá a zvislé nosné konštrukcie, stropy a horizontálne nosné konštrukcie, klenby, krovy, strechy, štíty, vikiere, balkóny, pavlače, loggie, schodiská, zábradlia, mreže a ostatné kovové prvky, otvory a ich výplne: okná, dvere a brány, podlahy, povrchové úpravy, omietky, podlahy, výtvarné diela a umelecko - remeselné prvky;
 - technické zariadenia budov, ktorými sú najmä: vykurovanie, vetranie, energia, siete, vodný režim a odpady.
2. Umiestnenie pamiatky a všetkých jej častí je súčasťou jej pamiatkovej hodnoty. Premiestňovať nehnuteľné pamiatky alebo ich časti nie je prípustné, v odôvodnených prípadoch rozhodne Pamiatkový úrad SR.
3. Predmet ochrany nehnuteľností v pamiatkovom území sa vzťahuje najmä na zásady objemového členenia, výškového usporiadania a architektonického riešenia exteriéru.

K požiadavke 1:

Požiadavky na zachovanie výškového a priestorového usporiadania objektov sú ovplyvnené špecifikami ochrany každej historickej konštrukcie, resp. technického zariadenia budov. Preto je štruktúra tejto kapitoly systematizovaná podľa jednotlivých súčastí.

9. VŠEOBECNÉ POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE VÝŠKOVÉHO A PRIESTOROVÉHO USPORIADANIA PAMIATOK

1. Základným princípom, ktorý je nutné rešpektovať pri zásahoch do objektov v pamiatkovom území, je princíp autenticity a reverzibility.
2. Fyzikálne procesy, spojené s obnovou, úpravou alebo prevádzkou objektu, nesmú zničiť alebo nadmerne opotrebiť historický materiál. Pri údržbe nepoužívať agresívne che-

mické prostriedky, ktorých vplyv na daný historický materiál nie je overený, a ktoré môžu objekt poškodiť.

3. Dispozičné usporiadanie objektov je rovnocennou pamiatkovou hodnotou a je predmetom ochrany.
4. Výtvarné a umelecko-remeselné prvky pamiatok sú predmetom osobitného druhu obnovy – reštaurovania.

K požiadavke 1-3:

Princípy v rámci obnovy nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok v súvislosti s doplnením, náhradou či rozšírením stavby a jej časti (výtvarný detail, výplň otvoru a podobne) je potrebné uplatniť metodológiou, uvedenou podrobne v kapitole *Požiadavky na regeneráciu národných kultúrnych pamiatok a nehnuteľností v pamiatkovom území a v ochrannom pásme*.

Prax ukazuje, že rozhodujúcim kritériom úspechu obnovy je skutočný záujem vlastníka pamiatky na jej zachovaní. Náročnosť sanácie ako aj limitujúce dispozičné a objemové danosti pamiatkového objektu nezriedka motivujú ich užívateľov, najmä nájomcov a nových vlastníkov nehnuteľností k špekulatívnym postupom, smerujúcim k čiastočnej alebo úplnej likvidácii pamiatkových hodnôt.

K požiadavke 4:

Výtvarné a umelecko-remeselné prvky patria k najzraniteľnejším prvkom pamiatok, predstavujú ich charakteristické a identifikačné znaky, sú nositeľom slohových prejavov, a preto si ich obnova zasluhuje osobitnú pozornosť. Na základe týchto skutočností sa pamiatkový zákon venuje reštaurovaniu ako osobitnému druhu obnovy, ktorý môže vykonávať len špecializovaný odborník – fyzická osoba s osobitnou odbornou spôsobilosťou.

10. MURIVÁ A ZVISLÉ NOSNÉ KONŠTRUKCIE

1. Zásadnou požiadavkou ochrany a obnovy nosných konštrukcií je prioritne použitie tradičnej stavebnej techniky a materiálov.
2. Pre prípravu sanácie staticky narušených pamiatkových objektov je okrem získania komplexných informácií o príčinách porúch a stave jednotlivých konštrukcií nevyhnutnosťou aj zohľadniť pamiatkovú, umelecko-historickú, resp. technickú hodnotu a taký návrh technológie a technického riešenia sanácie, ktorým sa zabezpečí mechanická pevnosť a stabilita objektu, bez negatívnych dopadov na podmienky uplatnenia pamiatky po obnove.
3. Použitie súčasných technológií sa pripúšťa iba v nevyhnutných prípadoch s prihliadnutím na ich overenosť špecializovanými oprávnenými skúšobnými ústavmi (certifikácia) a preukázateľnými skúsenosťami z ich aplikácie pri obnove historických objektov.
4. Rešpektovať pôvodnú koncepciu a princípy historického konštrukčného systému. Neprezentovať a neodkrývať klenuté vylahčovací oblúky nad otvormi v murivách, v súvislosti s tým neotvárať segmentové záklenky v dôsledku mylnej interpretácie „pôvodného“ tvaru otvoru, ani nevkladať nové preklady pri výmene výplne.
5. Pri obnove, úprave a údržbe historických konštrukcií vylúčiť stavebné úpravy, ktoré by mohli narušiť pôvodný stavebno-technický režim objektu.
6. Pri obnove, úprave a údržbe historických konštrukcií trasovanie inžinierskych sietí a rozvodov navrhnuť tak, aby sa minimalizovali zásahy do historickej hmoty.

7. Počas stavebných prác zabezpečiť ochranu umelecko-remeselných a výtvarných prvkov pred mechanickým poškodením alebo znehodnotením.

Mlynská 25, suterén

K požiadavke 1:

Obnova pamiatkového fondu je špecifickou stavebnou úlohou, ktorá si vyžaduje podstatne odlišné prístupy a metódy, než v štandardnom stavebníctve.

Druhý medzinárodný kongres architektov a technikov historických pamiatok, ktorý sa konal v roku 1964 v Benátkach, prijal k ochrane pamiatok rezolúcie zásadného významu. Prvou bola Medzinárodná charta o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídiel, tzv. Benátska charta. Čl. 9: „Obnova je úkon, ktorý má mať povahu výnimočnosti. Jeho cieľom je zachovať a odhaľovať estetické a historické hodnoty pamiatky. Zakladá sa na rešpektovaní pôvodných stavebných materiálov a autentických dokumentov...“ Čl. 10: „Keď sa tradičné techniky ukážu nedostatočnými, potom sa trvanlivosť pamiatky môže zabezpečiť použitím moderného technického procesu konzervovania a výstavby, ak jeho účinnosť už bola preukázaná vedeckým výskumom a nadobudnuté skúsenosti sa zaručujú.“

Generálna konferencia OSN pre výchovu, vedu a kultúru UNESCO prijala v roku 1976 v Nairobi odporúčania: Čl. 27: „Všeobecné bezpečnostné normy proti požiarom a prírodným katastrofám sa musia dodržiavať pod podmienkou, že sú zlučiteľné s kritériami, ktoré sa uplatňujú na ochranu kultúrneho dedičstva. Ak predsa vznikne spor, musí sa v spolupráci so všetkými zainteresovanými zložkami nájsť špecifické riešenie, aby sa dosiahla čo najväčšia bezpečnosť a pritom sa nepoškodilo kultúrne dedičstvo.“

Medzinárodný kongres ICOMOS vo Florencii pri príležitosti VI. valného zhromaždenia ICOMOS v roku 1981 prijal závery: 6/ „Veľa škôd na historických budovách bolo spôsobených nevhodným použitím portlandského cementu bez správneho vedenia a dohľadu. Portlandský cement je „nevymeniteľný“ a nemôže byť odstránený bez veľkých škôd. Na historických budovách sa odporúča použiť vhodné alternatívy, založené na vápencoch s puzzolanickými prímiesami a použitie portlandského cementu obmedziť na miesta, kde to je z konštrukčných dôvodov nevyhnutné. Prítom však zaistiť kompetentný dozor odborníkov-špecialistov.“

Z uvedených citátov je zrejmé, že v kultúrnom svete sa v oblasti starostlivosti o stavebné pamiatky presadzuje pred-

všetkým metóda konzervačná. Pri tejto metóde sa snažíme chrániť nielen vlastnú originálnu substanciu historického diela, ale rešpektujeme a chránime aj všetky historickým vývojom dané patinačné, erozívne, často aj deštruktívne zmeny, ktoré sú výrazom toku času, ktorého je pamiatka svedkom a dokumentom. V praxi to znamená, že cieľom konzervačného zásahu má byť spomalenie prirodzeného procesu chátrania historického diela, ktoré týmto spôsobom ostáva neskeslené vo svojej autenticite i pre budúce generácie.

Tradičné metódy statického zabezpečenia sú najmä:

Viditeľné úpravy:

- klenbové klieštiny (ťahla), prebiehajúce interiérovým priestorom v úrovni nad pätou klenby. Klieštiny boli zhotovené z kovaného železa obdĺžnikového profilu (výnimočne kruhového), na oboch koncoch ukončené závlačkami. V strede rozpätia klieštín bol umiestnený „záмок“ alebo rektifikačný článok,
- oporné piliere alebo múry – steny – situované na exteriérovej strane obvodových nosných konštrukcií. Piliere boli spravidla armované masívnymi kamennými blokmi – zošikmené – s ťažiskom v spodnej časti. Oporné múry boli často stužené a zároveň vylahčené oblúkovými alebo segmentovými klenbovými pásmi,
- klieštiny, ťahla, príruby, výmeny – v úrovni podkrovia zamerané na zachytenie vodorovných síl a porúch konštrukcie krovu.

Skryté metódy statického zabezpečenia:

- klenbové klieštiny – skryté (neviditeľné), pozostávajúce z dvoch šikmých klieštín, spriahnutých s vodorovnou klieštínou, vloženou do konštrukcie z rubovej strany klenby v násype pod podlahou. Vodorovná aj šikmá klieština je kotvená do spoločnej závlače na vonkajšej strane obvodového muriva,
- oporné piliere, múry – situované pod terénom (terasou, nádvorím...) – aplikované v prípadoch, kde viditeľná úprava nebola možná vzhľadom na estetické kritériá a kompozičnú skladbu exteriéru. V záujme docielenia žiadúceho stúžacieho účinku na nosné konštrukcie sa často kombinovala s ďalšou skrytou úpravou:
- trémové klieštiny na kotvenie hláv drevených stropníc do muriva nosnej konštrukcie. Predmetnou úpravou, aplikovanou pri trémových stropoch, sa zabezpečilo zachytenie vodorovných síl a tuhosť konštrukcie. Klieštiny, ukončené v murive závlačkou, boli do trémov kotvené na hornej alebo bočnej strane. Klieštiny sa osadzovali iba na trámy, uložené na medziokenné piliere.

Materiály.

Najviac škôd na historických budovách bolo spôsobených nevhodným použitím portlandského cementu. Jeho použitie v tradičnom staviteľstve je cudzorodé, negatívne ovplyvňuje fyzikálno-chemické vlastnosti materiálov. Neúmerne mení najmä výsledné pevnostné charakteristiky a difúzny odpor (priedušnosť) konštrukcií. Najmä v prípade hĺbkových škárovania a injektáží exteriérových stien dochádza k vážnemu porušeniu stavebnej podstaty muriva. Na mnohých budovách je vizuálna analýza malty, vykonaná skúseným statikom, dostatočná na určenie vhodného zloženia škárovacej malty. Exaktné stanovenie fyzikálnych a chemických vlastností pôvodnej malty nemá až taký význam, ak sa dodržia požiadavky, že škárovacia malta:

- sa podobá pôvodnej malte vo farbe, textúre a detaile,
- je mäkkšia, čo sa týka pevnosti v tlaku a pórovitejšia ako zabudovaná tehla alebo kameň,
- je taká mäkká alebo mäkkšia; taká pórovitá alebo pórovitejšia ako pôvodná malta.

Z vyhodnotenia používanej aktivovanej cementovej malty na uvedené kritériá je zrejmé, že najmä posledné kritérium cementová malta **nesplňa**.

K požiadavke 2:

Úspech obnovy zodpovedá špecializácii a skúsenostiam projektanta z oblasti tradičného staviteľstva, pričom absencia týchto skúseností sa premieta do neprimeraných zásahov do historických konštrukcií, ako aj do nákladov sanačných prác. V statických posudkoch sa možno neraz stretnúť aj s účelovou manipuláciou s údajmi o skutočnom stave konštrukcií a podlažia alebo nekompetentnou argumentáciou v prospech odstránenia stavby, odôvodnenou „neprimerane vysokými“ nákladmi na sanáciu. Neprofesný postup môže znamenať nenahraditeľné straty pamiatkových hodnôt územia. Nie je možné riešiť nedostatky historického objektu, ktorý nie je evidovaný v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, rovnakým spôsobom, ako v prípade akejkoľvek stavby mimo chráneného územia: napr. celoplošným odstránením alebo nahradením novou hmotou, hoci aj kópiou. Historická hmota je súčasťou prostredia pamiatkovej rezervácie, zachováva jej identitu, prispieva k zachovaniu je autenticity, a preto nie je zameniteľná za novú konštrukciu, ktorá tieto atribúty nemá.

Statický posudok – statické zabezpečenie pamiatkového objektu je možné efektívne navrhnuť iba na základe dôkladného zistenia príčin vzniku porúch a poznania technického stavu i stavebno-historického vývoja nosných konštrukcií. Základné podmienky pre vypracovanie návrhu sanácie stanoví stavebno-technický prieskum, zohľadňujúci aj výstupy z prípadných doplnujúcich prieskumov – geologického, hydrogeologického, dendrologického, mykologického, dendrochronologického atď. Konceptia stavebno-technického prieskumu vychádza zo šiestich hlavných požiadaviek na stavebné výrobky resp. na rekonštruovaný objekt (smernica Rady európskeho spoločenstva 89/106/EEC).

Zásadný význam pre návrh sanácie resp. statického zabezpečenia pamiatky má objektívne a exaktné zistenie mechanickej pevnosti a stability jej konštrukcií.

Z používaných odborných termínov je žiadúce definovať niektoré pojmy, zoradené v znaleckom štandarde do všeobecnej klasifikačnej stupnice porúch. Z hľadiska naliehavosti realizácie nevyhnutných zabezpečovacích alebo sanačných úprav sa v znaleckom štandarde konštrukcie zatriedujú do siedmich stupňov:

Klasifikácia chýb a porúch statického pôsobenia a bezpečnosti konštrukcie:

- S – I Konštrukcia bez výskytu chýb, bez porúch.
- S – II Bežné opotrebenie konštrukcie, bez následných porúch.
- S – III Konštrukcia s malými chybami, bez následných porúch (poškodení).
- S – IV Konštr. s väčšími chybami, s následnými poruchami, bez potreby okamžitých opráv.
- S – V Konštrukcia s významnými poruchami s potrebou včasných opráv.

S – VI Konštrukcia s významnými rozsiahlymi poruchami s potrebou bezodkladných opráv.

S – VII Konštrukcia s havarijnou poruchou s potrebou bezodkladnej sanácie.

Z uvedeného vyplýva, že konštrukcia, definovaná stupňom S-I až S-IV, si nevyžaduje osobitnú prípravu a realizáciu statického zabezpečenia, a teda nemôže byť dôvodom na odstránenie stavby v pamiatkovom území.

Klasifikačný stupeň S-V a S-VI, definovaný príslušným odborníkom v prípade konkrétnej národnej kultúrnej pamiatky alebo nehnuteľnosti v pamiatkovom území, si vyžaduje prípravu a realizáciu statického zabezpečenia – v rámci jej obnovy či úpravy, v súlade s § 32 pamiatkového zákona. Odstránenie národnej kultúrnej pamiatky (jej zbúranie) nie je podľa pamiatkového zákona prípustné.

Konštrukcia resp. objekt s havarijnou poruchou – klasif. stupeň S-VII. si vyžaduje vykonať neodkladné zabezpečovacie práce v zmysle § 94 Stavebného zákona. Tieto nariaďuje vykonať Stavebný úrad (v zmysle vyhlášky č. 85/1976 v znení vyhlášky FMTIR č. 155/1980 a Vyhlášky MŽP ČR a SR č. 378/1992).

Vzhľadom na častú zámenu významu pojmov „zabezpečovacie práce“ a „statické zabezpečenie“ je žiadúce uviesť definíciu z vysvetlivky k § 50 Vyhlášky 85/1976 v znení neskorších predpisov – Nariadenie zabezpečovacích prác: *Vykonanie zabezpečovacích prác nariaďuje stavebný úrad vlastníkovi stavby rozhodnutím. Rozhodnutie o nariadení zabezpečovacích prác stavebný úrad vydá vtedy, keď treba zabrániť ohrozeniu života a zdravia ľudí a vlastníka stavby práce nezabezpečí dobrovoľne. Rozhodnutie môže stavebný úrad rozhodnúť aj o použití cudzieho, predovšetkým susedného pozemku alebo stavby pre vykonanie prác súvisiacich so zabezpečením stavby (§ 134 SZ). Zabezpečovacie práce nemožno považovať za práce trvalého charakteru, ale len za práce, slúžiace na odvrátenie bezprostredného nebezpečenstva. Konkrétne môže ísť napríklad o podopretie stien nosných konštrukcií schodiska, strhnutie padajúcich častí stavby (kominov, balkónov, omietok), zabránenie vstupu na stavbu a pod. Náklady vždy znáša vlastníka stavby. Pokiaľ sa vykonanie zabezpečovacích prác nariadilo právnickej alebo fyzickej osobe, ktorá má stavebnú činnosť v predmete podnikania, vlastníka stavby je povinný uhradiť jej náklady, spojené s vykonanými prácami a nemôže brániť ich vykonaniu.*

Statické zabezpečenie naproti tomu tvorí súbor stavebných a inžinierskych úprav, resp. prác, zameraných na odstránenie príčin statických porúch a obnovenie mechanickej pevnosti a stability nosných konštrukcií.

Z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu v procese prípravy obnovy je možné uplatniť Znalecký štandard, schválený Ministerstvom spravodlivosti SR dňa 12. 10. 1993, v ktorom sa o.i. uvádza „V prípade potreby posúdenia špecifickej problematiky prízve sa znalec príslušného odboru ako konzultant.“

Vzhľadom na zlý technický stav niektorých pamiatok je bežným postupom a optimálnym riešením **etapovité spracovanie** stavebno-technického prieskumu. V niektorých prípadoch je nevyhnutné v predstihu vykonať zabezpečovacie práce, t. j. provizórne podchytenie, s následným odstránením zášypov deštrukcií a sprístupnením prípadných suterénnych priestorov – predovšetkým u objektov, na ktorých sa vyskytujú aj poruchy v úrovni základovej škáry.

Hlavnou príčinou pri poruchách murív je zmena konzistencie základovej zeminy vplyvom zatekania k základom objektu. Aj tu platí zásada, že nemá význam sa začať zaoberať sanáciou vlastných základových konštrukcií dovtedy, kým neodstránime hlavnú príčinu ich porušenia. Základným „staticko-sanačným“ opatrením je:

- podrobná revízia kanalizácie a rozvodu vody s odstránením zistených závad,
- dôsledné odvedenie spodnej, zrážkovej a odkvapovej vody od budovy,
- odspádovanie okolitého terénu a vytvorenie odvodňovacieho chodníka okolo budovy.

Súbežne s realizáciou uvedených opatrení je nutné zistiť údaje o aktivite pohybu v trhlinách, doplnené o výsledky merania výškových deformácií metódou presnej nivelácie. Financie, investované do merania trhlín a výškových deformácií, môžu investorovi ušetriť značné finančné prostriedky na náhľenú nákladnú sanáciu základov objektu. Každý statik by mal mať pred definitívnym rozhodnutím o spôsobe a rozsahu sanácie základových konštrukcií tieto vstupné údaje k dispozícii.

Na viacerých stavbách sa meraním ukázalo, že po vykonaní základných opatrení sa predtým hrozivo vyzerajúce trhliny zmenili na pasívne trhliny, v najhoršom prípade na dilatáčnej škáry, v ktorých sa vyrovnávajú tepelno-objemové zmeny muríva.

Niektoré domy v košickom historickom jadre majú veľmi špecifické statické poruchy, ktoré vznikli dodatočnou konsolidáciou v úrovni základovej škáry, a to po odvedení tzv. Mlynskeho jarku, vysušení jeho koryta a vytvorení mimoúrovňovej komunikácie pozdĺž Štefánikovej ulice – to zapríčinilo trvalý pokles hladiny spodnej vody v tomto území. Je zaujímavé, že v uličnom rade domov na Štefánikovej, Vodnej, Hrnčiarskej ulici sa trhliny objavili len v niektorých domoch, čo je pravdepodobne dôsledok nedostatočnej dimenzie ich základov.

Aj zriadením podzemnej prístavby divadla pod parkom medzi Immaculatou a Štátnym divadlom sa narušila úroveň spodnej vody: pri konštruovaní železobetónovej vane, nevyhnutnej pre základy prístavby. V druhej polovici 80-tych rokov 20. storočia spodná voda z tohto staveniska sa dlhodobo odčerpávala. Vypúšťanie odčerpávanej vody v západnej časti historického jadra, pre ktorú nestačila kapacita zastaranej mestskej kanalizácie, zapríčinilo ďalšie (aj keď dočasné) zmeny základových pomerov, dokumentované napr. na Hradbovej ulici.

K požiadavke 4:

Konštrukčný systém historickej stavby a príčiny porúch je možné súčasnými diagnostickými metódami exaktne overiť. Zistené poznatky je potom potrebné vyhodnotiť vo vzájomných súvislostiach. Vady, prejavujúce sa statickými poruchami – napr. odtrhnutie muríva v nároží alebo zdanlivo nepochopteľná sieť trhlín na časti objektu – môžu byť zapríčinené zvýšenou vlhkosťou, v dôsledku ktorej majú murivá nerovnomernú hmotnosť a objem. Statické poruchy sú o to výraznejšie, čím viac je navlhnutá konštrukcia vystavená zmenám exterierovej teploty a premrzaniu. Preto platí zásada, že aj odvlhčovanie murív musí prebiehať komplexne. Sanácia jedinej steny (aj keď je všeobecne žiadúca), je riziková – môže totiž znamenať jej prílišné zmašťenie a odtrhnutie.

Značné škody na historických murivách sú spôsobené soľami, transportovanými zvýšenou vlhkosťou z jadra na povrch stien. Vysolenie najčastejšie spôsobuje prítomnosť síranov (vyskytujúcich sa v niektorých druhoch ílu) v tehlách, ale aj

v kameni. Biele chuchvalce vykryštalizovanej soli, ktoré nachádzame na suterénnych murivách, sú spôsobené transportovanou močovinou z poškodenej kanalizácie, vytvárajúcou dusičnany. Z toho vyplýva, že ani bez poznania možných chemických vplyvov na konkrétny objekt nemožno kompetentne navrhnuť spôsob obnovy.

S použitím progresívnych technológií a postupov sú sanovateľné aj pokročilé havarijné stavy, hroziace deštrukciou, vrátane odstránenia nevhodných zásahov do pamiatkovej podstaty náhradným technickým riešením. O primeranosti použitia technológie sanácie so zreteľom na preukázané kultúrno-historické hodnoty narušeného pamiatkového objektu rozhoduje po preskúmaní všetkých okolností krajský pamiatkový úrad.

K požiadavke 5:

Skúsenosti z praxe ukazujú, že rekonštrukcia historického objektu je tým úspešnejšia a efektívnejšia, čím je druh a charakter zásahu bližší pôvodným stavebným postupom. Ako zdôrazňoval nestor modernej pamiatkovej obnovy Viollet-le-Duc už v polovici 19. storočia: podmienky rovnováhy pamiatky, ktorá stojí už niekoľko storočí, nie je možné meniť bez toho, aby sa riskovalo: „*Stavby, ako aj ľudia, si časom zvyknú na určité okolnosti, ktoré je potrebné akceptovať.*“

Do statiky historických stavieb, predovšetkým meštianskej architektúry, však najvýraznejšie zasiahli rozsiahle stavebné úpravy, zamerané na dosiahnutie dobového štandardu a predstáv o optimálnej využiteľnosti v rámci jednotlivých vývojových etáp. Napr. rozsiahle barokové prestavby, nahrádzajúce prekonanú renesančnú – priechodovú dispozičnú schému chodbovými resp. dvojtraktovými dispozíciami sa neobišli bez zásahov do konštrukčného systému. Nadstavby a zmeny vo vnútornom komunikačnom systéme boli realizovateľné do starších konštrukcií, ale boli uskutočnené aj zmeny pôvodnej hierarchie priestorovej skladby interiérov.

Tieto tendencie sprevádzali i neskoršie modernizačné zásahy (vykurovanie, zdravotníctvo, nahrádzanie klenieb rovnými drevenými stropmi s vyššou svetlosťou...), najintenzívnejšie sa prejavujúce na prelome 19. a 20. storočia.

Osobitnú kategóriu tvoria úpravy pamiatkového fondu, spojené s plošnou zmenou vlastníckych vzťahov v polovici 20. storočia. Radikálne zmeny využitia s násilnou adaptáciou pre zväčša nevhodné funkcie charakterizuje nízka architektonická a remeselná úroveň ako aj používanie nevhodných materiálov a konštrukčných riešení.

Pre návrh statického zabezpečenia pamiatkového objektu má preto zásadný význam poznanie jeho stavebno-historického vývoja a návrh uplatnenia hodnôt pamiatky po obnove.

Spolupôsobenie nových konštrukcií resp. dopad neskorších a zásahov na základný konštrukčný systém pamiatky môže ozrejmiť často iba podrobné zameranie a sondážny výskum.

Prestavby historických objektov v starších vývojových etapách zahŕňajú totiž celý rad **skrytých úprav**, zabezpečujúcich a podmieňujúcich stabilitu a spolupôsobenie dodatočne vloženej konštrukcie s pôvodným nosným systémom objektu.

Ako príklad možno uviesť pôvodne nečlenený renesančný zaklenutý priestor na prízemí, sekundárne rozdelený na pohľad bezvýznamnou deliacou stenou z 18. storočia, ktorá však prenáša zaťaženie z neskoršie vymurovaného komínového telesa s rozširujúcim sa profilom a hmotnosťou vo vyšších podlažiach. Tento sekundárny komín môže byť pritom predmetom ochrany ako doklad technického vybavenia objektu, ktorý do-

tvára architektonický výraz exteriéru (napr. barokovou komínovou hlavicou).

Pri obnove historického stavebného objektu je nevyhnutná časť a veľmi úzka spolupráca statika s dodávateľom stavby. V takýchto prípadoch by statik mal byť prítomný na stavbe nielen pri zakrývaní vybraných konštrukčných častí, ale aj pri otváraní, resp. pri odstraňovaní aj na pohľad nepodstatných častí starého objektu. Pritom veľkú pozornosť treba venovať podchyteniu a stabilizácii zostávajúcich konštrukcií, ako aj vplyvu stavby na okolie a **najmä na susedné budovy**. V záverečnej fáze odovzdávania stavby by statik mal spolupracovať na určení režimu užívania stavby z hľadiska vplyvov na statiku objektu.

Statika pri rekonštrukciách historických stavebných objektov – to nie je len zachraňovanie havárií, pristavby, nadstavby alebo generálne prestavby jestvujúcich objektov. Statika pri rekonštrukciách by mala znamenať predovšetkým dôkladné a hlboké poznanie podmienok a objektívnych príčin predošlých, ale aj možných následkov porúch na danom objekte.

Z praxe je známe, že žiadna ťažká statická porucha na historickom objekte nie je spôsobená jediným faktorom. Spravidla ide o kombináciu rôznych vplyvov. Stavebné dielo treba vždy skúmať v celom jeho komplexe a súvislostiach.

K požiadavke 6:

Na základe presného zamerania objektu (rezy, pôdorysy) je potrebné identifikovať všetky nepravidelnosti navzájom súvisiacich konštrukcií, primárne i sekundárne ryhy, drážky, komínové a vetracie prieduchy (ich chronológiu môže určiť pamiatkový architektonicko-historický výskum) a tieto využiť na umiestnenie nových trás inžinierskych sietí a rozvodov, aby sa minimalizovali búracie práce. Búraním historickej konštrukcie dochádza okrem nenávratnej straty originálu aj k poškodeniu spolupôsobiacich konštrukcií. Aj pri zdanlivo nepodstatných stavebných zásahoch (napr. odstránenie násypov na klenbách či v záklope stropu, vysekanie plytkej drážky v päte klenby, prevrtanie medziokenného piliera a pod.) je preto nevyhnutná prítomnosť a stály autorský dozor skúseného a kvalifikovaného projektanta – statika. Autorizovanie všetkých úkonov projektového riešenia je povinnosťou a výhradou spracovateľa projektu (oprávnenej osoby), ktorý zmluvne garantuje kvalitu návrhu. Projektant má vylúčiť nevhodné technické riešenia a technologické postupy z návrhu sanácie. Pri formulovaní zámeru má vlastník zohľadniť aj zmluvné vzťahy a z nich vyplývajúcu zodpovednosť za kvalitu a vady diela (viď. Obchodný zákonník § 537 a § 551): „*Projektant ručí za svoj výstup v plnej miere vtedy, ak jemu dodané vstupy – poklady sú pravdivé, resp. správne.*“

Túto činnosť nemôže nahradiť štátny pamiatkový dohľad, ktorý vykonáva zamestnanec pamiatkového úradu.

11. STROPY A HORIZONTÁLNE NOSNÉ KONŠTRUKCIE

1. **Zachovať a chrániť stropné konštrukcie ako neoddeliteľnú súčasť pamiatkových hodnôt objektu.**
2. **Zachovať a neodstraňovať pôvodné konštrukčné súčasti stropov – trámy, debnenie, záklop, omietky a pod., pri obnove podlahy uplatniť tradičné materiály a technológie, s minimalizáciou mokrych procesov.**

3. **Zachovať stropy v pôvodnom stave a nemeniť ich statické pomery – nezaťažovať novým stálym zaťažením od pridaných konštrukcií alebo aj náhodilým zaťažením od vnútorného zariadenia, neoslabovať stropné konštrukcie vytváraním rýh a otvorov.**
4. **Zachovať a regenerovať pôvodné tvaroslovné detaily stropu.**
5. **Chýbajúce súčasti stropu doplniť alebo nahradiť konštrukciami z materiálov, použitých v pôvodných konštrukciách, nepridávať k stropu nové nevhodné prvky z netradičných materiálov.**
6. **Pri obnove staticky narušeného stropu používať vhodné metódy statického zabezpečenia – napr. CFK lamely s karbónovými vláknami, kovové tiahla a pod..**
7. **Prezentovať pôvodnú výšku stropov, neprekrývať stropy zníženými podhľadovými konštrukciami, nerealizovať pod stropmi rozvody inžinierskych sietí.**

K požiadavke 1:

Strop je vodorovná konštrukcia, v historických stavbách väčšinou drevená, v našich podmienkach väčšinou z mäkkého ihličnatého dreva, ktorá bola používaná hlavne v obytných miestnostiach meštianskych domov. Prevažujúca šírka historickej obytnej miestnosti je 6 m, čo vyplýva z bežnej veľkosti priečne uloženého trámu, ktorý vzdoruje priehybu. Konštrukčné prvky stropov sa delia podľa toho, akú záťaž prenášajú na nosné časti – **trámy** a na časti krycie alebo výplňové, prenášajúce horné zaťaženie do trámov – **záklop**. Trámy sú ukladané kolmo na hrebeň, čo je dané aj funkciou týchto stropníc ako dôležitých priečných stužujúcich prvkov celej stavby.

Súčastou stropov na najvyššom podlaží je zvyčajne horná tepelná a protipožiarna izolácia, riešená hlinenou alebo vápenopieskovou mazaninou, sypkým ľahkým násypom alebo od začiatku 19. storočia tehlovou dlažbou z tehál štvorcového tvaru – pôjdovkami. Drevené trámové stropy členíme na dve základné skupiny: pohľadové s viditeľnou drevenou konštrukciou a nepohľadové s omietaným spodným záklopom.

Stropnou konštrukciou, používanou už v stredoveku, je povalový strop s pozdĺžne kladeným záklopom z vedľa seba ukladaných trámov, v prostredí košickej MPR má však zriedkavé zastúpenie (napr. Mäsiarska 60). Bol však pravdepodobne bežnou stavebnou konštrukciou v stredoveku, po ktorej sa zachovali stopy v podobe nosných kamenných konzol pre prievlak povalového stropu v suterénoch pôvodne stredovekých objektov (Kováčska 9, Mlynská 1).

V období baroka a klasicizmu sa v mestskom prostredí Košíc často uplatňuje trámový strop s doskovým záklopom len z hornej strany (pohľadový). Je tvorený nosnými trámami a systémom dosiek, ktoré sú kladené voči trámom kolmo a sú spravidla situované vo dvoch vrstvách, so vzájomne sa prekrývanými okrajmi – tzv. prekladaný záklop, ktorý bol neskôr upravovaný omietaným podhľadom, čím sa zvýšila jeho odolnosť voči požiaru. V druhej polovici 18. storočia sa častejšie začínajú užívať predovšetkým nové omietané stropy s hrubo tesanými trámami a omietaným spodným záklopom. Špecifickou vlastnosťou týchto “nepohľadových” trámových stropov je možnosť využiť v ich konštrukcii trámy rôzneho pôvodu. Podklad pre omietaný podhľad bol tvorený doskovým debnením, cez ktoré sa v kolmom smere pripevňoval rákos ako podklad pre omietku. Typický strop z obdobia neskorého baroka (koniec 18. storočia), klasicizmu 1. pol. 19. stor. a obdobia 2. polovice 19. storočia v meštianskych domoch má omietaný

podhľad s rôznou výzdobou – štukovou výzdobou, tvorenou rozetami, rímsovými zrkadlami, fabiónmi a pod., doplnovanou spodným rímsovým lemom, a niekedy aj maľovanou výzdobou. Maľované omietkové stropy boli väčšinou zdobené dekoratívnou maľbou (iluzívne architektonické článkovanie, rastlinné rozviliny a pod.), vyznačovali sa rôznou mierou náročnosti a bohatosti. Maliarska výzdoba stropov bola zrejme bežnou záležitosťou v honosnejších mestských domoch, no je len málo zachovaných príkladov v mestskom prostredí Košíc, napr. strop nad hlavným schodiskom na Mlynskej 25 (2. pol. 19. stor.) alebo secesná výmaľba stropov na Rooseveltovej 2.

V priebehu 2. polovice 19. storočia pribúdajú – spočiatku hlavne na veľkých a významných stavbách – príklady použitia ocele pri stropných konštrukciách. Stropy s ocelovými profilmi väčšinou uplatňujú tradičné trámové schémy, pričom trámy sa montujú z valcovaných profilov nitovaním a zvonku prekrývajú omietanými podhľadmi so štukovou výzdobou. Na konci 19. storočia sa začali realizovať tzv. traverzové stropy, pri ktorých sa do ocelových profilov priečne klenuli malé úseky segmentových klenieb (Štefánikova 20 – suterény, Alžbetina 26, Hlavná 6, Šrobárova 2). Na prelome 19. a 20. storočia sa pomerne hojne začal používať strop s trámami, vkladacími medzi traverzy.

K požiadavke 2 až 7:

Stavebné konštrukcie stropov tvoria uzatvorený a ucelený súbor historicko-architektonických hodnôt. Nedostatočnou alebo chýbajúcou údržbou pamiatkových objektov dochádza k ich poškodeniu alebo nenahraditeľnej strate. K poškodeniu stropných konštrukcií dochádza najčastejšie zmenou statických pomerov, vznikajúcou odstránením alebo poškodením nosných a krycích konštrukčných súčastí stropov (poškodené hlavy trámov, ktoré sú skryté v murive a je znemožnená ich diagnostika), od zvýšenia stáleho (nové betónové podlahy, podhľady) alebo náhodilého zaťaženia (nové bytové zariadenie), od oslabenia stavebnými, vodorovnými či zvislými ryhami a otvormi (rozvody inžinierskych sietí), od napadnutia drevnej hmoty biologickými škodcami (drevokazné huby a hmyz), od poškodenia drevnej hmoty zvýšenou vlhkosťou a zatekaním (plesne, hniloba). Dochádza tak k narušeniu stability stropu a často k jeho nenávratnej likvidácii.

Požiadavkou minimalizácie mokrych procesov nie je vylúčené použitie sanácie podľa tzv. Poštůlkovho spôsobu, a to v osobitne odôvodnených prípadoch.

K požiadavke 5:

K poškodeniu či nenávratnej strate pôvodných tvaroslovných prvkov stropov (napr. rímasy, zrkadlá, fabióny, rozeta okolo závesu lustra, omietka s maľovanou výzdobou) dochádza najmä pri neodbornej obnove, často aj odstránením celého spodného omietkového záklopu kvôli lokálnym poruchám (odpadnutie časti zamoknutého rákosu s omietkou). Strop tak nie je možné prezentovať v jeho pôvodnom tvarovom a štýlovom charaktere.

K požiadavke 7:

K znehodnoteniu stropov dochádza pridaním nevhodných konštrukcií, napr. prekrytím novými, technologicky nežiadúcimi podlahovými alebo podhľadovými konštrukciami (sadrokartón, keramická dlažba, betón, omietka, nepriedušné PVC podlahové povlaky s vysokým difúznym odporom,

Mlynská 25, reštaurovaná výmalba stropu nad hlavným schodiskom

plastový podhľad), kedy sa naruší prezentácia pôvodných priestorov interiéru. Znehodnotenie pôvodnej konštrukcie stropov sa realizuje pridaním prvkov, ktoré nekorešponujú s pôvodným materiálom a štýlovým charakterom objektu (polystyrénových ríms), vedením rôznych rozvodov inžinierskych sietí po ich spodnej pohľadovej časti.

Pre prieskumy drevených stropných konštrukcií doporučujeme ten istý postup, aký je uvedený pre drevené konštrukcie krovov.

Klenby

1. Zachovať klenby, ktoré sú osobitným druhom tradičnej stropnej konštrukcie, charakteristickej pre jednotlivé stavebno-historické obdobia, ako aj materiálom dokladom vývoja architektúry, remeselnej i technickej zručnosti..
2. Zachovať a regenerovať všetky pôvodné súčasti klenieb – ich tvar, omietky, murivo, klenbové pásy, prvky klenby na líci aj rube, neodstraňovať násypy z klenieb, nepridávať nové tvaroslovné prvky ku klenbám. Nepoužívať neoverené netradičné materiály a technológie pri obnove klenieb.
3. Zachovať či obnoviť statické vlastnosti klenby v pôvodnom stave – neoslabovať nosné murivá, nepodsekávať, minimalizovať perforácie klenieb v zvislom či vodorovnom smere, nezaťažovať klenby novými pridanými konštrukciami. Neohrozovať statiku klenieb náhodilým bodovým zaťažením, preťažením, ani narušením alebo odstránením konštrukcií, zachytávajúcich horizontálne sily klenby.
4. Dôsledne chrániť klenby pri ich odhalení počas stavebných prác, aby nedošlo k poškodeniu poveternostnými vplyvmi.
5. Pri obnove staticky narušenej klenby uplatniť šetrné metódy statického zabezpečenia – najmä stuženie pomocou kovových ťiahel, prípadne špeciálne moderné technológie, pri ktorých dôjde k minimálnemu úbytku pôvodnej hmoty; nie sú žiadúce železobetónové škrupiny, torkretáže ani cementové mazaniny na rube klenby.
6. Nerealizovať prieryzy a otvory v klenbách za účelom zmeny dispozície, ani nevkladať nové konštrukcie pre vertikálne komunikácie v objekte v priestoroch s klenbami – napr. nové schodiská a výfahy.
7. Nečleniť zaklenutý priestor druhotnými priečkami, ani nede-gradovať prezentáciu klenieb prekrytím podhľadmi alebo vedením potrubí a rozvodov pod klenbou.

Grešákova 10, klenbový pás so štukovou výzdobou

8. Zachovať a regenerovať rozperné klenuté oblúky medzi objektami, i nad verejnou komunikáciou.

K požiadavke 1:

Stavebný a štýlový vývoj klenbových konštrukcií je dnes už uzatvorený súbor historicko-architektonických hodnôt. Po polovici 20. storočia nedochádza ku žiadnym novým realizáciám tradičných klenbových konštrukcií. Tieto teda tvoria stavebne a vývojovo uzatvorenú skupinu a nevhodným prístupom ku obnove pamiatky môže dôjsť už len ku úbytku týchto mimoriadnych konštrukcií.

V chránenom území MPR Košice sú klenby významnou stavebnou súčasťou historických konštrukcií. Tieto horizontálne (vodorovné) konštrukcie sa klenú nad priestormi miestností obdĺžnikového, štvorcového ale i nepravidelného pôdorysu rôzneho rozponu. Oddelujú jednotlivé podlažia tak, že nad klenbou je zásyp, nad ktorým je vytvorená vodorovná podlaha ďalšieho podlažia, príp. krov. No stretávame sa aj so stúpajúcimi klenbami ako súčasťou schodísk.

V prostredí historických Košíc sú zastúpené klenby takmer všetkých vývojových štýlových etáp. Typy križových gotických klenieb vychádzajú z vysoko prevýšeného profilu lomeného oblúka, doplneného stužujúcimi rebrami (napr. Dóm sv. Alžbety, bývalý františkánsky kostol - svätyňa). Renesančné klenby sa v priebehu 16. a 17. storočia vracajú k používaniu valených klenieb, bohato objemovo prečlenených lunetovými výsečami rôznych tvarov (množstvo suterénov a 1. NP objektov v stredovekej časti MPR Košice, napr. Hlavná 14, Kováčska 41, Kováčska 47, Mäsiarska 26 – klenby s hrebienkami). Pod vplyvom štýlových požiadaviek baroka sa popri základnom valenom type klenby s výsečami či bez výsečí, v 17. storočí a najmä v 18. storočí používajú plochšie typy klenieb so zaťažením v murovaných cípoch klenby, stužené širšími pásmi aj na rube klenby – placková klenba a plytšia pruská klenba (napr. Hlavná 25, 27, Hlavná 28, Hlavná 48). Začiatkom 19. storočia sa bežne objavuje tzv. korýtková klenba a plytká stlačená valená klenba (napr. Mlynská 25, Puškinova 6, Hlavná 7, Krmanova 8). V druhej polovici 19. storočia sú používané segmentové klenby s plytším segmentovým profilom (Hlavná 26, Rooseveltova 8, Kováčska 49). No zároveň sa uplatňujú aj klenby, inšpirované staršími štýlovými obdobiami v súvislosti so vznikom neoštýlov napr. neogotické križové

lomené rebrové klenby (Rooseveltova 24, Dóm sv. Alžbety, Hlavná 40 – Vítězov dvor) alebo ich pestrá zmes (Grešáková 12). Na konci 19. storočia sa používajú už aj I – profily, do ktorých sa zaklenuli priečne radené malé úseky segmentových klenieb: tzv. segmentové klenby do traverz (Štefánikova ul. 20, 22 – suterény, Alžbetina 26, Hlavná 6, Šrobárova 2).

Klenba sa opiera do stien podľa svojho tvaru - kupola na kruhový alebo viacuholníkový obvod, valená klenba na bočné steny, placková alebo pruská na kútové pätky (bodovo). Dôležité je teda zo statického hľadiska zachovanie celistvosti konštrukcií, na ktoré klenba dosadá.

Klenby majú spravidla rôzne doplnky, ktoré ich členia: sú to najmä krátke vystupujúce úseky klenby – klenbové pásy na valenej alebo pruskej klenbe, klenbové rebrá a veľmi hojne sa objavujúce otvorenie klenby voči stenám alebo otvorom formou tzv. lunetových výsečí. Uplatňujú sa aj samostatné úseky menších klenbových častí (lunetové, traverzové), najmä ako nosné konštrukcie pavlačí na dvorových fasádach (Hlavná 21, Hlavná 115).

Klenbu v hornej časti uzatvára zásyp, tvorený pieskom, sutinou zo stavby a pod., ktorý má statickú funkciu – roznáša bodový tlak, vyvíjaný na klenbu. Kvôli lepšej stabilite mali klenby okrem murovaných stužujúcich prvkov (rebrá, pásy) často aj kovové tiahla v murive či viditeľné klieštiny, stužujúce konštrukciu klenby (napr. neogotické klenby v Dóme sv. Alžbety). Klenby môžu byť omietané i neomietané – v tomto prípade sú často viditeľné stopy tzv. debnenia pri stavaní klenby s pretečenou maltou zo škár. Pri posúdení pôvodnosti stôp debnenia existuje veľké riziko nesprávneho laického názoru.

Alžbetina 18, valené klenby prejazdu, podseknutá pätká klenby

Podľa profilu klenby rozlišujeme typické klenby pre jednotlivé slohové obdobia. Vývoj konštruovania klenieb prebiehal postupne od „opatrnejších“ konštrukcií (napr. gotických lomených oblúkov) k mladším vývojovým typom 19. storočia s minimálnym vyklenutím segmentových klenieb.

K požiadavke 2 a 3:

Ohrozenie klenby nespočíva len v jej statickom poškodení, ale sa týka najmä odstraňovania pôvodných prvkov a výzdoby, (napr. zahľadenie či obitie rebier a svorníkov pri gotických klenbách), odstránenia pôvodnej štukovej výzdoby klenieb (napr. hrebienkov pri renesančných klenbách), rímsových zrkadiel, pásov a pod. (pri barokových klenbách), ale aj pôvodnej výmalby, odstránenia pôvodnej omietky či malty klenieb. Klenba tak zostáva ochudobnená o svoj pôvodný tvaroslovný detail, ktorý ju charakterizoval. Naopak, často sú pridané také prvky ku klenbám, ktoré sú tvarovo a štýlovo neopodstatnené a poškodzujú estetický i technický stav klenby.

Pridanie nevhodných doplnkov sa zväčša realizuje doplnením statického zabezpečenia klenby novými konštrukciami (doplnky pomocou I-profilov, betonážou a pod.), poškodenie pridaným novým zaťažením, na ktoré klenba predtým nebola nadimenzovaná (napr. betonáž a zaťaženie pri zobytnovaní krovov), pridaním nevhodných tvaroslovných prvkov ku klenbe, (napr. omietkovej vrstvy v prípade, keď jej vzhľad bol pôvodne rezný, alebo opačne, keď z pôvodne omietanej klenby je omietka odstránená,) odstránením odtlačkov z debnenia klenieb malty, pretečenej zo škár a ich nahradením novým škárovaním, (ktoré však odstráni odtlačok pôvodnej konštrukcie), pridaním technických prvkov – rúr, rozvodov ku klenbe, čím sa naruší jej estetická a tvarová integrita a spôsob prezentácie, podobne čiastočné či úplné prekrytie klenieb podhládmi (napr. sadrokartónom), narušenie klenieb novými vertikálnymi konštrukciami – schodiskami, výťahmi. Pridaním nevhodných doplnkov klenba často stráca nielen svoj pôvodný štýlový charakter a materiállovú a tvarovú autenticitu, ale dochádza často aj k jej poškodzovaniu zo statického hľadiska.

Hlavná 93, klenba prejazdu

K požiadavke 4 – 8:

Statické narušenie klenieb môže byť spôsobené rôzne: oslabením nosných stien perforovaním, celkovým odstránením nosnej zvislej časti muriva, odstránením stužujúcich prvkov klenby (murovaných pásov, rebier), podseknutím klenby odstránením prvku, na ktorý klenba dosadá, napr. stípu, polostípu, kútového cípu klenby, odstránením aj zdanlivo nenosných častí zvislých murív, ktoré môžu mať význam v statickom spolupôsobení síl, vedením vodorovných či zvislých stavebných rýh v klenbe, odstránením stužujúcich doplnkov klenby napr. kovových tiahel či viditeľných klieštín, odstránením či poškodením (zamočením) stabilizujúceho zásypu nad klenbou, nadmerným náhodilým bodovým či plošným zaťažením klenby nad jej úrovňou, napr. nadstavbou

a pod., poškodením konštrukcií, zachytávajúcích horizontálne sily, spôsobené klenbou. Dochádza tak k narušeniu stability klenby a často k jej celkovej likvidácii.

V prípade klenieb sa u nás bežne používa sanácia formou „vyvesenia“ jestvujúcej tehlovej klenby do tzv. škrupiny, „natorkretovanej“ na rube klenby. Táto metóda sa paušálne aplikovala špecializovanými firmami, realizujúcimi statické zabezpečenie bez toho, aby sa najprv odstránila hlavná príčina vzniku deštrukcií. Najčastejšou príčinou je zmena konzistencie základovej zeminy vplyvom zatekania k základom objektu, keď vplyvom nerovnomerného sadnutia dochádza k preťaženiu konštrukcie vynúteným pretvorením – i veľmi malé deformácie podpôr vyvolávajú napätie, presahujúce pevnosť materiálu. V takomto prípade je vyvesenie klenby bez odstránenia príčiny zatekania veľmi málo účinné.

12. KROVY

Zachovanie a údržba krovov

- 1. Základnou požiadavkou zachovania krovov je ich pravidelná údržba. V podstrešnom priestore je potrebné udržiavať poriadok. (Organické nečistoty a zbytky – vtáci trus, piliny, prach – môžu zvlhnuť a napomôcť šíreniu drevokazných húb.)**
- 2. Pravidelne kontrolovať stav strešnej krytiny a klampiarskych detailov. Starostlivo prezrieť krytinu najmä v oblasti strešných hrebeňov, nároží a úzlabí, a tiež miesta v blízkosti strešných okien, štítov a komínov. Podstrešný priestor je potrebné kontrolovať najmä po výdatnom daždi.**
- 3. Zabezpečiť stále vetranie. (V neodvetraných priestoroch je niekoľkonásobne vyššie riziko napadnutia drevokaznými hubami a hmyzom, ako aj poškodenie hnilobou.)**
- 4. Pri vstavbách do podkrovi ponechať možnosť revízieho prístupu k dôležitým miestam (hrebeň strechy, päty krokiev, pomurnice, komínové prieduchy, vnútorné žľaby, dažďové odpady a pod.).**
- 5. Nečistiť povrch drevených krovných konštrukcií agresívnymi prostriedkami (napr. drôtené kefy, elektrické brúsky a pod.), nenatierať ich farbami ani lakom.**
- 6. Prostriedky chemickej ochrany používať len v nevyhnutnej miere a rozsahu. Ich výber prispôbiť druhu a rozsahu ohrozenia či poškodenia.**

K požiadavke 1 – 6:

Väčšina historických krovov MPR Košice sa nachádza v narušenom stavebnotechnickom stave, ktorý je výsledkom dlhodobého zanedbávania údržby. A to i napriek tomu, že bola v platnosti norma ČSN 73 2810 – Provedení dřevěných konstrukcí, ktorá v čl. 70 ukladala investorovi, príp. užívateľovi trvalej drevenej konštrukcie povinnosť zaisťovať kontrolu konštrukcie v intervale 3 rokov.

Čo je príčinou postupného ubúdania pôvodných krovov? V prvom rade to je absencia kvalitného prieskumu. Bežne sa stretávame s prieskumami, v ktorých spracovatelia zaraďujú drevo skúmaných drevených nosných prvkov z titulu jeho veku do triedy S II (tento prístup používajú aj pre drevené stropné trámy), alebo pri statickom posúdení uvažujú s rôznymi redukčnými koeficientmi, ktorými prepočítajú hodnoty mechanických vlastností dreva. Modul pružnosti však ponechávajú v plnej hodnote, takže dochádza k paradoxným výstupom, keď

Hlavná 31, krov s vetracími otvormi do fasády

im jednotlivé nosné prvky nevyhovujú na posúdenie podľa medzných stavov I. skupiny (na únosnosť), ale zato vyhovujú posúdeniu podľa medzných stavov II. skupiny (na priehyb).

Na základe niekoľkých desiatok prieskumov dreva, ktoré realizovali odborní pracovníci Štátneho drevárskeho ústavu v Bratislave, môžeme konštatovať, že zdravé drevo historických nosných konštrukcií je možné s plnou zodpovednosťou zaradiť minimálne do triedy S I. Naopak, u viacerých historických objektov sme mohli na základe výstupov z prieskumov ŠDVÚ počítať s vyššími mechanickými vlastnosťami dreva, než sú normou STN 73 1701 predpísané pre tr. S I. Pri týchto skúškach bola použitá metóda skúšania pevnosti zabudovaných drevených prvkov bez zníženia ich únosnosti, vyvinutá na ŠDVÚ v Bratislave a odskúšaná na ŠDVÚ v Bratislave, Pražskej stavebnej obnove a Kloknerovom ústave (bývalý TSÚS Praha). Podrobnosti metódy sú bližšie uvedené v texte autorského osvedčenia, resp. správe o priebehu testovania predmetnej metódy.

Tento postup je zároveň v súlade s ČI. P 4.1.2 normy STN 73 0038, podľa ktorého, ak nie je známy druh dreva a nie je možné odhadnúť jeho kvalitu, určia sa charakteristiky materiálu podľa čl.3.1.8 až 3.1.12, to znamená zistením vlastností materiálu skúškami.

Regenerácia a obnova krovov

- 1. Regenerácia a obnova historických krovov má byť prednostne založená na konzervácii autentickej konštrukcie a lokálnej výmene jednotlivých nefunkčných častí, ktorými sú najmä: pomurnice, kráčatá, zhlavia krokiev a trámov, bez rozobratia celého krovu pri zachovaní podstatného objemu pôvodného dreva.**
- 2. Rozsah a spôsob lokálnej opravy poškodených krovných prvkov má navrhnúť odborne spôsobilá osoba – statik, v odvodnených prípadoch podľa dendrochronologického posúdenia.**
- 3. V prípade klasicistických alebo starších krovov treba zachovať nielen pôvodný konštrukčný systém, ale v maximálnej možnej miere i jednotlivé drevené prvky. Vo väčšine prípadov nie je nutné meniť celú dĺžku trámov, stačí nahradiť ich zničené**

hlavy – kratším trámom rovnakého prierezu, tzv. protézou (spojíť tesárskym spojom – preplátovaním, impregnovaf bezfarebným fungicídny m prostriedkom, murivo a kapsy trámov, zamorené drevomorkou, premurovať s použitím malty s fungicídnu prísadou).

4. V záujme záchranu objektu je v odôvodnených prípadoch možné provizórne nadstavíť trámy ocelovými alebo drevenými príložkami, prípadne krov podoprieť alebo vystužiť pridanou konštrukciou. Pri obnove treba chrániť aj autentický povrch drevených konštrukcií, tesárske značky a zápisy remeselníkov a nepripustiť použitie nevhodných impregnačných prostriedkov (napr. hygroskopických, farbaciach a pod.).

K požiadavke 1 – 4:

Pri oprave krovov sa ukázal byť najdôležitejším faktorom správny výber dodávateľa. Na Slovensku, po desaťročiach devalvácie profesie tesára, už dnes vzniklo niekoľko veľmi kvalitných tesárskych tímov, ktoré sú ochotné, no najmä schopné opraviť, resp. vymeniť najpoškodenejšie a zároveň aj najťažšie prístupné prvky krovu, t.j. pomúrnice, kráčatá, konce krokiev a väzných trámov, bez rozobratia celého krovu, so zachovaním podstatného objemu pôvodného dreva.

Veľmi často sa pri obnovách krovu stretávame s nezodpovedným prístupom dodávateľa, ktorý bez ohľadu na podrobnú projektovú dokumentáciu, navrhujúcu len lokálnu výmenu poškodených drevených prvkov krovu, po prevzatí staveniska v prvom rade zbúra celý krov (najlepšie cez víkend), a potom stavebnému i pamiatkovému úradu tvrdí, že v priebehu demonťáže prvej poškodenej krokvy sa to ukázalo ako nevyhnutné... Takýto postup kvalifikuje pamiatkový zákon ako priestupok alebo iný správny delikt, ak osoba (§ 42 – 43: „...svojím konaním spôsobuje nepriaznivé zmeny stavu kultúrnej pamiatky a ohrozuje jej ochranu.“). V tomto prípade to býva najčastejšie dodávateľ stavebných prác, ktorý si neuvedomuje dôsledky svojho konania, ktorým poškodzuje nielen pamiatkové hodnoty, ale aj majetok vlastníka. V niektorých prípadoch má perspektívny obchodný vzťah vlastníka a dodávateľa súdnu dohru. Ďalší dôsledok takéhoto postupu býva trvalé poškodenie odkrytej stavby v prípade náhlych prudkých zrážok – podľa našich doterajších skúseností je málo dodávateľských subjektov, ktoré zabezpečujú kvalitné dočasné prekrytie stavby nepremokavou plachtou na pomocnej konštrukcii nad strešnou rovinou. Pri jednorázovom výdatnom daždi môžu historické stropy (s hrubým násypom) premoknúť tak, že ich vysušenie sa ukončí až za niekoľko rokov užívania – dokazujú to výsledky meraní Kloknerovho ústavu v Prahe. Viacročné prieskumy v praxi (po povodniach v Českej republike) preukázali hrozivé údaje: po navlhnutí a následnom napadnutí mikroorganizmami v prípade betónovej konštrukcie dochádza až k 70-percentnému úbytku pevnosti, v prípade poréznejších materiálov (tehla, malta, drevo a pod.) sú tieto poškodenia závažnejšie.

Prezentácia krovov

1. V pamiatkovom území obmedziť vstavby do podkrovi. Vstavba, ktorej realizácia si vyžaduje odstránenie časti historického krovu, je neprípustná.
2. Vstavby do podkrovi majú tvoriť len doplnok k celkovej dispozícii objektu, aby nespôsobili preťaženie objektu v súvislosti s prípojkami inžinierskych sietí, únikovými cestami, statickou dopravou, zásobovaním, odvozom odpadu a pod.

3. Je neprípustné realizovať vstavby do podkrovi v historických sakrálnych objektoch.

4. Je nevhodné realizovať vstavby do podkrovi v reprezentatívnych mestotvorných verejných objektoch a v objektoch palácového typu.

5. Nie je vhodné zobytnovať podstrešný priestor úzkych dvorových krídiel, hospodárskych prístavieb alebo iných objektov, ktorých vnútorná svetlá šírka v podstrešnom priestore je menšia ako 3,7 m. (Výnimku tvoria len také objekty, v ktorých je výška pomúrnice najnižšieho bodu strechy najmenej 1,5 m nad budúcou úrovňou podlahy podkrovia – dané obmedzenia vyplývajú z minimálnych typologických odporúčaní pre zobytnenie podkrovi).

K požiadavke 1 – 5:

Vstavby do podkrovi dnes predstavujú veľmi rozšírený a módný spôsob zväčšovania úžitkovej plochy historických objektov. Často pritom ide z architektonického a pamiatkarského hľadiska o veľmi problematické úpravy. Strecha je charakteristickým priestorovým prvkom historickej architektúry, rovnocenne ako napríklad dvor, prejazd alebo sieň. Náročným využitím strechy sa pamiatková hodnota historického objektu deformuje. Pozornosť si vyžaduje najmä obdobie po roku 1989, odkedy sa počet a bezohľadnosť vstavieb do podkrovi stali mimoriadne závažným problémom.

Degradácia striech je už zrejme nielen z vyšších objektov, ale aj z úrovne chodca. Osadzovanie strešných okien, zriaďovanie neúmerne veľkých vikierov, vstavba loggií, zmeny tvaru a ďalšie úžitkové úpravy znehodnocujú vzhľad historických striech. Negatívne zásahy do vonkajšieho vzhľadu však nie sú jediným problémom. Kvôli uvoľneniu dispozície sa redukujú alebo úplne vymieňajú krovy, pritom nie sú ušetrené ani cenné barokové a klasicistické konštrukcie. Zateplením, zakrytím, resp. obložením sa navyše znižuje možnosť údržby drevených krovov.

V súvislosti so zmenou využitia podkrovia vždy dochádza k nárastu úžitkového zaťaženia. Nárast zaťaženia následne vyvoláva nežiaduce statické zásahy, najmä budovanie železobetónových vencov, ktoré si vynucujú odstraňovanie hodnotných prvkov architektúry – korunnej rímsy, atikového muriva, záklopových stropov najvyššieho podlažia a pod. Obeťou vstavieb do podkrovi bývajú často zmeny dispozície nižších podlaží. Reprezentatívne schodisko meštianskeho domu zvyčajne vedie len po úroveň najvyššieho obytného podlažia. Prístup do podkrovia pre údržbu a servisné služby (pokryvač, kominár atď.) v minulosti zabezpečovalo vedľajšie schodisko (tzv. slúžkovské), ktoré bolo strmé, úsporné a nevyhovujúce z dnešných bezpečnostných hľadísk pre nové byty v podkrovi. Predĺžením hlavného schodiska do úrovne podkrovia sa zvyčajne zničia hodnotné prvky a reprezentatívny charakter priestoru (štuková výzdoba stien, ukončenie podesty s dekoratívnou dlažbou, balustráda, presklený veľkorozmerný svetlík a pod.).

Historické strechy sú nenahraditeľnou súčasťou kultúrneho dedičstva. Pre rozmanitosť mestskej pamiatkovej rezervácie majú zásadný význam. Autentická a správne udržiavaná strecha historickej stavby je malebná. Má proporcie, detaily, farbu a patinu. Jej podoba zodpovedá dobovému slohu. Strechu nemožno vytrhnúť z architektonického celku. V okamžiku, keď do tohoto celku zasiahneme nadstavbou atikového muriva, zmenou tvaru strechy, predimenzovanými vikiermi, loggiami a terasami, nemôžeme už hovoriť o historickej architektúre.

Ohrozenie pamiatkového územia, súvisiace so vstavbami do podkrovia, je ich celoplošné rozšírenie, bez ohľadu na individuálne pamiatkové hodnoty objektov. To, čo bolo možné prijať v ojedinelých prípadoch, nie je možné akceptovať ako všeobecný princíp, pretože by tým bola ohrozená kontinuita celej mestskej pamiatkovej rezervácie. Vstavba do podkrovia sa dnes berie ako úplná samozrejmosť, bez ohľadu na kvalitu pamiatky. Mnohí (najmä noví) vlastníci pristupujú k strechám historických stavieb ako k voľným stavebným parcelám a vyvíjajú nemalý tlak na orgány verejnej správy o povolenie pre ich vstavbu.

Podkrovia (ako medzipriestory, chrániace stavby pred účinkami poveternostných vplyvov) patrili v minulosti k najmenej využívaným priestorom. Preto sa v nich často zachovali konštrukcie a prvky, ktoré v iných častiach historických objektov už dávno zanikli. Tieto historicky cenné detaily väčšinou s novou vstavbou a úpravou krovu zanikajú.

Skutočne potrebujeme v historickom jadre zvyšovať a zahusťovať zástavbu? Pridávať kancelárie, a tým zvyšovať počet záujemcov o parkovanie? Obhajovať vstavby v súvislosti s požiadavkami vzniku nových bytov je zavádzajúce. Prax ukazuje, že nie všetky vstavby sú určené na bývanie. Podkrovie ani nemôže plnohodnotne nahradiť funkciu obytných poschodí. Akceptácia nového bytu v podkroví historického objektu často slúži len ako zámienka pre likvidáciu jeho pamiatkových hodnôt. Negatívne účinky sa prejavujú aj postupne v priebehu užívania.

Vstavba do podkrovia v historickom prostredí nie je vôbec lacná záležitosť najmä, pokiaľ má byť realizovaná citlivo. Nemožno teda argumentovať pomocou sociálne slabším vrstvám, ani hospodárskymi úsporami pri využití jestvujúceho stavebného fondu v porovnaní s novou výstavbou.

13. STRECHY

Údržba striech

1. Základnou požiadavkou zachovania strechy je jej pravidelná údržba.

K požiadavke 1:

Význam tejto požiadavky podčiarkuje skutočnosť, že väčšinu systémových porúch stavieb spôsobuje práve poškodená alebo zle fungujúca strecha.

Je žiadúce, aby vlastníci po každej väčšej búrke, ale minimálne raz na konci ročného obdobia (interval 3 mesiace) skontroloval stav krytiny na svojom objekte, prípadné stopy po zatekaní operatívne riešil lokálnou výmenou krytiny. Je potrebné skontrolovať výskyt výtrusov po drevokaznom hmyze i výskyt hubových výtrusnic.

Je žiadúce, aby krovná konštrukcia bola pravidelne vetraná, vetracie otvory by mali umožniť prístup vzduchu, ale medziť nekontrolovaný pohyb vtáctva (osadiť nehrdzavejúce siete).

Pravidelná kontrola funkčnosti dažďových zvodov a žlabov pri údržbe objektu je samozrejماً, pred zimou je žiadúce skontrolovať horizontálne žlaby a kotlíky a vyčistiť ich od vetrom nanosených listov a nečistôt.

Na základe skúseností z ostatných rokov (veľké výkyvy teploty v priebehu 24 hodín v zimnom období) je užitočné

umiestniť do horizontálnych žlabov i ich kotlíkov odporové káble, ktoré zabránia zamrznutiu väčšieho množstva topiaceho sa snehu, a tým je možné predchádzať rozsiahlejším škodám na fasáde.

Strešný reliéf z budovy Štátneho divadla

Zachovanie striech

- 1. Predmetom ochrany pamiatkového územia je tradičný tvar striech vrátane všetkých charakteristických atribútov (sklon, presah, vyloženie nad rímsou, poloha hrebeňov a úžľabí, výška odkvapovej hrany, výška hrebeňa strechy, atika, štítové murivá a požiarne múry vrátane kovových výplní otvorov a pod.), tvar strechy je zároveň slohotvorným dokumentom. Historické ploché strechy sú predmetom ochrany pamiatkového územia, ak súvisia so vznikom objektu alebo jeho štýlovou úpravou (funkcionalizmus, moderna).**
- 2. Okrem zachovania základného tvaru strechy sú predmetom pamiatkovej ochrany i detaily ukončenia historických striech. Zachovať historické strešné okienka, snehové zachytávače, vikiere, dažďové žlaby a odpady, svetlíkové konštrukcie, vetracie prieduchy, komínové telesá, klampiarske prvky strechy a príslušných štítových múrov, bleskozvody a podobne. Zrážkovú vodu je potrebné odvieť v rámci vlastnej parcely.**
- 3. Pri obnovách a úpravách striech objektov, situovaných v MPR, je neprípustné:**
 - a) meniť tvar strechy (vrátane odstránenia námetkov, vyrovnaním strešných plôch do geometricky presnej roviny a pod.),**
 - b) zmeniť vzťah spodného okraja strechy ku korunnej rímse,**
 - c) zvýšiť odkvapovú hranu (spodného okraja krytiny) oproti rímse,**
 - d) nahrádzať omietané komínové telesá rezným murivom (alebo naopak), oplechovaným murivom, prefabrikátmi a pod.,**
 - e) zjednodušovať profilácie komínových hláv a ďalších murovaných alebo kamenných prvkov strechy,**
 - f) odstraňovať komínové telesá (aj keď sú už nefunkčné),**
 - g) oplechovávať nadmurovky, ktoré boli tradične kryté tehľami, pálenou krytinou, kameňom alebo omietkou (k ochrane stavby možno použiť priedušný hydrofóbny prostriedok - tzv. neviditeľné oplechovanie),**
 - h) zväčšovať šírky oplechovania úžľabí, lemovanie nadmuroviek a pod.,**

- i) oplechovanie drevených (prípadne iných) ríms,
 - j) nahrádzať klampiarske prvky z pozinkovaného alebo zinkového plechu prvkami medenými. Možno použiť napr. veľmi trvanlivý plech titan-zinkový (príp. patinovaný),
 - k) oplechovať hrebene a nárožia, odstraňovať alebo zjednodušovať hrotnice a podobné ozdobné prvky,
 - l) vymieňať drevené (prípadne iné) rímsy, ktoré nemajú nosnú funkciu. Pokiaľ je výmena nutná, je potrebné dodržať detailnú profiláciu,
 - m) odstrániť alebo zjednodušiť historické ozdobné prvky strechy a štítov,
 - n) použiť farebné stierky alebo náter murovaných prvkov strechy (prírodný, časom tlmený kontrast medzi červenou krytinou a svetlou maltou patrí k historicky danému charakteru tradičnej strechy),
4. Materiál a druh krytiny, použitý pri obnove či úprave strechy, má byť individuálne určený na základe poznania objektu: z miestneho zistenia, pamiatkového výskumu alebo podľa miestnej analógie.
5. Výmena tradičnej krytiny za novodobé napodobeniny, prípadne úplne nové typy krytín, je neprípustná.

K požiadavke 1 - 2:

Prezentáciu striech významne ovplyvňuje spracovanie detailov. Okrem zachovania základného tvaru strechy sú predmetom pamiatkovej ochrany i detaily ukončenia historických striech, t.j. vzťah rímsy a odkvapovej hrany, vzťah ukončenia štítovej steny ku konštrukcii strechy atď.

Strešný reliéf od východu

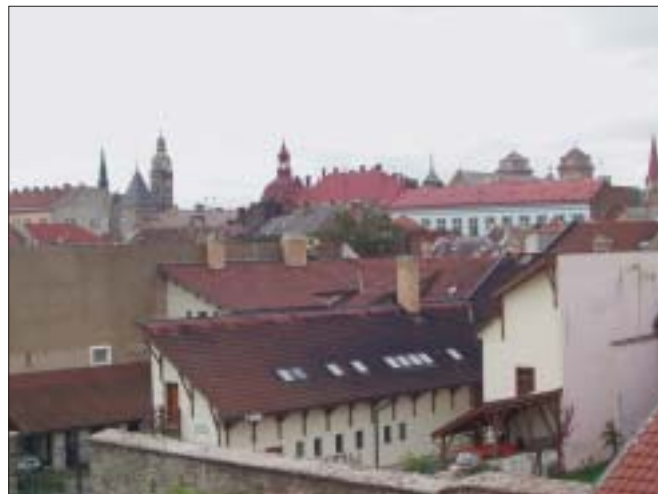
K požiadavke 2:

Plocha štítu bola v minulosti celistvá a bola tvorená nahrubo omietnutou stenou.

Na strechách historických objektov sa rovnocenne uplatňujú telesá komínov. Komínové telesá sú charakteristickým a malebným prvkom strešného reliéfu historických sídel. V historickom jadre Košíc bol ich počet pred obdobím centrálnych kotolní úctyhodný. K ich najväčšiemu úbytku došlo zavedením systému diaľkového vykurovania obytných sídlisk. V prípade modernizovaných objektov novodobé komíny slúžia len na odvádzanie spalín z plynových kotlov. Historické komínové telesá je neprípustné odstraňovať, aj keď už neplnia svoju pôvodnú funkciu. Odstránenie druhotných ťahových komínov

je potrebné zvážiť. Komíny starších stavieb boli väčšinou omietané, niektoré s murovanou, omietnutou hlavnicou. Povrchová úprava komínov sa má posudzovať individuálne, v závislosti od slohového typu a poznania konkrétnej stavby.

V prípade novostavieb je vhodné, aby bol nový komín umiestnený čo najbližšie k hrebeňu strechy.

Strešný reliéf od severovýchodu

K požiadavke 3:

Pri prezentácii striech v pamiatkovom území krajský pamiatkový úrad uplatňuje nasledujúce regulatívy: pri zachovaní historického krovu i pri komplexnej obnove strechy s využitím podkrovia je možné do ulice i do dvora osadiť strešné okná v rovine strechy, najviac v jednom rade, v primeranom množstve (minimálna výpočtová hodnota presvetlenia v zmysle STN), v rozsahu jedného podlažia, nanajvýš pri rozmerných krovoch doplnené galériou; vikiere je možné navrhovať len v opodstatnených prípadoch, a ak novotvar rešpektuje tvar, situovanie v rámci objektu, materiál, rozmery historických vikierov, ich proporcie voči streche (vikiere tradične slúžili len na odvetranie a minimálne presvetlenie podkrovia, pričom ich vzhľad dopĺňal výtvarné kvality exteriéru objektu); pri návrhu využitia podkrovia rešpektovať základný konštrukčný charakter objektu a hlavné dispozičné parametre (vstupy, schodiská, komunikačné trasy); strešné okná nie je nevyhnutné zaosovať podľa rytmu fasády, ale prednostne prispôsobiť krovej konštrukcii; strešné okná nezdužovať do dvojíc či skupín; zachovať, resp. obnoviť komínové telesá aj ako nefunkčné, resp. využiť ich prieduchy na rozvody inžinierskych sietí či vetranie; historické strešné okienka či vikiere zachovať resp. obnoviť v pôvodnom tvare aj v prípade využitia podkrovia, obnoviť dažďové žláby a odpady, vodu odvieť v rámci vlastnej parcely; historické snehové zachytávače zachovať resp. obnoviť; pri nových strechách dôsledne aplikovať snehové zachytávače; historické ploché strechy zachovať, najmä, ak súvisia so vznikom objektu, štýlovou úpravou či prestavbou.

Nové strechy na objektoch v mestskej pamiatkovej rezervácii a ochrannom pásme majú vychádzať z poznania histórie, hodnôt a špecifik miesta a prostredia, tradície, podriaďiť sa okolitému prostrediu: objemom, tvarom, výškou, proporciami, typológiou, krytinou, charakterom vikierov inšpirovať sa historickou analógiou; tvaroslovné prvky (ak sa nezachoval historický vzor) majú byť moderné, odzrkadľujúce súčasné trendy

s vysokou technickou a umeleckou hodnotou, uprednostňujú tradičné materiály. Je potrebné vyhýbať sa netradičným úpravám – najmä terasám, loggiám a pod., ktoré sú pre pamiatkové územie historického jadra Košíc netypické.

Pre strechy nehnuteľností v ochrannom pásme platia obdobné požiadavky ako v pamiatkovom území, rozdiel je v miere prísnosti posúdenia vstavieb do podkrovi a v možnosti dostavieb a prístavieb pre usmernený rozvoj územia, rešpektujúci výšku zástavby a charakteristické pohľady.

Strešný reliéf od juhozápadu

K požiadavke 4 – 5:

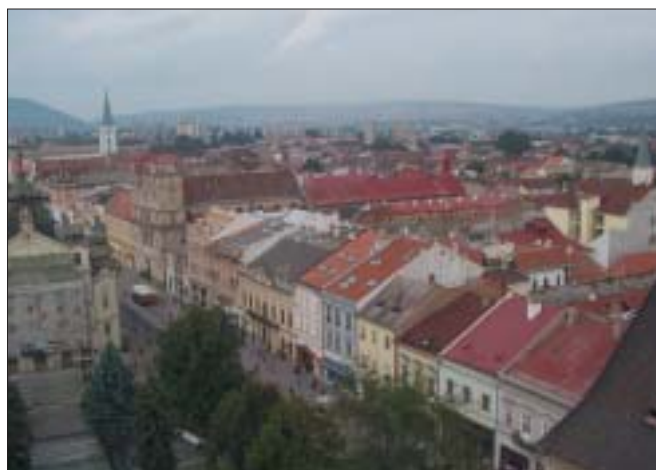
Krytiny striech v pamiatkovom území majú rešpektovať charakter historického strešného reliéfu. Materiál a druh krytiny, použitý pri obnove strechy, má byť individuálne určený na základe poznania objektu: z miestneho zistenia, pamiatkového výskumu alebo podľa analógie tradičnej krytiny. Nevhodné sú krytiny v netradičnej farebnosti a štruktúre povrchu. Nepripustné sú rôzne štrukturované plechy, profily z vlnitých plechodosiek alebo štruktúr, imitujúcich škridlovú krytinu, bitumenové pásy tzv. asfaltových šindľov, betónová krytina a ďalšie nehistorické krytiny. Nevhodné sú i niektoré moderné tvary keramických krytín.

K historickým strechám Košíc sa materiálovo viaže najmä keramická bobrovka, prípadne plechové pásy. Medzi tradičné krytiny sa zaradili aj staršie razené keramické škridle a tiež eternitové (vláknocementové) šablóny. Nevhodné by preto bolo nahradenie existujúcej tvarovej pestrosti starších keramických a eternitových krytín uniformitou jediného typu historizujúcej krytiny. Práve pri novostavbách (a zásadných prestavbách priestorovo rušivých objektov) možno v tomto smere uplatniť menej prísne kritériá oproti starším stavbám, najmä oproti národným kultúrnym pamiatkam.

Dôležitá je aj zásada regionálnej podmienenosti výskytu historických krytín a zásada typologickej podmienenosti. Máme doklady o tom, že v Košiciach sa používala aj štiepaná bridlica, drevené šindle či slama. Vlákno-cementové šablóny – tzv. eternit je vhodným materiálom najmä pre objekty, postavené po roku 1905. Od tohto obdobia sa na Slovensku (v Púchove) začala vyrábať táto ľahká a pomerne spoľahlivá krytina. Najširšie uplatnenie si získala v medzivojnovom období a je príznačná pre diela košickej moderny.

Slovensko má bohatú tradíciu výroby kovov. V minulosti bolo dokonca „medenou veľmocou“. Napriek tejto skutočnosti

sa medená krytina na našom území uplatnila len minimálne. Bola použitá len v prípadoch, kde bolo potrebné zabezpečiť pokrytie tvarovo náročnej strechy (napr. veže kostolov), respektíve pre výrobu dutého telesa s dvojitou krivosťou. Väčšina produkcie bola vyvezená do zahraničia. Medený plech nie je typický materiál pre MPR v Košiciach. V historickom jadre bol uplatnený až sekundárne – ako dôsledok (úmyselne) finančne náročných socialistických projektov pamiatkovej starostlivosti, teda metodicky nesprávne – bez historického opodstatnenia. Túto zásadu je potrebné zvážiť aj pri novostavbách.

Strešný reliéf z veže Dómu

Regenerácia striech

- 1. V pamiatkovom území nie sú žiadúce strešné nadstavby. Nadstavbou sa rozumie každé, aj minimálne vertikálne zvýšenie konštrukcie.**
- 2. Podkrovia v pamiatkovom území je možné využiť vstavbou v rozsahu najviac jedného podlažia, pri rozmerných krovoch je možné priestor doplniť otvorenou galériou.**
- 3. Na presvetlenie podkrovia v pamiatkovom území je možné do verejného priestoru (do ulice) osadiť strešné okná v rovine strechy, najviac v jednom rade, v primeranom množstve a rozmeroch (minimálna výpočtová hodnota presvetlenia v zmysle STN), strešné okná nezdužovať do dvojíc či skupín, strešné okná nie je nevyhnutné zaosovať podľa rytmu fasády, ale prednostne prispôbiť historickej krovnej konštrukcii.**
- 4. Vikiere je možné navrhovať len v opodstatnených prípadoch, v pohľadovo skrytých a neverejných priestoroch, len ak novotvar rešpektuje tvar a proporcie voči streche. Nové vikiere, orientované do verejného priestoru, sú neprípustné (pokiaľ pamiatkový výskum nepreukáže opodstatnenosť takéhoto riešenia), rovnako sú neprípustné neproporčne veľké vikiere, súvislé pásové vikiere a rad vikierov bez dostatočných rozstupov.**
- 5. Presvetlenie podkrovia je prípustné i svetlíkom, ktorého umiestnenie, vzhľad, konštrukcia a rozmery budú vychádzať z historickej stavebnej a architektonickej tradície na území MPR.**
- 6. Pri návrhu využitia podkrovia rešpektovať a zachovať základný konštrukčný charakter objektu a hlavné dispozičné parametre (vstupy, schodiská, komunikačné trasy).**
- 7. Strechy novostavieb v mestskej pamiatkovej rezervácii majú vychádzať z poznania histórie, hodnôt a špecifik miesta a prostredia, tradície, a podriaďiť sa okolitému prostrediu: obje-**

mom, tvarom, výškou, proporciami, typológiou, krytinou, charakterom vikierov sa inšpirovať historickou analógiou; tvaroslovné prvky (ak sa nezachoval historický vzor) majú byť moderné, odzrkadľujúce súčasné trendy s vysokou technickou a umeleckou hodnotou, uprednostňujúce ušľachtilé a trvanlivé materiály. Je potrebné vyhýbať sa netradičným úpravám – najmä terasám, loggiám a pod., ktoré sú pre pamiatkové územie historického jadra Košíc netypické a cudzorodé.

8. Pre strechy nehnuteľností v ochrannom pásme platia obdobné požiadavky ako v pamiatkovom území, rozdiel je v kritériách posúdenia vstavieb do podkroví a v možnosti dostavieb a prístavieb, uplatnených pre usmernený rozvoj územia, rešpektujúci výšku zástavby a charakteristické pohľady.

K požiadavke 1:

Strešné nadstavby trvale narušajú obraz strešného reliéfu. Spôsob prípadného presvetlenia podkrovných obytných priestorov, či už v existujúcich stavbách alebo v novostavbách, je nutné posudzovať individuálne, s prihliadnutím k okoliu navrhovanej stavby, viditeľnosti okenných prvkov z verejného priestoru (vrátane vyhladkových miest) a k regionálnym tvarom vikierov. Vytváranie strešných okien a vikierov, prípadne do plochy strechy zapustených terás či iných novodobých prvkov nie je žiaduce. Je nepripustné vytváranie nových alebo rozširovanie existujúcich okien v štítoch. Pri návrhu novostavieb majú byť dodržané rovnaké princípy.

Každá zmena výrazu strechy, jej nové architektonické a materiálové riešenie zásadne ovplyvní vzhľad celej hmotno-priestorovej štruktúry a uličného priestoru. Z tohoto dôvodu je žiaduce zachovanie historických krovov, voľných podkroví, tradičných strešných krytín, detailov a nedotknutého vzhľadu striech ako celku, rovnako ako zachovanie celého urbanistického krajinného kontextu.

Strešný reliéf chránime pre jeho historický vývin, mnohoroakosť, pestrosť, malebnosť – nie je teda dôvod vytvárať technicky dokonalú, uniformnú, nič nehovoriacu panorámu striech bez iných výpovedných hodnôt. Základným cieľom pamiatkovej ochrany je zachovať originál, t.j. tvar, zachovaný po poslednej ucelenej štýlovej úprave objektu. V prípade závažných rozhodnutí o obnove či budúcom využití jednotlivých objektov na chránenom území považujeme výsledný vzhľad strešného reliéfu a jeho celkové pôsobenie v pohľadoch za nadradený individuálnym záujmom.

Novodobá obľuba strešných loggií je nevhodným, aj keď prekvapivo obľúbeným javom v úpravách starších stavieb. Práve tieto prvky patria v jadre Košíc k najrušivejším zásahom do strešného reliéfu. V historickom prostredí sú cudzorodým prvkom, ktorý je potrebné v zásade odmietnuť (tam, kde už boli realizované, usilovať sa o ich zrušenie). Je zaujímavé, že každý stavebník, keď sa rozhoduje o zobytnení svojho podkrovia, uvažuje pritom o zámere vytvorenia strešnej terasy alebo aspoň loggie, z ktorej by mohol v budúcnosti mať pekný výhľad na okolité prostredie. Nepáči sa mu, ak z pamiatkového hľadiska sú takéto výrezy v rovine striech považované za neprípustné. Málokto si však uvedomí, že práve preto sa mu košická strešná krajina páči, lebo v nej takéto terasy a loggie nie sú. Keby v každej streche, ktorá je košickej MPR zobytnená, bola vyhladková terasa príslušného podkrovného bytu, doplnená v lete o slnečníky, palmy v kvetináčoch, šnúry s bielizňou a mobilnou hadicovou sprchou z hypermarketu, vizuálny vnem strešnej krajiny by až taký príťažlivý nebol.

Mnohí obyvatelia historického jadra by boli radi, keby sa pamiatkárске obmedzenia týkali len ich susedov...

K požiadavke 2 – 7:

Typické pre ráz historického strešného reliéfu Košíc sú krovky z prelomu 19./20. storočia – sedlové strechy alebo manzardové strechy nad hlavným objektom v radovej zástavbe s hrebeňom, rovnobežným s ulicou, pultové strechy nad dvorovými krídlami. Strešný reliéf dopĺňali prevažne omietané komínové telesá, niekedy s murovanou hlavicou. Nad schodiskovým priestorom alebo vnútornou časťou hlbšej dispozície sa často vyskytovali svetlíky, zasklené nad rovinou krytiny. Presvetlenie a vetranie krovov zabezpečovali malé dekoratívne vetracie okienka v tvare vikierikov a otvory s kovovými príklopmi ("strešné výlezy").

Pri obnove striech v pamiatkovom území je preto potrebné zachovať nasledujúce atribúty: skladbu, profiláciu a vyloženie korunnej a podstrešnej rímsy; výškovú niveletu odkvapovej hrany strechy (za záväznú výšku odkvapovej hrany strechy sa pokladá úroveň strechy z poslednej koncepcnej stavebnej úpravy); v prípade zachovanej a kvalitnej krovnej konštrukcie ju zachovať v rovnakom tvare, resp. lokálne doplniť chýbajúce či poškodené prvky; nezvyšovať hrebeň strechy; v prípade neproporčne plynkej strechy (provizória) je možné navrhnúť vyššiu úroveň hrebeňa, návrh prispôbiť fasáde a proporciám

Hlavná 35, svetlík hlavného schodiska

Kováčska 31, svetlík haly

objektu; v prípade zobytnenia podkrovia je potrebné zachovať prístup k jednotlivým prvkom konštrukcie (pre údržbu); v prípade náhrady technicky už nevyhovujúceho staršieho krovu (dokladovaného dendrologickým, resp. mykologickým prieskumom) navrhovať konštrukčne a materiálovo zhodný krov podľa historického vzoru; v prípade zvlášť hodnotnej krovej konštrukcie je využitie podkrovia nepripustné;

Treba tiež poznamenať, že predmetom pamiatkovej ochrany striech nie je provizórium, aj keď vzniklo v minulosti. Napr. niektoré krovy z konca 19. stor. sú na hranici únosnosti, pretože boli narychlo postavené po víchrici v roku 1870. Kvôli úspore materiálu sú neproporčne plytké.

Účastníci odbornej konferencie zo siedmich krajín strednej Európy, ktorá sa stretla v dňoch 14. – 15. 3. 2001 v Banskej Bystrici, poukázali na to, že historická strecha patrí a stále patrí medzi najzraniteľnejšie časti historických objektov. Jej dramatická premena v ostatnom období bola ovplyvnená jednak nedostatkom vhodných materiálov v rokoch osemdesiatych, jednak veľmi silným tlakom na maximálne využívanie priestorov podkrovia v rokoch deväťdesiatych 20. st. Historická strecha je integrálnou súčasťou historického objektu, preto je takisto rovnocenne chránená ako ostatné historické konštrukcie. Je výrazným prvkom ukončenia stavby v jej tvaroslovnom, funkčnom a konštrukčnom riešení. Sklon strechy dnes chápeme ako významný **slohotvorný** prvok, ktorý charakterizuje obdobie svojho vzniku. V mnohých prípadoch ukončuje a tvaruje nielen jednotlivý dom, ale aj priestor ulice a štruktúru historickej zástavby. Pri pamiatkovo chránených celkoch je preto nevyhnutné do územno-plánovacej dokumentácie zapracovať koncepciu ochrany pamiatkových hodnôt vrátane strešného reliéfu.

Perforácie strešnej roviny v historickom kontexte Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach tradične slúžili na úžitkové presvetlenie a vetranie podstrešných priestorov. V zmysle *Stavebného poriadku Slobodného kráľovského mesta Košíc* z roku 1885 (viď v prílohe) bolo totiž zakázané využívať podstrešné priestory domov na obytné účely. V košickej tradícii neboli vikiere **nikdy** tvaroslovnou súčasťou obytných priestorov, na rozdiel od realizácií francúzskych manzardových striech z obdobia neskorého klasicizmu. Na známej vedute Bratislavy z 18. storočia sa na strešnom reliéfe mesta vynímajú desiatky najrôznejších vikierov. Boli významnou súčasťou tvaroslovia a výzdoby budov. Avšak nie sú súčasťou stavebnej tradície Košíc. Ojedinelé príklady priniesli až prvé dekády 20. storočia, najmä obdobie tzv. moderny. Primerane k tejto funkcii vytvárali drobné, ale zaujímavé objekty s bohatým tvaroslovím. Historické fotografie mesta z prvých dekád 20. storočia nám pripomínajú, že strešná krajina bola veľmi pestrá. Dotváral ju kaleidoskop rôznych foriem drobných perforácií – vetracích otvorov, komínových telies s architektonizovanými hlavicami ako aj ďalšími funkčnými či dekoratívnymi doplnkami na strechách meštianskych domov. Vetracie a presvetľovacie otvory teda neboli len úžitkovými klampiarskymi, ale najmä umelecko – remeselnými doplnkami architektonického diela.

Medzinárodná charta o zachovaní a reštaurovaní pamiatok – Charte Internationale sur la Conservation et la Restauration des Monuments et des Sites, Benátky 1964, v kapitole Konzervácia k tejto problematike uvádza:

Čl. 6. Konzervácia pamiatky v sebe zahŕňa zachovanie jej prostredia a mierky. Ak tradičné prostredie pamiatky existuje, je potrebné ho zachovať. Je potrebné zamietnuť každú novostavbu,

každú deštrukciu a každú úpravu, ktorá by mohla porušiť vzťahy objemov a farieb.

V súlade s medzinárodne prijatými konvenciami, najmä s Benátskou chartou (1964) a Washingtonskou chartou (1987) je strecha kultúrnych pamiatok a objektov v pamiatkovo chránenom území, jej konštrukcia, krytina a všetky historické detaily predmetom pamiatkovej ochrany. Starostlivosť o historické strechy vyžaduje najmä ochranu originálnych krovov a všetkých ďalších detailov podkrovia. Pozornosť je potrebné venovať celej streche a všetkým jej častiam.

Zachovanie základného tvaru strechy je pre úspešnú prezentáciu pamiatkového fondu nedostatočné. Opakovanými nedostatkami pri obnovách sú napr. nesprávne uložené okraje krytiny pri hrebeni, na nárožniach a pri štítoch tradičných stavieb, ktoré boli často kladené do vápenej malty – v týchto prípadoch nie je vhodné ich oplechovať. Odkvapové žľaby je potrebné riešiť tak, aby nenarušali viditeľnosť profilovaných murovaných ríms.

Strechy pavlačových meštianskych domov v Košiciach svojim presahom chránia pavlač – podhľad presahujúcej časti býval pôvodne omietnutý (doskové podbitie, rákos, hladená omietka s fabiónom, často s rímsou). V mnohých prípadoch dnes dochádza k neodborným úpravám podhľadu („chalupárske“ drevené latkové obloženie, plastové tvarované fólie atď.), čo nesprávne interpretuje vzhľad dvorovej fasády.

14. ŠTÍTY

1. **Zachovať a obnoviť tradičnú povrchovú úpravu a hmotu štítových múrov.**
2. **Nenarušovať otvormi celistvosť štítového muriva.**
3. **Zreteľne odlišiť štít a fasádu historických objektov.**
4. **Pri obnove či úprave strechy dbať na obnovu štítového múru a jeho koruny.**

K požiadavke 1:

Štítové murivá sú prejavom funkčnosti – vymedzenia parciel, pre ktoré je príznačná úprava jadrovou, nehladenou, väčšinou len zatieranou omietkou, bez akéhokoľvek architektonického členenia.

Požiadavka údržby historických objektov materiálmi a prostriedkami, z ktorých vznikli alebo ktorými boli udržiavané v rozhodujúcej dobe svojej existencie, platí i pre materiál štítov.

K požiadavke 2:

Štítové murivá tradične slúžili ako protipožiarne múry a boli presne inžiniersky konštruované podľa v minulosti platných predpisov, no jestvujú výnimky, ktoré vyplývali z konštrukčnej a prevádzkovej nevyhnutnosti. Tie boli starostlivo premyslené a schválené príslušnými úradmi. Preto treba pristupovať k riešeniu každej situácie pri obnove individuálne a na základe dôkladného poznania súvislostí konkrétneho objektu.

Osobitným problémom sú okenné otvory, ktoré vznikli v medziparceláciách nekonceptne. Tieto **nie sú predmetom ochrany** pamiatkového územia. Práve naopak, vytvárajú cudzorodý prvok v mestskej štruktúre, sú najčastejším zdrojom susedských sporov a nedorozumení a môžu spôsobiť rozšírenie prípadného požiaru. V takýchto prípadoch je potrebné opätovne preveriť otázku, či vlastník nehnuteľnosti (súčasný alebo

minulý) vôbec niekedy nadobudol práva k vytvoreniu takéhoto otvoru.

K požiadavke 3:

Na fasádach rozličných slohových úprav sa spravidla prezentuje výzdoba a architektonické členenie. Zvláštnym prípadom sú štítové steny domov v uličnej zástavbe. Štítové steny nie sú v pravom slova zmysle fasádami. Je pre ne charakteristické, že boli ponechávané v režnej pohľadovej omietke. Táto charakteristická úprava má byť rešpektovaná. V prípadoch, že ide pre daný objekt o historicky doloženú tradičnú úpravu, je možné pripustiť na voľných štítových stenách veľkoplošné písmomaliarske reklamy. Náter fasádnou farbou je však chybou, ktorej závažnosť sa prejaví, najmä ak sa uplatňuje štít v širších pohľadoch. Fasádny náter štítovej steny môže pohľadovo narušovať urbanistický rytmus zástavby.

K požiadavke 4:

Koruny štítových múrov boli chránené krytinou podľa príslušnej strechy: do maltového lôžka ukladanými keramikými bobrovkami, tvarovaným plechom, uchytaným na laťovaní resp. kolíkoch muriva a pod.

V histórii mesta sa vyskytli aj výnimky, odkláňajúce sa od zaužívaných konvencií – napr. dom Mäsiarska 32, kde je paneľovaná úprava štítového muriva rovnocenná s úpravou fasády. Takéto výnimky dnes akceptujeme ako individuálny historický fenomén, ktoré nie sú pravidlom pre podobné stavebné úpravy na iných objektoch.

15. BALKÓNY, PAVLAČE, LOGGIE

1. Zachovať tvar, pôvodné tvaroslovné a konštrukčné prvky a materiálovú skladbu balkónov, pavlačí a loggií.
2. Regenerovať pôvodnú dlažbu, spádovanie, odkvapový nos a pod.
3. Nepridávať nové konštrukčné prvky napr. pevné prestrešenia, zateplenie, slnolamy, podhlady, nezasklievať balkóny, pavlače a loggie, (nemajú sa stať súčasťou interiéru).
4. Nenarušovať vzhľad prekryvaním (najmä zábradlím) reklamnými označeniami alebo inými obkladmi (rohože, drevené latovanie a pod.).
5. Zachovať materiál, vzhľad, a konštrukcie zimných záhrad (s presklením i bez), nedopĺňať novodobými výplňami.

K požiadavke 1:

Balkóny a pavlače sú konštrukcie, vysunuté z fasády objektu, nesené konzolami alebo krakorcami, zvyčajne s kamenným alebo kovovým zábradlím. Boli realizované z rôznych materiálov: najmä kameňa, murované z tehál, kovové, prípadne z kombinácie týchto materiálov. Nosnú konštrukciu historických kamenných balkónov a pavlačí tvorí väčšinou kamenná doska, podporovaná kamennými krakorcami, používanými najmä v stredoveku a renesancii (Hlavná 45). Kamenné balkóny s kamenným balustrádovým zábradlím tvorili honosnú súčasť aj barokových fasád často v sprievode figurálnej plastiky, napr. atlantov (Hlavná 48). Neskôr boli používané kovové alebo liatinové konzoly, nesúce kamenné a kovové dosky balkónov

*Malebný pohľad na košické strechy – historická pohľadnica
Zachováme ich alebo podľahnú záujmom doby?...*

Loggia tvorená nikou s priamym ukončením

Mlynská 20, balkón

(Mlynská 22, Hlavná 45, Hlavná 21). Veľmi často bola kamenná doska podopieraná oceľovými traverezami, na ktoré boli zavesené sádrové alebo štukové ozdobné konzoly, ktoré mali napodobňovať kamenné konzoly (Hlavná 121, Mlynská 20).

Tradičnú vonkajšiu horizontálnu komunikáciu na vyšších podlažiach dvorových fasád meštianskych domov vytvárali pavlače. Staršie stredoveké pavlače boli na kamenných konzolách (Hlavná 45, 47), renesančné, barokové aj klasicistické pavlače v Košiciach boli nesené úsekmi murovaných klenieb – tvaru fabionov alebo lunetových výsečí (Hlavná 115, Mäsiarska 21). Neskôr, v 19. a začiatkom 20. storočia boli murované príp. kamenné nosné časti nahradzované kovovými traverezami. Pri menších vzdialenostiach traverez tvorili nosnú konštrukciu pavlačí plytké segmentové tehlové klenbičky (Hl. 25). Kovové zábradlie pavlačí bolo niekedy v určitých rozstupoch spevňované kovovými rámami, uchytenými do obvodového muriva.

Loggia je zapusteným alebo polozapusteným prvkom fasád, príbuzná balkónu s podobným vzhľadom a tvarovým riešením. V prostredí Košíc sa stala typickým štýlovým prvkom uličných fasád v dobe klasicizmu (tzv. palladianizmus), najmä zásluhou architekta J. Bellaágha (Hlavná 79, Hlavná 116), ktorý fasády členil hlboko zapustenou loggiou s polkruhovým ukončením. Neskôr sa loggie stali plytšími s priamym ukončením (Komenského 1, Mlynská 26). Počas 1. pol. 20. storočia sa prvok loggie aplikoval veľmi často na funkcionalistických obytných nájomných domoch.

Arkier je architektonický prvok, obľúbený už v stredoveku na budovách rôzneho určenia: opevneniach, hradoch vo funkcii prevetu alebo ako honosný prvok meštianskych domov. Celé storočia sa uplatňuje v mestskej architektúre. Obľúbený bol aj preto, lebo rozširoval vnútorný priestor a na fasáde

Kováčska 40, pavlač po obnove

Hlavná 117, pavlač

Mlynská 22, liatinové konzoly pavlače

vytváral malebný prvok. Košické arkiere pochádzajú všetky z 19. storočia, čo súvisí aj s obľubou historických neoslohov napr. neogotiky či eklektizmu (Rooseveltova 8, Rooseveltova 24, Krmanova 8). Nosné konštrukcie arkierov sú podobné balkónovým, sú to vlastne stavebne uzatvorené balkóny rôzneho pôdorysného tvaru, často zdobené v exteriéri bohatou štukovou výzdobou. Často je interiér arkiera využitý ako zimná záhrada – v takomto prípade majú jeho výplne jednoduché zasklenie a od príľahlej miestnosti ho oddeľuje jednoducho presklená drevená stena rámovej konštrukcie (napr. Bačí-

kova 16). Arkiere sú obyčajne umiestnené uprostred fasády alebo na nároží budovy. Môžu byť v hornej časti ukončené balkónom (Štefánikova 4–6) alebo vežičkou (Mlynská 18, Kováčska 21, Alžbetina 22) s kovovou koruhvičkou.

K požiadavke 2:

Historickú podlahu košických balkónov a pavlačí tvorila najčastejšie kamenná pieskovcová veľkoplášna dlažba (Hlavná 51, Kováčska 15), mladšia keramitová dlažba (Hlavná 25), neskôr cementový poter. Pri obnove dlažby balkónov a pavlačí

Bačíkova 16, arkier

Štefánikova 4, dvojpodlažný arkier

je žiadúce ponechať zachované materiály (napr. veľkoplošné pieskovcové platne) a zabezpečiť ich obnovu reštaurátorským spôsobom. V prípade nadmerného poškodenia je možné použiť novú dlažbu primeraných rozmerov, prispôbenú farebnosťou a matnou povrchovou úpravou (Mlynská 25). Je nutné tiež zabezpečiť potrebný spád podlahy balkóna a pavlače smerom od obvodovej steny objektu a venovať pozornosť vytvoreniu, resp. zachovaniu odkvapového nosa pri okraji dosky.

K požiadavke 3:

Balkóny, pavlače a loggie sú spravidla fažiskovým štýlovým, ale aj funkčným prvkom, zabezpečujúcim kontakt s exteriérom. Tento základný princíp naruša akákoľvek dodatočná prestrešujúca, poprípade uzatvárajúca konštrukcia. Sekundárne konštrukcie zároveň vážne esteticky poškodia vzhľad celku, rovnako ako prekrytie časti konštrukcie napr. balkónovej mreže veľkoformátovými reklamnými označeniami.

K požiadavke 5:

Zimné záhrady – pôvodne pomerne častá drevená konštrukcia s presklením – bola obľúbeným prvkom v dvorových častiach domov košických mešťanov (Timonova 9). V druhej polovici 20. storočia sa zimné záhrady často stali predmetom likvidácie, prebudovania, preto ich ojedinele zachované príklady sú predmetom ochrany. Dôraz pri ich obnove sa kladie na zachovanie autenticity a materiálovej pravdivosti.

16. SCHODISKÁ

Požiadavky pre údržbu a zachovanie historických schodiskových konštrukcií:

1. Zachovať schodiskové konštrukcie ako neoddeliteľnú súčasť pamiatkových hodnôt objektu.
2. Hlavné schodiská objektov, ktoré končia podestou najvyššieho podlažia, nenadstavovať o ďalšie ramená pre sprístupnenie podkrovia.
3. Zachovať aj vedľajšie (servisné) schodiská objektov, sprístupňujúce podkrovia resp. suterén.
4. Zachovať, regenerovať a neodstraňovať pôvodné konštrukčné, tvaroslovné a dekoratívne súčasti schodísk – nosné vonkajšie a vretenové murivá, klenby nad ramenami a podestami, svetlíky, podesty a stupne alebo ich obklady, schodnice, zábradlia, madlá a pod.
5. Neobkladať schodiskové stupne a podesty novou dlažbou, neobrusovať patinovaný povrch liateho terazza ani prírodného kameňa stupňov, v prípade lokálneho poškodenia je žiadúce plombovať kamenárskymi metódami.
6. Zachovať či obnoviť statické pomery schodísk v pôvodnom stave – neoslabovať nosné vonkajšie a vretenové murivá, schodnice, nevytvárať ryhy a otvory, chrániť pred poveternostnými vplyvmi, vlhkosťou a zvýšenou prevádzkou, nezaťažovať novým náhodilým zaťažením.
7. Zachovať pôvodnú komunikačnú funkciu schodiskového priestoru a súvisiace komunikačné prístupy, zachovať priestor schodiska (zrkadlá, podesta) v pôvodnom tvare, polohe a umiestnení.
8. Chýbajúce súčasti schodísk doplniť alebo nahradiť konštrukciami z materiálov, použitých v pôvodných konštrukciách, novú povrchovú úpravu schodiskových stupňov, podest a zá-

Hlavná 18, hlavné schodisko

bradlí realizovať z tradičných materiálov, použitých v pôvodných konštrukciách, nepridávať k schodiskám nežiadúce prvky z netradičných materiálov.

9. Neumiestňovať v priestore schodísk výťahy, nerealizovať v hmote schodiskových murív inštaláciu skrine a iné technické zariadenia, neviesť v priestore schodísk rozvody inžinierskych sietí.
10. Počas stavebných prác chrániť pred poškodením schodiskové stupne a ďalšie súčasti schodiska.

Hlavná 81 - Andrassyho palác, hlavné schodisko

K požiadavke 1:

Schodisko je stupňovitá stavebná konštrukcia, umožňujúca komunikáciu medzi podlažiami. Schody, resp. schodiská delíme podľa materiálu (drevené, murované z tesaného prírodného či umelého kameňa alebo tehál, železné či liatinové, prípadne kombinované), podľa tvaru výstupnej krivky (priame, zalomené, vretenové rôzneho tvaru), s plným vretenom alebo voľným zrkadlom, prípadne visuté (na vnútornej strane zrkadla nepodopreté), a tiež podľa počtu ramien.

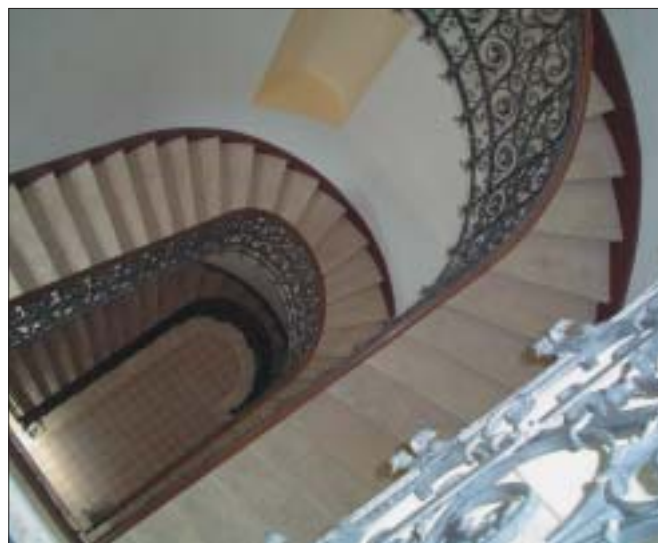
Najstaršie dochované schodiská v murovaných stavbách boli predovšetkým **schodiská priame i vretenové**, realizované v murovanej valcovej „dutine“, so stupňami kamennými, drevenými alebo kombinovanými (spodné časti kamenné, horné drevené). Od polovice 15. storočia boli realizované vretenové schodiská s rôznymi variantami priestorového vytvorenia vretena. Stredoveké, renesančné i barokové vretenové schodiská sú dnes zachované v mnohých v cirkevných objektoch (Dóm sv. Alžbety, Kostol premonštrátov), často sú zachované aj v meštianskych domoch (Hlavná 49). Drevené, kamenné a najčastejšie tehlové „duté“ vretenové schodiská, kruhového alebo oválneho pôdorysu, sa realizujú ešte v priebehu niekoľkých nasledujúcich storočí, v stavbách barokových a dokonca klasicistických (Hlavná 33). Špecifickým typom stredovekého schodiska sú jednoramenné priame schodiská s kamennými stupňami, realizované v hrúbke muriva (Dóm sv. Alžbety, zvyšok sekundárne zamurovaných kamenných stupňov – Kováčska 36, Alžbetina 1).

Ojedinelé doklady bežne realizovaných **drevených trámových schodísk**, nachádzame dnes ako prístupové schody do suterénnych priestorov meštianskych domov (Mäsiarska 11, Hlavná 46, Hlavná 48). Sú to celodrevené, priame alebo zalomené schodiská s trámovými schodnicami a stupňami z nako-so polených hranených trámov, niekedy pribitých drevenými kolíkmi.

Tradicia murovaných, hlavne **pravouhlých viacramenných schodísk** sa začína na prelome 16. a 17. storočia. Základný problém schodísk tohto typu predstavuje potreba čo najmenšieho vzopätia použitých klenieb, ktoré sú navyše nad ramenami stúpajúce. Preto sú klenby schodísk, oproti bežnému priemeru doby, progresívnejšie, nižšie, so skorým použitím ostro nasadených segmentových tvarov nad ramenami. Náročnosť realizácie schodiska bola spravidla úmerná sociálnemu postaveniu, keď sa schodisko postupne od renesancie stáva aj kompozične dôležitým nástupným priestorom s reprezentačnou funkciou. Pravouhlé renesančné a barokové schodisko používa hlavne klenby križového typu nad podestami a stlačené valené klenby nad ramenami. Bežné renesančné schodisko s úzkymi ramenami (pokladané často mylne za vedľajšie schodiská pre svoje stiesnené pomery) má ešte vretenovú stenu plnú, ale vývoj smeroval k uvoľneniu schodiskového priestoru použitím vnútorného skeletového systému s klenutými pásmi, do ktorých sa vsadili jednotlivé klenbové polia (začiatok 17. storočia). Stále sa realizujú aj vretenové schodiská drevené alebo z tesaného kameňa. Vretenové schodiská kruhového (a neskôr oválneho) pôdorysu sú naďalej častejšie murované z tehál, niekedy s väčším dutým vretenom prečleneným otvormi. Realizácia celodrevených alebo kombinovaných schodísk postupne smeruje k subtilnejšiemu a viac prečlenenému riešeniu – t.j. trámovým schodnicami a netrámovým, teda fošňovým či doskovým stupňom (alebo obklad na stále masívnom stupni).

Barokové aj barokovo-klasicistické schodiská sú ťažiskovým priestorovým prvkom v koncepcii interiéru svojim veľkorysým priestorovým usporiadaním a honosnosťou výzdoby a materiálov (Hlavná 28), doplnené aj freskovou maliarskou výzdobou (Hlavná 59) a sochárskou či kamenárskou výzdobou – kamenných balustrových zábradlí (Hlavná 27, 59). Od polovice 18. storočia sa na viacramenných drevených alebo kombinovaných pravouhlých schodiskách začínajú uplatňovať plackové klenby a vrcholia realizácie drevených schodísk s trámovými schodnicami, doskovými stupňami a bohatou výzdobou stĺpikov, madiel a výplní zábradlia (dvojamenné drevené schodisko – Mäsiarska 7, Hlavná 45). Drevené stĺpiky sa uplatňujú aj na murovaných schodiskách, spravidla spolu s drevenými stupňami. Bežnejšie sú však u murovaných schodísk murované zábradlia so stĺpkami a madlami, tesanými z kameňa (trojamenné drevené schodisko s kamennými stĺpkami zábradlia – Hlavná 48, kláštor dominikánov), prípadne železné kované či liatinové zábradlia.

V 1. polovici 19. storočia sú najčastejšie realizované **skeletové schodiská** s plackovými klenbami nad podestami a valenými, resp. segmentovými nad ramenami. Podpory týchto skeletov bývajú pilierové alebo stĺpové. Materiál pre zábradlia je kované železo a hlavne liatinové tyčkové prefabrikáty. Stále častejšie sa realizujú drevené schodiská a vretenové schodiská polkruhového (prípadne podkovovitého tvaru), ktoré sa okolo polovice 19. storočia realizujú ako **visuté schodiská** s úplne voľným zrkadlom bez podpôr, so vzájomne polodrážkovo prepojenými kamennými stupňami. V mestských palácových stavbách sú časté podopretia podest visutých schodísk kamennými stĺpmi (Mäsiarska 23), ktoré majú votknuté monolitické kamenné podesty, alebo masívne, tesané kamenné stupne. Majú často liatinové, kované alebo kamenné zábradlia a podlahu podest z mozaikového terazza. Menej náročné sú realizácie kovaných a stále častejšie aj náročnejších **liatinových prefabrikovaných točitých i priamych schodísk** (samostatne stojace – Hlavná 5). V poslednej štvrtine 19. storočia sú votknuté dosky podest nahradzané valcovými „I“ profilmi (dvojamenné schodisko s liatinovým zábradlím – Hlavná 62), ktoré sa na konci 19. storočia začínajú podkladať i pod doposiaľ voľné konce stupňov, čím je vytvorená sústava **skeletového ocelového schodiska**, one-

Kováčska 40, schodisko

Moyzesova ulica 11, detail schodiska

dlho nahradené železobetónovou alebo ocelovou konštrukciou (ocelové trojramenné nitované schodisko s dreveným obkladom stupňov – Komenského 2). V menších stavbách sa v priebehu 2. polovice 19. storočia, v súlade s historizujúcimi aj rustikálnymi trendami v architektúre, vracia oblúba drevených schodísk, ktorým už nebránia protipožiarne nariadenia. Tieto schodiská majú celodrevenú rámovú konštrukciu s výplňami, nadväzujúcimi na obdobne riešené obklady príľahlých stien.

Stavebné konštrukcie schodísk tvoria uzatvorený a ucelený súbor historicko-architektonických hodnôt, ktoré spolu so svojimi konštrukčnými detailami vytvárajú neoddeliteľnú historickú súčasť objektu. Architektonické, výtvarné a umelecko-remeselné prvky sú historickou súčasťou schodísk. Hodnotu patiny, hodnotu vžitej podoby, vhodnosť rekonštrukcie staršieho riešenia, dostatočnosť podkladov pre obnovu a ďalšie kritériá je potrebné zvážiť pre architektonický celok, ktorý zahŕňa: slohový výraz, členenie, akcenty a tvaroslovie. Základnou požiadavkou je preto zachovanie celkovej koncepcie diela.

K požiadavke 2, 3:

Schodiská je potrebné zachovať ich v pôvodnom stave, bez nadstavovania o ďalšie ramená, ktoré svojou hmotou znižujú svetlosť schodiskového priestoru, znižujú presvetlenie schodiskovými svetlíkmi a znehodnocujú estetické kvality pôvodného schodiska. Nové schodiská je potrebné riešiť v iných, menej exponovaných priestoroch, bez poškodenia klenieb. Vedľajšie schodiská sú neoddeliteľnou súčasťou historického objektu, sú dokladom staršieho dispozičného

riešenia, preto ich nie je možné odstrániť. Systém viacerých schodísk a ich vzájomná súvislosť v rámci jednej pamiatky vytvára základnú dispozičnú schému domu, ktorej rešpektovanie a zachovanie je z hľadiska ochrany pamiatkového fondu nevyhnutné.

Tajovského ulica 9, detail schodiska

K požiadavke 4 – 8

K znehodnoteniu pôvodných konštrukčných, tvaroslovných a dekoratívnych súčastí schodísk dochádza najmä poškodením alebo odstránením nosných murív, klenieb nad ramenami a podestami, svetlíkov, podest, stupňov, schodníc, zábradlí a madiel, alebo pôvodného tvaroslovného detailu schodiska. Súčasti schodísk sú nahradené novými, nevhodnými konštrukciami z novodobých materiálov, ktoré sú ochudobnené o pôvodný tvaroslovný detail. Dochádza tiež k odstráneniu celého schodiskového ramena alebo zábradlia kvôli miestnemu poškodeniu (vyšľapaná nástupná plocha stupňa, chýbajúci stĺpik zábradlia, poškodené drevené madlo). Schodisko tak nie je možné prezentovať v jeho pôvodnom tvarovom a štýlovom charaktere. Snahy vlastníka o estetizáciu („vy-

Železničné riaditeľstvo, hlavné schodisko

lepšenie vzhľadu“) často vyvolajú nevhodné prekrytie novými materiálmi (keramické obklady alebo iné úpravy stupňov a podest, nevhodné nátery stupňov, zábradlí a madiel) a pridanie nových konštrukcií, ktoré nie sú realizované z materiálu, použitého v pôvodných konštrukciách (výmena pôvodných liatinových zábradlí za nové ocelové alebo drevené doskové zábradlia, výmena drevených madiel, osadenie výťahov do schodiskového priestoru), čím sa naruší prezentácia pôvodných priestorov schodiska. Nové, neodborne zvolené konštrukcie nekorešpondujú s pôvodným materiálom, ale ani štýlovým charakterom objektu. K estetickému znehodnoteniu schodísk dochádza tiež nevhodným osadením rozvodných skriň, iných technických zariadení a vedením rozvodov inžinierskych sietí v ich priestore. Konštrukcia schodiska tvorí nezastupiteľné a často ťažiskové miesto v dispozícii, ktorá je súčasťou ochrany pamiatkových hodnôt objektu. Je často miestom sústredenia umelecko-remeselného detailu a výzdoby. So zmenou umiestnenia schodísk neraz súvisia aj výrazné zásahy do pôvodnej dispozície interiéru a pôvodných konštrukcií (napr. prierazy stropov a murív), ale aj exteriéru (zmena vzhľadu fasád a striech).

K požiadavke 9 a 10:

Stavebné konštrukcie schodísk tvoria uzatvorený a ucelebný súbor historicko-architektonických hodnôt. Nedostatočnou alebo chýbajúcou údržbou pamiatkových objektov dochádza k ich poškodeniu alebo nenahraditeľnej strate. K znehodnoteniu schodiskových konštrukcií dochádza najčastejšie zmenou statických pomerov, vznikajúcou od poškodenia nosných konštrukcií schodísk (murivá, schodnice, stĺpy), od zvýšenia náho-

Štefánikova 2, hlavné schodisko

dilého zaťaženia (zmena spôsobu využitia objektu), od poškodenia drevenej hmoty zvýšenou vlhkosťou a zatekaním (plesne, hniloba), od poškodenia spojovacieho materiálu. Pri obnove objektu sa schodisko často stáva miestom uloženia stavebného materiálu. Súčasťou schodísk je potrebné počas stavebnej činnosti chrániť pred poškodením (napr. dreveným odebnením stupňov a zábradlia).

17. ZÁBRADLIA, MREŽE, OSTATNÉ KOVOVÉ PRVKY

- 1. Zachovať a udržiavať kovové prvky ako súčasť objektov, chrániť ich pred poškodením a odcudzením. Patria sem najmä: schodiskové, pavlačové a balkónové zábradlia, okenné, dverné a nadsvetľikové mreže, čučky, maskaróny, držiaky na kvetináče, vľajkoslávy, akrotérie, okopníky, škrabka na obuv, konzoly na kobercové tyče, konzoly balkónov, pavlačí a svietidiel, markízy, kľučky, priezory s krytmi, kryty poštových schránok, klopadlá, madlá, kovové súčasti striech, pamätné tabule, výtvarné diela, oplotená a pod.**
- 2. V prípade, že niektorý z týchto prvkov neslúži svojmu účelu a nie je možné ho opätovne použiť, je potrebné ho depozitovať v danom objekte na určenom mieste.**
- 3. Zachovať a vhodným spôsobom ošetriť natierané kovové prvky: očistiť od hrdze, mastnoty, nevhodných náterových vrstiev. Hrdzu odstraňovať oceľovými kefami, chemickými prostriedkami, v odôvodnených prípadoch mechanicky pieskom. Nečistiť strojovými mechanizmami, vhodné je opálenie a následná povrchová úprava. Pri obnove je potrebné spôsob ošetrenia konzultovať s reštaurátorom, prípadne zamestnancom krajského pamiatkového úradu, aby nedošlo k neodbornému poškodeniu.**
- 4. Farebnosť kovových prvkov určí reštaurátor, prípadne zamestnanec Krajského pamiatkového úradu. V prípade nemožnosti zistenia historickej farebnosti je žiadúce vychádzať z historickej analógie.**
- 5. Poškodené mreže a zábradlia a ostatné kovové prvky dopĺňať v identickom materiáli a príbuznou technológiou. Zachovať pôvodný tvar, profiláciu, členenie a farebnosť.**
- 6. V prípade, že sa nezachovali pôvodné mreže, zábradlia a ostatné kovové prvky, nové prvky vyhotovovať na základe poznania historického kontextu, návrhy je potrebné prerokovať s Krajským pamiatkovým úradom.**
- 7. Nezvyšovať svojvoľne výšku kovových zábradlí schodísk, balkónov a pavlačí. V prípade, že výška zábradlia nevyhovuje požiadavkám bezpečnosti, môže byť šetrne doplnená. Tieto prípady budú predmetom individuálnych správnych konaní Krajského pamiatkového úradu.**

K požiadavke 1 - 7:

Základnú typológiu kovových prvkov môžeme rozdeliť na: a) zábradlia balkónové, b) zábradlia pavlačové, c) zábradlia schodiskové, d) markízy, e) pavlačové kotvenia, f) držiaky na kvetináče, g) brány, h) kľučky, i) okopníky, j) mreže na okenných, dverných a odvetracích otvoroch, k) vľajkoslávy, l) akrotérie, m) konzoly, n) maskaróny a iné drobné prvky, napr. domové čísla, kovové prvky, aplikované priamo na fasáde (napr. na fasáde Timonovej ulici 9).

Kovové prvky slúžili nielen na dekoratívne účely, ale mali aj úžitkovú funkciu z hľadiska bezpečnosti: ako zábrana na

Hlavná 81, Andrásyho palác, liatinový maskarón na dvorovej fasáde

Detail liatinového zábradlia s dreveným madlom

pavlačiach, schodiskách, okenných výplniach, či ako ploty. Kovové prvky sú dôležitou súčasťou architektúry - detailizujú architektonickú hmotu a robia jednotlivé objekty jedinečnými a neopakovateľnými. Tieto prvky, rovnako ako ostatné výtvarné diela, podliehali vo svojom vývoji zmenám po sebe nasledujúcich architektonických slohov, aj keď ich stvárnenie neprechádzalo až takými radikálnymi zmenami. Najstaršie príklady železných kovaných prvkov sa dosť ťažko datujú najmä pre absenciu výrazných slohotvorných prvkov a pre jednoduché možnosti ich výmeny. Preto pri týchto prvkoch hrozí viac nebezpečenstvo neadekvátneho prístupu. Okrem rozličného spôsobu uplatnenia sa kovové prvky odlišujú aj spôsobom tvorby; kovové prvky sú buď kované (v Košiciach fungovala v 19. storočí napr. známa dielňa majstrov Buchnerovcov) alebo liatinové. Prvé liatinové prefabrikáty sa objavujú od druhej polovice 19. storočia, čo súvisí s rozmachom výstavby nájomných domov, napr. schodiskové zábradlie na Mlynskej 1, pavlačové zábradlie na Zvonárskej 13, Vodnej 2. Okrem tvarov je datovacím prvkom kovových zábradlí aj spôsob ich spájania - menšie kusy, osadzované vcelku, sa spájali napevno zvarovaním alebo zakovaným prepásaním, väčšie celky boli rozoberateľné a spájali sa kolíkmi či klinovými zarážkami.

Nástup historizujúcich slohov znamenal návrat k ručnej práci, ale už s použitím továrenských polotovarov. Železné kované mreže boli zhotovované ohýbaním, prevliekaním a prepásaním (prúťmi). Od renesancie do 19. storočia sa kovali aj vysunuté „košové“ mreže, zachovali sa napr. na oknách uličnej fasády prvého nadzemného podlažia Kováčskej 32.

Z hľadiska veku môžeme kovové prvky, nachádzajúce sa na území Košíc, rozdeliť do troch hlavných skupín:

1. kovové prvky 19. storočia,
2. secesné prvky a
3. prvky obdobia moderny.

Kovové prvky 19. storočia môžeme rozdeliť na klasicistické, neoštýlové a eklektické. Najviac kovaných zábradlí na území Mestskej pamiatkovej rezervácie Košice je z obdobia klasicizmu. Môžeme ich nájsť hlavne na pavlačiach dvorových

Drevený trh 1, secesný vetrací otvor suterénu s mriežkou

kridiel a zábradliach schodísk. Veľmi typickou formou je tyč s guľôčkou, napr. pavlačové zábradlia domov na Hlavnej 25, Hlavnej 49, Hlavnej 41, Mlynskej 2. Neogotické schodiskové zábradlie a vstupnú bránu do schodiskového priestoru môžeme nájsť na Rooseveltovej ulici 24 (motív mnišky a kružby so štvorlistom). Neobarokové prvky sú charakteristické vypuklými konkávno-konvexnými tvarmi, napr. kovaná balkónová mreža uličnej fasády na Rooseveltovej ulici 22. Eklektické kovové prvky reprezentuje vstupná kovaná brána na Hlavnej ulici č. 81: tzv. Andrásyho palác ako aj kované zábradlie schodiska, liatinová presklená markíza na liatinových konzolách a liatinové maskaróny v tom istom objekte, zábradlie hlavného schodiska budovy UPJŠ na Šrobárovej 2 (pôvodne budova Kráľovskej súdnej tabule): honosné zábradlie, zdobené motívom vavrínového venca a rastlinných úponkov, pri nástupe na schodisko s hlavou draka alebo zábradlie hlavného schodiska na Krmanovej ulici 1. Pre secesné mreže sú typické vegetabilné motívy, napr. kovaná mreža balkóna na Alžbetinej ulici 51, kovaná mreža balkóna na Tajovského ulici 12, ale v Košiciach sa objavujú aj geometrické motívy, napr. na Moyzesovej ulici 50. Príkladom použitia kovových prvkov obdobia moderny sú mreže na okenných otvoroch, vstupná brána a kľučky na ortodoxnej synagóge na Puškinovej ulici a balkónové zábradlia hlavnej fasády, držiaky na kvety, pavlačové zábradlia zdobené motívom tulipánu na Zahlerovom dome na Rooseveltovej ulici 3, kované zábradlie a držiak v štýle Art déco na Štefánikovej 2.

V porovnaní so stavebným materiálom – kameňom, tehľami alebo betónom – sú kovové prvky zraniteľnejším materiálom a pri zanedbávaní údržby ľahšie podliehajú znehodnoteniu. Na druhej strane však úbytok hmoty nemusí byť na škodu, často môžeme na základe takéhoto „deficitu“ presnejšie datovať jednotlivé kovové prvky. Ich ohrozenie spočíva aj vo zvýšenom riziku odcudzenia – mnoho týchto prvkov už skončilo v zberných surovinách, a teda ich poznanie a datovanie je nenávratne stratené.

18. ZÁBRADLIA Z INÝCH MATERIÁLOV

1. Zachovať a obnoviť drevené, kamenné a umelokamenné zábradlia. Nenatierať ich nevhodným náterom. Spôsob ich

Mäsiarska ulica 7, drevené zábradlie

Alžbetina 22, gotické kamenné fiály z Dómu použité ako stĺpiky zábradlia

ošetrenia konzultovať s reštaurátorom, prípadne zamestnancom Krajského pamiatkového úradu.

2. Chýbajúce prvky dreveného, kamenného alebo umelokamenného zábradlia nahradit' kópiami v identickom tvare, proporciách a materiále.

K požiadavke 1 – 2:

Zábradlia schodísk boli vyhotovované aj z iného materiálu ako je kov. Bol to predovšetkým opracovaný kameň, umelý kameň a drevo. Podobne ako kovové prvky, aj stvárnenie týchto zábradlí bolo ovplyvnené jednotlivými umeleckými slohmi. V období socializmu boli umelokamenné balustre zábradlí často nevhodne natierané olejovým náterom. Drevené zábradlie na schodisku sa dodnes nachádza v tzv. Vítězovom dome na Hlavnej ulici 40, umelokamenné zábradlia schodisk sa nachádzajú v tzv. Hadik-Barkóczyho paláci na Hlavnej ulici 48, či v budove UPJŠ na Šrobárovej ulici 2. Gotické kamenné zábradlie sa zachovalo predovšetkým v sakrálnych objektoch: Dóme sv. Alžbety a v kaplnke sv. Michala.

19. OTVORY A ICH VÝPLNE

Požiadavky na zachovanie výplní:

1. Zachovať a chrániť originál ako pamiatkovú hodnotu na pôvodnom mieste a pri plnení svojej funkcie.
2. Zachovať autentickú hmotu konštrukčných prvkov – okien, dverí a brán - a ich jednotlivých častí: profilované drevené

Alžbetina 3, secesné okno

obloženia dverných zárubní a okenných rámov, vonkajšie okenice a vnútorné skladacie špalety, kovania, závesné mechanizmy, sklenené výplne, spojovacie a stužujúce prvky, nátery a iné povrchové úpravy. Zachovať tvaroslovie, materiál, rozmery, proporcie, spôsob otvárania – vetrania, hĺbku osadenia v murive, farebnosť, a povrchové úpravy okien, dverí a brán.

K požiadavke 1 – 2:

Okná, dvere a brány – výplne otvorov - sú súčasťou objektov (ich exteriéru a interiéru) ako i striech historických objektov v chránenom území MPR Košice.

Ešte pred niekoľkými desaťročiami mal každý meštiansky dom v jadre Košíc masívnu drevenú bránu. Historické brány sa v ostatnom období z našich ulíc začali vytrácať: v období I. ČSR, kedy funkcionalizmus výrazne zasiahol Košice, boli upravené mnohé partery na výklady v celej šírke fasády (Hlavná 43, Hlavná 55), v období budovania socializmu to boli necitlivé utilitárne úpravy pod rúškou „modernizmu“ (Hlavná 49, Hlavná 58), a v období od r. 1983 (vyhlásenie Mestskej pamiatkovej rezervácie) do r. 1989 sa štátna pamiatková starostlivosť prostredníctvom národného výboru postarala o plošnú obnovu historických drevených brán: na území rezervácie ich hromadne začala nahradzovať novými, avšak nie kópiami, ale zjednodušenými, temer unifikovanými kusmi. Dnes máme už málo zachovaných originálov, preto ich ochrane venujeme osobitnú pozornosť.

Košické drevené brány pochádzajú väčšinou zo záveru 19. storočia, výnimočne sa nájdu i neskorobarokové (záver 18. storočia – Mäsiarska 34) alebo klasicistické (Zvonárska 3).

Ešte aj začiatkom 20. storočia sa vyrábali do starej architektúry historizujúce tvary (neogotické, neobarokové a pod.), pretože vlastníkom domu sa prirodzene usiloval o udržanie slohového výrazu celej fasády – a tomuto úsiliu podriadil aj riešenie novej brány. Všeobecne môžeme konštatovať, že brána tvorila vždy plnú masívnu plochu, nepriehľadnú, svojou mohutnosťou i vzhľadom vyjadrujúcu bezpečnosť obyvateľov domu. Rozmer brány sa prispôboval portálu vstupu, zvyčajne to bola svetlá šírka prejazdu, ktorá umožňovala vjazd vozom (Hlavná 48, Hlavná 92). Pre uľahčenie vstupu pešim mali mnohé brány v rámci veľkého krídla menšie, samostatne otvárateľné krídlo o rozmeroch širších jednokrídlových dverí (Mäsiarska 34). Konštrukcia brány bola v každom období rámová, s kazetovými alebo inými výplňami, v hornej časti so svetlíkom (preskleným alebo s mriežkou), materiálom bolo najčastejšie mäkké drevo s náterom. Prevádzkový režim mnohých domov, kde vo dvore boli umiestnené obchody a služby, bol taký, že cez deň bola brána dokorán otvorená a v noci sa z bezpečnostných dôvodov zamykala. Uvedené pravidlá potvrdzuje v Košiciach výnimka: nájomný dom z prelomu 19. a 20. storočia – tzv. Andrásyho palác, ktorého vstup zatvára umelecká kovaná mreža, umožňujúca priehľad do dvora.

Dnes sa prevádzka mnohých domov vracia k osvedčenému modelu: na prízemí z ulice i vo dvore, ba aj v suteréne sú obchody a prevádzky a na mnohých poschodiach sú byty. Brány sa však cez noc nezatvárajú – vyplýva to najmä z dlhých prevádzkových časov reštauračných zariadení. Zamknuté brány sú dnes na tých domoch, kde sa bránou vchádza do výhradne obytných priestorov. Pri komplexnej obnove objektov

Poštová 13, drevená brána

Mlynská ulica 25, presklená stena

sa stretávame často so zámerom vymeniť starú drevenú bránu za novú – tu sú rôzne prípady: stará brána sa zachovala, avšak je nezvratne poškodená – dá sa vyrobiť replika s opätovným využitím pôvodných mreží, kovaní a kľučiek (kovové súčasti majú zrejme dlhšiu životnosť ako drevo), stará brána sa zachovala len v dokumentácii (archívne foto, zameranie a pod.) – dá sa vyhotoviť replika alebo náznaková rekonštrukcia. Každý prípad je však potrebné riešiť individuálne.

Pri vstupe do objektu na prvý pohľad vnímame úpravu povrchu okolitých stien a stropu a dverové výplne, pretože intuitívne hľadáme smer nášho ďalšieho pohybu. Tvar, rozmery, spôsob osadenia, výzdoba, smer otvárania dverí v historických interiéroch sú charakteristické pre jednotlivé slohové obdobia, aj pre druh budovy. V druhej polovici 20. storočia túto rôznorodosť v prefabrikátovej výstavbe nahradila úzkoprsá unifikácia: interiérové dvere bolo možné rozlišovať len podľa presklenia či povrchovej úpravy, výška bola jednotná, v šírke bolo niekoľko (málo) variánt. Celkom inak vyzerá zachovaný interiér meštianskeho bytu z prelomu 19./20. storočia: vojdeme doňho hlavným vchodom: dvojkridlovými dvermi s nadsvetlíkom (napríklad z podesty hlavného schodiska), a v predsieni sa môžeme podľa ostatných dverí zorientovať: vysoké dvojkridlové dvere s presklením s bohato profilovaným obkladom zárubní vedú isto do „salónu“, knižnice alebo pánskej pracovne, plné dvojkridlové do spálne, nižšie jednokridlové široké dvere do kuchyne a rovnako nižšie, ale aj užšie pravdepodobne do komory, alkovne či kúpeľne. Z kuchyne bývala najužšími dverami prístupná malá miestnosť pre slúžku. Niekde zozadu by sa mal nájsť ešte zadný vchod, ktorý používalo služobníctvo,

ale často vo všedných dňoch aj domáci – zadný vchod bol zvyčajne jednokridlový, s nadsvetlíkom, prístupný z pavlače alebo zadného schodiska. Teda samotný charakter dverí prezrádza, čo je za nimi. Keďže tieto znaky sa vyvíjali dlhodobo a postupne, človeku príslušného obdobia boli veľmi zrozumiteľné. Sami sa ochudobňujeme, ak sa týchto informácií dobrovoľne zriekame, pretože sú súčasťou nášho kultúrneho dedičstva, vyjadrené v košickej pamiatkovej rezervácii. A obohatíme svoje prostredie, ak si vážime a zachováme hodnoty historického interiéru.

Väčšina košických interiérových dverí z 19. storočia je celodrevená, rámovej konštrukcie s profilovanými výplňovými kazetami – kazety sú drevené alebo je v ráme dverného krídla osadené sklo, často s fazetou alebo s leptaným ornamentom. Dvere vyrobili väčšinou z mäkkého dreva a natreli krycou farbou – je nevkusným omylom zo storočných dverí „odrať kožu“, aby bolo vidieť holé drevo, dvere namoriť a prezentovať ho – táto drevná hmota nebola určená na prezentáciu, máva lokálne vysprávky stolárskymi tmelmi alebo kúskami dreva, osadenými „na rybinu“. Zárubne dverí tvorí drevená konštrukcia, obložená profilovanými kazetami v celej hrúbke steny. Barokové alebo neobarokové dvere majú ešte vyrezávané rokajové ornamenty v kazetách. Okrem miestností s mokrou prevádzkou (vstup s predsieňou, komora, kuchyňa, kúpeľňa) dvere vo vnútri bytu nemajú prahy, parketové alebo vlyskové podlahy prechádzajú plynulo z jednej izby do druhej, čo je pre obyvateľov mimoriadne pohodlné (spôsob ukladania parketových kusov pritom zohľadňuje hrúbku steny, v ktorej sú dvere osadené). Nielen sa-

Moyzesova ulica 11, kľučka

motná hmota a vzhľad historických dverí, zachovanosť ich kľučiek, zámkov, kovaní, mriežok, ale aj ich vzájomné súvislosti s interiérom domu, v ktorom sú osadené, určujú pamiatkovú hodnotu týchto výplní.

Výroba takýchto dverných krídiel a zárubní dnes je veľmi problematická: okrem vysokých nákladov je tu nedostatok kvalitne (bez urýchľovania) vysušeného dreva, nevyhnutného pre výrobu subtilného rámu dverného krídla. Často sme sa pri obnovách bytov stretli s novovyrobenými replikami podľa zachovaných starších dverí, kde sa novoopracované drevo po roku – dvoch skrútilo natoľko, že dvere stratili svoju funkčnosť. Preto je žiadúce zachovať a regenerovať historické dvere na pôvodnom mieste – a to aj za cenu stolárskej opravy lokálnych poškodení dreva.

Okná slúžia na osvetlenie a vetranie. V stredovekých objektoch boli okenné výplne zväčša pevné, neotvárate, so sklami, spájanými pomocou olova a kovaných nosníkov - vitráží. Ostenia boli kamenné, jednoducho i zložitejšie profilované. Zachované stredoveké okenné otvory bývali dopĺňané mrežou (Hlavná 21, Hlavná 16, Hlavná 49). V 16. a 17. storočí boli ostenia okien kamenné i murované s drevenými presklenými výplňami. V baroku sa postupne prešlo na väčšie obdĺžnikové tabuľky okenných krídiel. Na konci 18. storočia sa pridáva druhé, vonkajšie okno, so závesmi okien v interiéri (Kováčska 31). Dovoľte a von otvárate okná boli často doplnené kovanými mrežami, osadenými medzi okennými krídlami (Mäsiarska 6). Doplnok okien tvorili drevené okenice (Hlavná 21, Hlavná 48, Zvonárska 3). Na konci 19. storočia a začiatku 20. storočia sa zmenila hĺbka osadenia v murive, konštrukcia rámu okna i spôsob otvárania krídiel. Okná v období moderny a funkcionalizmu sú tvarovo jednoduchšie. Výrazným doplnkom týchto výplní boli kovové prvky, ktoré zlepšili obsluhu okien pri vetraní, otváraní, tienení a pod. Historické okno má spravidla pevný drevený rám, upevnený v ostení otvoru. Do rámu sú vsadené pohyblivé i pevné (neotvárate) okenné krídla so sklenenou výplňou. Konštrukčne sú doplnené kovaním, kľučkami, závesmi, obrtlíkmi – kovovými prvkami – na rôznej remeselnej a umeleckej úrovni. Súčasťou okennej výplne môžu byť vonkajšie alebo vnútorné okenice z dreva alebo kovu. Okná ovplyvnil technický vývoj vo výrobe skla, ktorý umožnil vyrábať stále väčšie tabuľky skla, podľa veľkosti ktorých sa vyvíjal spôsob zasklievania a členenia okien, resp. ich krídiel. Každé slohové obdobie má v Košiciach charakteristické typy okien. Špecifickým prípadom sú tzv. slepé okná, ktoré sú na fasáde maľované kvôli symetrii: do plastických ostení, aké majú skutočné okná, ako aj slepé drevené okná v zamurovaných otvoroch (napr. Hlavná 11). Pre výrobu okien bolo používané odolné, nie príliš tvrdé drevo – najmä borovica, červený smrek, jedľa a pod. Spoje v rohoch rámu boli čapované a istené kľúčkami. Zámočnícke práce sa realizovali zo železného plechu a pre ochranu pred koróziou boli pocinované.

Strešné okná boli jednoduché, malé, výkyvné, základných geometrických tvarov, určené predovšetkým na vetranie, ale i na presvetlenie krovu. Môžu ležať v rovine strechy alebo v rovine, rovnobežnej s fasádou objektu (napr. tzv. volské oká). Na konci 19. storočia mali okná okrem plechových ochranných krídiel i krídla so sklenenou výplňou, často z bezpečnostného skla.

Suterénne vetracie otvory historických objektov mali zväčša kamenné hladké ostenie alebo murované ostenie s rov-

ným prekladom, často vyplňané kovanými mrežami. Výplň suterénnych okien v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia tvorila často kovová mreža, neskôr drevený alebo kovový rám s pevným, otvárateľným či výklopným krídlom, deleným štvorcovými alebo obdĺžnikovými sklenenými tabuľkami alebo z perforovaného plechu (dierky, žalúzie).

Požiadavky na údržbu a regeneráciu výplní:

1. **Uprednostňovať obnovu originálnych autentických výplní otvorov pred ich nahradením kópiami.**
2. **Základom ochrany výplní je zabezpečenie priebežnej údržby. Pri údržbe a dielčích obnovách, nahradzovaní poškodených alebo chýbajúcich častí výplní, ktoré majú naďalej plniť svoju technickú funkciu, je nutné dbať na použitie pôvodných postupov pri zachovaní autentickej materiálovej podstaty.**
3. **Zachovať základnú funkciu okien: presvetlenie, priehľadnosť a vetranie, pri iluzívnych otvoroch členenie fasády. Zachovať základnú funkciu dverných otvorov a brán v pôvodných miestach objektu: sprístupnenie, vstup.**
4. **Neprekrývať, neprelepovať alebo inak neprekrývať okná či nepredsadzovať pred okná reklamu, oznam, technické zariadenie alebo mobiliár.**
5. **Pred obnovou, doplnením alebo výmenou okenných a dverných výplní spracovať podrobnú alebo zjednodušenú prípravnú dokumentáciu, ak o tom rozhodne Krajský pamiatkový úrad.**
6. **Depozitovať nezvratne poškodené hodnotné okenné a dverné výplne, nahradené novými, – tieto majú byť uložené v rámci objektu, ktorého sú súčasťou, pokiaľ Krajský pamiatkový úrad neurčí inak.**

Kováčska ulica 15, klasicistické okno

7. Zaisť prímeranú reverzibilitu novodoplnených častí, aby pri prípadných ďalších obnovách nedochádzalo k úbytku zachovaného originálu.
8. Ak nie je možné zachovať autentickú hmotu, je nutné konštrukčný prvok nahradiť presnou kópiou z rovnakého materiálu a s uplatnením remeselných postupov v nadväznosti na pôvodný spôsob zhotovenia.
9. Nové okenné a dverné výplne budú zodpovedať rozmerom autentických okenných a dverných otvorov v objekte.

Krmanova ulica 8, detail okenného obrtlika

K požiadavke 1:

Vlastníci kultúrnych pamiatok by nemali zabúdať na vhodnú a pravidelnú údržbu. Ide o okenné výplne, dverné výplne a brány, ktoré majú naďalej plniť svoju funkciu. Znamená to pravidelne opakované odstránenie nečistôt, prípadne hrdze, obnovu náterov a kontrolu uvoľnených spojovacích prvkov. Spôsob obnovy náterov starších okien závisí od rozsahu ich poškodenia. Pri väčších poškodeniach treba vhodným spôsobom odstrániť staré nátery, drevnú hmotu napustiť (obvyčajne horúcou fermežou) a minimalizovať použitie tmelov (tmel menej odoláva poveternostným vplyvom). Obnova vonkajšieho náteru by mala prebiehať pravidelne, aby sa predišlo poškodeniu dreva a zabránilo napadnutiu mikroorganizmami. Pôvodné okenné výplne je vhodné doplniť tesnením (tesniaci povrazec, ktorý pri zmene vlhkosti nemení svoj objem, obvodové škáry tesnené hadičkovým alebo britovým tesnením, a pod.), prípadne, ak to konštrukcia okna dovoľí, vložiť na mieru vyrobené izolačné dvojsklo v minimálnej hrúbke.

Ďalším možným spôsobom obnovy je náročnejší zásah, t.j. repasovanie jednotlivých poškodených častí výplní v prípade, že poškodená je len ich časť (napríklad prehnutá okapnica, parapetná doska a pod.). Poškodené časti sa odborným spôsobom odstránia a nahradia presnou kópiou v rovnakom materiáli (použiť rovnaký druh dreva), proporciách a tvare. Remeselne a technicky vhodne sa dajú upraviť i iné poruchy výplní. K najčastejším obnovám dochádza pri poškodených okapnicách, porušení geometrie výplní, poškodených vetracích systémoch, kovaniach a zosilneniach rámov, či parapetných doskách.

Osobitným spôsobom obnovy je reštaurovanie, ktorým sa výplne, vrátane ich súčastí, v odôvodnených prípadoch obnovujú osobitnými chemickými, technickými a remeselnými spôsobmi.

Historicky vzácnym výplňami (u nás najstaršie zachované okenné výplne *in situ* sú barokové: Kováčska 15) je potrebné venovať osobitnú starostlivosť pri údržbe i obnove. Ich konzerváciu a obnovu by mal vykonávať len skúsený reštaurátor s príslušným odborným osvedčením. Aj pri mladších, autentických, výtvarne a remeselne hodnotných výplňach je potrebné zvážiť, či by zamýšľané práce nemal vykonávať reštaurátor. Je predpoklad, že túto odbornú prácu môže kvalitne zrealizovať i remeselník so skúsenosťami a osvedčením v príslušnom odbore.

Medzi reštaurátorské práce patrí aj obnova nefunkčných – iluzívnych maľovaných – okien, okeníc a dverí. Po pamiatkovom výskume a po dôkladnom posúdení predmetnej situácie je možné pri obnove vychádzať i zo staršej realizácie príslušnej iluzívnej maľby. Hodnotné zachované vrstvy iluzívnej maľby by mali byť odborne ošetrené.

Materiálovo ojedinelé a charakterovo atypické (pre niektoré technické a továrenské pamiatky) sú okná kovové, prípadne hliníkové. V meštianskych objektoch a bytových domoch sa často vyskytujú v podobe kovových svetlíkov menších či väčších plôch. Pri poškodení umelecky stvárnených výplní (napr. kovaná mreža či ozdobné preplátovanie výplne vetracieho otvoru, farebné presklenie výplne, vitráže) ich obnovu vykoná kvalifikovaný reštaurátor alebo umelecký kováč.

K požiadavke 2:

Pri obnove výplní je v najväčšej možnej miere nutné dbať o zachovanie autentickkej hmoty týchto stavebných prvkov a všetkých ich častí (vrátane tesárskeho obloženia, kovania, skla, spojovacích a stužujúcich prvkov, náterov a pod.). Zásahy do autentickkej hmoty je potrebné obmedziť na konzerváciu alebo obnovu najcennejších výplní umeleckými remeselníkmi alebo reštaurátormi s príslušným oprávnením.

Pri konzervácii, údržbe a dielčích prácach obnovy pri dopĺňovaní poškodených častí je potrebné vyberať vhodný materiál na zachovanie autentickkej podoby historických výplní vrátane všetkých ich častí.

K požiadavke 3:

Výplne okenných, dverných otvorov a brán úzko súvisia s vývojom staviteľstva. Sú nezastupiteľným dokladom premien umeleckého, technického a remeselného vývoja, sú cennou súčasťou exteriéru a interiéru a výrazne sa podieľajú na architektonickom výraze. Majú neoceniteľnú výpovednú hodnotu.

Pri kultúrnych pamiatkach je nutné dôsledne venovať starostlivosť všetkým historickým výplňam, ich tvaroslovným prvkom, súčastiam a povrchovej úprave. Táto zásada sa vzťahuje aj na mladšie výplne, ako pamiatkovo hodnotné a významné pre celkový pravdivý výraz stavby. Autentickou súčasťou pamiatky nie sú len staršie zámky a ozdobné kovania, ale i pôvodné nezdobené kovania, vyrobené tradičným spôsobom z kujnej ocele (závesy, obrtličky, kľučky, klepadlá, gombíky, krúžky, štítky, rohovníky, klince, nity, spony, ztužujúce pásky a pod.), nevynímajúc kovania mosadzné a liatinové, vrátane priemyselných výrobkov z druhej polovice 19. a začiatku 20. storočia.

Osobitnú ochranu si zaslúžia autentické sklenené súčasti okien, ktoré majú špecifickú štruktúru, vzory a farebnosť

(Tajovského 5, Tajovského 7, Vrátna 22). Pravdepodobnosť zničenia skla počas stavebných prác obnovy je veľká. Preto je pri takýchto prípadoch dôležité zložiť výplne so závesov a uložiť ich na bezpečné miesto (v predmetnom objekte) a doložiť záznamom pamiatkového úradu.

K požiadavke 4:

Okenné otvory boli navrhované a vyvíjané v závislosti od technických znalostí a konštrukčných možností a požiadaviek pre presvetlenie a vetranie interiérov nehnuteľností. Závažnú úlohu otvorov tvorí vizuálne prepojenie s okolím. Užívatelia v súčasnosti často nevhodným spôsobom degradujú vizuálne pôsobenie celku historických objektov a spôsob vlastnej prezentácie aplikujú umiestňovaním rôznych farebných i transparentných reklamných výlepoj aj cez presklenené plochy. Takéto vizuály konzumného prejavu nepatria do pamiatkovej rezervácie a na pamiatkové objekty, aj keď sú len krátkodobé, pre propagáciu nového sortimentu či akciového výpredaja.

K požiadavke 5:

Základným predpokladom ochrany historických výplní je ich podrobné poznanie. Veľký význam má včasná, dobre spracovaná dokumentácia, ktorá týmto spôsobom uchová informáciu o predmetnom prvku. Na základe spracovanej dokumentácie je možné v prípade jej poškodenia či straty vyrobiť kópiu resp. repliku. Výmena výplní je často považovaná za samozrejmú a býva nežiadúco realizovaná bez prerokovania s Krajským pamiatkovým úradom Košice, čo je v rozpore s pamiatkovým zákonom.

Dokumentácia výplní môže byť podrobná alebo zjednodušená.

Mäsiarska 44, okno s bohatou profiláciou

- Podrobná dokumentácia výplní by mala obsahovať:
- zaznačenie lokality a umiestnenie v objekte, jednoznačný popis okna, dverí, brány a pod., s vyznačením v pôdoryse daného podlažia;
 - popis všetkých častí príslušnej konštrukcie a spôsob osadenia a otvárania;
 - pohľady z interiérovej i exteriérovej strany (každého krídla), pôdorysné a zvislé rezy v určenej mierke;
 - detaily špecifických znakov výplne;
 - fotodokumentáciu;

Zjednodušená dokumentácia výplní by mala obsahovať:

- označenie lokality stavby, situovanie okien a dverí v objekte;
- fotodokumentáciu;

Každá dokumentácia, ktorú vlastníak s KPÚ prerokuje, je v jednom exemplári uložená v archíve KPÚ.

K požiadavke 6:

Výplne, ktoré sú nezvratne poškodené, ale i tie, ktorým hrozí poškodenie alebo odcudzenie (napr. v priebehu stavebných prác), je nutné uschovať na bezpečnom mieste, najlepšie v objekte, ktorého sú súčasťou. Ich pevné zabudované časti – rámy i iné konštrukcie – je potrebné dočasne chrániť obložkami. Osobitná pozornosť musí byť venovaná náročným povrchovým úpravám a starším druhom skla (ľahané či liate tabule).

K požiadavke 7 – 9:

Pri obnovách historických objektov krajský pamiatkový úrad vychádza z požiadavky adekvátneho materiálového a tvarového nahradenia originálu v prípade dokázateľne zlého stavu originálu.

Mlynská ulica 25, obnovené drevené dvere a parkety

Pri opravách i pri zhotovovaní kópií okien a všetkých ich častí (kovaní, skiel, spojovacích prvkov a povrchových úprav...) je potrebné dbať na presnosť pri napodobňovaní pôvodných spôsobov vyhotovenia, spájania, upevňovania či stužovania okien s použitými materiálmi, zhodnými s autentickými (v nevyhnutných prípadoch materiálmi, ktoré sú svojim zložením, štruktúrou a farbou čo najbližšie originálu).

Pri opravách a obnovách sú staršie okná často bez ohľadu na kultúrnu hodnotu a napriek prijateľnému technickému stavu rutinne nahradzované novými výrobkami. Ohrozené sú nielen „zastaralé“ spôsoby otvárania (dnu a von), bohato profilované alebo inak zaujímavé členené okná z druhej polovice 19. storočia, ale aj okná, individuálne riešené v období modernej architektúry (funkcionalizmus, moderna), v prvej polovici 20. storočia.

Na ničenie hodnôt sa podieľa predovšetkým neznalosť, falošná snaha vlastníka pôsobiť moderne a komerčné záujmy dodávateľov a výrobcov plastových produktov.

V prípade, že nastanú okolnosti, že poškodené časti okna sa nedajú repasovať, opraviť alebo reštaurovať, vyrobí sa presná kópia podľa zachovaných originálnych okenných výplní. Pri ich zhotovovaní je najvyššie potrebné dodržať všetky kritériá okien, od ich materiálu, spôsobu otvárania, počtu okenných krídel, farebnosti, náteru, hrúbky priečnikov (pevných i deliacich okenné krídla na jednotlivé tabuľky), konštrukcie až po spôsob ich osadenia na fasáde. Remeselný spôsob výroby drevených okien je dnes dostupný materiálovo, kapacitne i cenovo a zodpovedá kvalite, požadovanej pre súčasť kultúrnej pamiatky. Napriek tomu, že dôjde k nahradeniu originálnych okenných výplní novou hmotou, nesmie dôjsť k zmene slohovej autenticity historického objektu. Nesmie pritom dôjsť k nepravdivej interpretácii pamiatkového objektu (teda aj fasády, ktorá je vizuálne najexponovanejšou plochou) a postupnému zániku jednotlivých, dosiaľ zachovaných hodnôt, pre ktoré sú tieto objekty vo svojom druhu jedinečné, a pre ktoré boli zapísané do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu SR.

Z týchto dôvodov nie sú prípustné okenné výplne z netradičných novodobých materiálov uniformného charakteru, ako je napr. plast. Plastové okenné výplne majú síce svoje prednosti (napr. nepodliehajú hnilobe a korózii, s výnimkou kovaní), majú termoizolačné schopnosti, zodpovedajúce priemerne hrubému drevenému rámu, prípadne eurooknu, ich časová stálosť však ešte nebola overená z hľadiska dlhodobého užívania. Tepelný odpor – dnes často užívaný technický termín v reklamných sloganoch i v argumentoch vlastníkov – sa zvyšuje nie použitím plastového materiálu, ale konštrukciou okna a súvislosťami v hrúbke jeho rámov a druhu zasklenia. Počet komôrok v plastovom profile slúži najmä na vystuženie inak krehkého materiálu, nie je jediným a univerzálnym prostriedkom šetrenia energie.

V historických objektoch je materiál výplní spoluurčujúcim faktorom pri vzhľade povrchových plôch a profilácii. Plastové okná, resp. výplne sú z hľadiska povrchovej povahy k vlastnostiam stavebnej pamiatky nepravdivé. Prvý optický dojem z takýchto okien odráža hladkosť, odrazivosť a nediferencovanosť plôch. Aj vizuálny vzhľad starnutia plastového materiálu je nezodpovedajúci požiadavke použitia tradičných materiálov. Z hľadiska ochrany pamiatkového fondu je základným a najdôležitejším kritériom zachovať originál, prípadne sa v súlade so súčasnými požiadavkami maximálne priblížiť čo najviac pôvodnému stavu.

Kvalitné drevené okná a rovnako kvalitné plastové okná sú cenovo porovnateľné, ale drevo je považované za prírodný ekologický materiál, ktorého máme dostatok. Náter drevených okien sa obnovuje raz za 3 až 5 rokov a bežná údržba je rovnaká u oboch materiálov odlišných okien zhodná. Naproti tomu plast je umelý produkt z dovážaných surovín s veľkou energetickou náročnosťou pri spracovaní, nehľadiac na aspekty ekologickej, v ktorých dôsledku sa výroba plastových okien v zahraničí znižuje. Za zmienku stojí, že v SRN platí od 01. 01. 1995 pre Spolkovú krajinu Berlín smernica, ktorá zakazuje používanie plastových okien v bytovej výstavbe. Aj najnovšie vedecké pozorovania konštatujú, že plast je nestály materiál, ktorý sa od momentu výroby po svoj zánik neustále mení a do vzduchu uvoľňuje zdraviu škodlivé chemické látky.

Drevené okná v porovnaní s plastovými majú z hľadiska údržby jednu neporovnateľnú výhodu: v prípade lokálneho poškodenia drevených okien (mechanické poškodenia rámov, vybitie skla, a pod.) je možné ich pomerne jednoducho opraviť, prípadne lokálne znehodnotenú časť nahradiť novou bežnými stolárskymi metódami. V prípade poškodenia plastových okien sa musí celý kus s poškodeným miestom vymeniť.

Pri obnovách historických výplní sa často uprednostňuje aktuálny módný alebo estetický názor vlastníka objektu pred verejným záujmom ochrany pamiatkového fondu. V dôsledku tvrdej kritiky konkurenčných výrobcov na adresu plastových okien s jediným cieľom – získať priazeň spotrebiteľov – sa mnoho vlastníkov rozhodlo použiť tzv. eurookná. Tento pojem však vystihuje iba technologický aspekt výroby drevených okien, ktoré možno vyrábať vo veľkom pri dodržaní jednotného kvalitatívneho štandardu. Musíme preto konštatovať, že ani drevené eurookná nemôžu plošne nahradiť historicky vzniknuté výplne, ktoré sú jedinečné svojou konštrukciou, profilmi, rukopisom umeleckého stolára, materiálom a dobou vzniku. Použitie drevených eurookien možno v pamiatkovej rezervácii podmienčne pripustiť iba v prípade mladších a menej významných objektov, v prípade nezachovania historických výplní (ako náznaková rekonštrukcia staršieho stavu) a v prípadoch, kde boli použité výplne s plochým rámom, ktoré sa zhodujú so súčasným profilom okna. Aj pri výmene staršieho okna za europrofil je potrebné dôsledne zopakovať tvar, spôsob osadenia vo fasáde, členenie, vzhľad kovania, farebnosť a spôsob otvárania okna – súčasné technologické možnosti to dovoľujú.

Hlavná ulica, detail drevených dverí

20. POVRCHOVÉ ÚPRAVY

Omietky

1. Omietky historických objektov majú hodnotu historického dokumentu, a preto sú predmetom pamiatkovej ochrany.
2. Požiadavky zachovania autenticity omietok sa vzťahujú na všetky vrstvy a povrchové úpravy. Obnaženie najstaršej stavebnej úpravy omietky vedie k jej postupnému zániku a znamená odstránenie a zánik mladších vrstiev, ktoré ju chránia.
3. Pravidelne sa majú obnovovať rovnaké tvary, povrchy a farebnosť, za používania rovnakých materiálov a postupov (zásada autenticity technologického postupu).
4. Vhodné prístupy pri oprave omietok historických objektov sú najmä: konzervovanie, reštaurovanie, konzervovanie a doplnenie tak, aby opäť plnili svoju funkciu, vrátane architektonického výrazu, resp. konzervovanie a prekrytie novou vrstvou.
5. Pri obnove alebo úprave omietok je vhodné uplatniť najmä tieto postupy:
 - a) chýbajúce alebo schátralé omietky prekryť, alebo nahradiť novými omietkami, ktoré sa svojim materiálovým zložením a spôsobom aplikácie čo najviac budú blížiť predlohe;
 - b) dôsledne obnoviť architektonické tvaroslovie (napr. profily ríms).

K požiadavke 1:

Pri každej obnove národnej kultúrnej pamiatky a úprave nehnuteľnosti v pamiatkovom území dochádza k úbytku originálnych historických omietok. Omietky vonkajšie i vnútorné sú poškodzované poveternostnými vplyvmi, zanedbanou údrž-

bou, zavíhaním, opotrebovaním, prestavbami, trasovaním inžinierskych sietí a pod. Omietky sú tzv. „kožou“ stavby (v niektorých jazykoch sa tento pojem uprednostňuje v technickej terminológii, napr. angl. – skin). Pamiatkárská prax tento pojem vníma širšie. Podobne, ako koža človeka, ktorá má „pamäť“, sú aj historické vrstvy omietok, navrstvené generáciami, jedinečnou čítankou vývoja pamiatkového územia. Likvidácia omietok tvaroslovia, ale aj pasívnych (rovných) plôch s odkazom na nevyhovujúci stav je v pamiatkovom území nepripustná. Odbornými metódami obnovy alebo reštaurovania je možné zachrániť a konzervovať i omietky v zdanlivo nevyhovujúcom stave.

Omietky historických objektov (na murive z pálenej i nepálenej hliny, kameňa, zmiešanom murive i drevených konštrukciách) majú úžitkové vlastnosti (ochrana muriva pred poveternostnými vplyvmi, zvýšená požiarne odolnosť, tepelná izolácia, hydroizolácia, podklad pre maľbu), sú podstatným prvkom architektonického riešenia a majú hodnotu historického dokumentu.

K požiadavke 2:

Omietky sú malty, použité na úpravu povrchu murív. Skladajú sa zo spojiva (vápenného, vápenno-cementového, cementového, sadrového, hlineného,...), plniva (piesku alebo kameňa) a prísad (pigmenty, fermež, zvieracie chlpy, mramorová múčka, drvená tehla, chemické prísady,...). Plnivo má vplyv na mechanické vlastnosti omietky (určuje hrúbku vrstvy a štruktúru povrchu) a na farebnosť. Prísadami sa menia vlastnosti a vzhľad omietok.

Až do prvých dekád 20. storočia sa v tradičnom staviteľstve uplatňovali prevažne vápenné technológie. Vďaka

Štefánikova 42, detail secesnej fasády po obnove

moderným postupom na báze portlandského cementu došlo k urýchleniu a zefektívneniu stavebníctva. Betónové konštrukcie si pomerne rýchlo našli široké uplatnenie v praxi. Bez nich si dnes nevieme predstaviť modernú výstavbu. Pritom sa akosi pozabudlo na pozitívne vlastnosti vápenných technológií. Zabudlo sa tiež na to, že historické objekty možno obnovovať zhodnými materiálmi s tými, z ktorých vznikli. V pamiatkovej ochrane túto požiadavku nazývame zásada autenticity. Táto požiadavka nie je samoučelná a nie je ani prejavom domnelého pamiatkárskoho perfekcionalizmu. Prax ukazuje, že pri nedodržaní materiálnej pravdivosti vznikajú systémové vady, ktoré si vyžadujú opakované investície a neraz spejú až k likvidácii originálu. Pri obnovách kultúrnych pamiatok odborníci znovu objavujú význam vápenných technológií. Popredné svetové spoločnosti, vyrábajúce suché omietkové zmesi, začali znovu zaraďovať do svojho výrobného programu výroby na vápenej báze. Výskumom vápenných technológií sa dlhodobo zaoberá reštaurátor Hannes Weissenbach v oddelení pre reštaurovanie stavieb v Mauerbachu v Spolkovom pamiatkovom úrade Rakúsko, ktorý pri výskume došiel k poznatkom, ktoré tu považujeme za potrebné uviesť.

Vápenec sa tradične páčil v špeciálnych peciach pri teplote do 1000 °C. Pece boli postavené z nasucho ukladaného kameňa. Kvôli udržaniu vysokej teploty, ktorá sa v procese pálenia neustále zvyšovala, pece boli konštruované ako dvojplášťové, alebo zahĺbené do svahu. Prívod vzduchu do pece zabezpečoval úzky vodorovný tunel konštantnej dĺžky, umiestnený v najnižšej časti pece, cez ktorý sa zároveň zakurovalo. Pálenie trvalo približne štyri dni, počas ktorých došlo k 60 % strate hmotnosti a asi k 10 % strate objemu vápenca. Kúrilo sa zásadne drevom, aby vznikol kvalitný produkt bez sulfátov. Pálenie pri vysokej teplote bolo nesmierne pracné. Kuriči sa museli sriedať každé štyri hodiny. Výsledkom bol tzv. kusový výpal, ktorý sa uskladnil v navrstvenej zmesi s pieskom. Suchá omietková zmes sa dala skladovať prikrytá na veľkých hromadách. To zároveň vysvetľuje disponibilitu starých staviteľov realizovať veľké stavby. V skromnejších podmienkach by iným spôsobom ani nebolo možné zabezpečiť potrebné skladovacie priestory. Výroba malty a jadrovej omietky sa uskutočňovala priamo na stavbe. Vápno hasili spolu s pieskom na kopách, pri ideálnej teplote asi 110 °C, ktorá sa prirodzene udržiavala vďaka intenzívnemu ochladzovaniu vonkajšou teplotou. Robotníci ju dokázali empiricky odhadnúť podľa pomalého varu zmesi. Hasením vznikla tzv. horúca malta, o ktorej nájdeme zmienky v historickej literatúre a na dobových vyobrazeniach. Pojem horúca malta však neznamená, že sa horúca aj aplikovala. Malta musela vychladnúť, aby sa reakcia nedokončovala na stene, a až potom s ňou bolo možné ďalej pracovať. Vápno tak po pridaní minimálneho množstva vody preniklo do najjemnejších pórov piesku, takže malta nadobudla vysokú pevnosť. Pri výskume vápenných omietok potom bolo potrebné pre odber vzoriek použiť vysokootáčkovú vŕtačku. Laboratórne skúšky, ale najmä prax pamiatkovej obnovy preukázala mnohé pozitívne vlastnosti vápenných technológií – napr.:

- kvalitná vápenná omietka bez organických prísad, pripravená za horúca, obsahuje až 25 % vzduchových dutín – tento efekt môže objasniť fakt, že pri výrobe horúcej malty sa pridáva iba malé množstvo vody;
- viacvrstvové omietky v súčinnosti s veľkou akumulácnou schopnosťou masívnych konštrukcií zabezpečujú vynikajúce tepelno-technické pôsobenie tradičných stavieb;
- v korektne pripravenej vápenej malte nedochádza rozvoju spór plesní ani invázií iných mikroorganizmov - toto sa o organických

aplikáciách (komerčne vyrábaných, napr. akrylátoch) povedať nedá;

- na povrchu vápenej malty vzniká a pomaly vyzrieva „sklovitá“ vrstvička karbonizácie aj v prostredí s mierne zvýšenou vlhkosťou – táto skutočnosť je mimoriadne významná práve v prípade tradičných stavieb bez hydroizolácie;
- hydrofóbne materiály (na báze portlandského cementu) po nasiaknutí mierne zväčšia svoj objem, avšak po vyschnutí sa už nezmenšia na pôvodnú veľkosť; tento poznatok vysvetľuje vznik tzv. vankúšového efektu, ku ktorému dochádza najmä pri cementových stierkach, kedy sa vytvára tvrdá škrupina na povrchu steny - tá sa pomerne rýchlo oddelí od podkladu;
- pri použití vápenných technológií sa prirodzene umiestňujú väčšie vrstvy omietok na povrch konštrukcií – stavba tak priaznivejšie znáša veľké objemové zmeny, zapríčinené zmenou povrchových teplôt;
- vápennú omietku je možné aplikovať aj na mierne vlhký podklad; v prípade komerčne vyrábaných sanačných omietok výrobca požaduje suchý podklad, inak neposkytuje záruku na materiál.

Na overení týchto poznatkov sa podieľajú aj ďalší odborníci v iných krajinách (Česká rep., SRN). Výsledky výskumu na tomto úseku nás upozorňujú na to, že neobstojí zaužívaná domnienka, že na starých stavbách sa používal viac rokov odležaný vápenný hydrát, uskladnený v nádržiach, zaručujúci povestné kvality. Naopak: práve väčšie množstvo vody znižuje pevnostné charakteristiky vápna. Vápenné mlieko sa používalo iba na finálne povrchové úpravy, t.j. na stierky, malby a výtvarnú výzdobu. Nevedecky vyznievajú aj údaje o „zázračných“ plastifikátoroch či organických kondicionéroch (napr. mlieko, víno, cukor a pod.). Pri laboratórnych pokusoch sa novom svetle ukázal práve zmysel pridávania kvalitne spáleného dreveného popola, ktorý obsahuje až 80 % anorganického SiO₂, a ktorý veľmi rýchlo chemicky reaguje s vápnom a popri náraste pevnosti úmerne narastá aj mrazuvzdornosť omietky. Dosiaľ sa totiž predpokladalo, že farbenie soklových omietok dreveným uhlím malo iba praktický význam – už vopred zaretušovať očakávané znečistenie.

Zásadu autenticity treba sledovať už od výroby samotného materiálu. Komerčne vyrábané vápno je z vápenca, vypáleného približne pri teplote 1200 °C, teda o 200 °C vyššej ako v prípade tradičnej výroby. Z laického pohľadu je tento rozdiel nepodstatný, ale z hľadiska chemického pôsobenia zásadný. Pri modernom postupe vzniká produkt, ktorý je síce žiarivo biely, neobsahuje ani nevypálené jadro (ako je to v prípade tradičného výpalu), avšak obsahuje veľa sulfátov – sadry. Omietka so sadrovými súčasťami, aplikovaná v exteriéri, sa prejavuje zníženou mrazuvzdornosťou. Výrobcovia suchých omietkových zmesí neposkytujú záruku na materiál pri nesprávnom použití.

Odporcovia vápenných technológií, ktorí tvrdia, že súčasné vápenné omietky sú nespolehlivé, majú určite pravdu, ale iba čiastočne. Prehliadajú pritom podstatu problému, ktorý tkvie v celom komplexe technologickej disciplíny, napríklad:

- ak sa vápenná omietka aplikuje na cementový „špric“, teda hydrofóbny materiál (zadržávajúci vlhkosť), postupom času sa prirodzene oddelí a odpadne;
- štuková vrstva musí byť aplikovaná iba na drsný podklad, hľadisko sa nesmie v priebehu práce zvlhčovať; pri mrazoch karbonizácia neprebehne!;
- vápenná aplikácia musí vysychať pomaly, nesmie byť vystavená slnku, povrch je žiadúce chrániť jutou a musí sa podľa potreby zvlhčovať;

- na hasené vápno sa používajú špeciálne horizontálne miešačky (v bežnej miešačke sa vápno „lepí“); obsluha miešačky si vyžaduje prax a vedomosti v odbore; zmes sa do miešačky ukladá v poradí: piesok, vápno a napokon voda;
- vápenný náter, aplikovaný na organický základ, sa takisto oddeľí; farbenie vápnom na akryláte je neúčinné, výdatnosť akrylátu zmení výslednú farbu, povrch nežiadúco lazuruje – t.j. vymýva sa; nedokazuje to však nízku kvalitu vápenného náteru, ale nevhodnosť podkladu; na farbenie vápenného náteru sa preto v zásade používajú prírodné pigmenty;
- v prípadoch, kde už je aplikovaný silikát alebo akrylát, vápenný náter už „nedrží“; odstraňovanie takéhoto podkladu je časovo veľmi náročné;
- aj minimálna prímes kazeínu vo vápennom nátere môže spôsobiť rozvoj baktérií;
- ak po vyhodnotení stratigrafie vydelíme počet rokov historickej stavby počtom farebných vrstiev, dospejeme k poznatku, že exteriérové omietky sa v minulosti obnovovali približne s rovnakou periodicitou ako v súčasnosti (priemerne každých 20 až 30 rokov);
- podľa laboratórnych nálezov prašných depozitov sa znečistenie ovzdušia v niektorých prípadoch oproti minulosti dokonca zmenšilo; výskyt síranov v ovzduší, produkovaných lokálnymi zdrojmi kúrenia, je paradoxne vo vidieckych oblastiach väčší, preto neobstojí vžitý názor skeptikov, že vápenné technológie patria minulosti preto, lebo dnešné znečistenie ovzdušia ich predčasne zdegraduje.

K požiadavke 3:

Omietky scelujú plochy muriva, vytvoreného z rôznych materiálov a dávajú im požadovaný vzhľad. Architektonické prvky (rímsy, hlavice, pätky, lizénové rámy, hrebienky klenieb a sochárska – štuková výzdoba) sú modelované z omietky. Omietka určuje a spoluvytvára optické kvality – štruktúru a farebnosť povrchu stavby. Úžitkové vlastnosti historických omietok a architektonický výraz sú do určitej miery obnoviteľné.

K požiadavke 4:

Význam pamiatkových výskumov a technických prieskumov je v dostatočnom poznaní, v čom je hodnota obnoveného a čo je príčinou jeho porúch (ak je poškodený dažďový zvod, nemá zmysel skúmať vlhkosť omietky, na ktorú tečie voda, ani navrhovať sanačné omietky ako prostriedok nápravy – je potrebné opraviť zvod).

K požiadavke 5:

Pre aplikáciu obnovovanej omietky je rozhodujúce: počet nanášaných vrstiev, miesto (interiér – exteriér), zrnitosť a druh plniva, spôsob povrchovej úpravy, použité nástroje (zatieranie, hladenie atď.), záverečná povrchová úprava (vymývanie, gletovanie, krycí náter a pod.).

Je nevyhnutné zásadne rozlišovať obnovu pohľadových omietok od omietok, určených pod krycí náter. Pri pohľadových omietkach prichádza do úvahy vyčistenie, konzervácia a lokálne retuše alebo prekrytie novou zhodnou vrstvou. V prípade omietok, určených pod náter, je možné poškodené miesta lokálne vyspraviť bez „retušovania“ a celok zjednotiť krycím náterom.

Sanačné omietky sú doplnkovým opatrením, nie riešením problému napr. zavlhania muriva od zrážkovej vody, poruchy

kanalizácie atď. Až po odstránení primárnej príčiny porúch jestvujúcich omietok je možné v odôvodnených prípadoch aplikovať sanačnú omietkovú zmes. Sanačné omietky vďaka pridaným substanciam majú zvýšenú schopnosť absorbovať vlhkosť z muriva a odvetrávajú ju do okolitého prostredia (a tým pomáhajú pri vysušovaní prevlhnutej steny), tieto schopnosti sa však po uplynutí určitého času strácajú. Sanačné pôsobenie týchto omietok je časovo obmedzené, a teda tieto omietkové zmesi nemôžu plnohodnotne nahradiť kvalitnú vápennú omietku, ktorej vlastnosti overili stáročia.

Podlahy

1. Zachovať a obnoviť historické druhy podláh (drevené, keramické, keramitové, liate terazzové, kamenné), charakteristické pre druh objektu a funkciu príslušného priestoru.
2. Osobitnú pozornosť venovať zachovaniu farebne vzorovanej keramitovej dlažby košickej proveniencie z prelomu 19. a 20. storočia.
3. V podkroviach zachovať keramické pôjdovky, aj v prípade vstavby – využitia podkrovia.
4. Pri regenerácii nezachovanej podlahy historického objektu postupovať pri výbere druhu podlahy (materiál, konštrukcia, spôsob kladenia, povrchová úprava, detail styku s obvodovou stenou a pod.) na základe pamiatkového výskumu alebo analógií, výber prerokovať s Krajským pamiatkovým úradom.

K požiadavke 1 – 2:

Historické podlahy patria k najviac ohrozeným častiam objektov: pri každej obnove či úprave je snaha ukryť rozvody

Mäsiarska ulica 20, keramitová dlažba pavlače

a inštalácie tak, aby sa interiér prezentoval dôstojne. A pod pojmom „ukryť“ sa zvyčajne myslí „umiestniť pod podlahu“ – teda stará podlaha sa nahradí novou, ktorá decentne zakryje všetky inžinierske zariadenia a rozvody, nevyhnutné pre moderného človeka. A práve podlaha – jej materiál, dekoratíva, patina – je jedným z rozhodujúcich vizuálnych vnemov pri vstupe do miestnosti, ktorý môže výrazne degradovať celkový dojem z priestoru. Ak starostlivo reštaurovanú barokovú štukovú paneláciu stien doplníme novou, dokonale vyrobenou a uloženou dlažbou s ostrými, nepoškodenými hranami, temer nebadateľnými škárami, v ideálnej rovine, autenticita honosného priestoru sa podstatne zníži, celkový dojem bude nevierohodný a falošný. Naproti tomu zachovaná staršia podlaha (kamenná dlažba, vzorované drevené parkety, keramitová či tehlová dlažba a pod.) so svojou nedokonalosťou, znakmi užívania a patinou veku výrazne zvýši možnosti prezentácie historického interiéru.

Pri obnove podláh, pokiaľ je nevyhnutné nezvratne poškodenú historickú podlahu nahradíť novou, je potrebné vychádzať nielen zo súčasnej funkcie a prevádzkových požiadaviek interiéru, ale predovšetkým z poznania miestnych

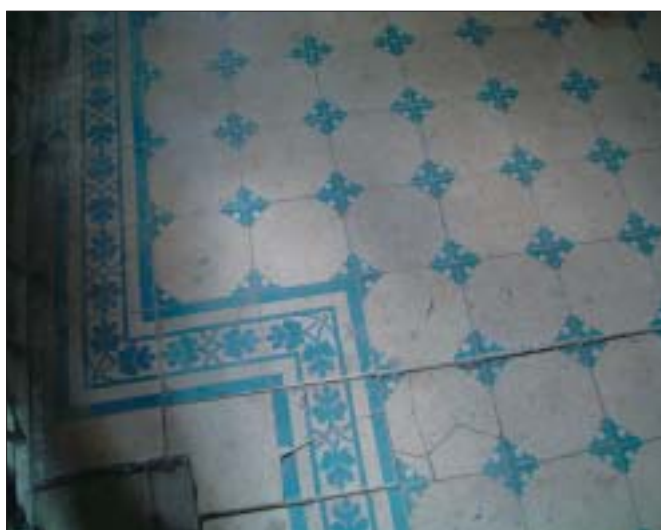
tradícií. Iné druhy podláh sa používali v reprezentatívnych súkromných i verejných budovách, iné v interiéroch meštianskych obydľí. Celkový výraz košického historického jadra je zásadne ovplyvnený stavebnou činnosťou druhej polovice 19. storočia. A z tohto obdobia pochádza práve lokálny špecifický druh dlažby: vzorovaná viacfarebná keramitová dlažba, vyrábaná v Košickej keramitovej továrni v posledných dekádach 19. storočia až do konca 1. svetovej vojny. Farebné vzory boli veľmi rôznorodé, od geometrizujúcich motívov k secesným rastlinným ornamentom, štvorcového alebo viacuholníkového tvaru, s povrchovo upraveným rastrom (pre pavlače, prejazdy) alebo s hladkým povrchom. Farebnosť bola docielená nie úpravou povrchu, ale v hmote samotnej hliny, a tým sa táto keramitová dlažba nedá „zošľapať“. Z košickej produkcie keramitu pochádza mnoho historických dlažieb v širokom okolí – území historického Abova, Turne, Gemera, Šariša i Spiša. Mnoho meštianskych bytov nahradilo staršiu tehlovú či kamennú dlažbu v kuchyni, kúpeľni i predsieni keramitom, ktorý mal popri farebnej vzorke vynikajúcu odolnosť proti obrusu (napr. 1. NP Hlavná 62, chodby kláštora dominikánov a pod.). Dodnes sa zachoval len zlomok týchto

Mlynská ulica, keramitová dlažba

Vodná ulica, keramitová dlažba

Keramitová dlažba

Železničné riaditeľstvo, keramitová dlažba

Hlavná ulica, kamenné platne pavlače

Mäsiarska ulica, kamenná dlažba

dlažieb, preto je potrebné zachovať ich aj za cenu fragmentárnej prezentácie.

K požiadavke 4:

V záujme vytvorenia „kultúrneho“ interiéru pamiatky je žiaduce zvoliť taký druh podlahy, ktorý vyhovuje nielen prevádzke miestnosti, ale zodpovedá aj jej pamiatkovej hodnote a výrazu. Týmto však úspešná obnova nekončí: rovnako dôležité je zvoliť správny spôsob uloženia podlahy, resp. navrhnuť adekvátne doplnujúce prvky (okrajové kusy, soklové kusy, podlahovú lištu a pod.). Aj pri vhodne zvolenom druhu napr. keramickej dlažby pre interiéru stredovekého meštianskeho domu – a to je veľká časť predajni na Hlavnej ulici – je možné

výsledný efekt pokaziť, ak stavebník uloží štvorcové dlaždice koso voči obvodovým múrom, pretože tento spôsob je na našom území typický predovšetkým pre barokové interiéry.

Často sa vyskytuje aj takýto nedostatok: stavebník na doporučenie KPÚ zvolí dlažbu z prírodného kameňa, rozhodne sa na reprezentatívnom priestore predajne nešetří (napr. finančne nákladné platne z lešteného či brúseného vápence či mramoru, andezitu...), ale okraje miestnosti nechá obložiť soklíkom zo zvyškov dlažby, ktoré získal pri rezaní krajných kusov. Soklíkom obložená spodná časť omietnutej steny je síce týmto chránená pred rozlievanou vodou pri umývaní podlahy, avšak profil kameňa vytvára nežiaducu vodorovnú plochu, ktorá je v reze neupravená a slúži nanajvýš na sadanie prachu.

Mlynská ulica 25, tehlová dlažba z podkrovia

Kováčska ulica, liate terazzo

Štúrova ulica, liate terazzo

Hlavná 104, liatinový okopník

Je potrebné si uvedomiť, že vo verejných priestoroch, ktorých interiér má byť kultúrne prezentovaný, ukladanie podlahových soklíkov nemá historické opodstatnenie. V interiéroch sa takáto úprava v období od stredoveku až po 20. storočie nevyskytuje, dlažba (kamenná, tehlová, keramická, drevená či liate terazzo) končí vo vodorovnej rovine pri omietnutej zvislej stene, alebo v odôvodnených prípadoch, ktorých nie je veľa, má nízku drevenú profilovanú lištu, pokrývajúcu styk s omietkou (drevenú aj v tom prípade, ak samotná dlažba podlahy je z iného materiálu). Výnimku v rámci historických období predstavuje funkcionalizmus, ktorý všetky povrchy interiérov utilitárne prispôsobuje, a ktorý pre tento konkrétny detail používa osobitne vyvinuté prvky. Poznáme verejné budovy z tohto obdobia (školy, úrady, nemocnice), ktorých keramická alebo terazzová dlažba je dodnes zachovaná: v styku so stenou je osobitný priebežný alebo kútový kus, so zaobleným okrajom smerom hore, na ktorý nadväzuje ďalší rad pre zvislý obklad, ktorý má hornú hranu zaoblenú tak, aby v styku s omietkou steny nevznikali prídavné vodorovné plochy. Takáto podlaha sa udržiava a čistí veľmi dobre. Na našom trhu v súčasnosti možno nakúpiť len veľmi málo dlažieb, ku ktorým sa vyrábajú aj takéto doplnkové prvky, a teda ich výber je obmedzený. Táto skutočnosť je zrejmá pri návšteve väčšiny verejne prístupných priestorov v Košiciach, pretože styk novej podlahy so stenou je v nich riešený často veľmi insitným spôsobom podľa individuálnych dispozícií majstra dlaždiča.

21. VÝTVARNÉ DIELA A UMELECKO-REMESELNÉ PRVKY

1. Základnou požiadavkou pre reštaurovanie kultúrnych pamiatok je fyzická záchrana výtvarných diel a umelecko-remeselných prvkov ako celku, so zásadou maximálneho rešpektovania a zachovania autenticity.

- 2. Zachovať reštaurované artefakty a ich súčasti, minimalizovať zásahy do pôvodiny výtvarného, maliarskeho a sochárskeho diela, vykonávať udržiavacie, reštaurátorské, rekonštrukčné, umelecko – remeselné práce môže len kvalifikovaný odborník, podľa rozhodnutia Krajského pamiatkového úradu.**
- 3. Zachovať výraz a charakter historického diela z hľadiska hmotnej a priestorovej skladby, objemového členenia, materiálového vyjadrenia a zloženia, proporcie a modelácie.**
- 4. Zachovať farebný kolorit výtvarných diel, všetky zachované fragmenty pôvodnej polychromie. Výtvarno-estetickú úpravu rekonštrukčných retuší postaviť na zásade ich odlišiteľnosti od vlastnej maľby, t.j. na jemnom odlíšení farebného tónu, resp. farebnej intenzity.**
- 5. Odstrániť všetky nevhodné sekundárne zásahy, všetky druhy deštrukcií, vylúčiť možné negatívne vplyvy (chemické, fyzi-**

Biela 2, detail štku

Hlavná 81, štuková hlavica v rozpade

Mlynská 25, detail fasády po reštaurovaní

kálne, biologické), mechanické poškodenia, spomaliť proces ďalšieho znehodnocovania hmotnej podstaty vyššie uvedených prvkov, ktorý ich môže ohroziť alebo zničiť.

6. Na základe slohovo-formálnej analýzy, komplexnej komparácie reštaurovaného diela, umelecko-historického vyhodnotenia, posúdenia archívnych prameňov a analógií, resp. vyhodnotenia výsledkov reštaurátorského výskumu priravíť v najvyššej možnej miere slohovú čistotu, ktorá bude zodpovedať obdobiu vzniku výtvarného diela.
7. Ideovú koncepciu reštaurovania postaviť na obnove a regenerácii pôvodných umelecko-historických, výtvarných a estetických hodnôt, ktorou bude rehabilitovaná vlastná autenticita výtvarného diela, zároveň prinavrátená jeho pôvodná funkcia, správny výraz a charakter, čitateľnosť tvarov, presná proporcia a modelácia objemov, kompozícia, ostrosť kresby a pod.
8. Pri voľbe metodiky reštaurátorského zásahu individuálne zohľadniť možnosti realizácie technológie, stanovíť vhodnú mieru retuší pre polohu citlivého výtvarného a opticko – estetického scelenia reštaurovaných diel.
9. Rekonštrukčné zásahy integrovať do hmoty stabilizovaného reštaurovaného diela po posúdení hodnoverných dokumentačných údajov, po celkovej analýze odobratých vzoriek materiálov. Absentujúce miesta majú byť exaktne doplnené ako verné kópie v duchu originálu, na báze použitého identického materiálu s rovnakou štruktúrou, zrnitosťou a zložením.
10. V odôvodnených prípadoch je možné použiť substitučnú metódu regenerácie (nahradenie iným materiálom) časti diela.
11. Reštaurovanie výtvarných diel a umelecko – remeselných prvkov, ktoré sú pamiatkami, môže vykonávať len zodpovedá fyzická osoba - reštaurátor, ktorý má odbornú spôsobilosť a zákonom stanovenú prax v požadovanom odbore podľa § 5 odseku 2 písmena a) zákona č. 200/1994 Z. z. o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti jej členov.

K požiadavke 1 – 11:

Okrem architektonického členenia sú predmetom ochrany národných kultúrnych pamiatok a nehnuteľností v pamiatkovom území aj výtvarné a umeleckoremeselné detaily: napr. nástenné či nástropné maľby, historické kovové mreže, pôvodné okenné a dverné výplne, schodiská so zábradliami, inte-

riérové zariadenie a pod. Práve umelecko-remeselné detaily dopĺňajú a podčiarkujú jedinečné pôsobenie architektonického diela ako celku.

Reštaurovanie nehnuteľných a hnutel'nych pamiatok a ich častí: výtvarných umeleckých diel je jednou z podstatných činností procesu zachovania, ochrany a zabezpečenia kultúrneho dedičstva, ktoré Slovenská republika má. V súlade so zákonom č. 200/1994 Zb. o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti jej členov, medzinárodnými zmluvami a dohovormi UNESCO a IIC (International Institute of Conservation) sa reštaurovaním rozumie špecifická výtvarná činnosť a disciplína, ktorú tvorí súhrn odborných prác, smerujúcich na maximálne možné zastavenie a zamedzenie hmotného úpadku diela. Reštaurovanie je prostriedkom na zabezpečenie duchovnej, obsahovej hodnoty diela, pri rešpektovaní jeho autenticity, fyzikálnych, historických, umeleckých a estetických foriem. Je zároveň i prostriedkom na prezentáciu novej výtvarnej kvality reštaurovaného artefaktu.

Podľa pamiatkového zákona je reštaurovanie pamiatky a jej časti osobitným druhom obnovy. Môže ho vykonávať len fyzická osoba, ktorá má odbornú spôsobilosť podľa osobitného predpisu (zákon č. 200/1994 Zb. o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti jej členov). Podľa § 4 odseku 2 uvedeného zákona môžu výtvarné diela maliarskeho, sochárskeho a úžitkového umenia, ktoré sú kultúrnou pamiatkou alebo zbierkovým predmetom, reštaurovať len reštaurátori, ktorí sú členmi komory najmenej tri roky alebo sú zapísaní v zozname autorizovaných reštaurátorov. Je to „zákonná záruka“, že starostlivosť o kultúrne dedičstvo sa vykonáva kvalifikovane, že držiteľ licencie zodpovedá za výkon svojej činnosti v plnom rozsahu.

Je preto zarážujúce, že v rámci komplexnej obnovy nehnuteľných kultúrnych pamiatok a reštaurovaní ich hlavných fasád sa víťazmi konkurzov vo verejnom zaobstarávaní stávajú stavebné firmy, ktoré vykonávajú práce v rozpore s príslušnými právnymi predpismi, bez skúseností a oprávnenia na reštaurovanie, odbornej znalosti a požadovaného vzdelania. Poznatky, získané zo štátneho pamiatkového dohľadu, len potvrdzujú fakt, že štandardné stavebné firmy nedokážu zabezpečiť adekvátnu kvalitnú obnovu nehnuteľností tak, aby nedochádzalo k priamemu poškodeniu, zničeniu historických kultúrnych

vrstiev, aby nedošlo k zbytočným stratám výpovedných hodnôt. V rámci verejného obstarávania je dobrým zvykom, a potvrdzujú to príklady z iných krajín (napr. Českej republiky), že zúčastnené dodávateľské firmy predkladajú zadávateľovi a investorovi akcie certifikáty o odbornej spôsobilosti spolu so zoznamom referenčných stavieb, na ktorých zabezpečili reštaurátorské práce.

Tieto skutočnosti, súvisiace s porušovaním právneho prostredia pre výkon reštaurátorskej činnosti, nezohľadňujú verejný záujem vo vzťahu k prioritám záchranu kultúrnych pamiatok a kultúrneho dedičstva. V mnohých prípadoch je činnosť reštaurátora a jeho nenahraditeľná úloha v danom procese z dôvodov obmedzeného finančného zabezpečenia akcie, urýchleného reštaurátorského technologického postupu prác zo strany investora zámerne vytlačaná, s preferovaním účasti nekvalifikovaných osôb na stavbe za poddimenzované ceny. Tomu zodpovedá i výsledok obnovy...

22. POŽIADAVKY NA RIEŠENIE INFRAŠTRUKTÚRY A TECHNICKÝCH ZARIADENÍ

1. Odstrániť nefunkčné technické zariadenia a sieťové pripojenia.
2. Pri obnove alebo úprave objektu preriešiť existujúce esteticky rušivé trasovania rozvodov. Odstrániť neesteticky osadené technické zariadenia – antény, rozvodné skrine, resp. premiestniť ich na menej rušivé miesto.
3. Pri riešení infraštruktúry obmedziť nové prieryzy v historických konštrukciách.
4. Rozvodné elektrokrine, plynomery a podobné zariadenia nie je prípustné umiestňovať na hlavných fasádach objektov. Je žiadúce ich nenápadne umiestniť a nerušivý vzhľad v interiéri (s minimálnym zásahom do pôvodnej hmoty objektov) mimo reprezentačných priestorov.
5. Pri obnove, resp. výmene nevyhovujúcich rozvodov (napr. poškodené olovené potrubia) je žiadúce nové rozvody viesť v trase pôvodných. Novovonavrhané rozvody umiestniť pod omietku tak, aby nedošlo k nadmernému poškodeniu pôvodných omietkových vrstiev a murív – minimalizovať šírku a hĺbku rýh, neumiestňovať ich v pätách klenby, vyhnúť sa

Nevhodné rozvody a klimatizačné zariadenia

Klimatizačné jednotky, navrhnuté projektantom na konkrétne miesto, sú menej rušivé

- prierazom v klenbách. Je žiadúce umiestniť nové rozvody do nefunkčných prieduchov komínových telies.
6. Rozvody plynu viesť v maximálnej možnej miere pod omietkou, alebo čo najbližšie k stene a k podlahe.
 7. Na technické zariadenia (el. rozvádzače, plynomery ap.) aplikovať farebnú úpravu, ktorá nebude pôsobiť rušivo, kontrastne, ani nebude vytvárať farebné akcenty. Na rozvody inštalácií (plynu, ústredného kúrenia) je potrebné aplikovať zhodnú (totožnú) farebnú úpravu s podkladom. Farebná úprava inštalácií môže byť aj mierne farebne odlišená od podkladu napr. metódou tón v tóne.
 8. Použitie slnečných kolektorov, veterných turbín, Trombeho stien, fotovoltaiických systémov a podobných energetických zariadení, netypických pre pamiatkové územie, je vylúčené.
 9. Použitie nevyhnutných komunikačných zariadení – napr. satelitných antén, antén pre GSM, a pod. je prípustné v obmedzenom rozsahu, zariadenia však nemajú byť viditeľné z verejného priestoru.
 10. Pri zemných prácach, spojených s údržbou a prestavbou inžinierskych sietí, je vysoká možnosť výskytu častí historického vodného a kanalizačného systému (najmä v prípadoch, kde sa budujú nové trasy) alebo iných archeologických nálezov a nálezísk. Stavebník je preto povinný všetky práce tohto druhu prerokovať s Krajským pamiatkovým úradom, aby mohla oprávnená osoba priamo počas zemných prác preskúmať objavené podzemné zvyšky historických inžinierskych diel a určiť spôsob ich obnovy, resp. konzervácie z dôvodu ich zachovania.

K požiadavke 1 – 4:

Nevhodné umiestnenie elektrických rozvodov a rozvodových skriň v historických objektoch spôsobuje často poškodenie architektonického členenia a nevhodné zásahy do vzhľadu a muriva. Najviac utrpeli prejazdy a fasády meštianskych domov. Spletitá štruktúra nekoncepčných a často nefunkčných rozvodov devaluje estetické pôsobenie vstupných priestorov a fasád. Prejazdy sú v mnohých prípadoch verejne prístupné priestory, ktoré by mali plniť najmä reprezentatívnu funkciu. Z týchto dôvodov pri obnove objektu je nové trasovanie inžinierskych sietí potrebné riešiť projektovou dokumentáciou na

základe výsledkov pamiatkového výskumu, aby nedošlo k ďalšiemu poškodeniu architektonického členenia a hmotnej podstaty objektu. Obnovu, doplnenie poškodených častí členenia, odstránenie zvetralých alebo nepriedušných náterových vrstiev a uvedenie vstupných priestorov objektov do predchádzajúceho vzhľadu je potrebné považovať za prioritu ochrany pamiatkového fondu MPR Košice.

Neuspokojivý stav inžinierskych sietí pretrváva v mnohých objektoch MPR. Tento stav je zapríčinený najmä:

- prítomnosťou už nefunkčných technických zariadení a sieťového pripojenia,
- nesprávnym trasovaním rozvodov,
- nekonceptnými prierazmi v historických konštrukciách,
- neestetickým osadením,
- nesprávnou (kontrastnou) farebnou úpravou,
- použitím technologicky nevhodných materiálov pri ich osadení.

Zavedenie systému inžinierskych sietí prebiehalo na území mesta etapovite. V časti vnútorných mestských blokov a v najstarších objektoch vonkajších blokov bol zabudovaný dodatočne, keďže tu v minulosti neexistoval v požadovanom rozsahu. Dnes mnoho inštalácií v týchto priestoroch pôsobi cudzorodo. Navyše zmeny noriem a rekonštrukcie inžinierskych sietí za posledných zhruba 100 rokov zapríčinili vznik mnohých inštaláčnych „džunglí“, tvorených „živými“ alebo už nefunkčnými vedeniami. Novšie objekty vonkajších mestských blokov vznikali už v období, keď sa siete stávali prirodzenou súčasťou mestskej zástavby. Problémom je však u nich fakt, že mnohé dnes dožívajú, alebo sú živelne dopĺňané.

K požiadavke 5 – 7:

Pred obnovou objektu je nevyhnutné zamerať presne všetky nosné konštrukcie a v nich jestvujúce prierazy, otvory a podobne. Skúsenosti nám potvrdzujú, že v hmote historických objektov v košickom jadre je množstvo prieduchov, ktorých existencia je dnešnému vlastníkovi neznáma. Tieto prieduchy vznikli v rôznych časových obdobiach od stredoveku po dnešok, a slúžili predovšetkým pre odvod spalín z vykurovacích zariadení v období, kedy každá obytná miestnosť mala vlastné lokálne vykurovanie s vyústením do komína. Pri osadzovaní nových rozvodov technických zariadení (najmä štruktúrovanej kábeláže) je vhodné využívať nefunkčné komínové telesá a existujúce vetracie šachty (Kováčska 40 – vetracia šachta). Je neprípustné umiestňovať vyústenia odpadov spalín novoosadzovaných plynových kotlov, resp. plynových vykurovacích telies na hlavné fasády objektov. Osadenie výustiek na dvorové fasády je možné len v nevyhnutných prípadoch – ak nie je možné využiť nefunkčný komín, alebo vetraciu šachtu.

Nedôstojné trasovanie rozvodov v prejazde

Až po vyčerpaní kapacity dostupných a jestvujúcich prierazov a prieduchov v murive a identifikovaných drážok pod omietkou je prípustné navrhovať nové trasy rozvodov, ktoré si vyžadujú ďalšie zásahy do hmoty objektu, a teda ďalší úbytok pamiatkového fondu.

Vedenie plynovodu pod omietkou pripúšťa technická norma TPP 704 01 Domové plynovody z augusta 2001, v nadväznosti na európsku normu STN EN 1775. Ak nie je možné umiestniť rozvody pod omietkou, je potrebné viesť ich pri podlahe, v násype, príp. osadiť ich čo najbližšie k stene a k podlahe, aby nezasahovali rušivo do vzhľadu miestnosti.

Vedenie plynovodu pod omietkou pripúšťa technická norma TPP 704 01 Domové plynovody z augusta 2001, v nadväznosti na európsku normu STN EN 1775. Ak nie je možné umiestniť rozvody pod omietkou, je potrebné viesť ich pri podlahe, v násype, príp. osadiť ich čo najbližšie k stene a k podlahe, aby nezasahovali rušivo do vzhľadu miestnosti.

K požiadavke 8 – 9:

Použitie nevyhnutných zariadení pre informačné technológie je v pamiatkovom území potrebné umiestniť tak, aby nepôsobili rušivo v charakteristických pohľadoch ulíc, strešného reliéfu, panorámy, siluety v charakteristických pohľadových kuželoch. Zároveň svojim osadením a prevádzkou nesmú narušiť historickú hmotu objektov, ohrozovať ju alebo spôsobovať jej predčasné opotrebovanie. Informačné technológie v nevyhnutnom rozsahu považujeme za jednu z podmienok funkčného využitia pamiatkového územia, ktoré nie je možné nahradiť iným spôsobom, keďže ich historické pendanty nie je možné animovať (svetelné signály, kuriéri, poštové holuby...). Energetické systémy pre 21. storočie – ako sú napr. slnečné kolektory, veterné turbíny, Trombeho steny, fotovoltaické systémy – nepovažujeme za nevyhnutné pre využitie pamiatkového územia, pretože ich osadzovanie v tomto priestore by zásadne ovplyvnilo vzhľad historického jadra, ktoré tvorí len nepatrnú časť celej plochy Košíc. Aj keď nie je žiadúce z ekologických hľadísk regenerovať všetky keramické kachľové pece a ústredné kúrenie s kotlom osadzovať len v novodobých obytných domoch z 19. a 20. storočia, je vhodné použiť také technologické riešenia pre tepelnú pohodu objektov v MPR, ktoré nebudú narušovať nielen vzhľad miestností, ale ani vzhľad pamiatkového územia ako celku.

Rozvody, prerazené schodiskom

K požiadavke 10:

Za najstarší inžiniersky systém, vybudovaný na území MPR Košice, je možné považovať kanalizáciu. Táto vznikla už v stredoveku z potreby povrchového i podpovrchového odvodnenia mestského územia. Prirodzene bol do nej zapojený aj vodný systém mestskej fortifikácie. Základná kostra a vetvenie inžinierskych sietí bolo dokončené až koncom 19. stor. (nálezy v objektoch Mlynská 22, Mlynská 25, Zvonárska 12) a odvtedy sice mnohokrát doplňované a prestavované, avšak nikdy nie komplexne s prihliadnutím na všetky potreby historického jadra mesta. Súčasný stav inžinierskych sietí v pamiatkovom území môžeme považovať za uspokojivý. Rekonštrukciou Hlavnej ulice a paralelných ulíc bol po dlhých desaťročiach provizória dosiahnutý cieľ komplexnej obnovy verejných priestorov.

23. VETRANIE OBJEKTOV

1. Je nutné zachovať, resp. obnoviť pôvodné vetracie otvory suterénov.
2. Pri obnove alebo úprave historického objektu odstrániť sekundárnu betónovú podlahu v suteréne v plnom rozsahu, alebo aspoň vytvoriť vetrací kanálik po obvode jednotlivých miestností suterénu, po individuálnom posúdení priestorov. V prípade existencie „anglických dvorčekov“ zachovať – obnoviť ich funkčnosť, neuzatvárať ich.
3. Pri obnove alebo úprave historického objektu odstrániť sekundárne nevhodné cementové nástreky murív suterénu a ponechať ich bez omietok (ak pôvodne neboli omietané), alebo použiť sanačné omietky, po odbornom posúdení a na základe návrhu odborníka.
4. Zachovať otvory, vytvorené pre vetranie podkrovných priestorov objektov.
5. Vetracie a svetlíkové šachty nedeliť stropmi a nevytvárať z nich samostatné miestnosti na jednotlivých podlažiach, zachovať ich vertikálnu kontinuitu v pôvodnej výške. Je možné využívať ich ako technické priestory objektov pre vetranie novoosadzovaných technických zariadení (v súlade s technickými normami) alebo vedenie nových inžinierskych sietí.
6. Využívať klasický spôsob vetrania – oknami, nevkladať v historických budovách vzduchotechnické a klimatizačné zariadenia. V prípade nevyhnutnosti (v závislosti na funkčnom

Pohľad do vetracej šachty

Vetrací otvor zo suterénu

využití a posúdení príslušného orgánu štátnej správy) zásahy minimalizovať.

7. Umiestniť technické zariadenie na hlavnej fasáde, do výplne otvoru v hlavnej fasáde alebo prekryť ním tvaroslovie ktorejkoľvek fasády je neprípustné.

K požiadavke 1 – 3:

Suterénne priestory meštianskych domov v Košiciach boli odvetrávané otvormi nad terénom, situovanými do ulice aj dvora. V mnohých prípadoch boli v priebehu 20. storočia tieto otvory zamurované v dôsledku vytvárania nových vstupov z ulice do prízemí, alebo z dôvodu zmeny dispozície či využitia suterénnych priestorov. Uzatvorením týchto priestorov v súčinnosti s použitím betónovej podlahy namiesto pôvodnej dusanej hliny, prípadne vylepšenej úpravy stien a klenieb cementovou omietkou došlo k zásadnej zmene režimu prirodzeného vetrania, a tým k nadmernému zavlhaniu suterénov a postupnému rozrušovaniu suterénneho muriva vzlínajúcou vlhkosťou, ktorá pokračovala do muriva nadzemných podlaží. Je pravda, že regenerácia pôvodného spôsobu využívania suterénov v domoch košických mešťanov nie je reálna (sklad dreva, vína a pod.), nakoľko tieto priestory sú v dnešnej dobe atraktívne pre viaceré druhy služieb (bar, reštaurácia, predajňa atď.). Pritom je pre novú funkciu suterénnych miestností nevyhnutné navrhnúť spôsob odvetrania tak, aby nedošlo k zásahom do historickej hmoty, ani k nežiadúcej vizuálnej prezentácii technologických zariadení.

K požiadavke 4:

Priestory krovov sa vďaka priedušnosti krytiny, výlezom alebo malým vikierovým otvorom mohli prevetrávať samostat-

ne. Objemnejšie krovné priestory mali zabezpečené odvetranie aj otvormi, osadenými v zdvihnutom obvodovom murive, tieto otvory boli zároveň súčasťou architektonického členenia hlavnej fasády (Hlavná 119). Osobitne dôležité je zachovať vetranie krovu v prípade, kedy sa časť podkrovia zobytnuje, a teda niektoré konštrukcie krovu sú prístupné len z vonkajšej strany. V týchto prípadoch je potrebné odvetranie krovu riešiť konštrukčným detailom v projektovej dokumentácii obnovy.

K požiadavke 5:

Koncom 19. storočia sa pri výstavbe nájomných domov začalo využívať odvetrávanie kúpeľní a WC všetkých podlaží spoločným vetracím prieduchom väčšej plochy, najmenej 1 m², v ktorého stenách boli osadzované okná, slúžiace zároveň pre prisvetlenie vetraných miestností. Tieto svetlíkové a vetracie šachty sú situované vo vnútri dispozície. Meštianske domy so stredovekým jadrom, ktoré boli v 19. storočí zvýšené o poschodia, majú spravidla vetraciu svetlíkovú šachtu len v úrovni nových podlaží. Extrémnym rozširovaním obytnej plochy za každú cenu – prestropaním týchto šacht a pričlenením ich pôdorysu do príslušných bytov (Kováčska 21) – dochádza k narušeniu vetracieho systému celého domu, čo vyvoláva technické nedostatky, ktorých následné odstraňovanie je zložité a nákladné (zariadenia na nútené vetranie, vysušenie muriva atď.). Objekty bytových nájomných domov zo začiatku 20. stor. ich mali situované v pôdoryse objektu po celej výške budovy v štítovom múre ako pôdorysne ustupujúce v rámci vlastnej parcely pri styku so susedným objektom (nezriedka z oboch strán), ktorý sa spravidla v rovnakom mieste napojil tiež svojou vetracou presvetľovacou šachtou.

Presvetľovací prvok, typický pre hlboké dispozície košických meštianskych domov, je pôdorysne rozmerný svetlík nad hlavným schodiskom, ktorého horná presklená plocha býva prezentovaná nad rovinou strechy (Hlavná 25, Hlavná 71, Kováčska 31, Mlynská 1). V týchto prípadoch je interiér šachty – obvodové steny hlavného schodiska – architektonicky členený rímsami, pilastrami, štukovými kazetami a pod. Tieto svetlíky sú predmetom ochrany pamiatkového fondu, zasahovanie do ich vzhľadu (profilu aj spôsobu osadenia sklenenej výplne) budovaním nových schodiskových ramien z najvyššieho podlažia do podkrovia je z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt nežiadúce.

K požiadavke 6 – 7:

Zariadenia pre nútené vetranie miestností, ktorých potreba je vyvolaná novým spôsobom využitia, pre ktorý nestačí prirodzené vetranie oknami, môžu byť osadené v historických objektoch len tak, aby svojím vzhľadom, konštrukciou, spôsobom umiestnenia, vyústením nasávacích a výfukových prvkov nespôsobili nepriaznivé zmeny stavu, spôsobu prezentácie objektu, ani predčasné opotrebovanie historickej hmoty či povrchu.

24. VYKUROVANIE A ZATEPLOVANIE OBJEKTOV

1. Zatepľovať fasády historických objektov je neprípustné, v odôvodnených prípadoch je možné zateplíť štítové murivá tepelnoizolačnou omietkou.

- 2. Je žiadúce použiť skryté formy zateplenia. Pri zámere využívania suterénnych priestorov objektu je vhodné súbežne riešiť odvlhčenie a zateplenie objektu z exteriérovej strany, pod úrovňou terénu. Je možné zateplenie stropu nad najvyšším podlažím v podstrešnom priestore.**
- 3. Osadzovanie lokálnych vykurovacích zariadení s vývodom spalín a vetraním do uličných fasád je neprípustné.**
- 4. Odstrániť alebo poškodiť historické drevené obklady v interiéri objektu alebo odstrániť drevené obklady a špalety, súvisiace s výplňami otvorov, z dôvodu osadenia vykurovacieho zariadenia je neprípustné.**

Hlavná 16, komínové teleso v podkrovi

Kachľová pec zo začiatku 20. storočia

K požiadavke 1 - 4:

V 13.-14. storočí sa v stredovekých Košiciach objavujú prvé meštianske domy, sčasti murované z kameňa, sčasti s drevenou konštrukciou, ešte vždy s otvoreným ohniskom. Aj domy, ktoré boli celé kamenné, resp. murované z kameňa a tehly, a drevo bolo použité len pre konštrukciu krovu, mávali ešte otvorené ohniská, tzv. čierne kuchyne – nad ohniskom chýbal strop a dym unikal voľne do priestoru podkrovia, odkiaľ sa postupne odvetral (cez krytinu: slamu, šindle, dosky alebo cez štít s prúteným výpletom).

Neskôr sa v honosných stredovekých i renesančných mestských palácoch a reprezentačných interiéroch stavali krby, ich efektívnosť v rozľahlej sieni bola však otázna. Obyčajne stačili zohriať iba menší priestor, preto sa v reprezentačných sieňach na chladné múry vešali koberce, hrubé tkaniny, vzácne gobelíny alebo dekoratívne kožené závesy, zdobené výšivkou i zlátením. V 14.-15. storočí sa u nás objavili prvé kachľové pece v interiéroch. Tento spôsob vykurovania sa udržal nadhlo. Kachľové pece sa tvarovali podľa potreby: s početnými lávkami, výklenkami na ohrev či sušenie, umiestňovali sa do stredu miestnosti alebo k jej stene, aby zároveň zohrievali dve izby. V období renesancie a baroka sa špinavá technológia kúrenia dostáva preč z čistej izby a dekoratívne kachľové pece sa obsluhujú (čistia a nakladajú) z chodby (Hlavná 91), pavlače (Hlavná 92), prejazdu. Odvod dymu je zabezpečený komínom, ba často sa viaceré prieduchy v podkroví spájajú do jedného združeného komínového telesa (Hlavná 59). (Komplikované spájanie prieduchov v 18. storočí vysvetľujú niektorí historici aj tzv. daňou „od komína“ – počet komínov resp. kuchýň by mal definovať počet zdanených domácností v dome.) V každom prípade snaha o zníženie počtu komínových telies nad strechou je logická: každý komín predstavuje ďalšie miesto, potenciálne umožňujúce zatekanie zrážkovej vody v styku s krytinou. Navyše, komíny v období, kedy väčšina striech bola krytá

slamou či šindľom, museli byť ukončené vyššie nad strechou ako dnes – z hľadiska ochrany pred požiarom.

Nadvládu kachľových pecí v Košiciach do začiatku 20. storočia nič nenaštrbilo, aj keď ich napr. v období klasicizmu doplnili dekoratívne liatinové pece. Ich výhodou bol síce okamžitý ohrev, nevýhodou nedostatok akumulácie. Koncom 19. storočia sa liatinové pece využívajú predovšetkým v kúpeľniach, kde slúžia na ohrev teplej vody. V tom období sa už objavujú technológie ústredného vykurovania aj vo viacpodlažných nájomných bytových domoch. Vždy sa však rieši kúrenie jednotlivej budovy, kotolne pre celé komplexy budov sú záležitosťou až 20. storočia.

Druhá polovica 19. storočia rieši zložité spôsoby vykurovania aj pre špeciálne druhy budov – napr. pri stavbe kasární bolo nasávanie čerstvého vzduchu, potrebného pre spaľovanie v akumulčných peciach, riešené formou prieduchov, osadených na fasádu objektu. Dôvod: potreba zabezpečiť kúrenie a výmenu vzduchu pre mužstvo bez rizika otravy nebezpečným oxidom uhoľnatým. Podobným spôsobom boli riešené aj iné verejné budovy napr. nemocnice. Médium vykurovania mohol byť aj sám zohriaty vháňaný vzduch, neskôr teplá či horúca voda, vodná para pri rôznom tlaku alebo ich vzájomné kombinácie. Ani podlahové vykurovanie nebolo vo verejných budovách zriedkavosťou. Bolo by však nereálne uvažovať o úrovni kúrenia v závere 19. storočia podľa požiadaviek na začiatku 21. storočia.

Vo vývoji vykurovania neprinieslo 20. storočie prevratné zmeny, skôr sa zaoberalo znižovaním strát a účelnosťou. Jedna významná zmena sa však uskutočnila. Až do obdobia rámových nosných konštrukcií (oceľ, železobetón) spočíval problém energetiky v jedinej požiadavke: ohriať chladný interiér, keď je v exteriéri zima. Všetky dovtedajšie obvodové konštrukcie budov mali zároveň aj nosnú funkciu a boli stavané z klasických materiálov: kameň, tehla, drevo. Ich hrúbka vyplývala z požiadaviek na prenos zaťaženia a v žiadnom prípade ne-

Kamenné ostenie vymetacieho otvoru v chodbe

Kamenný krb

predstavovala nebezpečenstvo úniku tepla do exteriéru. Pomer plochy okien k celkovej ploche fasády bol pre tepelné vlastnosti priaznivejší ako u väčšiny budov 20. storočia. Mnohovrstvová skladba podláh a stropov (klenieb i trámových konštrukcií) zabezpečila vynikajúcu tepelnú i hlukovú izoláciu jednotlivých podlaží. Pri použití klasických stavebných materiálov neboli v stavbe evidentné ani tepelné mosty, známe zo železobetónových skeletových či stenových systémov. Prílišnému prehrievaniu cez okná v letnom období bránili vonkajšie pohyblivé žalúzie, v zime mali drevené okná k dispozícii celodrevené špalety zvnútra, ktorými sa otvor v noci utesnil. Všetky tieto prvky sa dlho vyvíjali a zdokonaľovali. Ich efektívnosť pri hodnotení energetických vlastností historickej budovy je známa a osvedčená. Vysoké stropy interiéru poskytujú viac vzduchu, podporujú prirodzenú cirkuláciu vzduchu v miestnosti, čím priaznivo ovplyvňujú subjektívne pocity osôb a ich zdravie. Mnoho výdobytkov druhej polovice 20. storočia, napr. „energeticky výhodné“ nízke stropy v bytových domoch, rovnaká teplota v každej úrovni dvanástich podlaží bez nároku na cirkuláciu vzduchu, mnoho prevádzok s klimatizáciou a neotvárateľnými oknami alebo celkom bez okenných priestorov na každom podlaží (základná filozofia niektorých obchodných sietí) nie je dostatočne overených pre konzumenta – ľudskú bytosť. V mnohých prípadoch sa už zistili nedostatky takýchto riešení (napr. tzv. choroba teplých nôh, depresie z nedostatku prirodzeného svetla, alergie na vzduchotechniku a pod.).

V našom klimatickom pásme, striedajúcom štyri ročné obdobia, s významným pôsobením vlhkosti a množstvom zmrazovacích cyklov, prešiel vývoj názorov na tepelnú techniku zložitým procesom. Vykurovacie systémy pritom zohrali kľúčovú úlohu. Potreba zateplovania objektov vznikla až sekundárne, ako reakcia na moderné subtilné konštrukcie, ktoré nemohli poskytnúť dostatočné akumulácie a tepelnoizolačné vlastnosti. Modernistické objekty druhej polovice 20. storočia, pre ktoré je charakteristický tenký obvodový plášť a veľké plochy zasklenia, sa totiž stali neúnosnými spotrebičmi tepelnej energie.

Úskalía pri obnove historických objektov:

- Nekvalitné - nepresné zameranie, bez identifikácie prieduchov a prierezov v nosných konštrukciách, čo môže pri vysekávaní ďalšieho prierezu v kritickom mieste spôsobiť statickú poruchu.
- Vodorovné a zvislé rozvody ústredného kúrenia, viditeľné v miestnostiach (mali by byť vedené pod povrchom až po bod napojenia vykurovacieho telesa), degradujúce historický interiér
- Pokiaľ je podlaha (parkety, kamenná či keramitová dlažba a pod.) alebo obklad či omietka v miestnosti predmetom pamiatkovej ochrany, nie je možné vysekávať pod nimi drážku na rozvody, je potrebné navrhnuť iný spôsob riešenia – v prípade kultúrnej pamiatky overiť na KPÚ individuálne požiadavky pamiatkovej ochrany.
- Problémy vzduchotechnického zariadenia: pri zmenšení prierezov vysoká hlučnosť, pri akýchkoľvek prierezoch vždy potreba búrania historickej hmoty - strata autenticity budovy, problémy s umiestnením klimatizačných jednotiek a ich vyústením do exteriéru.

- Pri náhlej zmene mikroklimy v riešenom priestore môže dôjsť k znehodnoteniu alebo poškodeniu jeho súčastí (napr. temperovanie v gotickom kostole, v ktorom dovtedy neboli žiadne zásahy do mikroklimy, môže zapríčiniť rozsúšenie a rozpadnutie sa gotických oltárov, tabuľových malieb, rozpadnutie sa lavíc. Vykurovanie v suteréne môže zapríčiniť dlhodobé vyzrážanie výkvetov solí na murivách i klenbách, na ktorých dovtedy tieto javy neboli.).
- Neuvážené plošné odstraňovanie násypov a zásypov nad klenbami či historickými drevenými trámovými stropmi nad najvyšším nadzemným podlažím môže tiež spôsobiť výrazné ochladenie interiéru.

Základné odporúčania pre údržbu a obnovu teplotnických zariadení:

- Mať k dispozícii presné zameranie objektu (pôdorysy, rezy) s identifikovanými otvormi resp. prieduchmi v murivách - môže sa nachádzať u vlastníka, správcu, v štátnom či obecnom archíve, na stavebnom úrade alebo KPÚ Košice.
- Overiť existenciu pamiatkového výskumu, ktorý by jasne definoval stavebno-historický vývoj budovy – na KPÚ Košice.
- Overiť teplotnické vlastnosti obvodového plášťa a horizontálnych konštrukcií podľa aktuálnych požiadaviek (po overení materiálu môže odborník vypočítať a porovnať).
- Skontrolovať stav okenných a dverných výplní z hľadiska úniku tepla, overiť potrebu lokálnej opravy, doplnenia tesnení alebo komplexnej výmeny (najlepšie s odborníkom – stolárom), overiť existenciu žalúzií a špaliet.
- Skontrolovať dispozíciu budovy, overiť dispozíciu vykurovaných, temperovaných a nevykurovaných miestností, ako aj tepelno-technické vlastnosti konštrukcií medzi týmito miestnosťami (napr. hlavné schodisko otvorené do dvora a na pavlač, otvorený prejazd v prízemí), overiť súčasný a navrhovaný spôsob využitia (byt, nebytový priestor: administratíva, služby, obchod a pod.).
- Overiť jestvovanie vykurovania (lokálne, ústredné a pod.) a jeho efektívnosť – pokiaľ správca budovy má takéto podklady.
- Overiť funkčné a nefunkčné prieduchy v murive z hľadiska využiteľnosti pre novo riešené rozvody infraštruktúry, overiť jestvujúce prierazy a rozvody kúrenia: zvislé i vodorovné - skontrolovať jestvujúci vykurovací systém s projektom, podľa ktorého bol (alebo mal byť) realizovaný a porovnať projekt so skutočnosťou, pretože môžu byť nedostatky v realizácii dobrého návrhu – správca či majiteľ by takýto podklad mal mať k dispozícii.
- Po dôkladnom oboznámení sa s objektom podľa uvedených bodov konštatovať nedostatky a navrhnuť možné úpravy, najmä metódami tzv. skrytého zateplenia (zmenu spôsobu vykurovania, tepelnú izoláciu stropu najvyššieho podlažia, efektívne rozmiestnenie viacerých termostatov, obnovu izolácie rozvodov, úpravy štítového muriva a podobne), pri kultúrnych pamiatkach dbať na zachovanie pamiatkových hodnôt (nezateplovať fasádu tepelnoizolačnou vrstvou cez architektonické členenie, citlivo riešiť umiestnenie rozvodov i ich vyústenia a pod.).

E. PRVKY INTERIÉROV A ULIČNÝCH PARTEROV

1. ULIČNÉ INTERIÉRY A FASÁDY

1. Zachovať všetky historické architektonické články architektúry, najmä: štukové členenie, opracované kamenné články a umelokamenné prvky, historické terakotové prefabrikáty, pôvodné dvere, brány, výklady, okná, konzoly osvetlenia, sokle. Chýbajúce časti doplniť kópiami.
2. Zachovať alebo regenerovať celú historickú podstatu fasády a parteru (hmotnú aj estetickú), najmä: slohový výraz, členenie, rytmizáciu, osovosť, gradáciu, akcenty, tvaroslovie, tektoniku, proporcie plôch, svetlosť otvorov a kompozičné vzťahy.
3. Pri obnovách a úpravách fasád objektov zachovať a regenerovať pôvodné výplne, vrátane ich historickej povrchovej úpravy a farebnosti, dodržať pôvodné osadenie výplní v osteniach. Zmeny osadenia výplní (brán, vstupných dverí, okien, výkladov) a utilitárne stavebné úpravy ostenia (bez poznania stavebného vývoja objektu) sú neprípustné. Táto požiadavka platí aj v prípade, ak pôvodné výplne budú nahradené novými.
4. Omietkové členenia fasád obnoviť v pôvodnej technológii. Chýbajúce časti doplniť kópiami s dôrazom na zachovanie – regeneráciu ostroty profilácie. Je neprípustné aplikovať novodobé zrnité nástrekové techniky pri povrchových úpravách pôvodne hladkých omietkových vrstiev. Pri obnovách je v prvom rade potrebné šetrne odstraňovať následky neodborných úprav, ktoré znehodnotili historickú architektúru (najmä: nepriedušné nátery, betónové vysprávky a nástreky, keramické, kamenné a umelokamenné obloženia parterov a soklov ap.).
5. Nové zásahy do historických opracovaných kamenných článkov sú neprípustné. Poškodené kamenné články je potrebné odborne doplniť. Znehodnotenú časť je možné vymeniť za kópie. Pri príprave obnovy objektu o nevyhnutnosti realizovať reštaurátorský výskum a reštaurátorské práce rozhodne Krajský pamiatkový úrad.
6. Predmetom ochrany sú všetky historické vrstvy fasády, nie je prípustné odstraňovať mladšie, ale koncepcné úpravy fasády za účelom prezentácie predpokladanej staršej slohovej úpravy alebo jej časti (t.j. tzv. puristické a analytické prezentácie).
7. Pri obnove fasády a parteru vychádzať z tradičných materiálov. Rovnako dôležité ako materiál je i adekvátne spracovanie povrchov. To znamená také materiály a postupy, ktoré sú pre danú stavbu známe z pamiatkového výskumu, alebo ktoré je možné predpokladať na základe slohových a miestnych analógií.
8. Farebnosť fasád určuje Krajský pamiatkový úrad na základe vyhodnotenia sondáže takto zameraného pamiatkového výskumu. V prípade, ak nie je možné zistiť autentickú farebnosť, bude určujúca typická farebná úprava pre daný slohový výraz. V prípade pohľadových omietok je krycí náter neprípustný.
9. Obnovu a úpravu fasády treba riešiť komplexne, vrátane grafického a farebného riešenia reklám, oznamov a nevyhnutných technických zariadení. Názvy prevádzok na fasáde a v parteri je potrebné podriaďiť koncepčnému

architektonicko-výtvarno-remeselnému riešeniu, podľa individuálnych hodnôt objektu. Názov má označovať konkrétne prevádzku, názvy či reklamy sortimentu predávaných výrobkov sú nežiadúce.

10. Reklamy, oznamy a technické zariadenia nesmú narušiť estetický stav objektu.

Uličný parter Hlavná 12 - 16

K požiadavke 1:

Fasáda je ucelenou architektonickou kompozíciou – výtvorným dielom. Sochárska a štukatárska výzdoba a umelecko-remeselné doplnky sú jej výtvarnou a historickou súčasťou. Hodnotu patiny, hodnotu zachovanej podoby, vhodnosť rekonštrukcie staršieho farebného riešenia, dostatočnosť podkladov pre obnovu a ďalšie kritériá je potrebné zväziť pre architektonický celok, ktorý zahŕňa: slohový výraz, členenie, rytmizáciu, osovosť, gradáciu, akcenty, tvaroslovie, tektoniku, proporcie plôch, svetlosť otvorov a kompozičné vzťahy. Základnou požiadavkou je preto zachovanie celkovej koncepcie diela.

K požiadavke 2:

Základné koncepcie regenerácie historických fasád:

Všeobecne možno vymedziť niekoľko základných koncepcií regenerácie historických fasád, pokiaľ ide o rekonštrukciu tvaroslovia fasád, ale aj o formovanie nových hmôt podľa zaniknutého originálu. Tieto koncepcie sú rovnaké aj pre rehabilitáciu objektov s úplne zmodernizovanými fasádami (pokiaľ nie je možná či žiadúca kópia alebo náznaková rekonštrukcia zaniknutej fasády):

Historizujúce riešenie – pod pojmom „historizujúca architektúra“ nie je myslené presné napodobňovanie historických fasád (najčastejšie barokových, klasicistických a z obdobia historizujúcich slohov), teda napríklad projektovanie v barokovom duchu a tvarosloví, ale akýsi nadslohový, či niekedy skôr bezslohový alebo „všeobecne historizujúci“ (*Historizmus = uplatňovanie historických princípov pri skúmaní predmetov a javov, Odborová encyklopédia SNLT, Architektúra*) – eklektický – spôsob stvárnenia fasády (nie postmoderného charakteru), ktorý si našiel svoje ustálené miesto v svetovej architektúre. Základný raster priečelia, daný okennými a dvernými otvormi, je obohatený o ploché šambrány (pasparty, prípadne s lištou), ploché kordónové rímsy či lizénové rámy a jednoduchú korunnú rímsu. Samozrejmom súčasťou takejto fasády sú delené okná.

Popísané riešenie, ktoré môže byť v niektorých prípadoch zameniteľné s najjednoduchšími fasádami z 18. a 19. storočia, je štýlovo značne neutrálne a obvykle zaručí spoľahlivé zapojenie novostavby alebo zmodernizovanej fasády do kontextu okolitých historických fasád, takže ho možno použiť práve v najexponovanejších prípadoch. Nie je to riešenie príliš tvorivé, ale všeobecne nie je dôvod sa mu brániť, lebo sa veľmi dobre začlení do takmer akéhokoľvek historického architektonického prostredia. Z hľadiska architektonickej pravdivosti je žiadúce, aby takáto úprava bola na fasáde datovaná a napríklad obsahovala nejaký drobný detail (postrehnuteľný aspoň odborníkom), ktorý by sa na starších fasádach vyskytnúť nemohol a vylúči teda možnosť zámery s originálnou staršou fasádou. Je prirodzené, že predpokladom uplatnenia tohoto poňatia je vždy tradičná celková hmota a proporcie objektu.

Môžeme konštatovať, že okrem pseudo-štýlov, ktoré médiá nazvali súborným názvom „podnikateľský barok“, aj časť modernej architektonickej tvorby, ktorá sa nekriticky inšpiruje medzivojnovým funkcionalizmom, je v skutočnosti tiež historizmom, niekedy dokonca oveľa menej novátorským, než to bolo u „klasických“ historizujúcich slohov 19. storočia.

Kontextuálne riešenie – ide o tvorbu, ktorá vedome nadväzuje na tradičné architektonické postupy (z hľadiska tvorby priestoru, formy i použitých materiálov), reaguje na kontext miesta a necháva sa ním inšpirovať. Usiluje sa o citlivé začlenenie do existujúceho kontextu a obmedzuje prípadné existujúce negatívne rysy prostredia. Môže pritom používať citácie regionálnych historických tvaroslovných detailov a schém, ale často modifikovaných (parafrázovaných) alebo použitých v iných súvislostiach (nie však nezmyselných). Môže tiež používať niektoré odlišné farby, nie však kriklavé. Citlivé začlenenie však často môžeme dosiahnuť i veľmi modernými výrazovými prostriedkami. Kontextuálne môže byť samotné použitie tradičnej objemovej formy a úplne nečlenených hladkých fasád, doplnených tradičnými viactabuľkovými oknami. Všeobecne možno povedať, že práve tradičné rozmery a členenie okien majú pre začlenenie novostavby v historickom prostredí zásadný význam.

Takto charakterizované poňatie, ktoré je súčasne pravdivým obrazom doby, sa usiluje o harmonické dotvorenie historických sídelných celkov.

Krajský pamiatkový úrad najčastejšie odporúča toto poňatie, pretože jeho podstatou je práve tvorivý nápad a prístup projektanta.

Kontrastné riešenie – v nedávnej minulosti bolo kontrastné riešenie niekedy doporučované aj pracovníkmi štátnej pamiatkovej starostlivosti a je dodnes presadzované veľkou časťou architektonickej obce. Podobne ako u kontextuálneho poňatia, aj tu narážame na problém, že pod týmto pojmom môžu byť myslené riešenia značne rozdielneho charakteru. Na tomto mieste budeme pod kontrastným poňatím rozumieť riešenie, ktoré sa zámerne usiluje o čo najväčší kontrast s okolím, či už priestorovým usporiadaním, materiálom alebo oboma. V úplnej väčšine chránených sídiel je tento prístup z pamiatkového hľadiska nežiadúci.

Do kategórie kontrastného poňatia patria okrem svojbytných architektonických diel aj stavby podradnej architektonickej kvality, či už je to dané neschopnosťou projektanta alebo pravdivo vyjadrenou utilitárnou funkciou objektu. Znakmi architektonickej nekvality sa takáto stavba v prostredí kvalitných stavieb vždy kontrastne odlišuje, a je preto tiež nežiadúca.

Disharmonické kontrastné poňatie novostavby, priťahujúce pozornosť „za každú cenu“, je z hľadiska pamiatkovej ochrany územia nežiadúce.

Uličný pohľad Hlavná 61 - 67

K požiadavke 3:

Mimoriadny význam pre podobu fasád majú výplňové prvky, predovšetkým okná. V prípade nutnosti ich výmeny sú neprijateľné nielen plastové rámy, ale i rámy drevené, pokiaľ sa od historickej predlohy odchyľujú konštrukciou, profiláciou, členením alebo spôsobom otvárania. Okenné rámy sú veľmi namáhaným prvkom stavieb, na ktorý sú navyše kladené vysoké úžitkové nároky. Sú zhotovené obvykle z menej trvanlivých materiálov než vlastné stavby. To spolu s dožívajúcim názorom, že kultúrnu hodnotu majú len umelecké či umelecko-remeselné prvky, robí zo zdanlivo bežných výplňových prvkov najohrozenejšiu položku nášho architektonického dedičstva. Treba si uvedomiť, že i bežné dvere, kovanie alebo okenné rámy z predmetného obdobia majú v porovnaní so súčasnými výrobkami charakter umeleckého remesla. To sa najvýraznejšie prejaví v okamžiku, keď sa požaduje zhotovenie kópie. V tejto súvislosti treba pripomenúť nielen tradičné okenné rámy obytných domov, ale i domové dvere, výkladné skrine, okná industriálnej architektúry, chrámové okná a vitráže, rôzne ateliérové okná a zasklené konštrukcie, kľučky, závesy, okenné olivy a kovanie obecné. Starostlivosť o výplňové prvky je v súvislosti s obnovou fasád rovnako závažná ako farebnosť murovaných plôch. Svojim spôsobom je dôležitejšia, pretože nepodarené farebné riešenie sa dá revidovať, ale odstránenie historických okien či dverí predstavuje nenahraditeľnú kultúrnu stratu. Vzhľad okenného rámu nie je tvorený len členením a prierezom (profiláciou) prvkov, ale i konštrukciou a spôsobom otvárania. Dvojité otváracie rámy vyzerajú inak než jeden rám s dvojsklom a s možnosťou vyklápania. V súvislosti s výtvarnou podobou okenného rámu je vhodné pripomenúť i otázku kovania. Treba znovu pripomenúť, že povrchová úprava a farebnosť výplní má rovnako významný podiel na celkovom vzhľade.

Treba pripomenúť i potrebu ochrany a starostlivosti o ďalšie zachované historické prvky fasád architektúry 19. a 20. stor., a to o rolety, zástavové žrde, ozdobné klampierske prvky a ďalšie.

Mäsiarska 48, fasáda pred reštaurovaním

Mäsiarska 48, fasáda po reštaurovaní

K požiadavke 4:

Existujú dve základné skupiny omietkových fasád. Prvá skupina zahŕňa fasády, pri ktorých je finálna povrchová úprava tvorená krycím náterom. Obnova takýchto fasád spočíva vo vyspravení omietky a náteru fasádnou farbou. Druhú základnú skupinu tvoria pohľadové omietky, to znamená omietky, ktorých povrch „má byť viditeľný“. Povrch omietky je opticky aktívnejší než povrch, tvorený fasádnym náterom, pretože jeho vzhľad je daný štruktúrou zrníčok piesku, kamienkov a spojiva. Niekedy sa optický efekt posilňuje vymývaním, prefarbením, pridaním sludy či iných prísad. Najbežnejšími príkladmi pohľadových omietok sú sgrafitá alebo tvrdé „kamenné“ omietky, používané v prvej pol. 20. stor. Pohľadové omietky sa bežne používali v baroku, ale i po druhej svetovej vojne. Podstatné je, že fasády, tvorené pohľadovými omietkami, sa nenatierajú kryciami nátermi. Použiť krycí náter na pohľadovú omietku je „architektonický zločin“. Je zásadný rozdiel medzi pohľadovými omietkami a omietkami, ktoré predpokladajú finálny krycí náter. Skutočnosť, či omietka je alebo nie je pohľadová, treba vždy overiť a zohľadniť v postupe obnovy.

Z hľadiska pamiatkovej ochrany je dôležitou hodnotou patina. Patina má estetickú kvalitu a zvyšuje vierohodnosť (autenticitu) pamiatok. V princípe preto ide o žiadúci stav. Spôsob starnutia (patinácia) je pre každú povrchovú úpravu

Mäsiarska 48, brána pred reštaurovaním

vrátane omietok a fasádnych náterov charakteristický. Všeobecne sa dá konštatovať, že jedným z cieľov pamiatkovej ochrany je dosiahnuť, aby povrchové úpravy vyzerali tak „ako vždy vyzerali“ a starli ako „vždy starli“. Toto je základný rozdiel medzi patinou a vadou. Prírodné prejavy materiálu a jeho prirodzený spôsob starnutia vytvárajú patinu, javy, spôsobené nekvalitným materiálom, poruchami podkladu alebo technologickou nedisciplinovanosťou, vedú k vadám.

Jednou z najdôležitejších úloh pamiatkovej ochrany je usilovať sa o zachovanie historickej hmotnej podstaty pamiatky,

Mäsiarska 48, brána a okná po reštaurovaní

čo v prípade fasád znamená predovšetkým ochranu historických omietok, historických povrchových úprav (náterov), výplňových prvkov a detailov. Platí to i pre architektúru 19. a 20. stor. Hodnota originálu a s ňou spojená hodnota staroby je nenahraditeľná. Zachovať originálnu hmotu pamiatky má zmysel i za predpokladu, že sa neuplatní v pohľade. Pre ilustráciu si môžeme pripomenúť napríklad stredoveké fresky alebo renesančné sgrafitá, ktoré sa do súčasnosti zachovali chránené mladšími omietkovými vrstvami. Inými slovami, tieto omietky sa zachovali práve preto, lebo dlhé storočia neboli viditeľné.

K požiadavke 5:

Umelecko-historický vývoj kamenných článkov, ktoré sú súčasťou objektov v pamiatkovom území, považujeme za ukončený. Pri nezvratnom poškodení kamenného prvku, pokiaľ dochádza k ohrozeniu bezpečnosti či zdravia osôb jeho nadmerným zvetrávaním, je možné individuálne pripustiť lokálnu výmenu poškodeného prvku metódami reštaurovania alebo umelecko-remeselnou činnosťou, ale až po jeho dôkladnom dokumentovaní. Pri poškodení menšieho rozsahu (praskliny, narušenie profilácie) je možné pripustiť len reštaurátorský alebo kamenosochársky zákrok (charakter práce závisí od umeleckej hodnoty kamenného prvku) v tej miere, ktorá je nevyhnutná pre zachovanie hmoty kameňa a pre zabránenie rozširovania poruchy do jeho prostredia (vytmelenie praskliny, obnova profilácie odkvapového nosa kamennej rímsy a pod.).

K požiadavke 6:

Pamiatka je dokumentom dlhoročného vývoja, a aj keď jej dnešný vzhľad zásadne ovplyvnila posledná slohová prestavba, priebeh minulých storočí je zachytený v navrstvovaní jej hmoty: pod dnešnou fasádou domov na Hlavnej ulici sa okrem socialistických „prvomájových“ náterov ukrývajú vrstvy náterov, stierok a vysprávok z predchádzajúcich storočí. Tieto vrstvy je potrebné zachovať ako súčasť pamiatkových hodnôt objektu. Aj spracovateľ pamiatkového výskumu vykonáva sondy do hĺbky historických vrstiev len v rozsahu, nevyhnutnom pre identifikáciu stratigrafie, aby sa originál zachoval neporušený. Bolo by vážnym omylom očisťovať historické fasády „až na holý kameň“.

Bežné druhy kameňa, ako je v Košiciach fylit, pieskovec či andezit, sa až do sklonku 19. stor. používali pre svoje technické vlastnosti a nie pre svoj vzhľad. V dobe, ktorá nemala k dispozícii oceľ ani betón, sa z kameňa štandardne realizovali namáhané časti stavieb, ako sú preklady, ostenia a konzolové prvky. To je dôvod, prečo sa v starších murovaných stavbách stretávame s množstvom konštrukčných a výzdobných prvkov, zhotovených z kameňa. Povrch stavebných konštrukcií, zhotovených z kameňa i kamenných sôch, bol však rovnako, ako u iných stavebných materiálov, prekrytý omietkou alebo krycím náterom a pohľadovo sa neuplatňoval. Téma „kameň má byť viditeľný“ je historicky nepodložená. Opak je pravdou. Až v druhej polovici 19. stor. sa začal povrch prírodného kameňa chápať ako estetická kategória. To viedlo k násilnému odstraňovaniu historických omietok z kamenného muriva a prvkov, rovnako ako polychromie z kamenných sôch. Fasády s druhotne odkrytými kamennými konštrukciami neboli chránené krycím náterom. Ich architektonické riešenie bolo založené na harmonickom spojení prírodného kameňa a pohľadovej omietky, ktorej štruktúra a farebnosť bola takmer zhodná so štruktúrou

a farebnosťou odhalených kamenných prvkov. Omietky a vápenné nátery povrchov stavebných konštrukcií majú v zásade dvojaký význam: kultúrny (výtvarný, architektonický, historický) a ochranný.

To znamená, že každú úpravu alebo reštaurátorský zámer, ktorý navrhuje očistenie „až na holý kameň“, treba preskúmať z hľadiska exaktného poznania vývoja konkrétneho domu. Vápenné omietky a vápenné nátery sú veľmi účinným, storočiami prevereným, historicky opodstatneným, šetrným, relatívne lacným, dlhodobou pôsobiacim a obnoviteľným spôsobom ochrany murovaných stavebných konštrukcií, a to vrátane prvkov a konštrukcií, zhotovených z kameňa. Absencia ochranej povrchovej vrstvy vedie k rozpadu kamenných sôch, prvkov a konštrukcií, vystavených vonkajšej expozícii. Pohľadové uplatnenie je navyše sprevádzané výmenami pôvodných prvkov a muriva za nové z estetických dôvodov. Napr. v prípade škárovania lomového muriva, čo je o.i. pre staršie stavby výrazne nehistorická úprava povrchu, dochádza k oveľa masívnejším výmenám originálnej hmoty než v prípade ich omietnutia. Je možné konštatovať, že na rozpade kamenných častí stavieb v 20. stor. má strata ochranej vrstvy omietky oveľa väčší podiel než škodliviny v ovzduší. Otázka povrchovej úpravy častí stavieb, zhotovených z kameňa, má zásadný význam pre zachovanie či obnovenie ich historicky adekvátneho vzhľadu. Do úvahy treba brať skutočnosť, že architektonické úpravy pamiatok z prelomu 19. a 20. stor. majú dnes už vlastnú pamiatkovú hodnotu, a k tejto hodnote patrí i pohľadové uplatnenie prvkov, zhotovených z kameňa. Nedá sa preto postupovať mechanicky. Všeobecne sa dá povedať, že podľa súvislostí bude z hľadiska architektonických hodnôt historických stavieb v niektorých prípadoch rekonštrukcia povrchovej úpravy vhodná a v iných nie.

Rekonštrukciu nezachovanej povrchovej úpravy (omietky, vápenného náteru) kamenných konštrukcií a prvkov je možné doporučiť najmä v prípadoch, keď:

- pohľadové uplatnenie povrchu kameňa vedie k jeho fyzickej deštrukcii alebo požiadavke výmeny originálnych kamenných častí za kópie z pohľadových dôvodov.
- prezentácia kamenných prvkov, vytrhnutých zo súvislostí, poškodzuje vzhľad a vnímanie architektonického diela (častí ríms, stojky portálov, ukončujúce články atík, rebrá stredovekých klenieb, sochárska výzdoba pohľadovo odtrhnutá od stavby,...)
- je navrhovaná rekonštrukcia staršieho farebného riešenia architektonického celku, súčasťou ktorej ideovej, historickej a výtvarnej podstaty je prekrytie prvkov, zhotovených z kameňa, zjednocujúcou povrchovou úpravou.

Pre obnovu fasád s druhotne odhalenými kamennými prvkami, čo sú až na zanedbateľné výnimky v podstate všetky stavby, vzniknuté pred koncom 19. stor., na ktorých sa v súčasnej dobe kamenné konštrukcie a prvky pohľadovo uplatňujú, môžeme s vedomím istého zjednodušenia konštatovať, že z hľadiska pamiatkovej ochrany sú prijateľné rôzne možnosti – ich výber záleží od mnohých faktorov (poznánie architektonicko-historického vývoja na základe výskumu, pamiatková hodnota jestvujúceho slohového stvárnenia fasády, pamiatková hodnota kamenných prvkov staršej vývojovej etapy, prekrytých novšími vrstvami, technický stav a náročnosť na zachovanie hmoty kamenných prvkov pri ich prezentácii a podobne).

Požiadavka formálneho súladu platí najmä v prípade obnovy fasád. Nová úprava musí kompozične a výtvarne adekvátne dopĺňať historickú architektúru, prezentovať všetky

jej hodnoty a zaručovať taký spôsob jej údržby a prevádzky, ktorý nespôsobí nadmerné opotrebovanie alebo poškodenie niektorého prvku, vo fasáde prezentovaného.

K požiadavke 7:

Ochrana uličného interiéru zahŕňa i obnovu mladších objektov, napr. betónových a oceľových konštrukcií, alebo ľahkých zavesených fasád architektonickej tvorby 20. stor., ktorá začala pracovať s novými materiálmi a konštrukčnými riešeniami. Tento aspekt pamiatkovej ochrany má svoje technické špecifiká a vyžaduje iné postupy ako pri tradičných stavbách.

Požiadavka údržby historických objektov materiálmi a prostriedkami, z ktorých vznikli alebo ktorými boli udržiavané v rozhodujúcej dobe svojej existencie, platí najmä pre materiál fasád. Je neoddeliteľným predpokladom pre vznik diela, citlivo začleneného do historického prostredia. Pri všetkých obnovách majú byť používané stavebné materiály, ktoré zodpovedajú historickým materiálom alebo sú s existujúcou substanciou porovnateľné.

V princípe by mal byť použitý materiál, ktorý je v prípade danej stavby doložený, alebo ktorý sa dá predpokladať na základe slohových alebo historických súvislostí. Spravidla zodpovedajú predmetu ochrany len tradičné materiály. Zodpovedajúci tradičný materiál by mal dostať prednosť i v prípade, že existujú porovnateľné alebo dokonca výhodnejšie alternatívy. Tradičný materiál totiž najlepšie vyhovuje požiadavke autentického vzhľadu a spôsobu starnutia. Použitie tradičného materiálu má navyše hodnotu samo o sebe (historická vierohodnosť;

podpora tradičných remesiel; zachovávanie tradičných stavebných postupov; zachovanie dokladu dobového materiálového riešenia u danej stavby; pozitívny príklad).

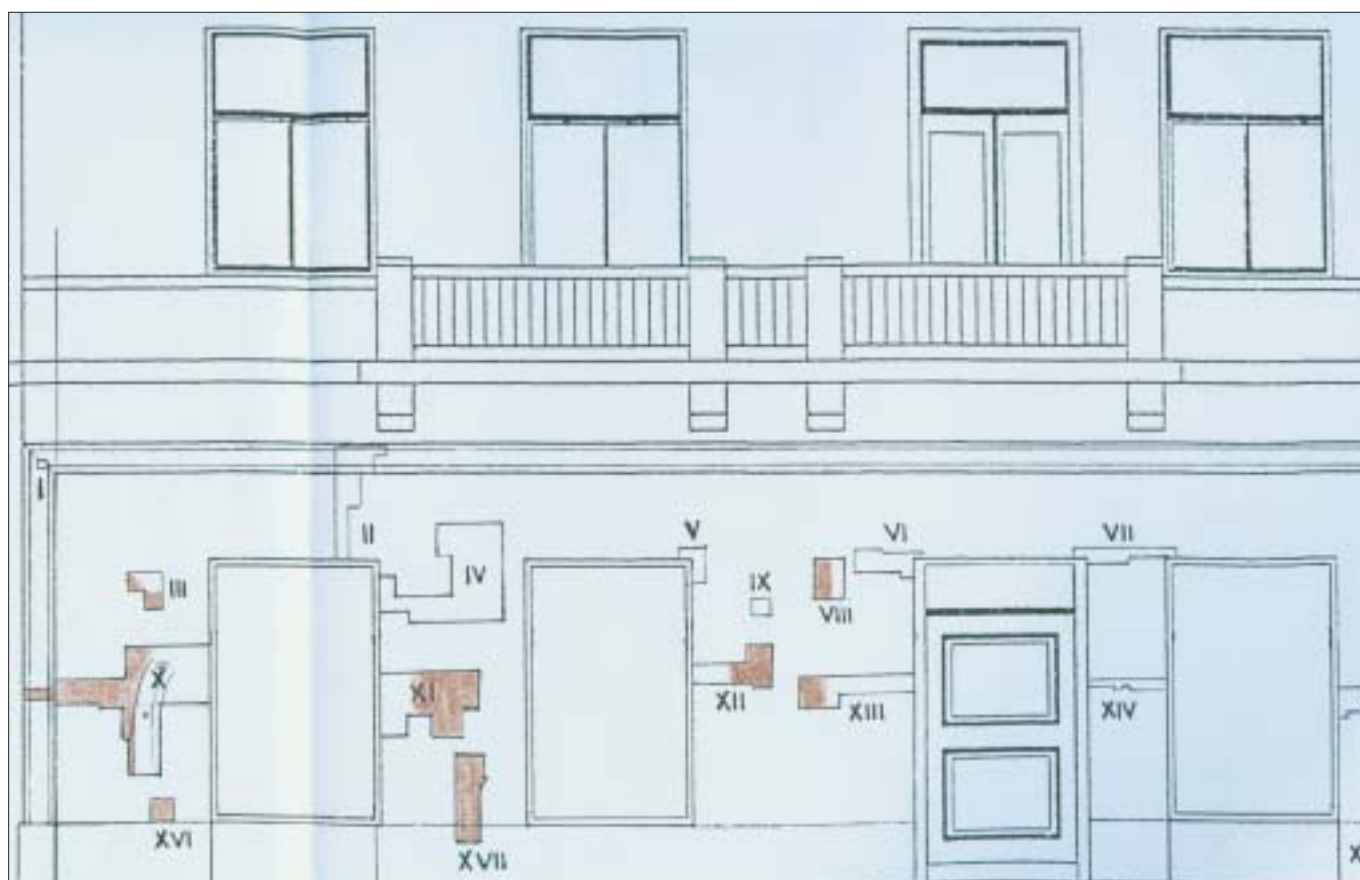
Definícia: **Tradícia** (lat.)

Traditio = odovzdávanie, postupovanie, postup, vydávanie, podanie, rozprávanie, správa;

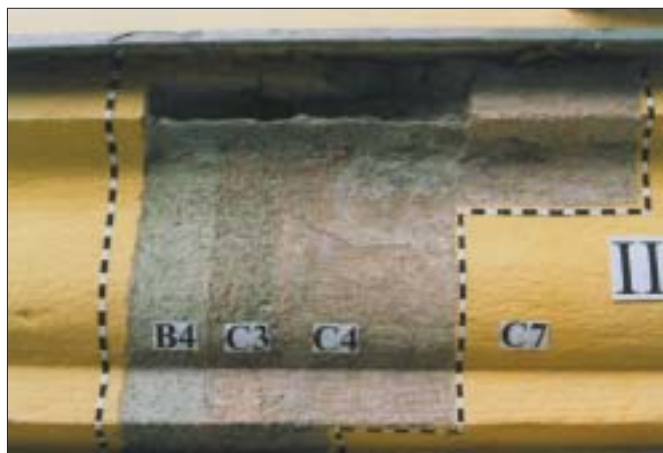
trado, tradere = odovzdávať, podávať, dávať, doručovať, odvádzať, prenechávať, postupovať;

Výber materiálov bol daný dostupnosťou surovín na mieste stavby alebo v jej blízkom okolí. Historické stavebné materiály majú preto v každej stavebnej činnosti v pamiatkovom území prednosť pred novodobými materiálmi. Na druhej strane však nemožno a priori (v prípade parterov) vylúčiť citlivé použitie niektorých moderných materiálov. Všeobecne sú nežiadúce materiálovo výstredné povrchy a obdobne nežiadúce sú výrazné netradičné farby (kriklavé žlté, zelené, fialové atď.); v tomto smere je tiež nutné vychádzať z regionálnej tradície.

Preto je v pamiatkovom území vylúčené dopĺňanie fasád historických stavieb a novostavieb dreveným, keramickým, lešteným kamenným obkladom, obkladmi z betónových dlaždíc, plastových dielcov, kovových obkladových šablón, a rôznych novodobých, prevažne umelých materiálov (bitumenové pásy, živičné bridlice), či iným novodobým obkladom. Pokiaľ má takáto stavba naozaj nadviazať na tradičné staviteľstvo, je potrebné vychádzať z princípov výskytu tradičných materiálov, typických pre historické stavby v územnom obvode MPR Košice. Použitie obkladu na prizemí, nad ktorým by bola omietaná stena, nemá historické opodstatnenie.

Hlavná 74, umiestnenie sond pre výskum parteru

Hlavná 74, stratigrafia náterov parteru

Hlavná 74, stratigrafia omietok a murív parteru

K požiadavke 8:

Farebné riešenie konštrukcií sa v zásade realizuje na základe pamiatkového výskumu, sondáže a vyhodnotenia vzoriek konkrétneho objektu.

Nie každá omietková fasáda má byť natieraná – paralelne s natieranými fasádami sa pri historických stavbách vyskytujú po celé dejiny murovanej architektúry na našom území fasády, založené na používaní pohľadovej omietky (Divízia, Východoslovenské múzeum).

Fasády boli v minulosti viacfarebné i jednofarebné. Oba varianty sa vyskytujú súčasne. Pre niektoré riešenia a pre niektoré celé slohové obdobia je však jednofarebnosť charakteristická a treba ju považovať za podstatnú súčasť chránenej kultúrno-historickej hodnoty. Platí to nielen pre rad významných barokových pamiatok, ktorých architektonický výraz je založený na plasticite a hre svetla a tieňa, ale aj pre architektúru historizujúcich slohov druhej polovice 19. stor. a počiatku 20. stor. Farebné riešenie vo viacerých odtieňoch nie je správne, pokiaľ nie je podložené poznaním historického stavu. Použitie kontrastných farieb pre fasády, ktorých výtvarné riešenie je založené na jednofarebnosti, prezentáciu historickej architektúry veľmi skresľuje. Nevhodná farebnosť sa stáva čím ďalej tým väčším problémom, pretože v dôsledku nekvalifikovaných obnov jednotlivých objektov dochádza k nežiadúcim premenám vzhľadu celých urbanistických celkov. Je úlohou odborníkov na úseku ochrany pamiatkového fondu, aby v historicky a architektonicky opodstatnených prípadoch na jednofa-

rebnom riešení trvali, resp. aby sa usilovali o nápravu nesprávneho výrazu historickej architektúry. Je to smutné, keď v prvom dojme z historického centra mesta dominujú svojrázne prezentácie, poznamenané neodbornou, ale o to úpornejšou snahou vyniknúť.

Farebnosť fasády sa zároveň vzťahuje k celku, teda aj k vzhľadu strechy (materiálu, farebnosti, strešnej krytiny a architektonických prvkov strechy – napr. komíny), k povrchovej úprave omietok, kamenných konštrukcií, výzdobe i farebnosti výplňových prvkov a doplnkov fasády (žrde zástav, zábradlia, výklady...).

Významným faktorom pre náter fasády je druh použitého náterového materiálu. V prípade stavieb, kde ide o poznanie, získané individuálnym výskumom, by sa mali vápenné nátery používať principiálne, a to z týchto dôvodov: vápenné nátery majú estetické vlastnosti (vzhľad, farebná škála, spôsob starnutia), ktoré iné materiálové systémy nedokážu plnohodnotne nahradiť. Použitie vápna je dôležité pre zachovanie oboch zložiek pamiatkových hodnôt: historickej vierohodnosti i estetickej kvality (Hlavná 55). Vápenné nátery majú pozitívne technické vlastnosti, ktoré iné materiály nemajú alebo ich nemajú v takej miere. Ide predovšetkým o priedušnosť, možnosť opakovať náter bez zníženia priedušnosti, mechanickú odstraniteľnosť (reverzibilitu) a konzervačný a ochranný účinok. Teoretická životnosť fasádneho náteru sa nemôže zamieňať so životnosťou týmto náterom obnovenej fasády. Fasády sa obvyčajne opravujú z iných dôvodov než z dôvodu dožitia fasádneho náteru. Životnosť vápnom obnovených fasád je porovnateľná s životnosťou fasád, natretých inými materiálovými systémami. Predstava, že vápenné nátery je potrebné často obnovovať, nie je opodstatnená. Každoročné bielenie sa týkalo len ľudovej architektúry a hospodárskych stavieb (v tomto prípade i z dôvodov dezinfekcie). Stavebno-historické výskumy ukazujú, že v mestách a na významných budovách, ako sú zámky alebo kostoly, sa vápenné nátery obnovovali zhruba v rovnakej periodicite ako v súčasnosti, teda zhruba po 20–30 rokoch. To potvrdzuje i súčasná skúsenosť. Mnoho fasád s vápenným náterom v 60. – 70. rokoch 20. storočia je stále v prijateľnom stave. Na druhej strane existuje mnoho prípadov, kedy po aplikácii iného, technologicky nevhodného, resp. nepriedušného materiálového systému musela byť fasáda znovu obnovená.

K požiadavke 9 – 10:

V pamiatkovom území, ktoré sa prezentuje predovšetkým urbanistickými, architektonickými a výtvarnými hodnotami, je úloha reklamných zariadení výrazne podriadená. Reklamy, vývesné štíty a iné oznamy akéhokoľvek riešenia majú v pomere k tomuto nadčasovému historickému prostrediu výrazne krátkodobý a provizórny charakter. Preto je akákoľvek duplicita funkčných nápisov kontraproduktívna, v uličnom parterí vytvára informačný chaos a prekrýva pamiatkové hodnoty objektov. Výnimku môžu tvoriť prevádzky, umiestnené v nárožných objektoch, ktoré sú verejnosti prístupné z oboch ulíc (napr. lekáreň na rohu Hlavnej a Mlynskej ulice).

2. ULIČNÉ PARTERY

1. Parter je neoddeliteľnou estetickou a kompozičnou súčasťou fasády.

2. Historicky doložené výklady majú plniť svoje prioritné poslanie – zabezpečiť vizuálny kontakt prevádzky s ulicou. Tzv. introvertné partery nie sú prípustné ani v prípade novostavby.
3. Pred stavebnými úpravami, ktoré vyžadujú stavebné zásahy do fasády alebo jej parteru, je potrebné vhodnosť zásahov overiť cieľným pamiatkovým výskumom. Obnovu alebo úpravu pripravovať v súlade s rozhodnutím KPÚ k zámeru alebo k výskumu ako prípravnej dokumentácii. Nosný systém fasády a parteru je možné korigovať len pri komplexnej obnove a na základe výsledkov pamiatkového výskumu.
4. V odôvodnených prípadoch je možné (bez zásahu do historickej hmoty objektu) realizovať novotvar výkladca súčasnými výrazovými prostriedkami na vysokej architektonickej, výtvarnej a remeselnej úrovni, z ušľachtilých materiálov, ktorý bude svojim pôsobením v súlade s celkovým estetickým stvárnením fasády a jej architektonickými danosťami.
5. Pri obnove a úprave parteru je nevyhnutné zachovať vetracie otvory suterénu. Zamurovaným vetracím otvorom je potrebné prinavrátiť ich pôvodnú funkciu.
6. Pri obnove a úprave parteru je potrebné zachovať a regenerovať členenie, tvar a materiál sokla na základe poznania objektu.
7. Súčasnú požiadavku na bezbariérové vstupy je potrebné riešiť v prípade historických objektov s ohľadom na zachovanie a prezentáciu pamiatkových hodnôt.
8. Funkčný nápis – názov konkrétnej prevádzky v objekte - môže byť v uličnom parteri objektu (t.j. v jednom pohľadovom kuželi) uplatnený najviac raz.
9. Je nežiadúce zoskupovať informačné a reklamné stojany na verejných priestranstvách (uličný parter, pasáž, prechodový dvor, prejazd).

K bodu 1:

Definície: *Odborová encyklopédia SNTL, Architektúra*

Parter: tvorí typ prvého nadzemného podlažia objektu, orientovaného do verejného priestranstva, s ktorým je priamo prepojený. Je odlišne poňatý ako ďalšie nadzemné podlažia. Obvykle slúži viacerým funkciám, najčastejšie obchodnej. Môže byť priechodový alebo prejazdový. Je súčasťou ochrany historických miest. (Parter: latinsky pars = časť, diel, kus; taliansky partini = deliť, rozdeľovať;

Fasáda: taliansky a francúzsky = hlavné a vedľajšie priečelie; prenesene: povrch, zovňajšok)

K požiadavke 2:

Vznik tzv. introvertných (dovnútra orientovaných) prevádzok, ignorujúcich svoje okolie, je neprípustný. Je žiadúce prezentovať historické jadro Košíc tak, ako sa nám zachovalo z prelomu 19. – 20. storočia: predajne, otvorené do ulice nielen vstupnými dverami, ale aj drevenými, výtvarne výraznými výkladcami, reklamné štíty, osadené na fasádu a lákajúce do drobných prevádzok v dlhých dvoroch meštianskych domov, núkajúci sa tovar, vyložený pod vysúvanou markízou – všetky tieto prvky sa k okolidúcemu prihovárali, oslovovali ho. Neobracali sa mu chrbtom, ako to robí dnes mnoho moderných prevádzok, ktorých obchodná politika sa obmedzuje na odvrátené plochy regálov za sklom, vertikálne žalúzie vo výklade či veľkoplôšné nápisy „Výpredaj“, „Akcia 50 %“ „Likvidácia predajne“, bez vystavenia tovaru vo výklade, len aby vzbudili zvedavosť okoloidúceho, a keď vojde, aby sa o jedinečnom nákupe presvedčil, už si snáď niečo aj kúpi... Atmosféra pamiatkového územia má návštevníkovi ponúkať pestrosť foriem, inšpiráciu, nápaditosť, človek sa tu má cítiť útulne, nie ako neželaný hosť,

Parter Mlynskej ulice – historická pohľadnica

preto tu nemajú miesto mĺkve, nekomunikujúce úpravy parterov.

Zakrývanie výkladov zadnou stranou regálov, vylepovanie samolepiacich a reflexných fólií na okenné výplne alebo vytváranie iných vizuálnych bariér, brániacich vizuálnemu kontaktu interiéru s exteriérom, je preto tiež nevhodné.

K požiadavke 3:

Pamiatkový výskum je štandardnou súčasťou prípravy obnovy fasád historických objektov. Vždy je vhodné najprv overiť, aké pamiatkové výskumy boli v konkrétnom prípade v minulosti už realizované. Rekonštrukcia zaniknutého historického stavu, ktorý vznikol v dôsledku nekonceptných zásahov – vrátane rekonštrukcie farebnosti – je prioritnou úlohou obnovy.

Zatiaľ sa málo využíva možnosť regenerácie tradičných predsadených výkladných skriň. Historické výkladné skrine majú obvyčajne hodnotu umeleckoremeselného prvku, vytvá-

„A čo päťdesiat?“

rajú obchodný parter a umožňujú zriadiť výkladné plochy bez zásahu do muriva. To je priaznivé najmä v mestskej pamiatkovej rezervácii pre zachovanie jej koloritu. Pre košickú architektúru prelomu 19. a 20. stor. sú súčasťou výtvarnej podstaty fasád. Pri starších stavbách často došlo k ich odstráneniu, a tým sa vytvorila mŕtva – nečlenená plocha, prelomená pseudohistorizujúcimi otvormi novodobých výkladcov. Odstránením predsadeného výkladu tak spravidla nie je regenerovaná pôvodná (baroková, renesančná) podoba fasády prízemnia, ale vzniká architektonicky rušivý novotvar. Posledné, dnes ešte zachované predsadené výkladné skrine treba preto dôsledne chrániť.

K požiadavke 5:

Úpravou nového vstupu a výkladca do predajne na prízemí v minulosti často došlo k zamurovaniu suterénneho vetracieho okienka, ústiaceho do uličnej fasády. Pokiaľ sa ta-

kýto suterén využíval len na skladovanie tuhého paliva alebo sudov s vínom, mal hlinenú dusanú podlahu, jeho príležitostné vetranie cez dverný otvor bolo dostatočné. Dnes je mnoho suterénov využitých pre obchody a služby a ich prirodzené vetranie je často nefunkčné. Pri obnove uličného parteru je preto žiadúce overiť skutkový stav, umiestnenie – existenciu suterénnych okien (zameraním, resp. pamiatkovým výskumom) a zohľadniť ich regeneráciu v rámci obnovy parteru. Náhradný otvor je možné ukryť rôznym riešením, napr. za mriežkou v podstupniciach vyrovnávajúcich schodov z ulice alebo v parapete nového výkladca.

K požiadavke 6:

Sokle objektov, ktoré boli nekonceptne odstránené, je potrebné regenerovať. Ich prinavrátanie je možné na základe výskumu, analógií a odtlačkov na murive pod novou vrstvou omietky, resp. obkladu.

K požiadavke 7:

Pôvodná historická niveleta chodníka Hlavnej ulice pozdĺž fasád mierne kolísala, chodník sa v dotyku s fasádami vlnil, pričom si však stále zachovával priečny sklon smerom do stredu ulice. Nová niveleta ulice po obnove v r. 1996–97 bola postavená na úroveň predchádzajúcej vozovky, do jednej priamky, s podstatne väčším sklonom, preto sa stalo, že pôvodné prejazdy, ktoré plynulo nadväzovali na ulicu, zostali oddelené stupňom. Do mnohých obchodov museli majitelia „prirobiť“ ďalší stupeň z ulice. Prispelo to k nevôli imobilných občanov, ktorí si uvedomili, že napriek likvidácii obrubníkov sú vo svojom pohybe ešte viac obmedzení. Zmapovali situáciu v mestskom centre a vyhodnotili ju vo veľmi nelichotivých číslach a tabuľkách – nezabudnime, že v čase príprav na obnovu Hlavnej ulice bol už dva roky v platnosti zákon o technických podmienkach pri výstavbe pre občanov so zníženou pohybovou schopnosťou. Mestská časť Staré mesto sa vzniknutý problém neskôr pokúsila riešiť aspoň dodatočnými úpravami, napr. sprístupnením lekárni.

Bezbariérová úprava vstupu do objektu je na pamiatkovom území podmienená riešením, ktoré nepoškodzuje historickú hmotu a vhodnú prezentáciu objektov. V prípadoch osobitne významných budov verejného charakteru je prípustná reverzibilná úprava bezbariérového vstupu, ktorá nie je zásahom do hmoty, ale pridanou konštrukciou – napr. rampa na východnej fasáde Štátneho divadla, rampa pri vchode budovy Divízie, rampa vo vestibule Štátnej vedeckej knižnice a pod. Každý prípad posudzuje KPÚ individuálne, pre zachovanie pamiatkových hodnôt v meštianskych domoch je potrebné uprednostniť reverzibilné mobilné zariadenia: tzv. schodolezy.

K požiadavke 8:

V pamiatkovom území, ktoré sa prezentuje predovšetkým urbanistickými, architektonickými a výtvarnými hodnotami, je úloha reklamných zariadení výrazne podriadená. Reklamy, vývesné štíty a iné oznamy akéhokoľvek riešenia majú v pomere k tomuto nadčasovému historickému prostrediu výrazne krátkodobý a provizórny charakter. Preto je akákoľvek duplicita funkčných nápisov kontraproduktívna, v uličnom parteri vytvára informačný chaos a prekrýva pamiatkové hodnoty objektov. Výnimku môžu tvoriť prevádzky, umiestnené v nároč-

ných objektoch, ktoré sú verejnosti prístupné z oboch ulíc (napr. lekáreň na rohu Hlavnej a Mlynskej ulice).

K požiadavke 9:

Mnohé slovenské mestá vylúčili používanie informačných stojanov v blízkosti fasád z dôvodu bezpečnosti chodcov. Pre kvalitné, architektonicky stvárnené informačné systémy bola Útvaram hlavného architekta mesta Košice vymedzená tzv. zóna aktivít, situovaná približne 5 m od línie fasád.

3. POŽIADAVKY PRE UMIESTNENIE REKLAMY

1. Rešpektovať architektonický výraz a historické tvaroslovie fasád objektov. Reklama nesmie prekryvať architektonickú kompozíciu hlavnej fasády a jej dôležité detaily (napr. vstupné kamenné portály, rímsy, pilastre, balkónové zábradlia, kazety na drevených bránach).
2. Informačné, reklamné a propagačné zariadenie, umiestnené na objekte v pamiatkovom území, prispôbiť jeho architektúre a nerušiť ním základné členenie priestoru a jeho významné detaily, podľa § 55 vyhlášky MŽP č. 532/2002 Z.z.: Informačné, reklamné a propagačné zariadenie.
3. Je žiaduce, aby každý objekt v pamiatkovom území pred osadením nového informačného, reklamného a propagačného prvku mal vypracovanú komplexnú koncepciu reklám, oznamov a technických zariadení, ktoré na ňom budú umiestnené.
4. Umiestnenie reklám, označenia prevádzok a informačných zariadení je neprípustné:
 - a) na strechách objektov
 - b) na stĺpoch verejného osvetlenia
 - c) na výtvarných dielach, drobnej architektúre a na zeleni
 - d) na kovaných zábradliach pavlačí, balkónov a loggií, v parapetoch okien
 - e) na výplniach okenných a dverných otvorov
 - f) v polohách, ktoré by obmedzovali pohľad na architektúru objektov alebo jej hodnotnú časť.
 - g) vo vyšších poschodiach objektov nad úrovňou parteru (výška parteru je obvykle vymedzená kordónovou rímsou nad prízemím)
5. Veľkoplošné reklamy, billboardy, vystužené bannery sú v pamiatkovom území neprípustné. Propagačné, plagátovacie panely a iné podobné informačné plochy a pútače je možné

Hlavná 49, vhodná úprava parteru

Hlavná 33, vhodná úprava parteru

- v pamiatkovom území situovať iba na základe komplexného návrhu na primeranej estetickú úrovni.
6. Reklamné plochy na štítoch objektov sú prípustné len v odôvodnených prípadoch, pokiaľ sú aplikované technológiou priedušnej maľby na omietke, a komponované ako individuálne písmomaliarske a výtvarné návrhy na konkrétne miesto.
7. Vylúčiť typizované, sériovo vyrábané, resp. s hliníkovými eloxovanými rámami, neónové (trubicové i škatulové) svetelné reklamy, ktorých účinok deformuje a potláča žiadúcu plasticitu a objemy architektonického členenia a po zotmení vytvára svetelnú clonu pri pohľade na celú fasádu.
8. Vylúčiť tie reklamné zariadenia, na ktorých nie je označená a propagovaná individuálna prevádzka v objekte, ale predávaný tovar, sortiment, obchodné značky výrobkov a pod.
9. Vylúčiť celoplošné farebné výlepy zo samolepiacich fólií na presklených plochách výkladov, okien a brán, ktoré devalvujú estetický stav fasády.
10. Prezentáciu obchodných prevádzok, spoločenských zariadení, firiem a pod. riešiť vývesnými štítkami na primeranej tvarovej a materiálovej úrovni, s kvalitným individuálnym výtvarným a dizajnerským prejavom. Pri výbere uprednostniť trvanlivé a ušľachtilé materiály.
11. Označenie predajní je možné realizovať formou nápisov zo samostatných písmen, umiestňovaných do plochy pásov nad výkladmi a vstupmi.
12. Sú vhodné aj nápisy, maľované priamo na fasáde, s vhodnou typológiou písma, prípadne priestorové nápisy na presklených plochách výkladov s vyváženými líniami a tvarmi. Veľkosť nápisov a kompozičné usporiadanie má byť úmerné a harmonické, rešpektujúce proporcie parteru - fasády.
13. Pre príležitostnú prezentáciu kultúrno - spoločenských udalostí (vernissáž, výstavy, divadelné hry, hudobné koncerty

a pod.) je vhodné uplatniť vertikálne vystuženie vlajkoslávu, osadenú na umelecky kovaných konzolách s kvalitným výtvarným riešením.

14. Je prípustné aj citlivé využitie moderných materiálov v rámci svetelných označení, kazetových plastických písmen, symbolov a vývesných panelov, pokiaľ ich individuálny výraz na konkrétnom objekte bude spĺňať kritérium osobitého štýlu, originality nápadu a invencie, v súlade s uvedenými požiadavkami.
15. Dôsledne chrániť vzhľad historickej uličnej zástavby a významných budov z diaľkových pohľadov. Plocha veľkoplošných reklamných zariadení, textilných transparentov a rôznych propagačných objektov nesmie zasahovať do dôležitých pohľadových kuželov, panorámy a siluety pamiatkového územia.

K požiadavke 1 - 15:

K vizuálnej degradácii historickej architektúry (bez fyzického poškodenia samotnej pamiatky) dochádza i živelným rozmiestňovaním reklamných a technických zariadení, ktorým okrem iných nedostatkov často chýba individuálna výtvarná kvalita. Výrazná akcentácia výleпов zo samolepiacich fólií, prekrývajúcich presklenú plochu výkladu a hlavného vstupu predajne sa dostáva do konfliktu nielen s čistotou architektonického výrazu objektu, ale aj samotnou funkciou a významom výkladného priestoru. Výklad je vizitkou, dominantou každého obchodu a zároveň jeho lákadlom. Presentovanie obchodu cez čistú presklenú plochu, doplnenú aranžovaným tovarom, umožňuje zákazníčkovi nahliadnuť do interiéru obchodného miesta a vyvoláva v ňom záujem o predajný sortiment. Vytvorenie kvalitného "imidžu" firmy s jasným racionálnym konceptom,

Nie je tých reklám priveľa?

A kde ostal tovar?

založeným na jednoduchom dizajne grafických prvkov a ďalších obrazových symboloch, usporiadaných zrozumiteľným spôsobom, bude mať zrejme podstatný vplyv na jej obchodný obrat. Kvalifikovaný výtvarník – grafický dizajnér – svojím profesionálnym prístupom a tvorivým potenciálom koncepcne narába s vjadrovacimi prostriedkami, premyslene pracuje s obrazom, reklamnými prvkami a tieto uvážene spája s vhodnou typológiou písma, ktoré radí bez rušivých svetelných efektov. Mnohí grafici z reklamných agentúr nemajú požadované výtvarné vzdelanie, pričom absentujúcu invenciu a výtvarnú zručnosť nahrádzajú preberaním nápadov a kopírovaním obrázkov z rôznych časopisov, kombinujú ťažké groteskové nápisy rôznej veľkosti v negatívne a pozitívne s menej objemnými elegantnými kaligrafickými druhmi písmen, čím sa dostávajú do rozporu s elementárnym dodržiavaním pravidiel reklamnej tvorby. Chaotické a nevyvážené kompozičné usporiadanie uvedených zložiek na presklenenej ploche výkladov, vývesných štítov, tabúl a iných propagačných zariadení, resp. bezohľadný výber farieb mimo kontextu prostredia len potvrdzuje potrebu účasti profesionálov – výtvarnej obce – pri tvorbe a skvalitnení estetickej úrovne reklám, jej posudzovanie a kontrole v historickom prostredí.

Pri návrhu na umiestnenie reklamných zariadení Krajský pamiatkový úrad Košice posudzuje podľa najprísnejších kritérií tie informačné, reklamné a propagačné zariadenia, ktoré sú viditeľné z verejných priestorov (ulíc a námestí). Patria sem aj veľkoplošné reklamné zariadenia – vystužené bannery z PVC plachty – umiestnené na kovovej konštrukcii pomocou napínacích lán (napr. veľkoplošná maľovaná reklama COCA-COLY na ploche štítovej steny objektu Hlavná 109). Výtvarný účinok týchto reklamných zariadení narúša celistvý výraz uličného priestoru, manipuluje výraz chráneného územia prostredníctvom výraznej až agresívnej farebnosti. Ak by Krajský pamiatkový úrad akceptoval túto formu veľkoplošnej reklamy, stala by sa precedensom pre prezentáciu ďalších spoločností a firiem na pamiatkach a nehnuteľných objektoch v historicky najatraktívnejších a najnavštevovanejších lokalitách.

Osvetľovacie zariadenia, svietidlá, firemné značky, názvy orgánov, inštitúcií či prevádzok, firemné tabule, vývesky, výtvarné diela a ďalšie informačné označenia budov, ktoré sú vo vzťahu k historickému prostrediu výrazne krátkodobého – dočasného – charakteru, musia byť umiestňované tak, aby čo najmenej ovplyvnili vzhľad stavby a nerušili architektonickú kompozíciu fasády a jej významné detaily. Ich veľkosť musí byť obmedzená na najmenšiu možnú mieru (v proporciách danej

fasády). Odporúča sa uplatňovať tradičné materiály a striedne estetické formy (drevené, kováčske, kamenárske, keramické a štukatérske výrobky).

Stavby a zariadenia pre informácie, reklamu a propagáciu, umiestnené na strechách budov, sú v pamiatkovom území neprípustné. Neprípustné sú tiež zariadenia pre informácie, reklamu a propagáciu, umiestnené na oplotení alebo vedľa neho.

4. PROFIL TERÉNU

1. Historická niveleta a profil terénu, ako doklad stáročného vývoja mesta, sú predmetom pamiatkovej ochrany.
2. Všetky stavebné úpravy parterov – námestí, ulíc, dvorov, záhrad a pod. majú zachovávať historickú niveletu terénu a jeho ustálené usporiadanie vo vzťahu k objektom a pamiatkovému územiu.

K požiadavke 1:

Mestská pamiatková rezervácia Košice sa nachádza v riečnej nive, na nízkej terase (3 – 5 m vysoká) z posledného zaľadnenia. Mierny spád jeho povrchu od severozápadu na juhovýchod bol vymodelovaný náplavami menších tokov (tzv. náplavové kužele). Tento prirodzený spád terénu rešpektuje aj profilácia terénu na území Mestskej pamiatkovej rezervácie Košice.

Archeologické výskumy, realizované na území Mestskej pamiatkovej rezervácie, zachytili proces nárastu terénu. Pôvodná niveleta terénu z obdobia 13. storočia sa oproti dnešnej nachádzala cca o 1,5 – 2 m hlbšie. Násypmi a povrchovými úpravami terén postupne narástol do dnešnej nivelety.

Určitú anomáliu v profilácii terénu vykazuje územie bývalej vnútornej priekopy mestského opevnenia. Povrch terénu sa tu nachádza o cca 0,5 – 1,5 m nižšie než v uliciach. Od začiatku 19. storočia dochádzalo k postupnému zasypávaniu priekopy a k parcelácii územia bývalého mestského opevnenia. Územie bývalej vnútornej priekopy začalo plniť funkciu dvorov novej zástavby, prípadne záhrad. Vzhľadom na túto funkciu nebola pocíťovaná potreba realizovať vyrovnávanie terénu do tej istej nivelety. Týmto rozdielnym niveletám terénu je prispôbená aj zástavba na dotknutých parcelách.

K požiadavke 2:

Súčasná výšková niveleta povrchových úprav zachováva v podstate niveletu 19. storočia. Týka sa to povrchov dvorov aj verejných komunikácií. Tejto úrovni terénu sú prispôbené vstupy aj okenné otvory. Akékoľvek nové úpravy by mali rešpektovať túto existujúcu niveletu. Prezentáciu nehnuteľných archeologických nálezov v rámci novostavieb je potrebné riešiť komplexne, v nadväznosti na súčasnú povrchovú úroveň.

5. OPLOTENIE

1. Zachovať a voliť tradičné historické formy oplotenia.
2. Oplotenie nesmie svojím rozsahom, tvarom a použitým materiálom narušiť charakter stavby na oplotovanom pozemku a jeho okolí.

K požiadavke 1 – 2:

Riešenie oplotenia sa týka najmä okrajových častí MPR a vilových štvrtí ochranného pásma. Vzhľad oplotenia je pre obraz verejného priestoru alebo ulice veľmi dôležitý.

Okrem požiadavky zachovania historických foriem oplotenia v historickom jadre je dôležité voliť tradičné historické formy oplotenia aj pri obnove zaniknutého alebo novozriadovaného oplotenia.

Oplotenie, orientované do ulice, je neoddeliteľnou súčasťou architektonického výrazu nehnuteľnosti. Ak ide o obnovu zaniknutého oplotenia, je ideálnym východiskom jeho rekonštrukcia, pokiaľ je jeho podoba známa. V prípade novostavieb treba v zásade vylúčiť všetky „moderné“ formy oplotenia (kovové, drôtené, plechové, plastové ploty, plochy z plechových odpadových výliskov, cementových vlnoviek, vodorovne kladené fošne či trámičky medzi stĺpkami. Je nevhodné používať biele neomietané tehly, ornamentálne keramické plotovky, kamenné kyklopské múry a steny z haklíkových kameňov (platí to aj pre oporné múry). Samozrejme je potrebné odlišovať historické použitie týchto konštrukcií (obklad soklových murív z haklíkových kameňov – Komenského 3) boli používané napr. v secesii; v kontexte takého typu stavieb je pochopiteľne použitie haklíkovej skladby prípustné.

6. POVRCHY KOMUNIKÁCIÍ, VEREJNÝCH PRIESTRANSTIEV A DVOROV

1. Úprava verejných plôch, priestranstiev a komunikácií má zodpovedať historickej povahe sídla.
2. Ak sa historická dlažba zachovala, je súčasťou pamiatkovej hodnoty územia a je potrebné ju zachovať, regenerovať.
3. Rušenie chodníkov (nivelizácia s vozovkou) je v pamiatkovom území nevhodné.
4. Návrhy nových dlaždených plôch musia mať svoje historické opodstatnenie a musia sa opierať o výsledky poznania územia.
5. K doplnkom dlažieb patria aj ostatné konštrukcie v rovine dlažby, najmä: kryty kanálov, mriežky kanalizačných vpustí, kovové mreže okolo stromov a pod. – tieto sú rovnocennou súčasťou pamiatkovej ochrany. Pokiaľ už neexistujú, je vhodná ich regenerácia formou náznakovej rekonštrukcie. Nové doplnky dlažby – vpuste, kovové mreže okolo stromov a pod. majú byť riešené ako kovové, tvarované na základe historických analógií, bez použitia nevhodných prefabrikovaných alebo typizovaných prvkov a cudzorodých materiálov.

K požiadavke 1:

V Košiciach sú zachované dlažby od stredoveku, kedy bolo dlaždenie obmedzené len na významné miesta. Archeologickým výskumom bolo napr. pri Dolnej bráne na Hlavnej ulici zachytené dlaždenie z úlomkov kameňa z obdobia počiatkov mesta. Na prelome 15. a 16. storočia bola Hlavná ulica dlaždená riečnymi kameňmi – valúmi, kladenými do pieskového lôžka. Tento typ dlažby, profilovanej kanálikmi na odvod povrchovej vody, sa v Košiciach udržal na komunikáciách, verejných priestranstvách a dvoroch do prvej tretiny 20. storočia. Od 19. storočia do polovice 20. storočia sa s obľubou používala pieskovcová a vápencová (travertínová) dlažba na obrubníkoch a vo dvoroch (Poštová 14, v dvoroch ochranného pásma MPR). Na dlaždenie komunikácií sa používala aj dlažba z čadičových a andezitových kociek. V poslednej tretine 19. storočia sa často použila aj tehlová dlažba pre chodníky vo dvoroch (Hlavná 49, Kováčska, Hlavná 21), ktorú v medzivojnovom období nahradila kameninová a betónová dlažba. Asfaltový plášť ko-

Mäsiarska ulica, historická valúnová dlažba dvora

Žiadne bariéry...

munikácií bol v Košiciach použitý už v poslednej tretine 19. storočia.

Požiadavkou ochrany pamiatkového územia je zachovávať historickú niveletu, profil terénu a jeho ustálené usporiadanie vo vzťahu k objektom a pamiatkovému územiu.

Pred úpravou komunikácií, verejných priestranstiev a dvorov v historickom jadre Košíc je potrebné vypracovať projektovú dokumentáciu, ktorá bude obsahovať vhodný spôsob prezentácie, návrh obnovy povrchov a inžinierskych sietí. Pokiaľ projektová dokumentácia navrhne akékoľvek zásahy pod dnešnú niveletu terénu, pre prípravu obnovy a úpravy bude nevyhnutné zabezpečiť pamiatkový archeologický výskum, ktorého cieľom bude: zachytenie, identifikovanie, dokumentácia, vyhodnotenie a zameranie doteraz neznámych archeologických nálezov hnutelných aj nehnuteľných, prípadne identifikovanie bývalej zástavby.

Historickú parceláciu dvorov (ak došlo napr. k majetkovo-právnomu zlúčeniu pôvodne samostatných parciel a nie je opodstatnená regenerácia parcelačných múrov – plotov) regenerovať napr. vo farebnom rozlíšení dlažby, alebo v štruktúre dlažby, resp. v spôsobe ukladania dlažby.

Funkcie verejného parkoviska v dvoroch a s ňou spojené utilitárne úpravy sú nevhodné a degradujú hodnoty pamiatkového územia.

K požiadavke 2:

V prípade, že z prevádzkových dôvodov to nie je možné, má byť historická dlažba trvalo depozitovaná pod novou povrchovou úpravou. Dôležité je dodržanie tradičných rozmerov, štruktúry, farebnosti prvkov dlažby vo vzťahu k druhu plochy. Novodobo používaná betónová dlažba nikdy charakter kamennej dlažby nenahradí a vo verejne prístupných priestoroch MPR by nemala byť povolená vôbec. V poloverejných či súkromných priestoroch možno túto náhradu pripustiť podmienene. Betónová dlažba by však mala pôsobiť neutrálne, achromaticky, bez rušivých farebných vzorov, v odtieňoch sivej resp. grafitovej.

V MPR je na vozovky i chodníky prípustné používanie asfaltového povrchu, pretože toto riešenie sa vpísalo do tradície mesta, keď britská asfaltárska spoločnosť v poslednej tretine 19. storočia vybudovala v južnej časti mesta sieť pohodlných komunikácií. Najmä, ak chráneným územím prebieha výkonná dopravná komunikácia, môže mať asfaltový povrch opodstatnenie o.i. pre dosiahnutie menšej hlukovej záťaže prostredia a zníženie otrasov.

K požiadavke 3:

Rušenie chodníkov (nivelizácia s vozovkou) je v MPR nevhodné, pretože okrem prevádzkových problémov prináša nepravdivú predstavu o úprave verejných priestorov mesta, aj keď táto úprava vznikla z falošnej predstavy debarierizácie. Odstránenie obrubníkov a umelé zjednotenie nivelety na Hlavnej, Kováčskej a Alžbetinej ulici nespĺnilo svoj účel, pretože sa následne vytvorili výškové rozdiely pri vstupoch do objektov. Zároveň sa na Kováčskej ulici rozšírilo parkovanie na „chodníkoch“ a znížila sa ochrana chodcov na tejto ulici, ktorých autá, parkujúce pozdĺž fasád, nútia kráčať uprostred vozovky.

K požiadavke 4

Pri novej dlažbe je žiadúce preveriť, či v minulosti nedošlo k nevhodnému navýšeniu či zníženiu úrovne plochy a adekvátne ju výškovo prispôbiť. Ak je nové riešenie plochy predmetom architektonického riešenia, často architekt inklinuje k príliš výraznému geometrickému riešeniu, pretože jednoduchý kladačský výkres pôsobí na investora ako prejav nízkej invencie. S týmto psychologickým aspektom treba pri posudzovaní výkresu rátať. To neznamená, že zložitejšie návrhy dlažby sú na pamiatkovom území zásadne neprijateľné.

Jestvujúca dlažba na Hlavnej, Alžbetinej a Mlynskej ulici (taliansky štiepaný porfýr) nie je výsledkom pamiatkovej obnovy. Použitie tohto kameňa, ukladanie na betónové podlažie, nevychádza z exaktne skúmaných historických súvislostí. Napriek nepohodlnému pochôznemu povrchu svojou farebnosťou (teplé hnedočervené tóny) vytvára prijateľnú kulisu verejného mestského priestoru. Neprijateľnou sa javí lacná betónová imitácia porfýru na Kováčskej ulici a Pri Miklušovej väznici, ktorá v zimnom období nadobúda mimoriadne klzký povrch, nevhodný pre bezpečnú premávku v pešej zóne. K nezvyčajnej svetlej okrovej farbe betónovej imitačnej dlažby pred kalvínskym kostolom konštatujeme, že účelnejšie a pravdivejšie by bolo priznať skutočnú farbu betónovej dlažby.

Ojedinelým je pokus na Zamočnickej ulici obnoviť (aspoň v úzkej pešej uličke prepájajúcej Hlavnú ulicu s paralelnou ulicou) dlažbu z čadičových resp. andezitových kociek, kladených do suchého lôžka. Napriek viacerým prekladom je dlažba uložená neodborne, o čom svedčia nerovnosti na tejto ulici a vypadávanie kociek. Veľarovito kladené čadičové kocky boli charakteristické pre namáhané cesty veľkej časti strednej Európy. V Košiciach sa ešte nedávno vyskytovali na Masarykovej ulici, pri Námestí Osloboditeľov a na Štúrovej ulici, medzi

kolajami električky na Námestí Maratónu mieru a na Strojárskej ulici, veľké plochy kvalitných čadičových kociek sa dodnes nachádzajú pod vrstvením asfaltu a štrku na území MPR a v jej ochrannom pásme.

Úpravu povrchu ulíc Košíc je možné dokladovať i na historických fotografiách. Napr. vedľajšie uličky mesta mali koncom 19. storočia pozdĺž fasád úzke chodníky, vyložené kamennými platňami, odvodňovací systém tvoril kanálik. Komunikácie boli vyložené valúnmi alebo mali štrkom spevnenú vozovku (Moyzesova ulica, Pri Miklušovej väznici). V závere 19. storočia a začiatkom 20. storočia sa preferovali veľmi pevné a nevetrávajúce obrubníky z kameninových tvaroviek tmavokrovej farby (miestami ich ešte stretne pri olemovaní odkvapových chodníkov dvorov a trávnatých plôch). Kameninové tvarovky dopĺňali či striedali andezitové bloky.

K požiadavke 5:

K doplnkom dlažieb patria aj ostatné konštrukcie v rovine dlažby: kryty kanálov, mriežky kanalizačných vpustí, kovové mreže okolo stromov a pod. – tieto prvky pre svoju nenápadnosť bývajú zriedkavo evidované, skúmané a dokumentované, hoci tiež predstavujú súčasť hmotného originálu v mestskej štruktúre Košíc. Pri komplexnej obnove sietí a povrchov Hlavnej ulice v rokoch 1996 – 98 boli historické mriežky okolo prestarnutých stromov v severnej časti Hlavnej odstránené. Nové mriežky okolo výsadby stromov v identických polohách boli navrhnuté a vyhotovené bez rešpektovania historických predlôh.

7. OSVETLENIE VEREJNÝCH PRIESTOROV

1. Pre osvetlenie ulíc a priestorov v pamiatkovom území použiť svietidlá, adekvátne tradíciám a charakteru pamiatkového územia, v súlade s platnou koncepciou regenerácie a obnovy osvetlenia v CMZ.
2. V pamiatkovom území a ochrannom pásme je prípustné osvetľovať len najvýznamnejšie verejné objekty.

8. LETNÉ SEDENIA NA VEREJNÝCH KOMUNIKÁCIÁCH

1. Na celom území Mestskej pamiatkovej rezervácie Košice je žiaduce rešpektovať historickú parceláciu objektov, tj. ne-realizovať súvislé rozsiahle sedenia halového typu, presahujúce parter historickej parcely.
2. Zachovať voľné prístupy k hlavným vstupom do objektov, k prejazdom a príchodom objektov, zachovať profil historických chodníkov pozdĺž parterov - zachovať odstup od hmoty historickej architektúry, neprekrývať tvaroslovie parteru.
3. S ohľadom na konštrukčné možnosti je žiaduce minimalizovať výšku pódíí, zachovať bezbarierový prístup
4. Na Hlavnej ulici je možné realizovať sedenia s ľahkou (transparentnou, prenosnou) konštrukciou ohrady, alebo bez nej – výlučne však v tzv. zóne aktivít, určenej Útvárom hlavného architekta mesta Košice. Pri posudzovaní budú originálne výtvarné a dizajnérske návrhy uprednostnené pred katalógovými prvkami.
5. Chrániť zeleň, stromoradie v ulici vrátane ochranných mriežok neprekrývať, rešpektovať potrebu prístupu pracovníkov

a techniky pre údržbu porastu a zalievanie, ako aj ošetrovanie koruny stromov.

6. Nad letným sedením uprednostniť pláténé samonavijacie rolety, (tieto sa tradične používali v minulosti na území Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach nad výkladmi obchodov). V zásade vylúčiť veľkoplšné reklamy a obchodné značky výrobkov. Je žiaduce aplikovať individuálne označenie príslušnej prevádzky. Nie je prípustné prepájať (roletou či strechou) plochu sedenia s fasádou objektu ponad profil chodníka.
7. Vylúčiť sezónne vzdušné elektrické káblové vedenie i akékoľvek iné technické zariadenia – chladiace boxy, výčapné pulty priestoroch ulice. Uprednostniť ich umiestnenie priamo v stálej prevádzke, resp. v prejazde, ktorý tradične slúžil na podobné sezónne účely.
8. Každý návrh letného sedenia na území MPR a jej ochranného pásma bude posudzovaný individuálne, v súvislosti s prostredím, do ktorého sa má umiestniť.

K požiadavke 1 – 8:

V ostatných rokoch sa počet a rozsah sezónnych sedení (reštaurácie, pivárne, cukrárne atď.) na území historického jadra mesta Košice mimoriadne rozmohol. V súvislosti s oživením centra mesta je to pozitívny proces nielen z hľadiska jeho obyvateľov, ale i z hľadiska rozvoja cestovného ruchu. Ako negatívnu hodnotíme skutočnosť, že spôsob realizácie týchto sedení nebol regulovaný pravidlami z hľadiska ochrany pamiatok, a pri ich povoľovaní orgán samosprávy nepožadoval záväzné stanovisko okresného úradu, nevyhnutné pri činnosti v pamiatkovo chránenom území podľa zákona SNR č. 27/87 Z.z. o štátnej pamiatkovej starostlivosti, ktorý bol platný do 31. 3. 2002.

Keďže od 01. 04. 2002 je v platnosti zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, pri povoľovaní a realizácii letných sedení na území Mestskej pamiatkovej rezervácie je nevyhnutné dôsledne uplatňovať jeho znenie. V prípade verejných komunikácií je vlastníkom kultúrnej pamiatky – chráneného územia – obec, ktorá „je povinná oznámiť krajskému pamiatkovému úradu. b) každú zamýšľanú zmenu využitia kultúrnej pamiatky ...“ v zmysle § 28 ods. 3 písm. b) tohto zákona. Podľa § 29 uvedeného zákona „orgány štátnej správy a orgány územnej samosprávy... zabezpečujú zachovanie pamiatkových hodnôt v území, ich dobrý technický, prevádzkový a estetický stav, ako aj vhodný spôsob využitia jednotlivých stavieb, skupín stavieb, areálov alebo urbanistických súborov a vhodné technické vybavenie pamiatkového územia.“ V zmysle § 29 krajský pamiatkový úrad vypracúva zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, ktoré o. i. obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regeneráciu historického pôdorysu a parcelácie, ..., prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy atď.

V súlade s presunom kompetencií stavebného úradu na obce je pre orgán samosprávy nevyhnutné rešpektovať znenie § 32 ods. 11 zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov: „V územnom konaní, v stavebnom konaní, v konaní o povolení zmeny stavby... v pamiatkovom území a v ochrannom pásme rozhoduje stavebný úrad na základe záväzného stanoviska krajského pamiatkového úradu. Stavebný úrad postupuje tak aj vtedy, ak práce možno vykonať na základe ohlásenia.“

Tradičné umiestnenie mobiliáru letného sedenia, ktoré poznáme zo zahraničia, je situované priamo na dlažbe chodníkov a v nočných hodinách je stohované na vyhradenom

Letné sedenia na Hlavnej ulici zakrývajú pohľad na historické priečelia

mieste. Účinky silného kotlinového vetra, príznačného pre Košice, si vynútili budovanie pódíí, ktoré mali vytvárať stabilný základ pre bezpečnú konštrukciu plachty – strechy. V priebehu posledných rokov však nadobudli tieto pódíá úctyhodné rozmery. Následne boli doplnené obrovskými reklamnými nápismi a v nejednom prípade priam monumentálnou halovou konštrukciou. Trendom uplynulých sezón sa stali úplne uzavreté (priehľadnou fóliou) a vykurované stavby. Tieto objekty, napojené na inžinierske siete, úžitkovo spĺňajú charakter trvalej stavby. Pôvodná myšlienka letného sedenia sa teda úplne vytratila...

Po niekoľkých rokoch skúseností z využívania letných sedení v historickom jadre Košíc a po ich opakovanom hodnotení a porovnávaní s praxou v iných historických centrách na Slovensku i v zahraničí evidujeme nasledujúce nedostatky:

1. Súvislý rad letných sedení výrazným spôsobom prekrýva pohľad na historickú architektúru.
2. Vznikajú veľké utilitárne stavby, často trefotriednej architektonickej kvality, ktoré nie sú typické pre toto prostredie, a ktoré devalvujú pamiatkové hodnoty meštianskej architektúry, uličný priestor a pôvodné poslanie poslanie ulice (ako komunikácie).
3. Mohutné pódíá (v rozpore s požiadavkou debarierizácie verejného priestoru v zmysle Stavebného zákona) obmedzujú priechodnosť, pravidelnú údržbu a čistenie verejnej komunikácie v celom rozsahu.
4. Odvodňovací kanál na Hlavnej ulici je zakrytý, čím vznikla prekážka pre odvedenie zrážkovej vody z ulice.
5. Osadzovanie nápojových čapovacích a chladiarenských zariadení vrátane prívodov elektro, ťahaných nad hlavami a pod nohami chodcov, pôsobí rušivo.
6. Osadzovanie striech nad plochou sedenia s aplikáciou veľkoplošnej reklamy, na ktorej sa uplatňujú značky a obchodné názvy výrobkov, bez označenia konkrétneho zariadenia či prevádzky.
7. Plochy sedenia sú prepojené s fasádou domu (spoločnou strechou, markízami, vedeniami prípojok silových káblov, rôznymi kobercami na dlažbe ulice), čím sa vytvorila prekážka v plynulom pohybe chodcov pozdĺž parterov obchodov.
8. Použité prvky (ohrady, stoly, stoličky a pod.) rustikálneho charakteru patria na terasu horskej zotavovne (alebo na pláž), nie do interiéru mestskej pamiatkovej rezervácie.
9. Absentuje tvorivý prístup a uplatňujú sa najmenej nákladné katalógové prvky.

F. POŽIADAVKY NA OCHRANU CHARAKTERISTICKÝCH POHLADOV ÚZEMIA

1. Novostavby v Mestskej pamiatkovej rezervácii a jej ochrannom pásme nesmú rušivo ovplyvňovať pôsobenie historických dominant a charakteristickej panorámy sídla.

2. Pri návrhoch novostavieb a úprav objektov je žiaduce tvorivým spôsobom využívať regionálne urbanistické i architektonické princípy a tvaroslovie, vždy je nutné harmonicky osadiť stavbu do existujúceho kontextu sídla. Stavba sa nesmie svojim pôsobením negatívne alebo dominantne presadzovať na úkor prostredia.

K požiadavke 1 – 2:

V centre mestskej pamiatkovej rezervácie sú výrazné architektonické dominanty: stredoveký farský kostol – dnes chrám sv. Alžbety Uhorskej – sídlo arcidiecézy, severne od neho Urbanova veža, na jeho južnej strane kaplnka sv. Michala – stredoveký karner, severnú časť námestia zdobí eklekticko-secesná budova Štátneho divadla, za ním barokové súsosie Immaculata. O bohatstve stredovekých Košíc svedčí skutočnosť, že sa tu v stredoveku usídlili oba tzv. žobravé rády: dominikánsky kostol a kláštor v západnej časti mesta a komplex františkánov v severnej časti Hlavnej ulice. Pamiatkový fond mesta tvorí 549 architektonických pamiatok slohového zastúpenia od gotiky až po funkcionalizmus. Niveleta MPR sa zdá byť rovná, cyklisti to však zistia veľmi rýchle, že od severu smerom na juh klesá – zodpovedá to aj historicky funkčnému toku Čermeliského potoka pozdĺž Hlavnej ulice do začiatku 20. storočia.

Hlavnou výškovou dominantou MPR je severná veža Dómu, s mohutnou hmotou celého chrámu, týčiaceho sa vysoko nad strechami okolitej zástavby. Ochodza helmice severnej veže je prístupná verejnosti (za vstupný poplatok), a tak celistvosť a historický charakter MPR môže sledovať každý návštevník z tohto exponovaného výhľadového bodu. Ďalšie pohľadové výškové dominanty sú: veža dominikánskeho a bývalého františkánskeho kostola, nižšia dvojica veží dnešného kostola premonštrátov, veža kalvínskeho kostola a kláštora uršulínok, masívna hmota a kupola Štátneho divadla, pečať funkcionalizmu: tzv. „osemposchodák“ (Pribinova 2), kupola evanjelického kostola a kupoly synagóg (Puškinova ulica a dnešný Dom umenia), masív budovy Divízie a Radnice Starého mesta.

G. POŽIADAVKY NA OCHRANU SILUETY A PANORÁMY ÚZEMIA

1. Je potrebné zachovať posledné zvyšky vizuálneho prepojenia historického jadra s krajinárskym (neurbanizovaným) zázemím.
2. Úlohou územného plánovania sídla nie je redukovať, ale naopak: priestorovým usporiadaním modernej výstavby skvalitniť vizuálne prepojenia s historickým jadrom.
3. Pre plnohodnotnú prezentáciu Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach je potrebné zachovať vizuálne väzby prostredia a diaľkové pohľady na siluetu a panorámu historického jadra. (Požiadavky v súvislosti s definíciou charakteristických pohľadov na pamiatkové územie budú definované v prílohe Zásad v spolupráci s Útvaram hlavného architekta mesta Košice.)
4. Silueta mestskej pamiatkovej rezervácie nesmie byť narušená vizuálnou dominanciou, až agresivitou reklamných billboardov, umiestnených na výškových objektoch.

K požiadavke 1 – 4:

Historické jadro mesta je situované na dne nivy Hornádu a je obkolesené výbežkami Slovenského Rudohoria s prevý-

Panoráma

šením o 50 – 250 m. Vplyvom extenzívneho sídelného rozvoja v 60. a 70. rokoch 20. storočia stratilo väzby na krajinárske zázemie. Zachovali sa len veľmi obmedzené priehľady z uličných priestorov na okolitú krajinu. Najvýznamnejším zachovaným priehľadom je pohľad z Hlavnej ulice na vrch Hradová.

Diaľkové pohľady na historické jadro mesta naopak veľmi dobre umožňuje kotlinový reliéf krajiny. Vyvýšené sídlisko Dargovských hrdinov, ktoré je situované smerom na východ, vrch Hradová s obytnou zónou zo severu, no najmä západná riečna terasa s rovnomenným názvom obytnej zóny ponúka impozantné pohľady na urbanistický komplex historického jadra. Odtiaľ je dobre čitateľná nielen silueta historického jadra a jej dominanty (Dóm sv. Alžbety), ale je vnímateľná aj parcelácia a strešný reliéf. Toto krajinárske zázemie ponúka do budúcnosti možnosť zachovania kľúčových diaľkových pohľadov z verejne prístupných miest.

H. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZÍSK

1. Zachovať archeologické náleziská, evidované ako pamiatky.
2. K stavebnej činnosti, v rámci ktorej sa počíta so zasahovaním do terénu, je možné pristúpiť po realizácii pamiatkového – archeologického výskumu. O nevyhnutnosti výskumu rozhodne Krajský pamiatkový úrad.
3. V odôvodnených prípadoch sa pripúšťa realizovať pamiatkový – archeologický výskum paralelne so stavebnou činnosťou, prípadne zabezpečiť odborný dozor prostredníctvom oprávnenej osoby.
4. Všetky výkopové práce na území mestskej pamiatkovej rezervácie musia byť sledované Krajským pamiatkovým úradom.
5. Projektovú dokumentáciu stavby možno vyhotovovať na základe a po realizácii pamiatkového – archeologického výskumu, o nevyhnutnosti výskumu rozhodne Krajský pamiatkový úrad.
6. Prezentované archeologické náleziská udržiavať v dobrom stavebno-technickom stave.
7. Regenerovať archeologické náleziská, určené na prezentáciu, v súlade s výsledkami archeologického pamiatkového výskumu.

Prezentácia studne pri Immaculate

Dolná brána, prezentácia archeologického náleziska

K požiadavke 1:

Archeologické náleziská eviduje v zmysle pamiatkového zákona Archeologický ústav SAV. Sú to zväčša lokality, na ktorých sa už konal archeologický výskum alebo lokality, z ktorých sa zberom získali archeologické nálezy. Medzi evidované archeologické náleziská patrí napr. Hlavná 55, 58, 59, 110, Katova bašta, Dominikánsky kláštor, Dominikánske námestie, Dóm sv. Alžbety, mestské brány (na Hlavnej ulici – Dolná a Horná, na Alžbetinej – Hnilná a na Mlynskej – Mlynská), park medzi Dómom sv. Alžbety a divadlom, Zbrojničná ulica – parčík, atď.

Archeologické nálezy sa však dajú očakávať na celom území, osídlenom v stredoveku a v novoveku, to znamená na území stredovekého mesta, bývalého pásma fortifikácie a huštákov, a preto je možné celé toto územie považovať za potenciálne archeologické nálezisko, resp. náleziská. Toto konštatovanie sa týka celého územiaestskej pamiatkovej rezervácie a častí územia ochranného pásma.

Zachovať archeologické náleziská znamená chrániť územie, na ktorých sa tieto nachádzajú, pred nepovolenou stavebnou činnosťou, chrániť súčasný stav terénu.

K požiadavke 2:

Pre stanovenie podmienok obnovy národných kultúrnych pamiatok, ale často aj nehnuteľností na pamiatkovom území a v ochrannom pásme, je nutné vykonať na plochách, dotknutých stavebnou činnosťou, pamiatkový – archeologický výskum. Terén uchováva informácie o výstavbe a prestavbách národných kultúrnych pamiatok, ale aj informácie o iných (doteraz neznámych) nehnuteľných archeologických nálezoch, o procese nárastu terénu, povrchových úpravách a podobne.

Archeologický výskum na ploche, dotknutej stavbou, môže priniesť nové a zásadné poznatky o charaktere dotknutej plochy – o jej historickej zástavbe, prípadne o procese nárastu terénu. Aby bolo možné premietnuť výsledky výskumu do projektovej dokumentácie obnovy, je nutné, aby k realizácii výskumu došlo ešte pred začatím spracovávaní projektovej dokumentácie. Táto požiadavka by mala byť striktnie dodržaná predovšetkým v prípade realizácie väčších stavieb (hlavne novostavieb).

Podmienka vykonania pamiatkového – archeologického ústavu je určená v rozhodnutí o zámere obnovy kultúrnej pamiatky (§ 32, ods. 4) alebo v záväznom stanovisku o zámere

úpravy nehnuteľnosti na pamiatkovom území alebo ochrannom pásme (§ 32 ods. 7).

K požiadavke 3:

V prípade zámeru realizácie stavieb, ktorých charakter, alebo ktorých umiestnenie si nevyžaduje vykonanie pamiatkového – archeologického výskumu pred samotnou stavebnou činnosťou, je možné realizovať výskum súčasne so stavebnými – výkopovými prácami. Ide o predovšetkým o liniové stavby, ale tiež o stavby malých rozmerov.

Pamiatkový – archeologický výskum nie je potrebné realizovať pri stavbách, na ktorých sa výkopové práce obmedzujú na minimum (napr. základy pod schodiská, prípojky). Aj v tom prípade je však nutné zabezpečiť odborný dozor prostredníctvom správneho orgánu (osoby, oprávnenej na vykonávanie archeologického výskumu).

K požiadavke 4:

Vzhľadom na to, že územieestskej pamiatkovej rezervácie a sčasti aj jej ochranného pásma je osídlené už od stredoveku, každým, aj malým výkopom dôjde k zachyteniu hnutelných archeologických nálezov, v niektorých prípadoch aj nehnuteľných. Správny orgán vykoná na mieste výkopu štátny pamiatkový dohľad a zachytené archeologické nálezy zhodnotí.

K požiadavke 5:

Ak je to predpísané v rozhodnutí o zámere obnovy národnej kultúrnej pamiatky, prípadne v záväznom stanovisku o zámere úpravy nehnuteľnosti na pamiatkovom území alebo v ochrannom pásme je výskumná dokumentácia prípravnou dokumentáciou pre projektovú dokumentáciu stavby. Výskumná dokumentácia obsahuje okrem iného zhodnotenie nálezov a návrh režimu ochrany a prípadnej prezentácie archeologického náleziska. Na základe výsledkov pamiatkového – archeologického výskumu je možné stanoviť podmienky pre vyhotovenie projektovej dokumentácie.

K požiadavke 6:

Tento bod sa týka prezentovaných archeologických nálezisk – Dolnej a Hnilnej brány a tiež archeologických nálezisk, resp. nehnuteľných archeologických nálezov, použitých ako konštrukčný prvok v mladších stavbách (zväčša ide o stavby v bývalom pásmeestskej fortifikácie).

K požiadavke 7:

Archeologické náleziská nemusia byť časovo a fyzicky prepojené so súčasným stavom terénu (často sa zmenila výšková niveleta a pôdorys sídla). Sú stopami po sídliskových štruktúrach, ktoré miestami zanikli úplne, miestami na ne nadväzuje súčasný stav. Aj vzhľadom na to je nutné zväziť možnosť prezentácie predovšetkým nehnuteľných archeologických nálezov. Prezentácia archeologických nálezov by mala byť podmienená pamiatkovou hodnotou nehnuteľného archeologického náleziska a možnosťami súčasného stavu prostredia, v ktorom sa archeologický nález našiel.

Nehnuteľné archeologické nálezy je možné prezentovať viacerými spôsobmi:

Prezentácia archeologických nálezisk, resp. nehnuteľných archeologických nálezov náznakovo – vyznačením pôdorysu – sa volí predovšetkým v prípade nezastavaných plôch. Týmto spôsobom je vyznačený v komunikáciách systém mestského opevnenia, ale i profánna zástavba Dominikánskeho námestia. Na odlišenie charakteru zástavby bol priebeh mestského opevnenia vyznačený v dlažbe odlišným rastrom z totožného materiálu (Mlynská, Alžbetina ulica), pre vyznačenie priebehu profánnej zástavby bol volený odlišný raster dlažby z odlišného materiálu.

Prezentáciu originálu in situ je možné voliť v prípade mimoriadne hodnotných archeologických nálezov, a to buď na väčšej ploche (napr. Dolná brána) alebo analytickou sondou.

Nehnuteľný archeologický nález môže byť prezentovaný aj formou začlenenia do dispozície objektu. Už v období, kedy dochádzalo k zastavovaniu mestského opevnenia, stavebníci často využívali prvky mestského opevnenia, najčastejšie hradbové múry ako vertikálne stavebné konštrukcie, ktoré si upravovali pre svoje potreby. Tento spôsob zachovania historických stavebných konštrukcií – nehnuteľných archeologických nálezov – je možné použiť aj dnes, za podmienky, že nebudú plniť nosnú funkciu a budú od novej stavby dilatované.

I. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE ĎALŠÍCH KULTÚRNYCH A PRÍRODNÝCH HODNÔT PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. Pod pojmom „ďalšie kultúrne a prírodné hodnoty“ pamiatkového územia sa rozumie najmä ochrana systému opevnenia, historickej zelene, záhrad, parkov, verejnej zelene, stromoradií, malej architektúry a výtvarných diel.

1. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU MESTSKÉHO OPEVNENIA

- 1. Zachovať existujúce časti mestského opevnenia, ktoré sa fragmentárne nachádzajú na jednotlivých parcelách a sú predmetom pamiatkovej ochrany.**
- 2. Zachovať a regenerovať historickú parceláciu v pásme opevnenia, ktorá odráža pôdorys jednotlivých pásiem fortifikácie.**
- 3. Udržiavať zachované časti opevnenia v dobrom stavebno-technickom stave.**
- 4. Samostatne stojace hradbové múry, ktoré sa v priebehu územného vývoja mesta stali súčasťou medziparceláčnych múrov,**

obnovovať ako celok, z oboch strán susedných parcel. Pri obnove a úprave uprednostniť konzervačnú metódu pred rekonštrukčnou.

- 5. Vyhladávať, identifikovať, dokumentovať autentické stavebné prvky mestského opevnenia, zachované v hmote mladších objektov, prípadne pod terénom.**
- 6. Tam, kde je to možné, prezentovať novoodkryté časti opevnenia.**

Hradbová ulica, priestor parkanu pred hradobným múrom

Hradbová ulica od strany mesta, pohľad na rekonštrukciu časti mestského opevnenia

K požiadavke 1:

Napriek fragmentálnemu zachovaniu opevnenia v Košiciach môžeme hovoriť o skutočne reprezentatívnej ukážke fortifikačného staviteľstva. Popri starších stredovekých fragmentoch hradieb na Hradbovej ulici a renesančno-barokovej Mlynskej bašte sa mimoriadne kvalitne zachovala i Katova bašta. Preskúmaný a verejnosti prístupný je archeologický komplex mestskej Dolnej brány. Zachované sú i fragmenty hradbových múrov, plniacich funkciu medziparcelácie alebo i nosných konštrukcií mladších objektov, postavených do pásma fortifikácie.

K požiadavke 5 – 7:

V procese prípravy obnovy objektov a nehnuteľností, nachádzajúcich sa na území mestského opevnenia, je potrebné realizovať pamiatkový výskum. Pamiatkový výskum okrem

iného identifikuje priebeh pásiem mestského opevnenia (parkan, vnútorná priekopa...) na parcele alebo v samotnom objekte a overí, či sú súčasťou stavebných konštrukcií objektov aj autentické prvky mestského opevnenia – hradbové múry, veže, brány atď. Projektová dokumentácia obnovy objektu sa vyhotoví až po vypracovaní pamiatkového archeologického výskumu, a to v súlade s jeho zisteniami a návrhmi.

V prípade prvkov mestského opevnenia, ktoré boli v autentickej hmote zachované v stavebných konštrukciách objektov, je prioritnou požiadavkou ich zachovanie. Odporúčaná je ich prezentácia, a to predovšetkým v prípade verejne prístupných priestorov. Regenerácia opevnenia, zachovaného pod terénom, je riešená v požiadavkách na regeneráciu archeologických nálezísk.

2. HISTORICKÁ ZELEŇ, ZÁHRADY, PARKY A VEREJNÁ ZELEŇ, STROMORADIA

1. Zachovanie historickej zelene je rovnocennou súčasťou pamiatkovej ochrany územia.

K požiadavke č. 1:

Definíciou historickej zelene a požiadavkami na jej ochranu sa zaoberala medzinárodná konferencia ICOMOS v r. 1981 vo Florencii, ktorá svoje závery formulovala v tzv. Florentskej charte:

Článok 1: „Historická záhrada je architektonická a vegetačná kompozícia, ktorá je z hľadiska diela alebo umenia celospoločensky významná“

Článok 2: „Historická záhrada je architektonická a vegetačná kompozícia, ktorej materiál je predovšetkým rastlinný, takže živý a ako taký pominuteľný a obnoviteľný. Jej vzhľad vyplýva zo stálej rovnováhy medzi cyklickou zmenou ročných období, rozkvetu a odumierania prírody, z umeleckej vôle a dômyselného zámeru, ktorý sa snaží ustáliť jej stav“

Článok 5: „Vyjadrujúc úzke vzťahy medzi civilizáciami a prírodou ako miestom blaha, vhodným k zamysleniu alebo ku sneniu, nadobúda záhrada kozmického zmyslu idealizovaného obrazu sveta, stáva sa „rajom“ v etymologickom zmysle slova a súčasne svedčí o kultúre, o štýle, o príslušnej epoche, prípadne o originalite jeho tvorcu“

Článok 6: „Označenie „historická záhrada“ patrí rovnako malým, drobným záhradám, ako aj parkom pravidelným a krajinným“

V stredovekých Košiciach sa vo vnútornom meste nenachádzala prakticky žiadna sadovnícky upravená zeleň. To isté platilo o celom fortifikačnom systéme a o priestore v medzihradbovom priestore. Prenikanie sadovnícky upravenej zelene do vnútorného mesta súvisí až s myšlienkami novodobého osvietenstva s výraznou barokovou prestavbou našich miest, a neskoršími názormi na zdravý životný štýl, ktoré datujeme do druhej tretiny 19. storočia. Úprava zelených plôch sa však týkala významných architektonických komplexov (napr. kláštorných záhrad), neskôr verejných a poloverejných priestorov – parkov, alejí a záhrad. Vnútorné plochy dvorov v meštianskych domoch však ostali naďalej spevnené dláždením, resp. len vo forme dusanej hliny.

Z vonkajšej strany hradieb, v meandrovito pretekajúcom povodí Hornádu a Čermelského potoka, ktoré sa rozvetvovali na množstvo menších vodných stružiek, sa nachádzala zeleň,

ktorá ich lemovala vo väčšom množstve drevín, pravdepodobne takých druhov, ktorým vyhovovala vysoká hladina spodnej vody a prípadné záplavy (pagaštany, hraby, jasene, vrby, jelše, topole, javory, lípy a bresty). Mapa mesta z rokov 1798 – 1811 zaznamenáva ešte mesto, ohradené funkčnými hradbami. V ich vnútornej časti sa nachádzalo mimimálne množstvo zelene: pravidelná kláštorná záhrada pri kostole Dominikánov a alej, ktorá lemovala obe ramená koryta Čermelského potoka asi do polovice jeho toku cez mesto. V okolí mestských hradieb z vonkajšej strany boli založené pravidelné okrasné a kobercovito vysadené súkromné záhrady ako súčasť objektov. Väčší rozmach zakladania záhrad na území vnútorného mesta aj v jeho okolí bol až v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. V priebehu 19. storočia vznikali viaceré sadovnícke úpravy, hlavne vo forme pravidelných záhrad ako súčasť mestskej architektúry. (viď. tzv. Ottov plán z polovice 19. storočia, katastrálna mapa mesta z roku 1868). Do súčasnosti sa pôvodne záhradnícky upravené dvorové plochy nezachovali. V niektorých prípadoch sú náznaky sadovníckych úprav, alebo sú miesta záhrad zastavané objektami, prípadne prekryté pevnými plochami dlažieb (asfaltu a betónu). Najzachovalejšie sadovnícky upravené celky z doby založenia v 19. a zač. 20. storočia sú: Mestský park, plocha vnútornej šošovky mesta v podobe troch parčíkov insuly, alejová výsadba na ulici Moyzesovej, park na ulici Komenského, park v nemocnici Louisa Pasteura, park v areáli Veteriny, cintorín sv. Rozálie, park na Drevnom trhu, Mestský cintorín, park v rekreačnej časti Anička.

3. ZACHOVANIE HISTORICKEJ ZELENĚ V ULIČNÝCH PARTEROCH

1. Zachovať samostatné ucelené dispozície menších parkovo upravených plôch.
2. Obnoviť porastovú štruktúru v zhode s pôvodnou koncepciou výsadby, s cieľom uvoľniť symetrické priehľady na dominantnú architektúru na ploche vnútornej šošovky.
3. Priznať parkovým dispozíciám v pamiatkovom území dobovú identitu (južný parčík – pravidelná secesná dispozícia, severný parčík – jednoduchá historizujúco-funkcionalistická úprava, stredný parčík – realisticko-funkčná úprava).
4. Podporiť vymedzenie jednotlivých parčíkov jasnou deliacou čiarou od uličnej línie v pozdĺžnej orientácii.
5. Úpravou a vhodným výberom zelene podporiť horizontálnu rovinu vnímania uličného priestoru od fasády k fasáde s porastovými priehľadmi na hodnotnú architektúru meštianskych domov.
6. Uplatňovať mobilnú zeleň len v nevyhnutných prípadoch ako časovo obmedzenú formu estetizácie spevnených plôch. Je naopak žiadúce uplatniť mobilnú zeleň vo vnútorných dvoroch meštianskych domov, kde je vhodné uprednostniť dlažbou spevnené plochy pred vzrastlou zelenou s náročným alebo expanzívnym koreňovým systémom.
7. Riešiť sadovnícky a architektonický detail v jednotlivých plochách samostatne bez spájania výrazových prostriedkov (historicky pravidelná dispozícia, sadovnícky realizmus, novodobé tvaroslovie sadovníckej dispozície).
8. Udržiavať okolie stromov v území tak, aby bol zabezpečený prístup pre ošetrovanie a zálievku a nebola zatienená koruna.

K požiadavke 1 – 8:

Historická zeleň, používaná v parteroch, nadobudla význam až v novoveku. Charakteristickým reprezentantom mestského parteru Košíc je najmä:

Hlavná ulica – súčasný systém zelene pozostáva z parkových dispozícií na ploche vnútornej šošovky, na ktoré nadväzujú obojstranné aleje, výraznou mierou podporujúce pozdĺžnu osovú orientáciu vnútromestskej šošovky:

- V južnom cípe vnútornej šošovky bola založená menšia parkovo upravená plocha, do dispozície ktorej boli kooptované stavby – kaplnka sv. Michala, novogotická fontána a ďalšie architektonické doplnky. Pôvodná secesná parková osnova sa zachovala s malými zmenami hlavne v jej najjužnejšej časti, napriek nekoncepcne vsadenému anjelovi s erbom.
- Medzi Dómom sv. Alžbety a budovou Štátneho divadla je parkovo upravená plocha, ktorej dispozičné riešenie je poznamenané viacerými prestavbami a čiastkovými rekonštrukciami, hľadajúcimi vhodné riešenie prevádzkovo-funkčných vzťahov. Každá prestavba tu zanechala prvky drobnej architektúry a torzá úprav sadovníckeho detailu, a tak nemá parčík svoju slohovú identitu.
- Severne od divadla je založená parková dispozícia, ktorej tvaroslovie vychádza z princípu modernej strešnej záhrady s obmedzenými biologicko-existenčnými podmienkami (pod ňou bola v 80-tych rokoch realizovaná dvojpodlažná pístavba divadla). Čistá a jednoduchá sadovnícka osnova je s malými

korektúrami prijateľná aj v historicky hodnotnom prostredí.

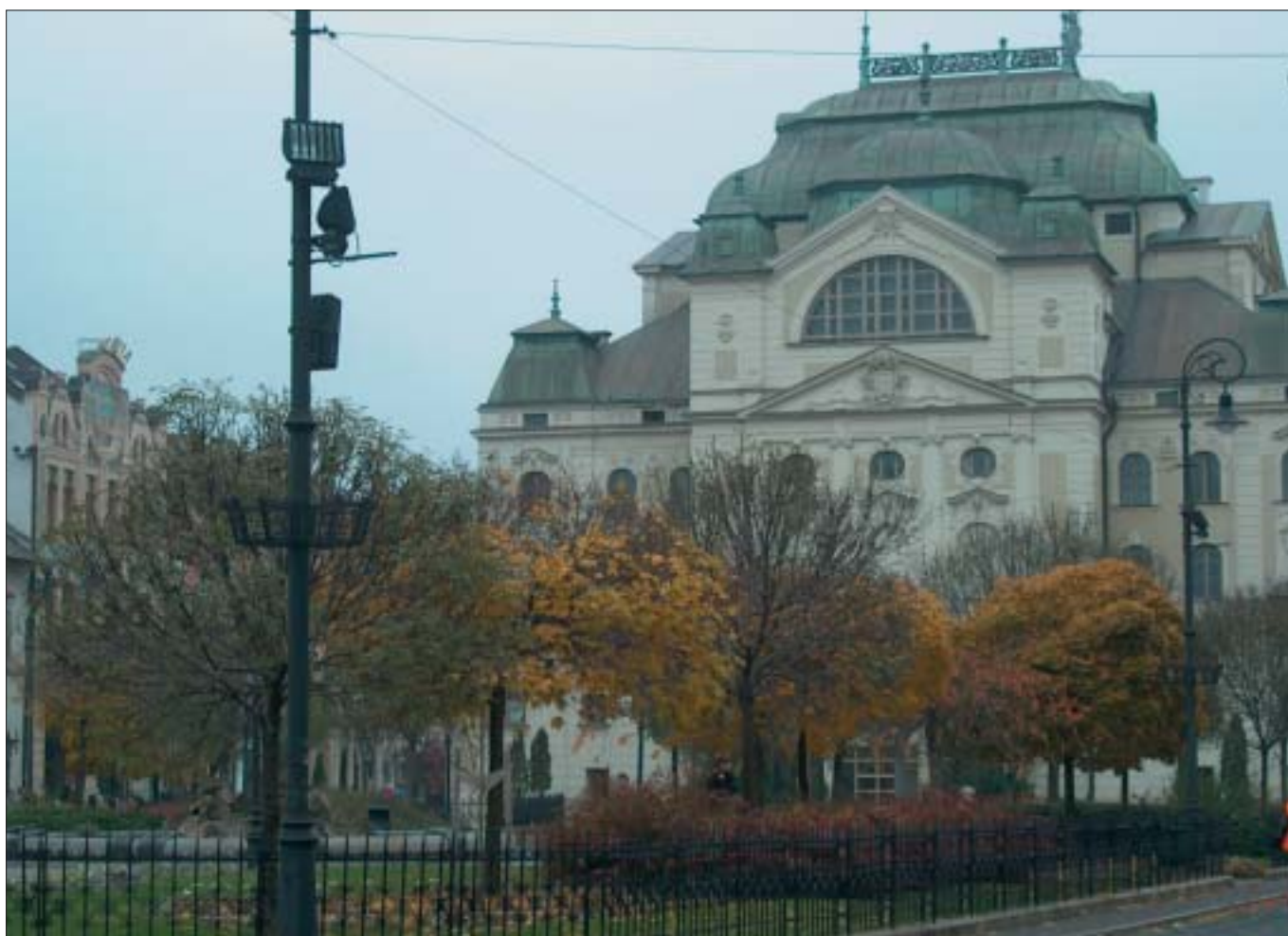
- V severnom cípe vnútornej plochy šošovky dotvára okolie architektonicko-výtvarného súboru morového stípa klasicky poňatá plocha zelene, v plnom rozsahu podriadená jeho pôdorysu.

V budúcnosti je potrebné spracovať návrhy na obnovu historickej zelene na kokrétnych plochách podľa týchto zásad:

Aleje na Hlavnej ulici – v rámci rekonštrukcie Hlavnej ulice v rokoch 1996 – 1998 boli odstránené prestarnuté alejové výsadby stromov a namiesto nich sa vysadili hodnotné dreviny javorov, jaseňov a líp. V súčasnosti sa sezónne budujú letné sedenia („záhradky“), ktoré svojou konštrukciou ohradzujú zo všetkých strán okolie drevín a na niektorých miestach prekryvajú v dolnej polovici aj ich koruny. Pre zabezpečenie základnej údržby o stromy (zálievka, výsadba letničiek do výsadbových mís) a biologických potrieb pre rast a vývin koruny bude nutné **uvoľniť okolie stromov** tak, aby bol zabezpečený prístup pre zálievku a nebola zatienená koruna. V južnej časti Hlavnej ulice sú vysadené guľovité javory do malých betónových kvetináčov s nepriepustným podložím. Stromy sa nemôžu normálne vyvíjať, dochádza k prehrievaniu, rýchlemu presušovaniu koreňového balu a vysokému úhynu jedincov. V súčasnosti je jediným riešením náhradná výsadba za uhynuté stromy.

Menšia parkovo upravená plocha južne od Dómu sv. Alžbety

- Obnova porastového venca bude realizovaná formou postupného výrubu zdravotne nevyhovujúcich jedincov a dosadiel

Hlavná ulica, park za divadlom

domácimi alebo introdukovanými druhmi, ktoré sú vzhľadovo podobné domácim drevinám. Výšková gradácia tejto výsadby bude z juhu na sever (od archeologického múzea Dolnej brány smerom ku kaplnke sv. Michala).

- Z celkového porastu výsadby budú maximálne jednu štvrtinu tvoriť ihličnany. Kry vysádzať ako solitéry z typického sortimentu pre toto slohové obdobie: napr. krušpán vždzyzelený (*Buxus sempervirens*), vavrínovec lekársky (*Prunus laurocerasus*), tis červený (*Taxus baccata*), ruže polyantky.
- Odstrániť betónovú dlažbu na priečnom spájajúcom chodníku. Materiálovo zjednotiť všetky chodníky prirodzeným kameňom tvaru malej kocky, ukladanej na sucho do pieskového lôžka v tvare vejára.
- Po ukončení rekonštrukčných prác na kaplnke sv. Michala nevysádzať do jej okolia žiadne kry a stromy, ale ponechať tento priestor bez vegetácie.
- Zo stredného priečneho chodníka urobiť po jednej strane schodiska bezbariérový prístup do severnej časti parku (napr. formou nájazdovej rampy).
- Ponechať smrek pichľavý (*Picea pungens*), ktoré sú typické pre secesný sloh, a vhodne rámujú severný pohľad na kaplnku sv. Michala a Dóm sv. Alžbety. Zmladiť a redukovať hmotu tisov červených (*Taxus baccata*) na celej ploche parku.
- Obnoviť pôvodne symetricky pozdĺžne rozdelenú trávnatú plochu v južnej časti parku podľa historických máp. Ponechať vertikálny kruhový záhon južne od stredného priečneho chodníka.

Mensia parkovo upravená plocha medzi Dómom sv. Alžbety a budovou Štátneho divadla

- Zamerať starostlivosť o parčík na pravidelnú základnú údržbu: starostlivosť o okrasné kvetinové záhony, orez a výrub prestarnutých stromov, stabilizáciu korún drevín istiacimi lanami (platan), kosenie trávnikov a náhradné výsadby za uhnuté jedince.

Mensia parkovo upravená plocha severne od budovy Štátneho divadla po Morový stĺp

- Podporiť severný priehľad situovaním stromových porastov nanajvyš do 1/3 plochy od uličnej čiar oboch strán.
- Preriešiť architektonické stvárnenie vzduchotechnických zariadení, situovaných v parku.
- Rozvíjať na parkovej ploche progresívne sadovnícke formy.
- Drobnú doplnkovú architektúru riešiť v neutrálnej podobe.

Stromoradia na Moyzesovej ulici

- Kompozičná obnova porastov musí vychádzať z princípu zachovania stromoradií v uličnom priestore
- Obnova trávnikových plôch, kde sa nedosiahnu jeho adekvátne rastové podmienky, sa bude realizovať formou výmeny za popínavú zeleň alebo nízku krovitú zeleň.
- V parku je potrebné vylúčiť klasické bodové, solitérne, ale aj zahusťujúce výsadby vyšších krov.
- Vytvoriť od hlavnej cesty porastovú krovitú bariéru.
- V projektovej dokumentácii je potrebné počítať zo zachovaním tzv. vonkajšej promenády.

K požiadavkám pre alej na Mozesovej ulici:

Uličný pôdorys tohto územia sa začal vyvíjať od roku 1854, kedy bol odvodnený a vyrovaný terén západne od mesta.

Moyzesova ulica, alej

V šesťdesiatych rokoch 19. storočia dostala táto plocha promenádu topoľovú alej, ktorá bola vysadená po celej dĺžke od severu po juh, v celej tretine jej šírky. Definitívne uzatvorenie uličnej schémy nastalo fixovaním uličných čiar postupnou výstavbou stavebných objektov vo východnej a západnej časti verejného priestranstva. Na prelome 19. a 20. storočia došlo k radikálnej porastovej obnove, kedy topole nahradila viacdruhová skladba porastov, jasne čitateľná dodnes. Keďže dispozícia ulice je v nezmenenej podobe zachovaná od svojho vzniku, všeobecné princípy jej úpravy a pamiatkovej obnovy sú touto neporušenosťou dané. Historický vývoj jednoznačne určuje, že je nevyhnutné zachovať dispozičné členenie ulice s terajšou šírkou líniového zeleného pásu v plošných proporciách, bez zužovania či rozširovania a vnášania iných aktivít do periférnych častí. Vo vnútornom členení je potrebné rešpektovať dispozičné členenie t.j. hlavný peší ťah s dvoma postrannými chodníkmi a štyrmi radmi stromovitých drevín. Stredný chodník je možné prispôbiť pre rýchle pešie presuny adekvátnym spevnením a vybaviť ho v osi orientovanými drobnými architektonickými doplnkami, vrátane vodných prvkov (picie fontánky), ale aj malých centrálnych odpočívadiel so sústredením parkových lavičiek v jednoduchom stvárnení. Architektonizovanie centrálnej osi hlavného chodníka má priniesť upravovanej ploche novú kvalitu s jasne naznačenou dobou vzniku. Západný chodník (v súčasnosti využívaný prevažne na parkovanie) je potrebné ponechať ako kludovú prechádzkovú zónu a obnoviť mäkkú povrchovú úpravu – mlatový povrch. Túto kludovú polohu je potrebné vybaviť parkovými lavičkami v jednoduchom tvarosloví, rozmiestnenými solitérne v pravidelnom rytme, odvodenom od rytmu výsadby alejových stromov. V tejto polohe nie je vhodné sústredenie lavičiek do skupín. Najvhodnejšie je vytvorenie lineárnej sústavy sedenia

v celej dĺžke stromoradia. Východný chodník je možné využiť, čo je v súlade s požiadavkami správcu, v rámci cyklistických dráh sídla, aj so zodpovedajúcim spevnením jeho povrchu. Na upravenej ploche je potrebné zrekonštruovať verejné osvetlenie v duchu vyššie uvedených princípov. Kostru porastov tvorí štvorradová alej, založená v pravidelnom rytme, ktorá ako sadovnícko-architektonický prvok musí v kompozícii Moyzesovej ulici ostať. Je principiálne neprijateľné jej prebudovanie na klasické voľné prírodno-krajinárske parkovo upravené plochy. Rastom drevín došlo k neprimeranému zahusteniu a nežiadúcemu kontaktu korún jednotlivých stromov, čím sa estetická hodnota drevín výrazne narušila. V dôsledku zahusťovania sa zhoršili svetelné pomery pod korunami stromov, čo malo za následok odumieranie konárov v podkoruní. Namiesto prebierky drevín sa údržba sústredila na odstraňovanie spodných konárov, a tak došlo k vyvetvovaniu a vytvoreniu holokmeňov, čím je narušený hmotový pomer kmeň-koruna. V súlade s kompozičnou požiadavkou zachovať stromoradie v uličnom priestore je možné obnovu aleje orientovať na zmenu rytmu výsadby. Preto odporúčame obnoviť vonkajšie stromoradia (najvýchodnejší a najzápadnejší rad) v rovnakom pravidelnom rytme. Vnútorne stromoradie, lemujúce z oboch strán centrálny peší fah, je potrebné prebudovať tak, aby rytmus výsadby bol nepravidelný, resp. dostatočne voľný, aby sa vytvoril potrebný životný priestor pre vonkajšie rady stromov, a tým celkové uvoľnenie porastovej štruktúry s následným zlepšením svetelných pomerov vo vnútri porastu. Určenie rytmu vnútorného stromoradia musí predchádzať základná inventarizácia a stanovenie sadovníckej hodnoty jednotlivých drevín a následne prebierky neperspektívnych jedincov.

Pri obnove trávnikových plôch je potrebné počítať s novozakladaním trávnikov a s ich náhradou tam, kde sa nedocelia adekvátne rastové podmienky. Náhradu trávnikov je potrebné riešiť splaňujúcimi trvankami, popínavými drevinami alebo drevinami, kopírujúcimi terén.

V tomto priestore je nevyhnutné vylúčiť klasické bodové, solitérne, ale aj zahusťujúce výsadby vyšších krov, aby sa nenarušil charakter otvoreného stromoradia s efektom kmeňov v pravidelnom rytme.

S ohľadom na zvýšený atak dopravy na prvé stromoradie pri komunikácii (najvýchodnejšia poloha) je vhodné biologicky aj kompozične uvažovať s krovitou hmotou ako bariérou, založenou v línii predelu zelených pásov a vozidlovej komunikácie. Táto bariéra nemá presahovať výšku 1 m a jej línia musí akcentovať priamy severojužný priebeh celého stromoradia. Okrem kompozičného dotvorenia sa tu vytvorí prirodzená bariéra a ochrana prvého stromoradia. Pri výbere druhovej skladby pre výsadby je potrebné vychádzať z reálneho stavu, resp. je možné uvažovať aj o introdukovaných drevinách, avšak len so štandardným habituálnym tvarom koruny listnatých alebo stálezelených drevín. Použitie ihličnatých drevín je v tejto sadovníckej úprave principiálne neprijateľné.

V projektovej dokumentácii je potrebné počítať so zachovaním hodnôt historicky cenného priestoru Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach, v ktorej má tzv. vonkajšia promenáda svoje nezastupiteľné miesto.

Mestský park v Košiciach

Mestský park ako prvá verejná zeleň je najvýznamnejšia a kompozične najviac zachovala parková úprava v ochrannom pásme MPR Košice.

Mestský park, pohľad od historického jadra

Mestský park sa nachádza v severovýchodnej historickej časti mesta Košíc, na bývalom záplavovom území, medzi Mlynským náhonom a hlavným tokom Hornádu. Ešte začiatkom 19. storočia ním pretekalo viacero menších stružiek, často meniacich svoje koryto. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia bolo územie postupne vysušené a užívané ako mestská lúka, na ktorú sa chodili Košičania zabávať. Usporiadávali sa tu tancovačky a táborili kolotoče. Na severe územie parku susedilo so šľachtickými a meštianskymi záhradami a na juhu so zábavnou záhradou, nazývanou „Fischerka“. V roku 1831 spojili lúku s mestom dreveným mostom na mieste terajšieho betónového mosta pri Jakobovom paláci. Parkovú úpravu územia podporila výstavba prvej železničnej stanice v roku 1859, ku ktorej zriadili pešiu komunikáciu, spájajúcu stanicu s mestom cez Mlynskú ulicu. (viď kópia historickej mapy z roku 1869). V priebehu niekoľkých rokov bol založený prvý verejný sad na území mesta. Mestská rada poverila mestského záhradníka vypracovaním plánu takej úpravy, aby mohla slúžiť doprave, oddychu a kultúrnemu využitiu obyvateľstva. Vytvorila sa promenáda s lavičkami, realizovala sa stromová výsadba. Neskôr bol park postupne anglicizovaný, potom romantizovaný a v poslednom období sa vykonali aj nekonceptné zásahy, ktoré nebrali do úvahy sadovnícku hodnotu parku. Prvým známym autorom záhradných úprav bol hlavný záhradník košickej Poľnohospodárskej akadémie Ján Böllman v roku 1882. O rok neskôr tu ďalšie úpravy vykonával záhradník Adolf Uhl. Koncom 19. storočia sa podieľal na sadovníckych úpravách lekárnik Viliam Maléter (1819 – 1896). Okolo roku 1890 vykopali v parku studňu, ktorá slúžila pôvodne na zalievanie rastlín, neskôr pre jej chuť aj ako zdroj pitnej vody pre návštevníkov. V roku 1911 ju napriek protestom obyvateľstva zrušili. V roku 1897 vypracoval nový plán úpravy Mestského parku lesmajster mesta Štefan Szönyey. V rokoch 1910 a 1914 bolo nutné upravovať prevádzkový režim parku, v ktorom sa začali objavovať prvé automobily, policajnými vyhláškami mestského policajného kapitána Jozefa Váczyho. V tej dobe už stál v parku celý rad rôznych rekreačných a pomocných budov, boli tu inštalované lavičky a smetné koše. Celý park bol obostavaný mestom, takže sa už nemohol ďalej rozrastať, naopak: dochádzalo k úbytku jeho plochy. Negatívny dopad na zdravotný stav drevín malo neskoršie zrušenie Mlynského náhona koncom šesťdesiatych rokov.

Keďže Mestský park vznikol a bol koncipovaný svojím dispozičným riešením, vybavením a náplňou ako verejný sad,

jeho obnova, cyklická a kontinuálna údržba musia principiálne z toho vychádzať. Preto z hľadiska pamiatkovej ochrany nie sú možné zmeny v štruktúre, vybavení ani v jeho poslaní.

Pri obnove parku, vrátane dielčích úprav, je nevyhnutné rešpektovať základné kompozičné väzby, vzťahy a danosti územia.

- a) V makroštruktúre je potrebné zachovať a obnovovať dispozičnú schému, založenú na troch komunikačných osiach:
- s hlavným prepojením predželezničného priestranstva s mestom pred Jakobovým palácom, v priehľade až na Hlavnú ulicu; toto prepojenie je potrebné komplexne architektonicky doriešiť tak, aby do pešieho ťahu bola zapojená aj nevhodná sústava pravidelných fontán s diagonálnym prepojením najfrekventovanejšieho pohybu s križovým bodom v centrálnej časti dispozície; jeho napojenie na predstaničný priestor je málo výrazné a nejasné, preto je potrebné v rámci doriešenia hlavného ťahu stanoviť jednoznačné nástupy na toto diagonálne prepojenie
 - s okružnou komunikáciou, situovanou v okrajových častiach parku, začínajúcou a končiacou pri vyústení Mlynskej ulice
- V súčasnosti sú prvé dve komunikačné osi zachované bez významných zmien, avšak veľký prechádzkový okruh je nekonceptnými dostavbami a nevhodnými zásahmi porušený.
- b) S komunikačnou sieťou súvisí funkčnosť všetkých jej prvkov, preto je potrebné prehodnotiť každý chodník, nefunkčné a nikam nevedúce odstrániť a novovytvorené prešlapané chodníky legalizovať zapojením do komunikačnej siete parku. Vytváranie nových prepojení, nevyplývajúcich z reálneho stavu, je neopodstatnené.
- c) V nadväznosti na hodnotnú a kvalitatívnu úroveň parku je potrebné stanoviť a presne vymedziť:
- priestor pre kludový pobyt v parku a vybaviť ho zodpovedajúcimi doplnkami s rešpektovaním všeobecných psychohygienických princípov pobytu človeka v zeleni
 - priestor pre aktívny pobyt obyvateľstva s možnosťou krátkodobej rekreácie na verejne prístupných športoviskách, vybavených na adekvátnej úrovni
 - priestor pre detské hry s vhodným vybavením v prírodných materiáloch a atypickým riešení.
- d) V súvislosti s narastajúcim vlhkovým deficitom je potrebné posilniť vodný systém parku obnovením pôvodných prvkov vodného režimu (studňa) a úbytok vody riešiť doplnením vodného systému vhodnými novotvarmi s prepojením celého územia parku. Vlhový úbytok s nežiadúcim dopadom pre existenciu porastov je možné odstrániť vybudovaním plošnej zavlažovacej sústavy s rešpektovaním požiadaviek jednotlivých drevín v porastovej štruktúre.
- e) Pre zachovanie parku je potrebné priebežne obnovovať porastovú štruktúru parku v pôvodných kompozičných pomeroch voľných trávnikových plôch a porastových partií a v pôvodnom kompozičnom pomere listnatých a ihličnatých drevín.
- f) Vybavenie parku stavebnými objektami poznamenalo hodnotu parku najviac, preto je potrebné prehodnotiť každý stavebný objekt, vhodné objekty opraviť, akceptovateľné dotvoriť a architektonicky upraviť, nevhodné a rušivé objekty z parku úplne odstrániť. V tejto súvislosti je nevyhnutné prehodnotiť a doriešiť sadovnícko-architektonické de-

taily všetkých ostatných doplnkov parku na jednotnom princípe.

- g) Najvýraznejším porušením pôvodných kompozičných zásad a kompozičných pomerov je záber parkovej plochy pre výstavbu rozsiahlych športových plôch. Vo vzťahu ku ploche parku a pre obnovu okružného prechádzkového chodníka je nutné výmeru športovísk redukovať na únosnú mieru vo vzťahu ku celkovej výmere parku. Odporúčame riešiť aj užívateľské vzťahy s prihliadnutím na verejne prospešné pôvodné poslanie parku.

Hudobný altánok v mestskom parku

V mikroštruktúre parku sú v súčasnosti viaceré nedostatky, ktorých odstránenie zvýši sadovnícko-architektonickú hodnotu parku.

Objekty stavebné, malá architektúra, umelecké artefakty a dekoratívne doplnky výrazne ovplyvňujú kvalitu prostredia, preto je **potrebné**:

- Redukovať výmeru tenisových kurtov.
- Upraviť fontány v komplexe architektonického dotvorenia hlavného pešieho ťahu
- Vybaviť detské ihrisko atypickým zariadením.
- Nahradíť typizované osvetľovacie telesá vhodnými svietidlami.
- Odstrániť sekundárne prístavby, prístrešky, plechové časti budov ap.
- Odstrániť oplotenia areálov a prinavrútiť ich parkovej dispozícii; ak je oplotenie z prevádzkových dôvodov nutné, potom je potrebné nahradíť kompaktné kovové dielce vhodným priehľadným oplotením, čím sa aspoň vizuálne vnútorný areál napojí na komplex parku.
- Obnoviť korčuliarsky pavilón s prinavrútením jeho pôvodnej náplne.
- Vybaviť park atypickými parkovými lavičkami v jednom typovom rade v dvoch variantách bez operadla a s operadlom.

Komunikácie a spevnené plochy ako súčasť dispozície parku majú tiež svoje konkrétne nedostatky, kde je **potrebné**:

- Upraviť priestor pri reštaurácii Park v komplexnom architektonickom riešení hlavného pešieho ťahu
- Redukovať výmeru parkoviska na východnej strane reštaurácie, popripade uvažovať s jeho odstránením.
- Odstrániť asfaltové povrchy zo všetkých chodníkov na území parku.
- Spevniť komunikačne atakované chodníky (hlavný peší ťah a diagonálne prepojenia) dlažbami v priepustnom lôžku, aj

keď je z hľadiska pamiatkovej ochrany vhodnejšie ponechať mäkké povrchy, je akceptovateľná aj dlažba v prírodnom materiáli.

- Ponechať vnútorné chodníky a ich spojnice s pôvodným mäkkým povrchom.
- Zrušiť nepoužívané chodníky.
- Zjednotiť šírku chodníkov v troch šírkových variantách (hlavné, vnútorné a spojnicové); zachovať ich pozdĺžne osi a ich šírky riešiť v závislosti na frekvencii pohybu.
- Zabezpečiť prepojenie južnej a severnej časti parku po jeho západnej periférii okolo jazierka.
- Uvoľniť stromové výsadbové misy od asfaltových a betónových krytov aspoň v šírke 1 m od kmeňa.

Park je živým organizmom, ktorý má svoju mladosť, zrelosť a starobu a rovnako to platí o každom strome, preto je potrebné odstrániť závary v porastovej štruktúre.

Pre odstránenie závad v porastovej štruktúre je **potrebné:**

- Nahrádzať odumierajúce stromy priebežne, ešte pred ich úplným úhynom.
- Zabezpečiť porastom kontinuálnu údržbu vrátane kosenia.
- Upraviť priestor okolo vzrastlého chráneného topoľa bieleho, prípadne označiť plochu pod korunou upozornením, že ide krehký strom s možnosťou lámania konárov.
- Redukovať monokultúrne ihličnanové dosadby hlavne v severozápadnej časti parku, kde sú použité aj ako kostrové dreminy.
- Nepoužívať do kostry porastov žiadne ihličnaté stromy.
- Prispôbiť prevádzkovo-funkčným vzťahom výsadby kríkov, sústrediť ich do skupín, bodovo používať len habituálne zaujímavé jedince.
- Nepoužívať formu veľkoplošných zahustených kríkových výsadiel na území parku.
- Znížiť hmotu pravidelnej úpravy pred korčuľarským pavilónom a stromové výsadby v tejto časti prispôbiť prírodnokrajinárskym podmienkam parkovej dispozície.
- Oddeliť kompaktným porastovým vencom terajšiu plochu parku v jeho periférnej časti tak, aby boli zachované priehľady na najhodnotnejšie partie parku.
- Doriešiť prebierky a výsadby v mieste CO krytu.
- Redukovať prebierkami prehustený porast na mieste odstránenej budovy zábavného podniku.
- Ošetriť a ošetrovať priebežne všetky poranenia drevin a zabezpečiť preventívnu ochranu proti chorobám a škodcom. Tieto požiadavky pre základnú kontinuálnu údržbu platia v rozsahu celého parku.

Pre cyklickú údržbu, ktorá už súvisí s komplexnou porastovou obnovou, odporúčame rozdeliť plochu parku na menšie plošné celky, v reále presne určené sieťou chodníkov alebo iným spôsobom vymedzenou hranicou a realizovať porastovú obnovu na týchto malých plochách, kde pre každú jednotlivú plochu budú spracované metodické podklady.

- Prehodnotenie každého stromu na riešenej ploche s vyznačením nehodnotných a závadných stromov.
- Prehodnotenie kompozičných pomerov s cieľom zamedziť nežiadúcemu rozširovaniu kompaktných porastov na úkor voľných trávnikovných plôch.
- Prehodnotenie porastovej štruktúry s určením najhodnotnejších jedincov a cieľových drevin.
- Stanovenie konkrétnych sadovníckych a záhradníckych zásahov, vyplývajúcich z reálneho stavu upravovanej časti parku.

Jesenná atmosféra mestského parku

Na záver je potrebné zdôrazniť, že v parku je prioritná kompozícia porastov s vyváženým pomerom solitérnych stromov, solitérnych skupín, ktoré striedajú voľné trávnaté plochy (pohľady, priehľady na dominanty).

V prípade narušenia takejto rovnováhy, a to predovšetkým nedostatočnou údržbou, môže dochádzať k prehúšťovaniu a rozširovaniu porastov aj na voľné trávnaté plochy, a to najmä vitálnymi druhmi, ktoré môžu v konečnej fáze potlačiť pôvodné parkové spoločenstvo, čím sa výrazne zníži jeho sadovnícko-historická a dendrologická hodnota. Preto je dôležitá pravidelná údržba parkov, najmä kosenie trávnatých plôch, odstraňovanie náletov, dosadba a podsadba dozrievajúcich stromov v rovnakom alebo podobnom druhovom zložení ako pôvodné kostrové dreminy a ošetrovanie existujúcich stromov (orez suchých konárov, statické zabezpečovanie korún), prípadne výrub uhynutých jedincov.

Ostatné parkové prvky – drobná parková architektúra a najmä stavebné objekty – majú len doplnkovú funkciu.

Prípadné zväčšovanie pôdorysu, výšky a objemov jestvujúcich stavebných objektov je nežiadúce.

4. REGENERÁCIA VODNÝCH PLÔCH A TOKOV V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

1. Z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu je žiadúce obnoviť zaniknuté vodné plochy a toky. Kvôli ovplyvneniu hladiny spodných vôd, čo má dopad na porasty stromov a na stavby, je žiadúce čo najviac sa priblížiť k vodným pomerom, aké tu boli pôvodne. Ak to nie je momentálne možné, je potrebné s takouto alternatívou v záujme ozdravenia životného prostredia mesta počítať v pripravovanej ÚPD.
2. Je žiadúce zabrániť kolísaniu úrovne spodných vôd v podloží pamiatkového územia, ktoré spôsobuje statické poruchy objektov.

K požiadavke 1:

Zásadou je pritom čo najväčšie rešpektovanie ich prirodzeného charakteru, najmä pokiaľ ide o úpravu brehov. Nevhodné je netradičné dláždenie brehov tzv. kyklopskou dlažbou. V posledných desaťročiach boli funkcie pôvodných vodných plôch redukované.

Stredom mesta preteká po Hlavnej ulici Čermel'ský potok a vytvára insulu, na ktorej bol umiestnený farský kostol s cin-

Koryto bývalého Mlynského náhonu – dnes výkonná mestská komunikácia

torínom, radnica (na mieste dnešného divadla), zvonica, trhovisko a neskôr divadlo. Potok bol vedený povrchovo a preklenutý bol mostíkmi. Už pred r. 1807 bola časť prietoku Čermeľského potoka odvedená kanalizáciou, vyvedenou z mesta na jeho juhovýchodnej strane a časť prietoku bola odvedená kanalizáciou cez Dolnú bránu. V r. 1899 bolo koryto Čermeľského potoka na Hlavnej ulici zasypané. Počas obnovy v rokoch 1996 – 1997 bol na Hlavnú ulicu prinavrátený vodný tok vybudovaním dláždeného koryta, kde čerpaná voda cirkuluje sezónne.

Mesto Košice z východnej strany meandrovito obteká rieka Hornád. V severovýchodnej časti mesta sa rozvetvovala rieka Hornád na rameno Mlynského náhonu, ktoré čiastočne pretekalo z východnej strany mesta hradbovým systémom. V roku 1807 zakreslil do plánu Košíc Ján Nepomuk Chunert za Mlynským náhonom už pomerne rozvinuté osídlenie. Podľa publikácie Košice 1780 – 1918 sa osídlenie nachádzalo v troch zoskupeniach v priestore od sútoku náhonu s Čermeľským potokom po ravelín sv. Petra (vtedy už rozváľaný) na juhu. Východnú hranicu tvorilo zrušené rameno Hornádu, pri ktorom vznikli ulice Kapustná a sv. Ladislava (v súčasnosti sčasti Svätoplukova). Pridržiavajúc sa možno starej osady vyvinula sa Líščia ulica (v súčasnosti Jesenského). Územie medzi Hornádom a Mlynským náhonom bolo záplavové a pretekalo ním mnoho vodných stružiek, ktoré často menili svoje koryto. Hornád utváral ešte koncom 18. storočia početné ramená, z ktorých najzápadnejšie využívalo mesto na pohon troch mlynov a na juhu aj mlyna na pušný prach. Ostatné ramená časom zanikali a zostávali po nich iba mokryny, preliačeniny alebo stopy v pôdorysoch pozemkov. Mlynský jarok, ako Košičania upravenému ramenu hovorili, približoval mestu rieku so všetkým, čo mu mohla dať. Betónovú hať so splavom postavili na Hornáde po dvojnásobnom pretrhnutí drevenej hate v roku 1901. Hať vzdúvala hladinu vody pre potreby mlynského náhonu. V roku 1844 sa nad Mlynským jarkom klenulo deväť mostov a lávok, v roku 1912 ich bolo trinásť vrátane železničného mosta. Vtedy ich už nahrádzali železnými konštrukciami. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia bolo územie postupne vysušené a užívané ako obecná lúka, na ktorú sa chodili Košičania zabávať. V roku 1831 spojili lúku s mestom dreveným mostom na mieste terajšieho betónového mosta pri Jakabovom paláci. Parkovú úpravu územia podporila výstavba prvej železničnej stanice v roku 1859, ku ktorej zriadili pešiu

komunikáciu, spájajúcu stanicu s mestom cez Mlynskú ulicu. Železnica zasiahla aj do utvárania pomerov nivných lúk, ktoré obchádzala a ohraničovala hradská do Prešova. Lúky, zväčša vo vlastníctve mesta, sa postupne zbavovali mokrin a jarkov, prechádzali nimi nové a spevňovali sa staré cesty. Po rozváľaní násypov a valov a po zbúraní dvoch ravelínov, vysunutých pred ľavý breh náhonu, lákali zušľachťované lúky k prechádzkam a oddychu. Určujúci vplyv na ich osud mali mestské lúky, kúpele a železnica. Na území pri Mlynskom náhone bol liečivý prameň, pri ktorom mesto postavilo malé drevené kúpele, ktoré po ničivej povodni prestavali. Kúpele v spojení so susednou prekvitajúcou Fischerovskou záhradnou záhradou podnecovali premenu lúk na verejný sad. V roku 1845 bol založený telocvičný ústav grófa Csákyho, ktorý vystaval na vodnom toku v priestore svätोजozefského ravelína plaváreň pre deti, neskôr riadne kúpalisko. Okolo cesty, ktorá sledovala ľavý breh Mlynského náhonu, vysadili v druhom desaťročí 19. storočia topolovú alej, čím vznikla promenáda, dlho pokladaná za najstaršiu v celom meste. Zrušenie Mlynského náhonu v roku v rokoch 1968 – 1969 ovplyvnilo výšku hladiny spodnej vody v centre Košíc, čo malo negatívny vplyv aj na porasty stromov v Mestskom parku. Časom sa na tento stav vody adaptovala aj vegetácia parku. V rokoch 1997 – 1998 sa vybudovalo v Mestskom parku jazierko z murovaného kameňa, s fontánou a kamenným potôčikom. Celé vodné dielo je vzájomne prepojené. Voda z vodotryskov sa vracia späť do jazierka, z ktorého je v zemi obehovým čerpadlom prečerpávaná na vyššie miesto, kde vyviera ako prameň potoka, s pokračovaním naspäť do jazierka. Aj keď existuje opodstatnený predpoklad, že v minulosti bolo v parku prírodné jazierko, jeho dnešná podoba stratila prírodný charakter.

5. KONCEPCIA RIEŠENIA ZELENE

- 1. Zachovať všetky historické plochy zelene v území, nezastavovať historické záhrady, parky a ustálené zelené plochy.**
- 2. Z hľadiska ochrany objektov v pamiatkovom území je potrebné priebežne odstraňovať nežiadúcu zeleň, ktorá ich poškodzuje svojimi koreňmi a konármi (zeleň rastúca v tesnej blízkosti budov).**
- 3. Použitie popínavých rastlín na objektoch v súlade s miestnou tradíciou je prípustné.**

K požiadavke 1:

Historická zeleň je neoddeliteľnou súčasťou mestského urbanizmu a dokumentuje jednotlivé etapy vývoja sídla. Preto je nevyhnutné odborne ju udržiavať, zachovať a regenerovať. V rámci pamiatkových hodnôt predstavuje parková zeleň osobitný druh, ktorá je podľa historických prameňov a podľa sadovníckej kompozície novou náhradnou výsadbou v plnom rozsahu obnoviteľná. Je však scestné plošné vysádzanie stromov na každú piad' uvoľnenej plochy – pre stredoveké jadro Košíc nie je charakteristická výsadba stromov. Vo dvoroch meštianskych domov boli dielne, sklady, stajne a iné hospodárske budovy, voľné plochy slúžili ako komunikácie, kde by stromy zavádzali. Obyvatelia stredovekého mesta si svoje stromy pestovali v záhradách mimo opevneného mesta. Až v 19. storočí sa k nám dostávajú myšlienky zakladania parkov a súkromných záhrad v intraviláne mesta, kedy intravilán ďaleko prekročil mestské hradby. Vo dvoroch meštianskych domov stredove-

kého jadra je žiaduce uprednostniť len sezónnu – prenosnú zeleň v kontajneroch.

Ak sa nezachovali historické pramene o záhradnej úprave a v súčasnosti existuje len voľná plocha po zaniknutej historickej zeleni, môže sa za dodržania určitých podmienok založiť nová sadovnícka úprava. V sadovníckom projekte je potrebné zohľadniť viaceré biotické a abiotické faktory. Je potrebné zobrať do úvahy, že ak ide o malé plochy s obmedzeným prístupom svetla, cirkulácie vzduchu a obmedzeným priestorom pre koreňovú sústavu a korunu, uprednostňujeme druhy a kultivary raslín s menšou korunou, menšou a neagresívnou koreňovou sústavou, znášajúcich tieň alebo polotieň, prípadne suchšie pôdne pomery. Týmto podmienkam ideálne vyhovujú krovité stálezelené, opadavé a popínavé druhy. Zo stromovitých drevín možno použiť previsnuté, guľovité, stĺpovité tvary alebo tvary s kuželovitou korunou. Stromy majú väčšiu koreňovú sústavu ako kry, preto by mali byť vysádzané čo najďalej od murív objektov. Zo sortimentu je potrebné vyradiť tie stromy, ktoré dosahujú veľké rozmery koreňov a korún. V podrade okrem krov môžeme využiť voľnú plochu pre zatravnenie alebo výsadbu letničkových a trvالكových záhonov.

K požiadavke 2:

Základná údržba zelene pozostáva z odstraňovania náletových invázných druhov (napr. pajaseň žliazkatý), ktoré mnohokrát majú ideálne podmienky pre rast a vývoj v základových škárah murív. Rastom koreňovej sústavy (do objemu a dĺžky) môžu murivá silno poškodzovať, následne do škár môže prenikáť voda, ktorá celý proces ešte urýchľuje. Porasty, ktoré sa nachádzajú v bezprostrednej blízkosti stavieb, udržiavajú svojou porastovou hmotou vyššiu vzdušnú vlhkosť a svojimi konármi môžu mechanicky poškodzovať omietky a murivá. Veľakrát tieto dreviny rastú v extrémnych terénnych podmienkach, preto tu hrozí väčšie riziko polomov a vývratov.

Ak rastliny poškodzujú objekty, je potrebné odstrániť ich nadzemnú aj podzemnú časť. Odstraňovanie nadzemnej časti výrubom sa musí robiť s najväčšou opatrnosťou tak, aby nedošlo k poškodeniu kultúrnej pamiatky. Na celej ploche mestskej pamiatkovej rezervácie je potrebné priebežne odstraňovať invázne druhy drevín, ktoré sa najmä semenami rozširujú na voľné a zastavané plochy, mnohokrát rastú v tesnej blízkosti základov murív alebo priamo z murív budov, čím ich môžu trvalo poškodiť. Najagresívnejšie druhy z tejto skupiny tvoria: pajaseň žliazkatý (Ailanthus altissima), z ďalších druhov je to agát biely (Robinia pseudoacacia), javorovec jaseňolistý (Negundo aceroides), sumach pálkový (Rhus typhina), beztvarec krovitý (Amorpha fruticosa) a pohánkovec japonský (Fallopia japonica). Tieto dreviny odstraňujeme výrubom tak, aby sme nepoškodili okolité stavby a porasty. Vo väčšine prípadov je nutné pristúpiť k postupnému spúšťaniu jednotlivých konárov po častiach (metóda „per partes“). Odstránením koruny výrubom nedochádza k úplnému zničeniu rastliny (vitálne druhy začnú opäť rásť), preto je nevyhnutné odstrániť aj koreňovú sústavu. Odstraňovanie koreňov je mnohokrát problematické, lebo prerastajú murivá budov a nedajú sa odstrániť kľčovaním, lebo by došlo k poškodeniu stavieb. V takýchto prípadoch možno účinne použiť herbicídny prípravok na báze glyphosatu (typ ROUNDUP), ktorý aplikujeme na reznú plochu rastliny po výrube (v predjarí, keď neprúdi miazga, aby sa prípravok nevyplavil), prípravok prenikne do celej koreňovej sústavy a spôsobí jej uhynutie. Niekedy je potrebné jeho ap-

likáciu u vitálnych druhov viackrát opakovať. Prípravok pôsobí len v koreňovej sústave rastlín a prijímaný je ich nadzemnou časťou.

K požiadavke 3:

V mnohých prípadoch popínavé rastliny pozitívne vplyvajú na murivá tepelno-izolačnými vlastnosťami (utvárajú medzi listovou hmotou a stenou vzduchový vankúš, ktorý ochraňuje murivá pred teplotnými výkyvmi). Hustá listová bariéra zabraňuje prenikaniu dažďových kvapiek k murivám, takže voda stečie po listoch a vsiakne do pôdy. Popínavé rastliny, ktoré sa prichytávajú k podkladu steny priliepačnými korienkami (napr. brečtan), môžu silno poškodené murivá s trhlinami prerastať a poškodiť. Ostatné popínavé dreviny, ktoré sa prichytávajú prísavnými doštičkami (napr. pavinič), neprenikajú do vnútra omietky a nepoškodzujú ju. Popínavú zeleň využívame hlavne v dvorových častiach stavieb, najmä na prekrytie vnútrodvorových stien objektov stavieb. Možno tak vytvoriť veľmi atraktívnu a veľkú zelenú plochu.

6. MALÁ ARCHITEKTÚRA A VÝTVARNÉ DIELA

- 1. Medzi diela historickej drobnej architektúry patria napr. križe, sochy svätcov, pomníky, pamätníky, kiosky a ďalšie stavebné prvky s nimi súvisiace (podnož, schodiskové stupne, dlažba, ohrada a pod.). Všetky tieto historické prvky sú súčasťou autentického obrazu sídla a sú predmetom ochrany pamiatkového územia.**
- 2. Tradičné doplnky je potrebné zachovať v originálnej podobe, ktorá môže byť vzorom aj pre novozriaďované prvky.**
- 3. V pamiatkovom území nemajú byť umiestňované mobilné objekty cudzorodej povahy, napr. chladiarenské boxy, typizované garáže, sezónne prístrešky, katalógové typizované kiosky a bunky. Umiestnenie technicky nevyhnutných mobilných zariadení je možné pripustiť mimo verejne prístupných priestorov.**

K požiadavke 1 – 3:

Historické jadro obohacujú rôzne diela drobnej architektúry – plastiky a ďalšie stavebné prvky, napr. sochy svätcov, pomníky, pamätníky, schodiskové stupne, sedlá. Všetky tieto historické prvky sú súčasťou autentického obrazu sídla.

Z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu nie je nevyhnutnosťou, aby v pamiatkovom prostredí vznikali nové sochárske diela a objekty drobnej architektúry. Pokiaľ existuje spoločenská potreba pre ich vznik, majú byť osadené len na miestach s tradičným umiestnením takýchto diel (overených na základe historických máp, plánov, či fotodokumentácie). Samozrejým predpokladom bude stvárnenie, citlivo reagujúce na dané prostredie a individuálne posúdenie samotného zámeru a konkrétneho návrhu.

Všetky prvky malej architektúry na území MPR podliehajú schvalovaciemu procesu Krajského pamiatkového úradu.

Ide o prvky, podmienené potrebami súčasného života, ktoré sú z historického hľadiska úplne nové a v kontexte chráneného sídla cudzoročné, ich uplatnenie je však nevyhnutné (zastávky hromadnej dopravy, telefónne búdky, informačné tabule, odpadkové koše atď.). Iba niektoré z nich (lavičky, verejné osvetlenie) majú v mestskom prostredí dlhšiu tradíciu. Nemožno doporučiť importovanie historických foriem z iných

miest alebo regiónov (napr. lucerien alebo liatinových čerpadiel na pitnú vodu s historizujúcim tvarom a nápisom „Trinkwasser“ – viď Hlavná ulica).

V prípade nového riešenia verejného osvetlenia, ktoré má nahradiť typizované lampy, je vhodné vychádzať zo staršej obrazovej dokumentácie (staré fotografie, pohľadnice) a nadviazať na miestne tradície prostredníctvom kópie (takýmto spôsobom sa vyrobili stožiarové i lucernové svietidlá pre osvetlenie Hlavnej, Mlynskej, Alžbetinej, Kováčskej a sčasti Mäsiarskej ulice, ale pri osadení svietidiel pred realizáciou novej dlažby v rozdielnej nivelete sa uplatnili núdzové kužele dlažby

okolo vyvýšených svietidiel, čo dnes tvorí rušivú prekážku v komunikácii), alebo nového diela, inšpirovaného historickou formou. Ďalšou možnosťou je použitie novodobého typu svietidiel. V takomto prípade je žiadúce voľiť striedme formy.

V úlohe fotografa najlepšie zistíme, ktoré existujúce prvky mestského mobiliáru pôsobia rušivo. Požiadavka striedmeho designu platí pre všetky novodobé prvky mestského interiéru. Nie je tým myslená utilitárnosť, ale výtvarná kvalita tvaru. Nie je žiadúce, aby zjavne novodobé prvky boli riešené historizujúcim spôsobom.

Čo im odovzdáme?

Časť IV.

ZÁVEREČNÉ USTANOVENIA**1. Nadobudnutím účinnosti týchto Zásad sa v rozsahu podkladu rozhodovacích právomocí Krajského pamiatkového úradu Košice zrušujú:**

- a) Zásady pamiatkovej starostlivosti pre mestskú pamiatkovú rezerváciu Košice, spracovateľ: Ing. arch. S. Gojdičová a prom. Hist. S. Paulusová, Bratislava, 03/1983;
- b) MPR KOŠICE, zásady pamiatkovej starostlivosti – aktualizácia, spracovateľ: Ing. arch. I. Gojdič a kol., Bratislava, 12/1990;
- c) KOMPLEXNÝ PROGRAM obnovy a záchrany Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach, spracovateľ: Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, stredisko Košice, vydaný dňa 20. 06. 1983, schválený: Uznesením rady NVmK číslo 225, dňa 18. novembra 1983;*

* Pozn.: Zrušenie tohto dokumentu v rozsahu kompetencií samosprávnych orgánov obce je v právomoci Mesta Košice, ktorého právny predchodca tento dokument schválil.

2. Tieto Zásady v časti III obsahujú požiadavky na primerané funkčné využitie územia, na zachovanie, údržbu a regene-

ráciu historického pôdorysu a parcelácie, objektovej skladby, výškového a priestorového usporiadania objektov, prvkov interiéru a uličného parteru, charakteristických pohľadov, siluety a panorámy, archeologických nálezísk, prípadne ďalších kultúrnych a prírodných hodnôt pamiatkového územia, podľa odseku 3 § 29 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Tieto zásady sú dokumentom na vykonávanie základnej ochrany podľa odseku 1 § 29 a podľa odseku 2 § 29 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu sú súčasťou územného priemetu ochrany kultúrnych hodnôt územia, ktorý je podkladom na spracovanie územno-plánovacej dokumentácie podľa osobitného predpisu, **nadobúdajú účinnosť 1. septembra 2005.**

3. Tieto Zásady obsahujú: Základné identifikačné údaje pamiatkového územia: Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach, Grafické vyznačenie hraníc MPR a Ochranného pásma, Odôvodnenie a význam ochrany pamiatkového územia: Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach, Požiadavky, Záverečné ustanovenia a Prílohy.

Ing. Kristína Markušová
riaditeľka
Krajský pamiatkový úrad Košice

Časť V.

PRÍLOHY (iba na CD nosiči)**A. PRÁVNE NORMY**

01 DEKLARÁCIA Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva, Zbierka zákonov Slovenskej republiky č. 91 / 2001, čiastka 39 z 20. marca 2001

02 PREDKLADACIA SPRÁVA, Návrh zákona o ochrane pamiatkového fondu na základe Plánu legislatívnych úloh vlády Slovenskej republiky na rok 2001

03 DÔVODOVÁ SPRÁVA k predloženému návrhu zákona o ochrane pamiatkového fondu

04 ZÁKON Č. 49/2002 Z. Z. O OCHRANE PAMIAŤKOVÉHO FONDU s komentárom

05 VYHLÁŠKA Ministerstva kultúry Slovenskej republiky z 12. novembra 2002, ktorou sa vykonáva zákon o ochrane pamiatkového fondu, Zbierka zákonov č. 16/2003, Čiastka 8

06 ZÁKON č. 479/2005 Z.z. ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (stavebný zákon) v znení neskorších predpisov a o zmene a o doplnení niektorých zákonov

B. THE MONUMENTS BOARD OF THE SLOVAK REPUBLIC

01 The Declaration Of the Slovak National Council On the Cultural Heritage Protection, Slovak Republic Code No 91/2001, part 39 of 20th March 2001

02 49 ACT of 19 December 2001, on the protection of monuments and historic sites

03 REGULATION of the Ministry of Culture of the Slovak Republic of 12 November 2002, implementing the Act on the Protection of Monuments and Historic Sites

04 The Monuments Board

C. MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY ICOMOS O OCHRANE KULTÚRNEHO DEDIČSTVA

00 Úvod

01 Charta Medzinárodného výboru ICOMOS pre drevo, Mexiko 1999

02 Aténska charta o reštaurovaní historických pamiatok, Atény 1931

03 Benátska charta o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídiel, Benátky 1964

04 Florentská charta, historické záhrady, Florencia 1982

05 Washingtonská charta, ochrana historických miest, Washington 1987

06 Medzinárodná charta o zabezpečení ochrany archeologického dedičstva, Lausanne 1990

07 Kultúrne dedičstvo pod vodou, Sofia 1996

08 Kultúrny turizmus, Mexiko 1999

09 Ludové stavebné dedičstvo, Mexiko 1999

D. METODIKA PRE PAMÄTIHODNOSTI

01 Adresár inštitúcií na získavanie informácií o kultúrnych a historických hodnotách vecí zaradovaných do evidencie pamätihodností

02 Evidencia pamätihodností obce, Metodická inštrukcia pre potreby obecných samospráv

E. ZOZNAM PODKLADOV PRE SPRACOVANIE ZÁSAD

01 Stavebný štatút slobodného kráľovského mesta Košíc, 2. júna 1885, č. 55802/II - 1880

02 Komplexný program záchrany a obnovy mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach a stanovenie podmienok na jeho realizáciu; Schválený: Uznesením rady NVmK čis. 225 zo dňa 18. novembra 1983

03 Prehľad máp a plánov mesta Košice

04 Súpis pôvodných názvov ulíc, ciest, námestí, nábřeží a parkov mestskej časti Košice - Staré Mesto

05 Národná správa o kultúrnej politike Slovenskej republiky, Správa skupiny európskych expertov, Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky, 2003, (výber kapitol súvisiacich s ochranou pamiatkového fondu)

06 Prehľad podkladov k spracovaniu ZOPÚ

07 Platné zásady v rámci USA

08 Nová aténska charta, 1998

09 Odporúčaná a použitá literatúra

PREHLAD

Zásad ochrany Mestskej pamiatkovej rezervácie v Košiciach

Predhovor	str. 5
Časť I.	str. 7

ZÁKLADNÉ IDENTIFIKAČNÉ ÚDAJE

1. NÁZOV PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA
2. NÁZOV OBCE, MESTA PODĽA ZÁKLADNEJ ÚZEMNEJ JEDNOTKY A KATASTRA, V KTOROM SA MPR NACHÁDZA
3. ORGÁN, KTORÝ ÚZEMIE VYHLÁSIL, DÁTUM VYHLÁSENIA
4. VYMEDZENIE PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA
 - Hranica MPR podľa ulíc
 - Hranica MPR podľa ulíc a parcel
5. VYMEDZENIE OCHRANNÉHO PÁSMA
 - Hranica ochranného pásma MPR podľa ulíc
 - Hranica ochranného pásma podľa ulíc a parcel
 - Grafické vyznačenie hraníc MPR a jej ochranného pásma

Časť II.	str. 9
-----------------------	--------

ODÔVODNENIE A VÝZNAM OCHRANY MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH

1. DÔVODY SPRACOVANIA ZÁSAD OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA
2. SPOLUPRÁCA A ÚČASŤ ORGÁNOV, ORGANIZÁCIÍ A SAMOSPRÁVY NA REGENERÁCII PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA
3. REGENERÁCIA PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A ŽIVOTNÉ PROSTREDIE
 - Vstavby do podkrovi
 - Prezentácia pamiatkového fondu
4. ÚČASŤ OBČANOV A OBČIANSKÝCH ZDRUŽENÍ NA REGENERÁCII PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA
5. VÝZNAM OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A ROZVOJ CESTOVNÉHO RUCHU
6. VÝVOJ PAMIATKOVEJ OCHRANY NA NAŠOM ÚZEMÍ
7. STRUČNÝ HISTORICKÝ A STAVEBNÝ VÝVOJ ÚZEMIA
8. ZÁSADNÉ URBANISTICKÉ VÝVOJOVÉ ETAPY ÚZEMIA
9. ARCHITEKTONICKÉ, UMELECKO-HISTORICKÉ A VÝTVARNÉ HODNOTY OBJEKTŮV PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA A JEHO OCHRANNÉHO PÁSMA
10. ŠPECIFIKÁCIA JEDNOTLIVÝCH CHRÁNENÝCH ŠTRUKTÚR A PRVKOV MPR A OCHRANNÉHO PÁSMA
11. ULICE A NÁMESTIA
 - Základné kompozičné osi
 - Paralelné ulice s Hlavnou ulicou
 - Spojnice s Hlavnou ulicou
 - Ulice na hradbách
 - Novšia zástavba a vznik ulíc v 19. a 20. storočí
 - Zástavba v predĺžení Hlavnej ulice
 - Ulice severného predmestia

- Ulice západného predmestia
 - Ulice južného predmestia
 - Námestie osloboditeľov
 - Východné predmestia
12. NÁRODNÉ KULTÚRNE PAMIATKY
 13. DIFERENCOVANÝ PRÍSTUP PRI OCHRANE OBJEKTŮV V MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE A V OCHRANNOM PÁSME
 - Účel ochranného pásma
 - Charakteristika prostredia ochranného pásma
 - Východná časť ochranného pásma MPR
 - Južná časť ochranného pásma MPR Košice
 - Západná časť ochranného pásma MPR
 14. FUNKČNÉ VYUŽITIE ÚZEMIA
 15. HISTORICKÉ JADRO V MESTSKOM ORGANIZME
 - Aký je rozdiel medzi historickým jadrom mesta a mestským centrom?
 - Existuje funkčné poslanie historického jadra?
 - Ako sa menilo funkčné poslanie historického jadra?
 - Historické jadro versus centrum?
 16. ODÔVODNENIE OCHRANY A ZACHOVANIE FUNKCIE V MPR
 17. FUNKČNÉ VYUŽITIE JEDNOTLIVÝCH OBJEKTŮV MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE
 18. PRÍPRAVA OBNOVY
 - Architektonická a urbanistická tvorba v pamiatkovom území
 19. PODKLADY PRE PRÍPRAVU OBNOVY
 - Historické mapy a plány
 - Historická ikonografia – fotografie, projekty, nákresy
 - Požiadavky na spracovanie prípravnej a projektovej dokumentácie
 - Schvaľovací proces zámerov obnovy, prípravnej a projektovej dokumentácie
 - Požiadavky na práce vedecko-teoretickej prípravy a ich zabezpečenie
 - Pamiatkové výskumy
 - Aktualizačné listy Ústredného zoznamu pamiatkového fondu
 - Mapové podklady
 - Nová architektúra v pamiatkovom území a medzinárodné dokumenty
 20. PRÍPRAVA ÚPD
 - Kategorizácia objektov a plôch z hľadiska záujmov ochrany pamiatkového fondu

Časť III.	str. 40
------------------------	---------

POŽIADAVKY

NA PRIMERANÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE ÚZEMIA, NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE, OBJEKTOVEJ SKLADBY, VÝŠKOVÉHO A PRIESTOROVÉHO USPORIADANIA OBJEKTŮV, PRVKOV INTERIÉRU A ULIČNÉHO PARTERU, CHARAKTERISTICKÝCH POHLA-

DOV, SILUETY A PANORÁMY, ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZÍSK A ĎALŠÍCH KULTÚRNYCH A PRÍRODNÝCH HODNÔT MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCIE V KOŠICIACH

A. ZÁKLADNÉ POŽIADAVKY OCHRANY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

B. POŽIADAVKY NA PRIMERANÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

C. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE

1. ZACHOVANIE A ÚDRŽBA HISTORICKÉHO PÔDORYSU

2. ZACHOVANIE A ÚDRŽBA HISTORICKEJ PARCELÁCIE

3. REGENERÁCIA HISTORICKÉHO PÔDORYSU A PARCELÁCIE

D. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE OBJEKTOVEJ SKLADBY PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. VŠEOBECNÉ POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE OBJEKTOVEJ SKLADBY

2. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE A ÚDRŽBU PAMIATOK

3. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE A ÚDRŽBU NEHNUTELNOSTÍ V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

4. POŽIADAVKY NA REGENERÁCIU OBJEKTOV V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

5. POŽIADAVKY PRE STAVBY NA NEHNUTELNOSTI (NOVOSTAVBY) V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

6. DOČASNÉ OBJEKTY A ZARIADENIA V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

7. POŽIADAVKY NA OCHRANU MPR A USMERNENÝ ROZVOJ JEJ PROSTREDIA V OCHRANOM PÁSME

8. VÝŠKOVÉ A PRIESTOROVÉ USPORIADANIE PAMIATOK A NEHNUTELNOSTÍ V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

9. VŠEOBECNÉ POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE VÝŠKOVÉHO A PRIESTOROVÉHO USPORIADANIA PAMIATOK

10. MURIVÁ A ZVISLÉ NOSNÉ KONŠTRUKCIE

11. STROPY A HORIZONTÁLNE NOSNÉ KONŠTRUKCIE KLENBY

12. KROVY

Zachovanie a údržba krovov

Regenerácia a obnova krovov

Prezentácia krovov

13. STRECHY

Údržba striech

Zachovanie striech

Regenerácia striech

14. ŠTÍTY

15. BALKÓNY, PAVLAČE, LOGGIE

16. SCHODISKÁ

17. ZÁBRADLIA, MREŽE, OSTATNÉ KOVOVÉ PRVKY

18. ZÁBRADLIA Z INÝCH MATERIÁLOV

19. OTVORY A ICH VÝPLNE

Požiadavky na zachovanie výplní

Požiadavky na údržbu a regeneráciu výplní

20. POVRCHOVÉ ÚPRAVY

Omietky

Podlahy

21. VÝTVARNÉ DIELA A UMELECKO-REMESELNÉ PRVKY

22. POŽIADAVKY NA RIEŠENIE INFRAŠTRUKTÚRY A TECHNICKÝCH ZARIADENÍ

23. VETRANIE OBJEKTOV

24. VYKUROVANIE A ZATEPLOVANIE OBJEKTOV

E. PRVKY INTERIÉROV A ULIČNÝCH PARTEROV

1. ULIČNÉ INTERIÉRY A FASÁDY

2. ULIČNÉ PARTERY

3. POŽIADAVKY PRE UMIESTNENIE REKLAMY

4. PROFIL TERÉNU

5. OPLATENIE

6. POVRCHY KOMUNIKÁCIÍ VEREJNÝCH PRIESTRANSTIEV A DVOROV

7. OSVETLENIE VEREJNÝCH PRIESTOROV

8. LETNÉ SEDENIA NA VEREJNÝCH KOMUNIKÁCIÁCH

F. POŽIADAVKY NA OCHRANU CHARAKTERISTICKÝCH POHĽADOV ÚZEMIA

G. POŽIADAVKY NA OCHRANU SILUETY A PANORÁMY ÚZEMIA

H. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZÍSK

I. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE ĎALŠÍCH KULTÚRNYCH A PRÍRODNÝCH HODNÔT PAMIATKOVÉHO ÚZEMIA

1. POŽIADAVKY NA ZACHOVANIE, ÚDRŽBU A REGENERÁCIU OPEVNENIA

2. HISTORICKÁ ZELEŇ, ZÁHRADY, PARKY A VEREJNÁ ZELEŇ, STROMORADIA

3. Zachovanie historickej zelene v uličných parteroch

4. VODNÉ PLOCHY A TOKY V PAMIATKOVOM ÚZEMÍ A REGENERÁCIA VODNÝCH PLÔCH A TOKOV NA PAMIATKOVOM ÚZEMÍ

5. KONCEPCIA RIEŠENIA ZELENE,

6. MALÁ ARCHITEKTÚRA A VÝTVARNÉ DIELA

Časť IV.str. 128
ZÁVEREČNÉ USTANOVENIA

Časť V.str. 129
PRÍLOHY (iba na CD nosiči)

A. PRÁVNE NORMY

B. THE MONUMENTS BOARD OF THE SLOVAK REPUBLIC

C. MEDZINÁRODNÉ DOKUMENTY ICOMOS O OCHRANE KULTÚRNEHO DEDIČSTVA

D. METODIKA PRE PAMÄTIHODNOSTI

E. ZOZNAM PODKLADOV PRE SPRACOVANIE ZÁSAD

Prehľadstr. 130

